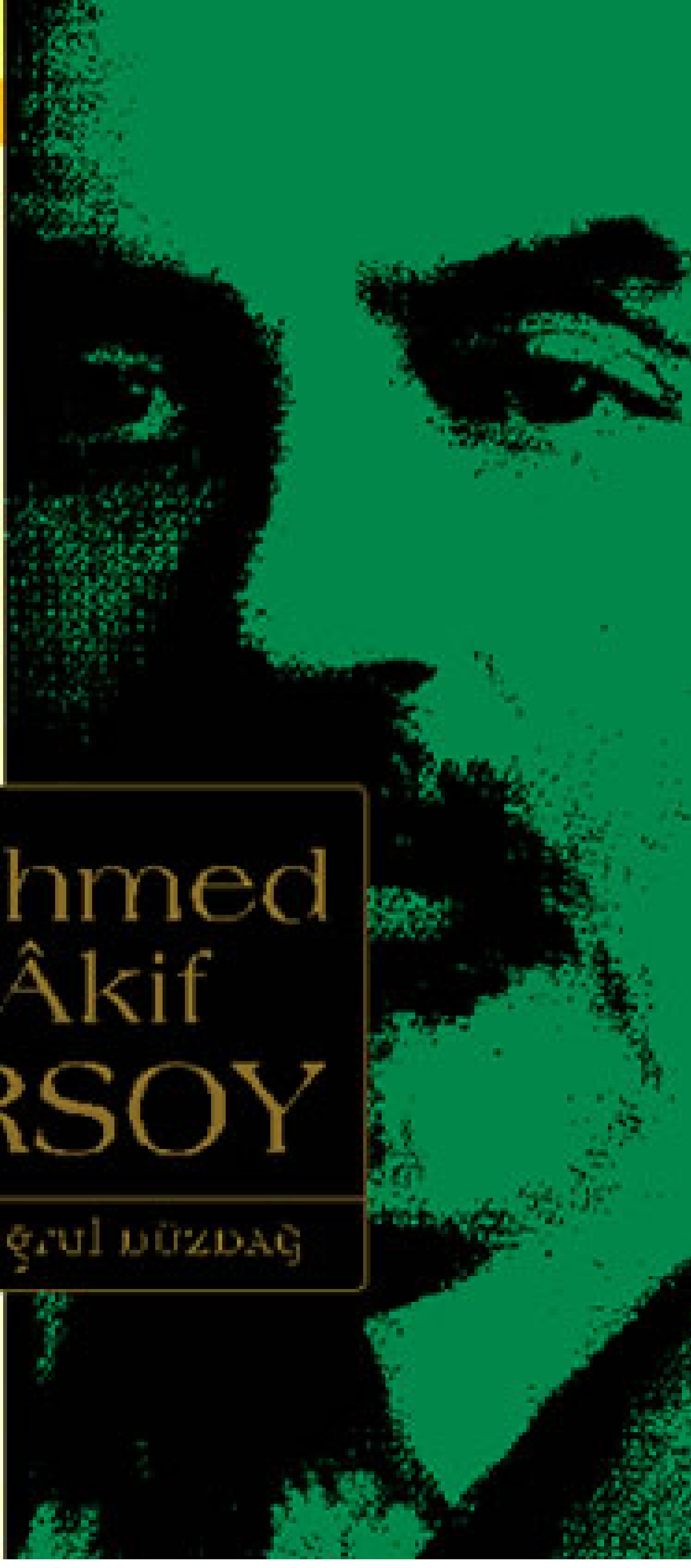

Mehmed Âkif ERSOY

M. Ertuğrul Düzdağ

Mehmed Âkif ERSOY

M. Ertuğrul DÜZDAĞ

KAYNAK
KİTAPLIĞI©

Mehmed Âkif Ersoy

ISBN: 975-8775-45-6

Yayın Numarası : 130

Editör : Şeref YILMAZ
Kapak Tasarım : Engin ÇİFTÇİ
Mizanpaj : Faruk YILMAZ

Emniyet Mah. Huzur Sok.
No:5 34696
Kısıklı-Üsküdar/İstanbul
Tel : (0216) 318 42 88
Faks : (0216) 348 42 02
http://www.isikyayinlari.com

BASKI: PROMAT BASIM YAYIN
SAN. ve TİC. A.Ş.
E-5 Karayolu üzeri
Haramidere Mevkii 34513
Tel : (0212) 690 63 63
Haramidere-Avcılar/İST

Baskı Tarihi:
Aralık - 2004

TAKDİM

Yayınevimiz; edebiyat, tarih ve fikir sahasında milletimize önderlik etmiş büyüklerimizi, gençlerimize ve halkımıza tanıtmayı bir görev bilmektedir.

Tarihimize mal olmuş nice büyük şahsiyetin hayatını tam olarak öğrenememenin ortaya çıkardığı millî şuur eksikliği, sonraki nesillerde daha büyük bir sorun olarak kendini göstermektedir. Kültür hayatımızda siyah lekeler hâlinde yanıp sönen bu şuur eksikliği, zamanla silinmesi güç izler bırakmaktadır.

Tarih ve edebiyatımız, büyük şahsiyetlerle dolu... İsimsiz kahramanlar ise tarihimizin tarlasına serpilen tohumlar gibi... Onların sayısını ve nerede ne şekilde başak verdiğini bilemiyoruz ama onlar sayesinde geleceğe daha bir ümitle bakabiliyor ve hayata daha bir güvenle sarılıyoruz.

Bu bağlamda, çok yönlü bir şahsiyet olan Mehmed Âkif'i yayınlamayı uygun bulduk. Hayatı boyunca doğrudan, hak ve adaletten yana olan, zulme ve zalime boyun eğmeyen, şerefiyle yaşamayı hayatının düsturu hâline getiren Mehmed Âkif, geride şiirleri kadar güzel bir hayat, hayatı kadar da güzel şiirler bırakarak milletinin kalbinde ölümsüzleşmiştir.

Bu kitap, Mehmed Âkif'in hayatıyla ilgili uzun ve titiz araştırmaların bir sonucudur. Yayınevi olarak, millî kültür hayatımıza ciddî ve kalıcı katkılar sağlayacağına inandığımız bu çalışmaları takdim etmekten mutluluk duyuyoruz.

İSTİKLÂL MARŞI

— Kahraman Ordumuza —

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül... Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl;
Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim: Bendimi çiğner, aşarım;
Yırtarım dağları, enginlere sığmam taşarım.

Garb'ın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar;
Benim îman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir îmânı boğar,
"Medeniyyet!" dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın...
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri “toprak!” diyerek geçme, tanı!
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehîd oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyâları alsan da, bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?
Şühedâ fışkıracak toprağı sıksan, şühedâ!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Hudâ,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyâda cüdâ.

Rûhumun senden İlâhî şudur ancak emeli:
Değmesin ma’bedimin göğsüne nâ-mahrem eli;
Bu ezanlar – ki şehâdetleri dînin temeli –
Ebedî, yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder – varsa – taşım;
Her cerîhamdan, İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır rûh-i mücerred gibi yerden na’şım!
O zaman yükselerek Arş’a değer, belki, başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl:
Hakkıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır, Hakk’a tapan, milletimin istiklâl.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

İKİNCİ BÖLÜM

ESERLERİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHLÂKI VE ŞAHSİYETİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞİİRİ VE SAN'ATI

BEŞİNCİ BÖLÜM

YAZILARINDAN SEÇMELER

ALTINCI BÖLÜM

ŞİİRLERİNDEN SEÇMELER

YEDİNCİ BÖLÜM

MEHMED ÂKİF'E DAİR HÂTIRALAR

BİRKAÇ SÖZ

Büyük millî şâirimiz, İstiklâl Marşı'mızın ve Safahat destanımızın yazarı, yakın tarihimizin yerli ve gerçekçi fikir adamı Mehmed Âkif Ersoy, bizler için, her bakımdan örnek bir şahsiyettir. İmanlı ve ahlâklı hayatı, mert ve sarsılmaz karakteri ile bu büyük insan, halkımızın gerçek bir temsilcisi olmuştur.

Milletimizin bin yıllık duyguları ve düşünceleri, dertleri, güne ve geleceğe ait arzu ve istekleri, onun kaleminden dile gelmiştir. İçinden çıktığı insanlara olan bu yakınlığı, Mehmed Âkif'in, gün geçtikçe daha çok anlaşılmasını, sevilmesini ve yol gösterici bir fikir önderi olarak benimsenmesini sağlamaktadır.

Aziz büyüğümüz Mehmed Âkif Bey'i, 1956'da Haydarpaşa Lisesi'nde okuduğum sırada, onun talebesi ve arkadaşı, edebiyat öğretmenimiz, merhum Muallim Mâhir İz Bey hocamızdan dinleyerek, yakından tanımış ve sevmiştim. Bu alâka, 1970'li yılların başından itibaren, hiç kesilmeden devam eden ciddi bir çalışmaya dönüştü.

Çalışmalarım sırasında, Âkif Bey'in çıkardığı derginin, eski ve yeni yazı ile bin sayıyı aşan nüshalarını ve ona dair yazılmış bütün önemli eserleri dikkatle ve defalarca gözden geçirdim. Merhumun yazı ve tercümelerinin tamamını birkaç kere okudum ve inceledim.

Safahat'ın çeşitli şekillerde, yeni ve eski yazılı yayınlarını ve ilmî bir baskısını hazırladım. Mehmed Âkif'in, eserleri, çevresi ve zamanı üzerine, bir araştırmalar külliyatı neşrettim.

Bu arada Safahat'ı yüz defadan fazla okuduğumu ve daha ne kadar okuyacağımı bilemediğimi, bilhassa genç okuyucularımın dikkatine sunmak isterim.

Böylece, 2004 yılı sonunda yeni bir baskısını hazırladığım bu kitap, otuz yıldan beri devam eden- ve inşaallah hep devam edecek olan- dikkatli, sabırlı ve daima aşk ve istekle yapılmış çalışmaların bir sonucu olarak ortaya çıktı.

Bu sâyede, bir önceki baskı ile yenisi arasında geçen zaman içinde elde edilen son bilgiler, her defasında yapıldığı gibi, bu sefer de ait olduğu bahislere ilâve edildi.

Bu eser, milletini ve onun değerlerini seven, onları gerçekten bilmek ve yüceltmek isteyen, akıllı, inançlı, çalışkan ve hür düşünceli gençlere sunuluyor.

Onların arasından çıkacak yeni Âkif'lere, bugün, daha da çok ihtiyacımız var.

Cenâb-ı Hak'tan dâimî niyazımız, bu neslin zuhûrunu, lütfuyla takdir buyurması ve adedlerini arttırmasıdır.

M. Ertuğrul Düzdağ
Aralık 2004, Şenlikköy

KISALTMALAR

Albayrak	:	Sâdık Albayrak, *"Son Devrin İslâm Akademisi, Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye, Teşkilât ve Âzâları",* İstanbul 1973, 219 (192 + 27) sayfa.
Ayas	:	Nevzad Ayas, *"Mehmed Âkif, Zihniyeti ve Düşünce Hayatı",* Fergan'ın kitabı içinde bulunan makalesi (c. 1, s. 507-580).
Bekman	:	Muzaffer Bekman, *"Veteriner Tarihi",* Ankara 1940, 526 sayfa.
Bilgegil	:	Prof.Dr. M.Kaya Bilgegil, *"Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar",* ikinci cilt, Erzurum 1980, 509 sayfa. (Eserin *"Mehmed Âkife Dair"* başlığını taşıyan bölümü, s. 403-480)
Çantay	:	Hasan Basri Çantay, *"Âkifnâme",* İstanbul 1966, 404 sayfa.
Doğrul	:	Ömer Rıza Doğrul, *"Kur'ân'dan Âyetler",* İstanbul 1944, 375 sayfa, (Mehmed Âkif'in Tefsir, Makale ve Va'azlarından seçmeler yapan Ömer Rıza, ekler ve notlar ilave ettiği gibi metinler üzerinde tasarrufda da bulunmuştur.)
Düzdağ	:	M.Ertuğrul Düzdağ, *"Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar",* 2. baskı, İstanbul 2000, 2 cilt, 256+248 sayfa, MAM yayını.
Erişirgil	:	M.Emin Erişirgil, *"Mehmed Âkif, İslâmcı Bir Şâirin Romanı",* Ankara 1956, 504 sayfa.
Fergan	:	Eşref Edib Fergan *"Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları"* c.1: İstanbul 1938, 720 sayfa; c. 2: İstanbul 1939, 322 sayfa, (ikinci cild, birincisine *"Zeyl"* olup, başlığın altında ayrıca: "Kabirde, camide, üniversitede, halkevlerinde, mekteplerdeki ihtifaller ve bu münasebetle yazılan yazılar" kaydı bulunmaktadır.)
İnal	:	İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *"Son Asır Türk Şâirleri",* İstanbul 1969, 2288 sayfa.
Karan	:	Hayreddin Karan, *"Millî Mücâdelede Sebilürreşâd",* SER, c. 10-11, no. 234-258, 1956-1957, anlatan: Eşref Edib. (Yazı yirmi tefrika hâlinde yayınlanmıştır.)
Kuntay	:	Midhat Cemal Kuntay, "Mehmed Âkif, Hayatı-Seciyesi- Sanatı-Eserleri", 1. kitap, İstanbul 1939, 454 sayfa, (İkinci kitap yayınlanmamıştır.)
Kutay	:	Cemal Kutay, *"Necid Çöllerinde Mehmed Âkif",* İstanbul 1963, 310 sayfa. (Mehmed Âkif'in oğlu Emin'in hatıraları, kitabın 198-310. sayfalarına, fâsılalarla alınmıştır.)

MAM	:	Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı bünyesi içinde kurulmuş bulunan *“Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi”*.
Safahat	:	Mehmed Âkif Ersoy, *“Safahat”,* İstanbul 1987-2001, (Giriş, Safahat metni, Ek: Safahat Dışında Kalmış Şiirler, İndeksler) 710 sayfa. “Düzdağ Neşri”: Kültür Bakanlığı, MAM, Gonca, Timaş, Seha, Şûle, Çağrı ve İnkılap Kitabevi yayınevleri tarafından basılmıştır.
Safahat, Edisyon Kritik	:	Mehmed Âkif Ersoy, *“Safahat”*ın tenkidli basımı, İstanbul 1987, 2. b. 1990, XXXI+464 sayfa, büyük boy, Hazırlayan: M.Ertuğrul Düzdağ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 729, Kültür Eserleri Dizisi 70. (Şiirlerde, Sırâtımüstakîm/Sebîlürreşâd’daki ilk yayınlarından itibaren 1928’deki son baskıya kadar, Âkif tarafından yapılan değişiklikler tesbit olunmuştur.)
Safahat, Ekler	:	Safahat’ın “Düzdağ Neşri”nin sonuna eklenmiştir ve Âkif’in Safahat’a almadığı şiirlerin bir kısmını ihtiva eden bölümdür. (Bakanlık baskısında kısa tutulmuştur.)
SER	:	*“Sebîlürreşâd”* dergisinin Mayıs 1948 - Şubat 1966 tarihleri arasında Eşref Edip tarafından yeni harflerle yapılmış olan ikinci devre neşriyatı. 362 sayı çıkan dergi, onbeşinci cildinde iken neşriyatına son vermiştir. Bkz.SR.
SM	:	*“Sırâtımüstakîm”*. Sekizinci cildinden itibaren SR adını alacak olan derginin. İlk yedi cildini teşkil eden sayılarının (no. 1-182) adı. Birinci sayının tarihi: 27 Ağustos 1908.
SR	:	*“Sebîlürreşâd”*. SM adıyla çıkmaya başlayan derginin 8-25. ciltleri boyunca taşıdığı yeni isim. Dergi 6 Mart 1925 tarihini taşıyan 641. sayısında zamanın hükümeti tarafından kapatılmıştır. Bkz. SER.
S.Nazif	:	Süleyman Nazif, *“Mehmed Âkif, Şâirin Zâtı ve Âsârı Hakkında Ba’z-ı Ma’lûmat ve Tedkîkàt”* İstanbul 1924, 106 sayfa, Yeni baskısı: İstanbul 1991.
Şengüler	:	İsmail Hakkı Şengüler, *“Mehmed Âkif Külliyâtı”*, 10 cilt, İstanbul 1990-1992.
Tansel	:	Fevziye Abdullah Tansel, *“Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri”,* ikinci basım, İstanbul 1973, 291 sayfa.
ZC	:	*“T.B.M.M. Zabıt Ceridesi”,* yeni harflerle ikinci basılış, Ankara 1940 ve sonrası, T.B.M.M. matbaası.

Kitap yazılırken istifade olunan diğer yazılar ve kitaplar, dipnotlarda gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

I

TAHSİL VE GENÇLİK YILLARI

"İstiklâl Marşı" ve "Safahat" şâiri, yazar, mütercim, İstanbul Darülfünûnu Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Birinci Büyük Millet Meclisi Burdur Mebusu, Millî Mücâdele'nin manevî lideri, Kahire Üniversitesi Türkçe Muallimi, büyük fikir, ahlâk ve dâva adamı Mehmed Âkif Ersoy...

DOĞUMU

1873 yılı sonunda, İstanbul'da Fâtih'te Sarıgüzel mahallesinde, ailesine ait evde doğdu. Doğumu, hicri 1290 senesi Şevval ayındadır. Bunun milâdî târihle karşılığı 1873 yılı 22 Kasım - 20 Aralık günleri arasına rastlamaktadır.[1]

---

[1] Mehmed Âkif'in doğum yeri İstanbul olmakla beraber, nüfus kâğıdı, daha sonra bir ziyaret için gidildiğinde Bayramiç'te çıkarıldığı için, "Bayramiç" olarak kayıtlıdır. (Fergan, c. 1, s. 123/ Kuntay, s. 181/ Fevziye Abdullah Tansel, *"Mehmed Âkif'in Doğum Yeri Bayramiç midir?",* Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl 6, no 2. s. 40-42, Nisan 1977/M. Uğur Derman. *"Mehmed Âkif'e Dâir İki Vesika",* Aynı dergi, yıl 6, no. 3. s. 50-53, Temmuz 1977. Damadı Ömer Rıza Doğrul, Mehmed Âkif'in doğduğu evi şöyle tarif ediyor: "Fâtih'te Ali Emîrî Efendi Sokağı'ndan Kıztaşı'na doğru inerek ve Sarıgüzel'e doğru ilerleyerek Sarı Nasuh Sokağı'na vardınız mı (...) Âkif'in doğduğu sırada bu ev yedi sekiz odalı, beş yüz arşın bahçeli bir konakçıktı." (Safahat mukaddimesi. Doğrul neşri). Midhat Cemal de evin adresini vermektedir: "Sarıgüzel'de Sarı Nasuh Mahallesi, 12 numaralı ev." (Kuntay, s. 175)

Âkif'in babası Tâhir Efendi, oğluna, "ebced" hesabıyla doğum yılını gösteren "Ragıyf" adını vermişti. Fakat aile fertleri ve çevresi tarafından anlaşılamayan bu kelime, bir zaman sonra "Âkif" şekline sokulmuştur. Ancak babası, vefatına kadar kendi koyduğu adı kullanmıştır.[2]

ÂİLESİ

Mehmed Âkif'in babası, Fâtih Medresesi müderrislerinden İpekli Mehmed Tâhir Efendi (1826-1888), annesi ise Emine Şerife Hanım (1836-1926)'dır. Babası tahsil için küçük yaşında Şuşisa'dan İstanbul'a gelmişti. Şuşisa, Osmanlı ülkesinin Arnavutluk bölgesinde İpek kazasına bağlı bir köydür. Tokat'ta doğan annesi ise aslen Buhâralı bir aileye mensuptu.[3]

Tâhir Efendi, Emine Hanım'ı aldığı sırada kırk beş yaşlarında bulunuyordu.[4] Karı-kocanın, Âkif'ten sonra Nuriye ismini verdikleri bir de kızları olmuştur. Âkif'in Birinci Safahat'ta ölümünü nazm ettiği yeğeni "Selmâ", bu hemşiresinin kızıdır.[5]

Mehmed Âkif, bu şiirde daha çok annesini konuşturur:

Sarıldı boynuma annem, girince ben içeri.
Diyordu ağlayarak: Görme, Âkif'im çocuğu!

---

2 *Ragıyf* veya *Ragîf:* "Rı, gayın, ye, fe" imlâsıyla yazılmaktadır. Arapçada bir çeşit ekmeğin adıdır. Ebced hesabına göre harflerinin değerleri toplamı (200 + 1000 + 10 + 80) doğum yılı olan 1290'ı göstermektedir. *Âkif***:** Arapça olan kelime "ayın, elif, kef, fe" imlâsıyla yazılır. Kur'ân'ın birkaç âyetinde geçmektedir. "İbâdet eden" mânâsına gelir.

3 Ayas, s. 516. Dipnotlardaki kısaltmalar için lütfen baştaraftaki "Kısaltmalar" listesine bakınız.

4 Âkif'in annesi daha önce de evlenmiş, ilk kocası ile ondan olan üç çocuğu vefat etmişlerdi. Ailenin oturduğu Sarıgüzel'deki ev, Emine Hanım'ın ilk kocasından kalmıştı. (Safahat, Doğrul neşri, Giriş bölümü/ Düzdağ, *Araştırmalar.)*

5 Yetmiş iki mısralık manzumenin ilk neşri, 15 Ekim 1908'dedir. SM, c. l, no. 8, s. 116.

Senin değil, yedi kat ellerin yanar ciğeri,
Ölüm döşekleri üstünde görse yavrucuğu.
Şükür, bugün azıcık farklıdır, diyorduk dün...
O pembe pembe yanaklar kireç kesildi bugün!

"Selmâ"nın başını beklemekte olan kızkardeşini teselliye çalışırken, yavrusunun son nefesini verdiğini gören annenin feryadı, Âkif'te bir gönül yarası olarak kalacaktır:

Ne oldu, hastaya bir şey mi oldu, anlamadım...
O beht içindeki kızdan kemâl-i şiddetle,
Şu sayha koptu ki hâlâ enîni yâdımda:
"Ne taş yüreklisiniz... Âh gitti evlâdım!.."

1908'den sonra yayınladığı ilk şiir olan *"Fâtih Câmii"*nde ise, çok sevdiği babasını şöyle hatırlamaktadır:

Sekiz yaşında kadardım. Babam gelir: "Bu gece,
Sizinle câmi'e gitsek çocuklar erkence.
Giderseniz gelin amma namazda uslu durun;
Merâmınız yaramazlıksa işte ev, oturun!"
Deyip alırdı berâber benimle kardeşimi.
Namâza durdu mu, hâliyle koyverir peşimi,
Dalar giderdi. Ben artık kalınca âzâde,
Ne âşıkàne koşardım hasırlar üstünde!
Hayâl otuz sene evvelki hâli pîşimden
Geçirdi, başladım artık yanımda görmeye ben:
Beyaz sarıklı, temiz, yaşça elli beş ancak;
Vücûdu zinde, fakat saç, sakal ziyâdece ak;
Mehîb yüzlü bir âdem: Kılar edeble namaz;
Yanında bir küçücek kızcağızla pek yaramaz
Yeşil sarıklı bir oğlan ki, başta püskül yok.
İmâmesinde fesin bağlı sâde bir boncuk!

Sarık hemen bozulur, sonra şöyle bir dolanır;
Biraz geçer, yine râyet misâli dalgalanır!
Koşar koşar duramaz, âkıbet denir "âmin"
Namaz biter. O zaman kalkarak o pîr-i güzîn,
Alır çocukları, oğlan fener çeker önde.
Gelir düşer eve yorgun, dalar pek âsûde
Derin bir uykuya...

Âlim bir şahsiyet olan Tâhir Efendi, aynı zamanda tasavvuf ehli ve Nakşibendî tarikatine mensup, dindar bir zât idi. Bulunduğu hocalık mevkiine ve ilim derecesine tamamen kendi çalışkanlığı sayesinde yükselmişti. Medrese tahsili ve hocalığı sırasında temizliği ile tanındığı için kendisine "Temiz" lâkabı verilmiş olan bu muhterem şahsiyet, "İpekli Temiz Tâhir Efendi" diye anılmaktaydı.[6]

Mehmed Âkif, *"Âsım"* adlı eserinin girişinde, babasının talebesi olan *"Köse İmam"*ın ağzından, Tahir Efendi'yi şöyle tanıtır:

Neydi rahmetlide lâkin, o temizlik, vay vay!
Azıcık benzemiş olsaydı ya mahdûmu da..
– Ay?
Şu babamdan nerem eksik, hadi, göster bakayım?
– Ama hiddetleneceksen ne suyum var, ne sayım?
Babanın kestiği tırnak bile olmazsın sen.
....
Hoca rahmetli yetişmişti, düşün hem, nereden?
Kimin oğluydu baban? Kimdi unuttun mu deden?
İpek'in köylüsü, ümmî yarı vahşî bir adam...
....

[6] Arapça "tâhir" kelimesi de "temiz" demek olduğuna göre, dışı gibi içi de temiz olan bu zat, hak ettiği gibi "iki kere temiz" olarak anılmakta idi. Mehmed Âkif, babasının çalışkanlığı ile ilminden ve temizliğinden, "Âsım"ın baş tarafında uzunca bahsetmektedir.

Bir şey öğrenmedi elbette o ümmî babadan.
Ne kazanmışsa, bütün, kendi kazanmış, kendi.
Zât-ı devletleri, lâkin azıcık çöplendi.
Sen dua et babadan topladığın mîrâsa.
Hep onun himmetidir üç satır ilmin varsa.

Annesi de hassas ve dindar bir hanım olan Mehmed Âkif, babasının vefatına kadar olan hayatını, *"San'atkâr"* şiirinde:

Çocukluğumda, evet bahtiyâr idim cidden,
Harîm-i âilenin farkı yoktu cennetten.

Mısralarıyla ifâde ettiği bir muhit içinde geçirmişti.[7]

TAHSİL YILLARI

1878 yılı Şubat ayı başlarında (1295 Muharrem) 4 yıl 4 ay ve 4 günlük olan Âkif, geleneğe uyularak, Fâtih'te "Emir Buhârî" mahalle mektebine başlatıldı.

Buraya iki seneye yakın bir müddet devam ettikten sonra 1879 yılı sonlarında Fâtih İbtidâisi'ne (ilkokul) geçti. Babası bu yıl kendisine Arapça öğretmeye başladı.[8]

Âkif'in babası Hoca Tâhir Efendi, aynı zamanda Mühürdar Emin Paşa (vefatı 1908) ailesinin husûsî muallimi idi. Emin Paşa'nın oğulları "İbnülemin" Mahmud Kemal (İnal 1870 - 1957) ile Ahmed Tevfik'e ve aileye mensup öteki çocuklara ders vermekteydi. Bu dersler, kışın Bakırcılar'daki Emin Paşa Konağı'nda, yazları ise Yakacık'taki Köşk'te yapılıyordu. Bu sebeple Tâhir Efendi de ailesiyle birlikte yazın Yakacık'a giderek, köşkün bir dai-

---

7 Ayas, s. 516, 518/Safahat, Gölgeler.
8 Ayas, s. 517.

resinde kalmakta idi. Âkif, "İbnülemin" kardeşlerle birlikte derslere katılıyor ve yazları onlarla arkadaşlık ederek Yakacık'ta bulunuyordu.[9]

Üç yıllık ilkokulu bitiren Âkif, 1882 yılında Fâtih Merkez rüşdiyesine (ortaokul) başladı. Bu sırada babasından Arapça öğrenmeye devam ediyordu. Ayrıca Fâtih camiinde, Farsça dersler veren, *"Gülistan"* ve *"Mesnevî"* okutan Es'ad Dede'yi de takip etmekteydi. Türkçe ve Fransızca derslerinde de akranlarından çok ileri olan Âkif'in lisan hususunda bilhassa kabiliyetli olduğu görülüyordu.[10]

Rüşdiye yıllarında kendisinde şiir merakı uyandı; şiir kitapları okumaya başladı. İlk okuduğu manzum eserin Fuzûlî'nin *"Leylâ ve Mecnûn"*u olduğunu kendisi söylemektedir.[11]

Ders arkadaşı İbnülemin Mahmud Kemal'le birlikte manzumeler yazmaya çalışıyordu.[12]

1885 yılında üç yıllık rüşdiye mektebi (ortaokul) bitince, babası Âkif'i meslek seçiminde serbest bıraktı. Bunun üzerine Mülkiye Mektebi'ni seçen Âkif, bu mektebin hazırlık okulu olarak açılmış bulunan "mülkiye i'dâdîsi"ne (sivil lise) girdi. Zamanın en tanınmış edib ve şairlerinden Muallim Nâci (1850 – 1893), bu okulda iken, edebiyat öğretmeni olarak derslerine girmiştir.

O sırada üç yıl olan bu okulu da 1888'de bitiren Mehmed Âkif, bundan sonra Mülkiye'nin yüksek kısmına geçmişse de, buraya ancak bir iki hafta kadar devam edebilmiştir.[13]

---

[9] İnal, s. 81.

[10] Ayas, s. 518.

[11] Ayas, s. 518.

[12] Çantay, s. 16. İbnülemin'in mektubu.

[13] Fergan, c. l, s. 295/Mülkiye'den arkadaşı Salâhaddin'in hatırası, Fergan, c. l, s. 285/Ayas, s. 519

BABASININ VEFATI

Hoca Tâhir Efendi, tutulduğu gırtlak vereminden kurtulamayarak 1888 yılında vefat etti. Bu elîm hâdise ailenin hayatında büyük değişikliğe sebep oldu.

Talebesi İbnülemin tarafından "sâlih, fâdıl, vefî, sahî, âlîcenâb, mürüvvetkâr, müstakîm bir üstâd-ı kâmil"[14] olarak tavsif olunan bu zâtın vefatı, aileyi manevî ve maddî bakımlardan perişan etti.

Kırk beş yaşında evlenen ve çocuk sahibi olan Tâhir Efendi'nin, ailesine büyük bir şefkatle davrandığı, sabahları çocuklarını uyandırıp, kendi eliyle kahvaltı ettirdiği ve saçlarını tarayıp okula gönderdiği bilinmektedir.[15]

Oğlu Âkif'le ne kadar yakından ve dikkatle meşgul olduğu, ona ne kadar çok şey verdiği şuradan anlaşılıyor ki, kendisi on dört, on beş yaşlarında iken vefat eden babası hakkında, Mehmed Âkif, kırk yaşında iken şu satırları yazacaktır:

"...Benim hem babam, hem hocamdır. Ne biliyorsam kendisinden öğrendim..."[16]

EVLERİNİN YANMASI

1889 yılı baharında Yakacık'a yazlığa giden Emin Paşa ailesi, merhum Hoca Tâhir Efendi'nin mahzun çocuklarını da eskisi gibi yanlarına aldılar. Ancak 1306 Ramazan'ının ilk günü (13 Mayıs 1889), Sarıgüzel'deki evlerinin yandığı haberi geldi. Babasız aile bu sefer de evsiz kalmıştı. [17]

Fakat Tâhir Efendi'nin sâdık talebelerinden Mustafa Sıdkı Efendi, hocasının ailesinin yardımına koşarak, yan-

---

14 İnal, s. 81 dipnot. / "Babamız (...) bâhusus İpekli Hoca Tâhir Efendi merhum gibi ilmen ve hulken pek mümtaz olan bir fâdılı da tedrîsimize tâyin etti." İnal, s. 2148.

15 Kuntay, s. 179.

16 Safahat, Hakkın Sesleri, dipnot.

17 Çantay, s. 18. İbnülemin'in mektubu.

gın arsası üzerine küçük bir ev yaptırdı ve onları evsiz kalmaktan kurtardı. [18]

HALKALI BAYTAR MEKTEBİ

Mehmed Âkif, Mülkiye'nin yüksek kısmına devama başlamıştı. Ancak bu okuldan mezun pek çok genç vardı. Bunların o sırada, iş bulmaları zor olduğu gibi maaşları da azdı. Halbuki ailesi maddî sıkıntı içinde bulunan Âkif, geçim meselesini ciddî olarak düşünmek zorundaydı.[19]

Bu sebeple, kendisinin durumunda bulunan birkaç arkadaşıyla birlikte, yeni kurulan ve 1889 yılı sonunda tedrisâta başlayacak olan Baytarlık Mektebi'ne geçmeye karar verdiler. İlk "sivil veteriner yüksek okulu" olan bu mektebin mezunlarına hemen iş verilecekti.[20]

Dört yıl olan Baytarlık Mektebi, Ahırkapı'daki sivil Tıbbiye Okulu'nda açıldı. Burada gündüzlü olarak iki yıl okuyan ilk baytarlık talebeleri, 1891 yılında inşâsı tamamlanan Halkalı'daki okula geçtiler ve kalan iki yılı da yatılı olarak burada okudular.[21]

Mehmed Âkif, Baytarlık Mektebi'ndeki dört yıllık tahsili sırasında, çoğu doktor ve dindar kimseler olan ho-

---

[18] Hoca Tâhir Efendi'nin "Derebeyi" hitabı ile sevdiği (Çantay, s. 18) bu talebesi hakkında Âkif, "Babam öldükten sonra bize babalık etti" demektedir (Kuntay, s. 181). Bu zâtın, "Cerrahpaşa'da Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkâf-ı şerîfesi kàim-mekàmı" olduğunu Âkif'in 24 Mart 1896 tarihli bir mektubundan öğrenmekteyiz. (Bilgegil, s. 409). Mustafa Sıdkı Efendi'nin, bu iyiliğinden yirmi yıl sonra, "31 Mart" ertesinde, "Derviş Vahdetî ile komşu oturduğu" için tevkif edilip hapse konulduğunu; ancak Mehmed Âkif'in, Kara Kemal'e "şiddetle çıkışması" üzerine bırakıldığını, Midhat Cemal yazmaktadır. (Kuntay, s. 76).

[19] "Babasının ölümü üzerine mâlî müzâyakaya düşen şâirin, Baytarlık Mektebi'ne girmeden önce Bâyezid Câmi'i avlusunda tesbih sattığı rivâyet edilmektedir". (Bilgegil, s. 407)

[20] Ayas, s. 519. Bu ifâde Mehmed Âkif'e aittir.

[21] Ayas, s. 519./Bekman. s. 140. Mektebin ilk sınıfı yirmi beş kişi idi. Bunun on dokuzu Halkalı'ya geçti ve on yedisi mezun oldu.

calarından müsbet te'sirler almış, okulun mescidine de, laboratuvarlarına da şevk ve arzu ile devam etmiştir.

ŞİİRLE MEŞGUL OLMASI

Âkif, okulun bilhassa son iki senesinde şiirle çok meşgul olmuştur. Divan edebiyatına nazîre olarak bir çok manzûme kaleme almış ve arkadaşlarına uzun manzum mektuplar yazmıştır. Bu manzûmelerin birinde, babasının ölümünden sonra çektikleri sıkıntıyı ve ikinci defa kocasını kaybeden annesinin ızdırabını dile getirir:[22]

Geldi saâdetle, fakat, nevbahâr,
Bende ne ol neşve, ne ol şevk var!
Annemin ıssızca kalan lânesi,
Kardeşimin eşk-i yetîmânesi,
Mevce-ger oldukça hayâlimde, ah,
Görmez olur âlemi artık nigâh.
Güç ise de ben nasıl olsam olur,
Vâlidem amma ne tesellî bulur?
Hem o kadın hayli belâ-dîdedir.
Gördüğü âlâm ise nâdîdedir.
Âilesi münkariz *olmuş bütün,*
Kimsesi yoktur, yalınızdır bugün,
Lânesi birkaç sefer olmuş harab,
Cânına yetmiş doğalı iğtirâb.
Hisseme düşmüş olanı hiç *iken,*
Ben kocadım çektiğimiz çilleden!
Yirmi beşe gelmedi sinnim, tuhaf,
Saçlarımın bir çoğu olmuş telef,
Kalmış olanlar da ağarmaktadır,
Kıhfımı tırtıl gibi sarmaktadır.

---

22 Çantay, s. 17. İbnülemin'in mektubu. ... Sin : Yaş./Kıhf : Kafa.

Bu yıllarda yazdıklarını, daha sonra tamamen imha edecek, bunların bir yerde yayınlanmış olanlarıyla, bazı meraklıların defterlerinde bulunanlar, ancak kurtulabileceklerdir.[23]

SPORCULUĞU

Mehmed Âkif, okul yıllarında çeşitli sporlarla da yakından ilgilenmiş, daha önce başladığı yağlı güreşi ilerleterek ve kispet giyerek Çatalca civarındaki köylerde güreşmeye başlamıştır. Uzun yürüyüşlerde, koşmada, gülle atmada ve yüzmede akranları arasında daima birinci gelmiştir. Spora olan bu düşkünlüğü daha sonraki yıllarda da devam edecektir. İstanbul Boğazı'nı yüzerek geçmiş, daima "sabahtan akşama kadar" yürüyebilecek halde bulunmuştur. Elli yaşında olduğu halde Ankara'daki günlerinde de spor yapmaya devam ettiği bilinmektedir. Ata da iyi binermiş.

Başka zamanlarda münakaşa ve çekişmelerden hoşlanmayan Âkif Bey'in, bir spor müsabakası için sonuna kadar inatlaştığı, arkadaşları tarafından nakledilmektedir. Hatta bir keresinde taş (gülle) atmada kendisini geçen bir hamalı, uzunca bir idmandan sonra müsabakaya çağırarak geçtiği meşhurdur.[24]

BİR GENÇLİK HÂTIRASI

Oğlu Emin Ersoy, babasının kendisine anlattığı, Halkalı'daki okulda geçen bir güreş müsabakasını şöyle naklediyor:

"Ermeni, bildiğin gibi değil, dehşetli kuvvetli idi. Arkadaşlarımı çar-çabuk altına alarak ezmesi öyle zoruma

---

[23] Mehmed Âkif'in Safahat'a girmemiş şiirleri için bkz. Fergan, c. 1, s. 644-657; c. 2, s. 190-202/Kuntay, s. 421-428/Tansel, s. 10, 14-22, 227-264/Safahat, Düzdağ neşri, Ekler bölümü.

[24] Kuntay, s. 183, 189/Fergan, c. 1, s. 401/Çantay, s. 36-37./ Düzdağ, *"Safahat Tedkikleri",* İstanbul 1979, s. 27. Mâhir İz'in hâtırası.

gidiyor, beni çileden çıkarıyordu ki, sana anlatamam. Kendisi ile şaka mâhiyetinde dahi olsun hiç tutuşmamıştık. Zira onun da gözü beni pek tutmuyordu. Cüsseden okkaca kendisinden aşağı idim. Lâkin ondan çok daha atik ve daha oyuncu idim. Göz, hasmını tanır! O da bunları görüyor, hesap ediyor, benimle elense şakası bile yapmaya yanaşmıyordu.

"Birgün hiç unutmam. Hüseyin Avni isminde Fatihli bir hemşerim ve benden bir sınıf aşağı bir arkadaşımla, Agop idman mâhiyetinde güreş tutmuşlardı. İdman filân derken Avni'ye boyunduruk çekiyor. Şiddetli elenseleriyle çocuğu eziyor, pek müşkil vaziyetlere sokuyordu. Nasıl oldu bilmiyorum. Avni, Agop'un çektiği şiddetli bir elense ile yüzükoyun yere kapandı. Ağzından, dişlerinden kan boşanmaya başladı.

"O zaman artık dayanamadım. Gel Agop, dedim, biraz da ikimiz idman tutalım. Tereddüt edemedi. Arkadaşlarımın intikamını almak üzere Agop'u tek çapraza aldım. Meydan genişti. Belki onbeş yirmi adım sürüdüm. Nihayet kavi rakibim tutunamadı. Elleri üzerine yüzü koyun yere kapaklandı. Bu sefer, çok iyi kullandığım kündeye aldım. O koca Agop'u kaldırarak öyle bir çevirdim ve sırtını yere getirdim ki bütün bunlar bir buçuk iki dakika içinde olmuştu. Ermeni ne olduğunu şaşırdı. Kıpkırmızı olmuş hâlâ yerinde oturuyor, önüne bakıyordu.

"İşte o zaman etrafı şiddetli bir alkış tufanı çınlattı. Agop'u tam mânâsıyla mağlup etmiştim. Hiç sesini çıkarmadı. Yavaş yavaş yerinden kalktı, kafası önünde kös kös mektebin kapısından içeriye girerek kayboldu.

"Bir riyâziye hocamız Ekrem Bey vardı. O da bu hâdiseye şâhid olanlar arasında idi. Muhterem ihtiyar o kadar sevinmiş, o kadar heyecanlanmış idi ki: "Yâhu Agop'u kaldırdı, savurdu, attı. Agop kalkar mı?" diye bağırıyor, tuhaf tuhaf hareketler yapıyordu."[25]

---

[25] Kutay, s. 264, Emin Ersoy'un hatıraları.

MEMURİYET HAYATI

Mehmed Âkif 22 Aralık 1893'te, o zaman *"Halkalı Baytar ve Zirâat Mektebi"* adını taşıyan "Veterinerlik Fakültesi"nden birincilikle mezun oldu.

26 Aralıkta, kendisinden sonra sınıfın ikincisi olan Simon'la birlikte, "Orman ve Ma'âdin ve Zirâ'at Nezâreti" fen hey'etinin baytarlık işlerine bakan beşinci şubesine "Baytar Müfettiş Muâvini" olarak tâyin edildi. Fransa'dan davet edilmiş olan "Zâbıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Müfettişi"yle beraber bulunacaklardı.[26]

1894 yılı başlarına rastlayan Ramazan (8 Mart - 6 Nisan) ayında İstanbul'da Süleymaniye'de Bozdoğan Kemeri'ndeki Kirazlı Mescid'de mukàbele okuduğu, bunu ertesi Ramazan'da da tekrar ettiği ve dost evlerinde teravih namazı kıldırdığı bilinmektedir.[27]

Vazifesinin merkezi İstanbul olmakla beraber, 1898 yılına kadar olan dört sene zarfında Rumeli, Anadolu ve Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde dolaşmış, muhtelif merkezlerde kısa veya uzun müddet kalmıştır.[28]

Bu dolaşmaları sırasında Edirne'de "baytar müfettişi" ve Adana'da "vilâyet baytarı" olarak bulunmuştur. Buraları merkez olmak üzere civar vilayetlerde dolaştığı anlaşılmaktadır.[29]

---

[26] Bekman, s. 142-145, 175. Kitapta son sınıfın not cetvelleri vardır.

[27] Sekiz on yaşlarında iken hıfz'a (Kur'an'ı ezberlemeye) başlayan Âkif, daha sonra uzun bir süre ara vermiş olmasına rağmen, yüksek tahsilini bitirdikten sonra, hıfzını tamamlamıştır: "Tahsîl-i âlîyi bitirdikten sonra hâfız oldum. Fakat ondan evvel Kur'an'ı okuya okuya gayet pişkin bir hâle getirdiğim için zaten hıfz ile aramda uzun bir mesafe yoktu. Az müddet içinde Kur'an'ı ezberleyiverdim." (Ayas, s. 520/Fergan c. 2, s. 220-221)

[28] Orduya at almak için iki askerî baytarla Adana ve Şam'a gitmişti. (Fergan, c.1, s.282); buradan, arkadaşı Ârifî Bey'e gönderdiği 27 Mayıs 1312 (1896) tarihli yüz mısralık manzum mektupta imzasının üzerine *"Adana'da hayvan mübâyaasına me'mur"* diye not koymuştur. (*Selâmet* dergisi, c.4, no. 99, 24 Ağustos 1949)

[29] Bilgegil, s. 409/Çantay, s. 348, Şeref Aykut'un hâtırası.

Rumeli Vilâyeti'nde vazife gördüğü sırada, babasının memleketi olan Arnavutluk'a da giderek, amcasını ve yakınlarını ziyaret etmiş; bir yeğenini de daha sonra aldırarak İstanbul'da medreseye yerleştirmiştir... Daha önce, Halkalı'da talebe olduğu yıllarda da bir yaz, tek başına baba ocağını ziyarete giderek akrabalarını şaşırtmıştı.

Bâzı mektuplarına göre 1896'dan önce Edirne'de bulunduğu, burada bir ev tutarak annesini de yanına aldığı ve 1896 başlarında İstanbul'a döndükleri bilinmektedir. 1896 Mayıs ayında hayvan alımı ile vazifeli olarak Adana'ya ve Şam'a gitmiştir.[30]

BASINDA İLK ŞİİRLERİ VE YAZILARI

28 Aralık 1893'te *"Hazîne-i Fünûn"* mecmuasında yedi beyitlik bir "gazel"i yayınlandı. Bu gazel, Âkif'in hâlen, bilinen ilk matbu eseridir.

"Gazel"in ilk beyitleri:[31]

Allah'ı seversen nazarımdan güzer etme
Müştâkını bâşın için olsun heder etme
Kurbân oluyor bir nigeh-i hışmına rûhum
Sevdâ-zededen böyle dirîg-i nazar etme

"Hazîne-i Fünûn" mecmuasının 18 Ekim 1894 tarihinde çıkan nüshasında da,

Çeşmin ki kılar âlemi mağlûb-i nigâhı

mısraı ile başlayan başka bir gazeli daha çıktı.[32]

---

30 Bilgegil, s. 409. /Mehmed Âkif'in, "Adana'da hayvan mübayaasına memur" olarak bulunduğu sırada, İstanbul'da arkadaşı Avukat Ârifî Bey'e (Adliye müsteşarı olan) yazdığı 27 Mayıs 1312 (1896) tarihli manzum bir mektup, *Selâmet* dergisinde yayınlanmıştır. (c. 4, no. 99, 24 Ağustos 1949.)

31 *Hazîne-i Fünûn,* yıl l, no 25, s. 200, 16 Kânûnievvel 1309/28 Aralık 1893. (Safahat, Düzdağ neşri, Ekler bölümüne alınmıştır)

32 Bilgegil, *"Mehmed Âkif'in Resmî Hâl Tercümesi",* Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, no. 3, s. 2, Ekim 1971, Erzurum. Burada verilen bilgiler, Hazîne-i Fünûn'da çıkan iki gazelin Âkif'e ait olduğunu gös-

Bu yıllarda neşr olunan diğer bazı dergilerde de henüz tesbit olunamamış manzumelerinin bulunması kuvvetle muhtemeldir.

Edirne'de bulunduğu sırada yazdığı bazı şiirler ve bir "Terkîb-i Bend" Edirneli şiir meraklılarından birinin defterinde bulunmuştur.[33]

Onbirer beyitlik altı bendi ele geçen ve yayınlanmamış olan "Terkîb-i Bend"in Kaya Bilgegil Bey tarafından yapılan neşrinden birkaç beyit:

Âlemde edânîye müdârâdan usandım
Nâ-hak yere takdîr ile gavgâdan usandım
İkbâl etek öpmekle müyesser olacakmış
Ben öyle rezîlâne temennâdan usandım
Beyhûde imiş ettiğim ümmîd-i terakkî
Bir şey diyemem zâten o sevdâdan usandım
Allah bilir devlet-i dünyâda gözüm yok
Devlet değil â şimdi bu dünyâdan usandım
....
Âkîl olan âdemde şetâret göremezsin
Câhilde ise istediğinden de ziyâde
Ey hikmeti fâzılları hayran eden Allâh
Bir ni'met-i hayret mi bıraktın fuzalâda
....
Her canlı olan heykeli âdem mi sanırsın
İnsanlığı bir şekl-i mücessem mi sanırsın
Mâdâm ki âdem olacak mazhar-ı tekrîm
Hep gördüğün eşhâsı mükerrem mi sanırsın
....
Aşk olsun o eslâfa ki ahlâfını mes'ûd
Eyler de anın nâmı gönüllerde yer eyler

---

termektedir. /Fergan, c. 2, s. 191 ve Tansel, s. 14. Bu gazellerden bahsetmişlerdi.

33 Bilgegil, s. 406. İlk "gazel" ve "terkîb-i bend" için bkz. Safahat, Ekler.

Âlemde ne ekdinse biçersin anı mutlak
Öyleyse nedir şer yaparak fâide ummak.

1908 ÖNCESİ YAYINLARI

1893 ve 1894 yıllarında *"Hazîne-i Fünûn"* dergisinde yayınlandığını bildiğimiz iki gazelinden sonra üçüncü olarak, 14 Mart 1895 tarihli *"Mekteb"* mecmuasında *"Kur'ân'a Hitâb"* başlıklı şiiri yayınlanmıştır:[34]

Ey nüsha-i cânı ehl-i dînin!
Ey nâsih-i şânı münkirînin!

mısralarıyla başlayan elli altı mısralık bu şiir,

Sensin hele ey kitâb-ı a'zem
Hâşâ buna hiç tereddüd etmem,
Dünyâda refîk ü hemzebânım,
Ukbâda muîn ü müste'ânım.

mısralarıyla sona ermektedir.

Ne güzeldir ki, Âkif'in bütün ömrü, son mısralarda söylediği gibi gerçekten de Kur'an'la geçmiş, onu ezberlemiş, gösterdiği yolda yürümüş, son yıllarında ise sadece onunla meşgul olmuştu.

Mehmed Âkif, 1900 yılına kadar sürecek olan bu ilk yayın devresinde, muhtelif dergi ve gazetelere şiirler göndermiştir. Filibe'de çıkan haftalık *"Gayret"* gazetesinde, Nisan 1895 tarihli nüshalarında bir *"Terkib-i Bend"*inin ve arkasından bir *"Gazel"*inin yayınlanmış olması, bu yayın sahasının genişliği hakkında bir fikir verebilir.[35]

---

34 *"Mekteb"* mecmuası, c. 2, no. 26, s. 577-578, 2 Mart 1311 (dergide yanlış olarak 1310 dizilmiş).

35 Şeref Ergenekon. *"Mehmed Âkif'in Bilinmeyen Şiirleri"*, Tarih Coğrafya Dünyası, c. l, no. l, s. 5, İstanbul, 15 Nisan 1959. Ergenekon, yazısında, bir beyit eksiğiyle gazeli, ve Terkib-i Bend'in ilk bendinin üç beytini vermektedir. Daha önce de, 26 Aralık 1947 tarihli *Selâmet* dergisinde (c. 2, no. 32) Hakkı Tarık Us, Mehmed Âkif'e dair bir yazı-

"Ma'arif" mecmuasının Mayıs-Ağustos 1895 sayılarında "Sa'dî" imzasıyla yedi bölümü yayınladıktan sonra kalan *"Mebâhis-i İlm-i Servet"* başlıklı yazı dizisinin de Âkif'e ait olduğu tahmin edilmektedir.[36]

*"Resimli Gazete"*nin 10 Şubat 1898 tarihli 61. sayısından sonra bu dergide şiirleri çıkmaya başlamıştır. Dergi, bu sayısından itibaren İbnülemin Mahmud Kemal ve kardeşi ile aralarında Âkif'in de bulunduğu bir edebî hey'et tarafından çıkarılmakta idi. Bu dergide, otuz kadar manzumesinin çıktığı tesbit edilmiştir. Bu şiirlerini Safahat'a almamıştır.

Birkaç tanesi yüz mısraın üzerinde olan bu manzumelerden bazılarının isimleri şöyledir: *Zevk-i Hayâl, İstiğrak, Bedrika-ı İrfan, El-Hakku Ya'lû, Sa'dî, Gazâlî, Fahreddin-i Râzî, Acz, Nidâ-yı İbtihâl, Leyle-i Velâdet, Leyle-i Mi'râc...*[37] *"Sa'dî"*nin baş tarafından birkaç mısra:

---

sında, bu manzumelerden bahsetmişti. Son olarak, Âlim Kahraman, *İlmî Araştırmalar* dergisinde (no. 6, 1998), Terkib-i Bend'in bulabildiği üç bendini ve Gazel'i yayınladı.

[36] Tansel, *"Mehmed Âkif Ersoy'un Gözden Kaçan Bir Risalesi: Mebâhis-i İlm-i Servet",* Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl 8. no. 3, s. 23-34, Temmuz 1979... Mehmed Âkif'in, *"Bostan"* ve *"Gülistan"* adlı iki şâheserin yazarı Şirazlı Şeyh Sa'dî'ye olan hayranlığı sebebiyle, bazı yazı ve şiirlerine "Sa'dî" imzasını attığını biliyoruz. Bu yüzden, "Sa'dî" imzalı diğer manzumeler de ilgimizi çekmektedir. Bunlardan, Mehmed Âkif'in Edirne'de bulunduğu yıllara rastlayan tarihlerde yayınlanmış olan ve *"Edirne'den Sa'dî"* imzasıyla çıkan şiirler, Âkif'in yeni üslûbunun ilk çalışmalarını andırdığı için bizi çok meşgul etmişti... İzmir'de *"Asır"* ve İstanbul'da –Asır'dan iktibâsen– *"Hanımlara Mahsus Gazete"* ile *"Mâlûmât"* gazete ve dergilerinde "Âile Manzumeleri" genel başlığı altında çıkan bu şiirlerin, Mehmed Âkif'e ait olmadığını, nihayet –Âkif'in Fazlı Yegül'e yazdığı bir mektuptaki açıklaması sayesinde– öğrenmiş bulunuyoruz.
İbnülemin, şair "*Harputlu Sa'dî*"nin "*aile manzumeleri*" yazdığını söylemekle beraber, imzasının hususiyetinden ve –Rumeli'de bulunduğunu yazmakla beraber– Edirne'yle olan münasebetinden bahsetmiyor. (İnal, s. 1533)

[37] Çantay, s. 17. İbnülemin'in mektubu/İnal, s. 1194, 2174. / Haftalık "*Mâlûmat*" dergisinin Mart-Nisan 1314 (1898) tarihli (c. 6 no. 125, 126, 130) sayılarının "*icmâl-i edebî*" sayfasında, "*Bedrika-i İrfan*" ve

Şu üstâd-ı irfan-penâhın bugün
Hakîkatte şâkirdiyiz biz bütün
Mürebbî-i efkâr-ı ümmet odur
Eden halka tedrîs-i hikmet odur!
Odur şi'ri hikmetle mezc eyleyen
Odur şi'ir nâmıyle hak söyleyen!

Camille Flammarion'dan tercüme ettiği *"Uranie"* adlı eser *Resimli Gazete*'nin Ağustos-Aralık 1898 sayılarında tefrika edildi.[38]

"Servet-i Fünûn" mecmuasının Kasım-Aralık 1898'de çıkan üç sayısında *"Bedâyi'ü'1-Acem"* genel başlığı altında üç yazısı yayınlandı. Bu yazılarda Şeyh Sa'dî'den yaptığı mensur ve manzum tercümeleri vardır.[39]

Mehmed Âkif'in 1908 öncesi yazılmış şiirleri için, *"Eserleri"* bölümüne de bakılmalıdır.

EVLİLİK VE İLK HOCALIK

l Eylül 1898'de, yirmi beş yaşında iken evlendi. "Tophâne-i Âmire" veznedarı Mehmed Emin Bey'in kızı olan zevcesi İsmet Hanım, o sırada yirmi yaşında idi.[40]

Mehmed Âkif'in ilk üçü kız olmak üzere altı çocuğu olmuş, dördüncüsü birbuçuk yaşında iken vefat etmiştir.

"*Gazâlî*" manzumeleri övülmektedir./Mehmed Âkif'in *Resimli Gazete*'de çıkmış şiirleri üzerinde bir çalışma yapan Fazıl Gökçek, *Yedi İklim* dergisinde (no. 72, 73; Mart, Nisan 1996) bunların yirmi beş tanesini yayınladı.

38 Fergan, c. 1. s. 663/Recep Duymaz**,** *"Mehmed Âkif Ersoy'un Eserlerinin Bibliyografyası"*, "Mehmed Âkif Ersoy" kitabının içinde, M.Ü.F.E. Fakültesi yayını, 1986, s.22.

39 Servet-i Fünûn, c. 16, no. 399, 401, 403, Teşrînisânî 1314/Ekim-Kasım 1898. Mecmuanın aynı sayılarında Ahmed Naim Bey'in *"Bedâyi'ü'l-Arab"* başlığı ile Arapça'dan yaptığı tercümeler yayınlanmaktadır.

40 Çantay, s. 19/Safahat, Doğrul neşri girişi... İsmet Hanım, 20 Nisan 1944'te 66 yaşında vefat etmiş ve Topkapı Mezarlığı'na gömülmüştür. (Tansel, s. 138)

Çocukları sırasıyla; Cemile, Feride, Suad, İbrahim Naim, Emin, Tâhir'dir.[41]

Düğünden sonra bir ay kadar "Veznedar Konağı"nda oturan yeni evliler, arkasından Âkif'in annesinin küçük evine geçmişler; ilk çocukları olduktan sonra burayı da bırakarak kira evine çıkmışlardı. Bundan sonra sık sık ev değiştirerek İstanbul'un çeşitli semtlerinde oturdular.... Âkif Bey'in, dostlarına yakın olmak için de birkaç kere evini taşıdığı bilinmektedir.[42]

"Şâh idim, işte şâhbâz oldum" mısraı ile mücevher tarih düşürdüğü H. 1319 (M. 1901-1902) yılında 28-29 yaşlarında iken sakal bıraktı.[43]

17 Ekim 1906'da memuriyetine ilâve olarak, eski okulu, "Halkalı Zirâat Mektebi"ne "Kitâbet-i Resmiye muallimi" ve 25 Ağustos 1907'de "Çiftlik Makinist Mektebi"ne "Türkçe muallimi" olarak tâyin edilmiştir.[44]

---

[41] Milletinin en felâketli yıllarında yaşayan Mehmed Âkif, hayatını daimî bir mücadele içinde geçirmiş; son on yılını ise gurbette, maddî manevî sıkıntılarla yaşamıştır. Bu yüzden ailesi ve çocuklarıyla fazla meşgul olamamıştır. Eşi İsmet Hanım'ın müzmin nefes darlığı ve asabî bir rahatsızlık içinde bulunması da bu güçlüklere eklenmiştir... Bunlar yetmezmiş gibi, kendisinin hastalığının ağırlaştığı 1935 yılı sonlarında, Türkiye'ye vatanî hizmetini yapmak için gelmiş olan oğlu Emin'in, asker ocağında, arkadaşlarına Kur'an okuyup anlattığı için "irtica" suçuyla Divan-ı Harbe verilmesi gibi feci hadiseler de kederli şaire acı darbeler vurmuştur. (Ali İlmî Fânî, *Bir 150'liğin Mektupları,* s. 102, İstanbul 1998)

[42] Âkif'in yazısı *"Eski Hâtıralar"* SM. c. 4, no. 85, s. 114, 8 Nisan 1326/ 21 Nisan 1910/Fergan, c. l, s. 19.

[43] Ebced hesabı ile "mücevher" tarih düşürmede yalnız noktalı harfler hesap edilir.

[44] Bilgegil, s. 407/Fergan, c. 1. s. 295. "Kitâbet-i Resmiyye" dersi için *"Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Târihçe-i Teşkîlât ve İcrââtı" kitabında* (s. 414, 1338) tafsîlâtlı bilgi vardır. Buna göre, "resmî yazışmalarda gerekli olan ciddiyet, açıklık, kullanılacak lâkap ve tâbirler ile resmî toplantılardaki hitâbetin usulleri" öğretilecektir.

II

ŞAİR, YAZAR VE HOCA

23 Temmuz 1908'de (10 Temmuz 1324) Osmanlı ülkesinde ikinci defa Meşrûtiyet ilân edildiği sırada Mehmed Âkif, İstanbul'da "Umûr-i Baytariye Dâiresi müdür muavini" olarak bulunuyordu.

İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ

Yıllardan beri mutlakiyet idaresine karşı, gizli bir ihtilâlci teşkilât şeklinde çalışan İttihad ve Terakki Cemiyeti, Meşrûtiyet'in ilânından sonra açıktan üye kaydına başlamıştı. Bu cemiyet memlekete bir "hürriyet-i meşrûa" (şeriate uygun hürriyet) getireceğini, felâkete sürüklenmekte olan vatanı kurtaracağını, orduyu ve idareyi, eğitimi ve medreseleri ıslah edeceğini va'd ediyordu. Memleketin çok kötü olan durumu karşısında, henüz gerçek idarecileri ve niyeti ile gücü ve kàbiliyeti belli olmamakla beraber, hemen hemen bütün aydınlarla birlikte, din âlimleri ve tekke şeyhleri de Cemiyet'i, vatanın kurtuluşu için bir ümid olarak görmekte ve desteklemekte idiler.[45]

Daha önceki, gizli teşkilât günlerinde bu cemiyetle ilgilenmeyen Mehmed Âkif, millete faydalı olacak irşad ve

---

[45] Meşhur vâiz Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin Ayasofya Câmi'indeki va'azlarından: "O Cemiyet yok mu? Vallahi öyle muhterem, mukaddes bir cemiyettir ki, kıyamete kadar pâyidâr olsun. Sıdk ile çalıştılar..." SM, c. l, no. 7, s. 110. İttihad ve Terakki hareketinin dindar aydınlar tarafından nasıl telâkki edildiğine, Prof. Mehmed Ali Aynî'nin şu sözleri bir delil olabilir: "1908 senesinde Osmanlı saltanatı içinde bir inkılâp yapanların Selanik'te topladıkları İttihad ve Terakki Cemiyeti kongresinde kabul edilen program mucibince İslâmiyet, Asr-ı Sa'âdet'teki sadeliğe döndürülecek, medreseler zamanımızın icaplarına muvâfık bir şekilde ıslâh edilecekti." (Fergan, c. l, s. 603)

eğitim faaliyetlerine katılmak şeklinde anladığımız bir arzu ile buraya üye olmayı kabul etti. Üye olduktan sonra İTC Şehzâdebaşı Kulübü'nde Arapça dersleri verdiğini, getirdiği tercüme usûlünün çok beğenildiğini ve derslerinin geniş bir dinleyici kitlesi tarafından alâka ile takip olunduğunu bilmekteyiz.[46]

Cemiyet'in, siyasete atılmak için kurduğu "İttihad ve Terakki Fırkası" ile Mehmed Âkif'in hiçbir alâkası olmamış, İttihatçı hükümetler, kendilerine muhalif yazıları sebebiyle, Âkif'i, Edebiyat Fakültesi'ndeki hocalığından çıkarmışlar, başyazarı bulunduğu dergiye kâğıt yardımı yapmamışlar ve dergiyi birkaç kere de –biri yirmi ay sürmek üzere– kapatmışlardır.[47]

Meşrûtiyet'in ilânının onuncu gününde Mehmed Âkif ve bir grup arkadaşı Fatin (Gökmen, 1878-1954) Hoca tarafından Cemiyet'e kayd olundular. Sonraki yıllarda, İstanbul Rasadhânesi'ni kuracak olan Fatin Bey, hem medreseyi hem de Matematik Fakültesi'ni bitirmişti ve bu sebeple "Fatin Hoca" diye anılmaktaydı.

YEMİN

Eski bir İttihatçı olan Fatin Hoca'nın anlattığına göre, Mehmed Âkif, kendisinin, Cemiyet'le ilgili izâhatını dinledikten sonra, üye olunurken yapılması gereken "yemin"e itiraz etmişti. Yemindeki "Cemiyet'in bütün emirlerine, bilâ kayd ü şart itaat" ibaresini kabul etmeyerek: *"Ben Cemiyet'in emr-i ma'rûfuna bîat ederim. Mutlak söz veremem"* demişti.

Fatin Hoca, Meşrûtiyet'in ilânının daha onuncu gününde, herkesin taşkın bir heyecan içinde bulunduğu ve İttihad ve Terakkî'nin, "Cemiyet-i Mukaddese" olarak yü-

---

[46] Fergan, c. l, s. 591-592. Bu derslere katılmış olan Ahmed Hamdi Akseki'nin hâtırası: "...Her derste hemen iki yüzden fazla talebe bulunuyordu..."

[47] Fergan, c. l, s. 46, 268/Çantay, s. 31/Kuntay, s. 74-76... Bu bahis için "Sebîlürreşâd Kapatılıyor" bölümü ve devamına bakınız.

celtildiği sırada, Âkif'in bu cesareti göstermesine, edeceği yemine ve sözüne bu kadar önem vermesine ve Cemiyet'e girip girmemeye aldırmamasına bakarak, bu üyeliğinin şahsî bir menfaat düşüncesiyle olmadığına dikkati çekmektedir. O günlerde bir mevki kapmak veya yerinden emin olmak arzu veya endişesi ile büyük bir kalabalık Cemiyet'e üye yazılmak için çırpınmakta idi.

Mehmed Âkif'i daha önce elden ele dolaşan şiirlerinden tanıyan Fatin Bey, Âkif'in kararlılığı karşısında, kendi reyi ile yemini onun istediği şekilde değiştirmiş; bu ise önce epeyce bir dedikoduya sebep olduktan sonra, yeminin Cemiyet tarafından da değiştirilmesine sebep olmuştur.[48]

SIRÂTIMÜSTAKÎM MECMUASI

27 Ağustos 1908'de *"Sırâtımüstakîm"* (Sırât-ı Müstakîm) mecmuası yayınlanmaya başladı. Ebu'l-ulâ Zeynelâbidin (Prof. Ebululâ Mardin, 1881-1957) ile "hukuk mezunlarından, Serezli Hafız Eşref Edib'in (Fergan, 1883-1971) sahibi oldukları haftalık dergi "din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulûm"dan bahsetmekte idi.[49]

---

48 Çantay, s. 244-245. Fatih Hoca'nın mektubu.

49 Derginin ilk sayısı: Sırâtımüstakîm, birinci sene, adedi: 1,20 Recep 1326/14 Ağustos 1324, Perşembe, Matba'a-i Âmire, 16 sayfa, 20x28.5 cm. (yazı eb'âdı). Dergide hicri ayın adı yanlışlıkla "Şaban" yazılmıştır. Derginin neşriyatı hakkında Prof. Mehmed Ali Aynî'nin yazdıkları: "İnkılâptan bir müddet sonra te'sîs olunan Sırâtımüstakîm gazetesi, bütün fikirleri İslâm dîninin i'lâsına ve bütün Müslümanlar arasında sıkı bir vahdet husûlüne medâr olacak neşriyata başlamıştı. Bu neşriyatın mühim bir kısmı medreselerin ıslâhına ve yeni bir ilim-i kelâm tedvînine müteallikti. Hindistan, Türkistan, Rusya, Yemen, Hicaz, Mısır... Müslümanlarının ahvâline dâir birçok yazılar bu mecmuayı dolduruyordu. Şeyh Muhammed Abduh'un, Ferid Vecdi'nin pek yüksek ve kıymetli makaleleri, Âkif'in sehhâr kalemiyle dilimize nakl edilirdi. Velhâsıl başında ve ruhu Âkif olmak üzere intişâr eden bu mecmua, yeryüzünde yaşayan bütün Müslümanların vahdetini temin için çalışıyordu... Bu maksat pek kudsî bir ideal olduğundan bunun alemdârı olan Âkif yüz binlerce Müslü-

İslâmcı aydınların toplandıkları dergi 183. sayısından itibaren (8 Mart 1912) yalnız Eşref Edib tarafından yayınlanacak ve Sebîlürreşâd (Sebîlü'r-Reşâd) adını alacaktır.

Mehmed Âkif, derginin başyazarı idi. Kendisinin hemen hemen bütün şiir ve yazıları burada yayınlanmıştır. Birkaç şiir ve yazısında, daha önce de yaptığı gibi, "Sa'di" müsteâr adını kullanmış, ayrıca imzasız şiirleri de çıkmıştır. Derginin imzasız yazılarından mühim bir kısmının da Âkif tarafından yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

ŞİİRLER, TERCÜMELER

Derginin birinci sayısında *"Fâtih Câmi'i"* şiiri bulunuyordu. 1908 yılı içinde hemen her sayıda, daha önce yazdığı fakat yayınlamadığı, ancak edebiyat meraklıları arasında tanınmış olan şiirlerinden birisi çıktı: *Hasta, Küfe, Hasır, Meyhane* ve *Seyfi Baba* manzumeleri bunların arasında idi.[50]

Bu şiirler o zamana kadar görülmemiş derecede, samimî, sâde ve akıcı bir dille yazılmışlardı.

Babasının altında öldüğü küfeyi tekmeleyen, fakat sonra evine, anasına kardeşine bakmak için onun altına giren "Hasan"ın hikâyesi herkesi ağlatıyor:

Bu *bir hamal küfesiymiş... Aceb kimin? Derken;*
On üç yaşında kadar bir çocuk gelip öteden,
Gerildi, tekmeyi indirdi öyle bir küfeye:

---

manın gönlünü kazanıyordu. Âkif her fikrini en açık, en düzgün ve seçme kelimelerle nazım kisvesine sokabilecek kudrette bir şâirdi. Bu sebeple onun 'Safahât-ı Hayât'ı umûmun nazarında pek ziyâde beğenilmişti. (Fergan, c. 1. s. 603. 45. notta bahsi geçen yazının devamıdır.)

50 "Safahat"ı teşkil eden şiirlerin ilk neşir yer ve tarihleri, mısra sayısı ve Âkif'in bu manzumelerde yaptığı bütün değişiklikler, Safahat'ın, tarafımızdan hazırlanarak, Kültür Bakanlığı ve ayrıca İz Yayıncılık tarafından (eski metniyle birlikte ve karşılıklı sayfalar halinde) yayınlanan tenkidli basımında (Edisyon Kritik) gösterilmiştir.

Tekermeker küfe bîtâb düştü tâ öteye,
– Benim babam senin altında öldü, sen hâlâ
Kurumla yat sokağın ortasında böyle daha!
....
Birazdan oynayacak hepsi bunların, *ne iyi!*
Fakat Hasan, babasından kalan o pis küfeyi,
– Ki ezmek istedi görmekle reh-güzârında –
İlel'ebed çekecek dûş-i ıztırârında!
O, yük değil, kaderin bir cezâsı ma'sûma...
Yazık, günâhı nedir, bilmeyen şu mahkûma!

İhmal edilen ve okuldan ölmeye gitmek için çıkarılan veremli çocuğun görünüşü, merhametleri uyandırıyordu:

Kapının perdesini
Açarak girdi o esnâda düzeltip fesini,
Bir uzun boylu çocuk... Lâkin o bir levha idi!
Öyle bir levha-i rikkat ki unutmam ebedî:
Rengi uçmuş yüzünün, gözleri çökmüş içeri;
Elmacıklar iki baştan çıkıvermiş ileri.
O şakaklar göçerek cebheyi yandan sıkmış;
Fırlamış alnı, damarlar da beraber çıkmış!
Bet beniz kül gibi olmuş uçarak nûr-i şebâb;
O yanaklar iki solgun güle dönmüş, bîtâb!
O dudaklar morarıp kavlamış artık derisi;
Uzamış saç gibi kirpiklerinin her birisi!
Kafa bir yük kesilip boynuna, çökmüş bağrı;
İki değnek gibi yükselmiş omuzlar yukarı.

Dergi büyük bir alâka ile karşılanmış, bâzı sayıları yeniden basılmıştır.[51]

Mehmed Âkif, bir taraftan da tercümeler yapıyordu. İlk olarak 10 Eylül - 31 Aralık 1908 tarihleri arasında, on

---

51 Fergan, c. l, s. 6.

yedi sayı devam eden bir tefrika hâlinde, Ferid Vecdi'nin *"Müslüman Kadını"* adlı eserinin tercümesini yayınladı. [52]

27 Ekim ve 5 Kasım 1908 tarihli sayılarda Muhammed Abduh'dan iki makalenin tercümeleri çıktı.[53]

5 Kasım 1908'de "Baytar Mektebi'ne Harita-i Sıhhiye, Kitâbet-i Baytariye, Hukûk-i Ticarî ve Kanun-i Tıb derslerinin muallimliklerine" tâyin olunduysa da kabul etmedi.[54]

Şiir ve tercümelerinden sonra imzalı ilk makalesini 18 Kasım 1908'de yayınladı: *"Darülfünûn Talebesine Mühim Bir Tebşîr"*[55]

AFGÂNÎ VE ABDUH

Mehmed Âkif, Müslümanların uyanarak istiklâllerini elde etmeleri ve bir Osmanlı İslâm "Halîfe"sinin etrafında "İslâm Milletleri Topluluğu" hâlinde birleşmeleri gerektiğini düşünüyordu. Benzeri fikirleri daha önce ileri sürmüş olan fikir ve mücadele adamlarından Cemâleddin Afgânî (1839-1897) ile onun talebesi olan Mısırlı âlim Muhammed Abduh'un (1849-1905) fikirlerinden istifâde eden Âkif, Abduh'un bâzı yazılarını tercüme etmiştir.[56]

---

52 Mehmed Âkif'in manzum ve mensur eserlerinin listesi için bkz.: Recep Duymaz. *"Mehmed Âkif Ersoy'un Eserlerinin Bibliyografyası"*, "Mehmed Âkif Ersoy" kitabının içinde M.Ü.F.E. Fakültesi yayını, 1986, s. 225-252/Hasan Duman, *"Mehmed Âkif ve Bir Mecmuanın Anatomisi"*, Millî Kültür, no. 55, Aralık 1986, s. 78-95.

53 *"Müslümanlık'ta Esaslar"* ve *"Sa'y ve Amelin Nazar-ı İslâm'da Mevki'i"*.

54 Bilgegil, s. 408.

55 SM, c. 1, no. 13, s. 198. Âkif Bey, bu yazısında Dârülfünûn'a yeni tayin edilen Arap Edebiyatı dersi hocası Hersek Müftüsü Ali Fehmi Efendi'yi tanıtıyor ve övüyordu.

56 Afgânî'den yapılmış bir tercümesi bilinmeyen Mehmed Âkif, Abduh'un otuz bir yazısını tercüme etmiştir. Bu tercümelerin hepsi 1908-1910 yılları arasında yayınlanmıştır. Âkif, 1910'dan sonraki yıllarda, *Ferid Vecdi, Abdülaziz Câviş* ve *Said Halim Paşa*'dan tercümeler yapmıştır. "*İkinci Bölüm*" deki "*Tercümeler*" bahsine de bakınız.

Âkif, "ihtilâl" yoluyla inkılâp taraftarı olan Afgânî'yi tasvip etmemekte, Abduh gibi maarif ve ıslahat yoluyla İslâm âleminin kalkındırılmasını istemektedir.

Âkif, ilim ve eğitim taraftarı olan Abduh'un çalışma tarzını benimsemiştir. Ancak Abduh'un Mısır'ın ve Arap dünyasının özel durumu dolayısıyla ve Batı tesiri ile –kendisince zaruri görerek– düştüğü bazı fikrî yanlışlara iltifat etmemiş ve onun sadece genel İslâmî kabuller içinde kalan yazı ve düşüncelerini nakletmiştir.

Âkif, bu iki zattan Safahat'ta sadece bir kere bahsetmiş, bunda da, "hükümeti basarak, memleketi düzelteceğini" zanneden genç Âsım'a "İslâm inkılâbının yolunun ne olması gerektiğini" anlatırken, misal verme gayesini gütmüş, Afgânî'nin değil, Abduh'un metodunu tavsiye etmiştir:[57]

Mısr'ın en muhteşem üstâdı Muhammed Abdu,
Konuşurken neye dâirse Cemâleddin'le;
Der ki tilmîzine Afganlı:
"Muhammed, dinle!
İnkılâb istiyorum, başka değil, hem çabucak.
Öne bizler düşüp İslâm'ı da kaldırmazsak,
Nazariyyât ile bir şeyler olur zannetme...
O berâhîni de artık yetişir dinletme!
Çünkü muhtâc-ı tezahür değil isti'dâdın.."
–"Şüphe yok, hakk-ı semûhîleri var Üstâdın...
Gidelim bir yere, hattâ şu bizim Sûdân'a;
Yeni bir medrese te'sîs edelim urbâna.
Daha üç beş de fazîletli mücâhid bulalım,
Nesli tehzîb ile i'lâ ile meşgûl olalım.
Çıkarıp gönderelim, hâsılı, Şeyhim, yer yer,

57 Safahat, Âsım.

Oradan âlem-i İslâm'a Cemâleddin'ler."
–"Bu, fakat, yirmi yıl ister ki kolay görmüyorum...
Yirmi günlük işe bak sen"
"– Kulunuz ma'zûrum."
Kıssadan hisse çıkarsak mı, ne dersin Âsım!
Anlıyorsun ya, zarar yok, daha iy'anlaşalım:
İnkılâb istiyorum ben de, fakat, Abdu gibi...
Yoksa, ellerde kör âlet efeler tertîbi,
Babıâlî'leri basmak, adam asmakla değil.

Cemâleddin Afgânî, Sultan Abdülhamid'in daveti üzerine 1892 Temmuz'unda İstanbul'a gelmiş, 7 Mart 1897'deki vefatına kadar burada kalmıştı. Teşvikiye'de Sultan'ın kendisine verdiği konakta oturmakta ve ziyaretçilerini kabul ederek onlarla konuşmaktaydı. Bu sıralarda İstanbul'da olan Âkif'in Afgânî'yi ziyaret ettiğine dair bir bilgimiz yoktur. Kendisinin de daha sonra Afgânî ile ilgili olarak yazdığı makalesinde böyle bir ziyaretten bahsetmediği düşünülürse görüşmediğine karar vermek gerekmektedir. Ayrıca o yıllarda henüz 19-23 yaşlarında bulunan Âkif'in, Afgânî'yi tanıyacak bir bilgi ve fikir seviyesinde olmadığı da düşünülebilir.[58]

FAKÜLTE HOCALIĞI VE 31 MART OLAYI

24 Kasım 1908'de Dârülfünûn Edebiyat Şu'besi birinci sene "Edebiyât-ı Osmâniye" muallimliğine tâyin edildi.[59]

---

[58] Kaya Bilgegil, *"Cemâleddin Afgânî'nin Türkiye'deki Hayatı",* Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl 6, no. 3 ve 4, Eylül ve Ekim 1977/ Mehmed Âkif'in Abduh ve Afgânî hakkındaki yazıları: SM, c. 4, no. 90 ve 91, Mayıs ve Haziran 1910.

[59] Bilgegil, s. 408. Bu sırada Dârülfünun'da bulunan öteki hocalardan bazıları: Ahmed Midhat Efendi, Ahmed Naim Bey, İzmirli İsmail Hakkı, Namık Kemalzâde Ali Ekrem, Ahmed Hikmet Müftüoğlu, Hüseyin Dâniş, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Tevfik Fikret.

31 Mart 1909 vak'ası sırasında (13 Nisan 1909) Sırâtımüstakîm, yirmibeş gün çıkamadı. Derginin, matbaadaki dizilmiş yazıları, isyancılar tarafından dağıtılmıştı. Ayaklanmayı "sûreten dinî, hakikatte ise siyâsî ve irticaî olan o hâdise-i hâile.." şeklinde değerlendiren Âkif Bey, vak'adan sonra çıkan ilk sayıda, dergi adına kaleme aldığı imzasız bir yazı ile hâdiseleri tahlil etmiştir.[60]

Ayrıca Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesini tenkid eden Hind gazetelerine karşı, Ferid Vecdi'nin verdiği ve Mısır gazetelerinde yayınlanmış olan cevap da tercüme olunarak Sıratımüstakîm'de neşr edildi.[61]

Zamanın din âlimleri ve dindar aydınları içinde 31 Mart Ayaklanması'nı tasvip eden ve destekleyen hiç kimse bulunmamasına rağmen, daha sonraki yıllarda bu vak'anın, dindarlar tarafından çıkarıldığı iddiası yanlıştır ve bunun tekrar olunup durulması târihî gerçeklere uygun düşmemektedir.

Yine o günlerde bu vak'aya "irtica hareketi" denmesinin sebebi ise, onu çıkaranların geriye, yâni "istibdat" idaresine dönmek istedikleri kanaatidir. Bilindiği gibi irtica, "geriye dönmek" demektir. O günün gazete dilinde "irtica" sözüyle anlatılmak istenen mânâ "dînî" değil, siyâsidir. Bu gerçek, yakın tarihle, meşgul olanlar tarafın-

---

[60] Eşref Edib, bu hâdise için şunları yazıyor, (c.l, s. 8): "Üstadın en sevmediği şey bu siyaset gürültüleri idi. Bunlardan çok müteessir oluyordu. Onun için riyâset-i tahrîriyyesinde bulunduğu Sırâtımüstakim'de siyâsî didişmelere, siyâsî dedikodulara ait tek yazı bulunmaz. 'Millet böyle siyâset kavgalarından hiç bir fayda görmez, daha ziyâde tezebzüb ve teşettüte uğrar' diyordu; 'Allah bilir ama büyük bir fitne kopacağından korkuyorum.' Derken 31 Mart hâdisesi çattı. Üstadın korktuğu fitne vukua geldi. Söz ayağa düştü. Gazetenin dizilen yazıları matbaada âsiler tarafından etrafa savruldu. Hürriyet tehlikeye düştü. Bittabi Sırâtımüstakîm de çıkamaz oldu."

[61] Vak'anın heyecanı içinde kaleme alınmış olan o günkü yazılarda, ayaklanmanın tahrikçisi olarak Sultan Abdülhamid itham edilmektedir. Son yıllarda yerli ve yabancı araştırmacıların vardıkları netice ise bunun tam aksini, Sultan'ın bu hâdisede hiç bir rolü ve tahriki bulunmadığını göstermektedir.

dan bilinmektedir. 31 Mart sonrasında "irtica" ithamı ile "Divân-ı Harb"e verilenlerin arasında dinle hemen hiç alâkası olmayan birçok siyaset adamının ve subayların, hatta birkaç gayri müslimin bulunması, buna karşılık zamanın din adamı olarak ileri gelenlerinden hiç birinin hâdiseye karışmamış olması bu durumu açıkça göstermektedir. Nitekim, gerçekten dinî olması hâlinde, hareketin başında bulunması gereken Âkif ve arkadaşları da hâdiseye "irtica" demektedirler.[62]

ADALET VE HÜRRİYETİN ÖLÇÜSÜ

Mehmed Âkif, 1909 yılında da şiirlerini yayınlamaya devam etti: *İnsan, İstibdâd, Hürriyet, Canan Yurdu, Hersekli Ârif Hikmet, Dirvas* ve *Ressam Haklı* manzûmeleri, bu yıl içinde çıkmıştır.[63]

Abduh'dan çeşitli makalelerin tercümeleri ve on beş sayı devam eden *"Hanoto ve İslâm"* yazısı ile Ferid Vec-

---

62 Derginin, vak'anın yatışmasından sonra çıkan sayılarında da isyancılar, isyancıların başı sayılan Derviş Vahdeti ile onun çıkardığı Volkan gazetesi ve o sırada hâdisenin teşvikçisi zannedilen Sultan Abdülhamid aleyhinde şiddetli yazılar bulunmaktadır. 31 Mart Vak'ası, tarihî bir hâdise olmaktan çıkarılıp ideolojik bir istismar vesilesi yapıldığı için, gerçek sebebi araştırılamamıştır. Vak'anın bir numaralı belgesi olan "Volkan" gazetesi cildi bile, ancak 1992 yılında tedkik olunarak yayınlanmıştır. Aydınların ve din âlimlerinin çıkardığı Sırâtımüstakîm ve Beyânülhak dergileri ile bu ikinci dergiyi çıkaran ve ulemânın toplandığı bir dernek olan "Cemiyet-i İlmiyye"nin hâdiseye şiddetle karşı çıkması bile dikkate alınmayarak, dış tahrikli, fakat tamamen siyasi ve sosyal bir "patlama" olan bu vak'adan dindarların sorumlu tutulması, yakın tarihimizin en zararlı saptırmalarından biridir. Bkz. *"İkinci Meşrutiyetin İlk Ayları ve 31 Mart Olayı İçin Bir Yakın Tarih Belgesi: Volkan Gazetesi, 11 Aralık 1908 - 20 Nisan 1909",* Tam ve Aynen Neşir, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, (88 + 580) sayfa, İstanbul 1992.

63 Âkif, Safahat'a almadığı *"Hersekli Arif Hikmet"* manzumesini, 1904 yılında yazmıştı. SM/SR'da yayınlandığı halde Safahat'a alınmayan manzumeler, 741 mısra tutarında 18 parçadır. Bunların tamamı için, bkz. Safahat, Düzdağ neşri, Ekler bölümü.

di'nin yirmi bir tefrika süren *"Hadîka-i Fikriyye"* adlı eserinin tercümesi de 1909 yılı içinde yayınlandı.

Bu yıl içinde imzasını taşıyan yine bir makalesine rastlıyoruz:

"Mukallidliği de Yapamıyoruz"[64]

Kocakarı ile Ömer, Mahalle Kahvesi ve *Köse İmam* gibi meşhur şiirlerinin yayınlandığı 1910 yılı içinde ise, edebî ve içtimaî konularda yirmi beşten fazla makale yazdı.[65]

Âkif, *"Kocakarı ile Ömer"*de zamanın idarecilerine milletin istediği adaletin ölçüsünü göstermeye çalışıyordu:

Kadın ne söyledi, Abbas, işitmedin mi demin?
Yarın, huzûr-i İlâhî'de, kimseler, Ömer'in
Şerîk-i haybeti olmaz, bugünlük olsa bile;
Evet, hilâfeti yüklenmeyeydi vaktiyle.
Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu,
Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer'den onu!
Bir ihtiyar karı bî-kes kalır, Ömer mes'ûl!
Yetîmi, girye-i hüsrân alır, Ömer mes'ûl!
Bir âşiyân-ı sefâlet bakılmayıp göçse:
Ömer kalır yine altında, hiç değil kimse!
Zemîne gadr ile bir damla kan dökünce biri:
O damla bir koca girdâb olur boğar Ömer'i!
Ömer duyulmada her kalbin inkisârından,
Ömer koğulmada her mâtemin civârından!
Ömer halîfe iken başka kim çıkar mes'ûl?
Ömer ne yapsın, İlâhî, beşer zalûm ü cehûl!
Ömer'den isteniyor beklenen Muhammed'den...
Ömer! Ömer! Nasıl aldın bu bârı sırtına sen?

---

64 SM, c. 3, no. 56.

65 Mehmed Âkif'in makaleleri yayınlandı: *"Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri"*, Hazırlayan: Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Ankara, 1987, 273 sayfa, Kültür Bakanlığı Yayınları/ İsmail Hakkı Şengüler, "*Mehmed Âkif Külliyatı"*, c. 5, İstanbul 1990.

*"Köse İmam"*da ise hürriyeti "her edepsizliği yapmak" diye anlayan ve kendilerini ikaz etmek isteyeni –eskiden *"padişah"* adına yaptıkları gibi bu sefer de– *"hürriyet"* adına korkutarak susturmak için hemen *"mürteci"* diye itham edenleri ortaya çıkarıyor; "hürriyeti ilân etmek yetmez, hazmetmek lâzım" diyordu:

Kimse söyletmiyor artık bizi, bak sen derde,
"Mürteci!" damgası var şimdi bütün ellerde.
Bir fenâlık görerek, yapma, desen alnına ta,
İniyor hatt-ı celîsiyle Hamîdî tuğra!
İşte gördün ya, herif "sâye-i hürriyyette"
Diyerek, başlamak üzreydi hemen tehdîde!
Eskiden vardı ya meydanda gezen ipsizler:
Hani bir "sâye-i şâhâne" çekip her şeyi yer!
Onların bir çoğu ahrâr-ı izâm oldu bugün;
Mürteci, nah kafa, bizler.. Kerem et; hâli düşün!
Bu cehâlet yürümez; asra bakın: Asr-ı ulûm!
Başlasın terbiyeniz, âilelerden oğlum.
Sâde hürriyyeti i'lân ile bir şey çıkmaz;
Fikr-i hürriyyeti hazm ettiriniz halka biraz.

BAYTAR MEKTEBİ MEZUNLARI CEMİYETİ

Âkif, 1909 yılında ayrıca, Şam ulemâsından Azmzâde Refik'in "ferd ve cemiyetin hâkimiyeti" üzerine bir konferansını ve Muhammed Abduh'un meşhur *"Asr Sûre-i Celîlesi'nin Tefsîri"*ni tercüme ederek yayınlamıştı.

Mehmed Âkif, 28 Şubat 1910'da, o zaman *"Baytar Mekteb-i Âlîsi Me'zûnîni Cemiyeti"* adını taşıyan Baytar Yüksek Okulu Mezunları Cemiyeti'ne başkan seçilmişti. 26 Ağustos 1909'da *"Osmanlı Cemiyet-i İlmiye-i Baytariyesi"* adıyla kurulmuş olan dernek, bu târihte ismini değiştirmiş ve başkanlığına Âkif Bey'i getirmiştir.[66]

---

[66] Bekman, s. 207.

"MEVÂİZ-İ DÎNİYE"

"İttihad ve Terakki Cemiyeti Şehzâdebaşı Kulübü Hey'et-i İlmiyesi" tarafından 1910 yılı Eylül ayında *"Mevâ-iz-i Dîniye"* adıyla yayınlanan, va'azlar ve dinî konuşmalar kitabının birinci kısmında Mehmed Âkif'in de bir yazısı çıktı: *"İttihad Yaşatır Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür."*[67] Gerçekten de tefrika, milleti yakıp öldürmekte idi.

1910 yılı sonuna rastlayan Hac mevsiminde, bu farîzayı ifâya karşı büyük bir istek gösteren annesi Emine Şerife Hanım'ı Hacca gönderdi.[68]

1911 yılında biri "Sa'dî" imzası ile uzunca, ikisi imzasız ve kısa üç manzumeden başka şiir yayınlamadı. Bunları sonra "Safahat"a da almamıştır.

1911'de yazı olarak üç makalesi ve uzun bir tercümesi çıktı. Ferid Vecdi'den çevirdiği. *"Müslümanlık'la Medeniyet"* adlı eser, otuz bir tefrika halinde yayınlandı.

BİRİNCİ "SAFAHAT"

Birinci Safahat, daha önce Sırâtımüstakîm'de yayınlanmış kırk iki manzumeyi ve şâirin önsözü yerini tutan on mısralık yeni bir şiiri muhtevi olarak 1911 Nisan ayı içinde yayınlandı: Safahat, birinci kitap, İstanbul 1329, 272 sayfa, Sırâtımüstakîm matbaası.

---

67 *"Mevâiz-i Dîniye"* birinci kısım, sayfa 54-60. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Şehzâdebaşı Kulübü Hey'et-i İlmiyesi tarafından tertib edilmiştir. Bâb-ı Fetvâ-penâhînin ruhsat-ı resmiyesini hâizdir. İstanbul 1328. Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 3+136 sayfa. Kitabın ikinci kısmı da 4+75 sayfa olarak ertesi sene yayınlanmıştır. Bu kısımda Mehmed Âkif'in yazısı bulunmamaktadır... Birinci kısımdaki yazının, daha önce Kulüp'te yapılan bir konuşmanın metni olduğu anlaşılmaktadır. Yazı daha önce "Mevâiz-i Dîniyyeden" üst başlığı altında SM'de (c. 5, no. 116, s. 205, 24 Kasım 1910) çıkmıştır. Eşref Edip, konuşmanın yapıldığını bildirmektedir. (Fergan, c. 1, s. 659, dipnot)

68 "...Vâlidem senâkârınız da bu sene Hacca gidiyor..." SM. c. 4, no. 95, *s.* 290, 22 Cemâziyelâhir 1328/17 Haziran 1326/30 Haziran 1910.

Birinci Safahat'ın kırk dördüncü şiiri olan kıt'a, ikinci baskıya konacaktır.

Şâir önsöz yerine yazdığı on mısralık şiirinde şöyle diyordu:

> Bana sor *sevgili kàri', sana ben söyleyeyim,*
> *Ne hüviyyette şu karşında duran eş'ârım:*
> *Bir yığın söz ki, samîmiyyeti ancak hüneri;*
> *Ne tasannu' bilirim, çünkü, ne san'atkârım.*
> *Şi'r için "göz yaşı" derler, onu bilmem, yalnız,*
> *Aczimin giryesidir bence bütün* âsârım!
> *Ağlarım, ağlatamam, hissederim, söyleyemem;*
> *Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bîzârım!*
> *Oku, şâyed sana bir hisli yürek lâzımsa,*
> *Oku, zîrâ onu yazdım, iki söz yazdımsa.*

Yüzbaşı Ömer Lûtfi, dergiye gönderdiği mektubunda bu şiir hakkında şunları yazmaktadır:

"Bu şiirler nâzımının ifâdesi gibi bir aczin giryesi değil, belki en ince hislerin, en nâfiz bir rikkatin mahsûlüdür ki hem kàilini, hem kàri'ini ağlatır..."[69] Bu mektubun sahibi, Âkif'in 1915 yılı başında Berlin'de beraber bulunacağı ve kendisine *"Berlin Hâtıraları"* şiirini ithâf edeceği Binbaşı Ömer Lütfi Bey'dir.[70]

---

[69] SM, c. 5, no. 127, s. 376. İlk bakışta "Ben şâir değilim" der gibi görünen bu on mısrada bile, Âkif'in ne yüksek bir şiir ortaya koyduğuna, daha sonraki yıllarda dikkat edenlerden, edebiyat tarihçisi İsmail Habib Sevük şunları yazmaktadır: "San'atkâr olmadığını bile bu kadar samimî bir eda, bu kadar külfetsiz bir samimiyetle söyleyebilmek için de insanın onun gibi bir san'atkâr olması lâzım gelir. O, bu kuvvetini hakikaten samimî olmaktan alıyordu. *"(Edebî Yeniliğimiz,* c. 2, s. 282, İstanbul 1932) Fakat o günlerde aylık *"Resimli Kitap"* dergisinde *"Müsâhabe-i Edebiyye"*ler yazan Râif Necdet (Kestelli), Âkif'in bu tevâzu'unu ciddiye alıyor ve "... San'atkâr olmadığını, bakınız, muhterem şâir nasıl bir lisân-ı tevâzu ile itiraf ediyor..." diyordu, (c. 5, no. 29, s. 357, Nisan 1327/1911)

[70] Ömer Lûtfi Bey için bkz. Fergan, c. l, s. 42 vd.

İLK SAFAHAT'A DAİR YAZILAR

Kitaptaki bâzı şiirler daha önce dergide yayınlanırken, *"Safahât-ı Hayâttan"* genel başlığını taşıdıkları için esere *"Safahat"* ismi verilmiş ve bu kelime, bundan sonraki kitaplara da umûmî bir serlevha olmuştur. Bilindiği gibi, Safahat: "Safhalar, hayattan sayfalar, görünüşler" mânâsına kullanılmıştır.[71]

Safahat'ın kitap halinde yayınlanması üzerine Ispartalı Hakkı'nın (1866-1921) "*Âkif ve Safahat"* yazısı[72] ile Midhat Cemal'in (Kuntay, 1885-1956) *"Safahat Hakkında Notlar"* başlığını taşıyan beş yazısı Sırâtımüstakîm'de yayınlandı.[73]

*"Servet-i Fünûn"*da ise, bir yazısında, Safahat'taki manzumeleri beğendiğini ifâde eden Hamdullah Suphi (Tanrıöver, 1885-1966) ile bunu "Servet-i Fünûn" ekolünün edebî anlayışına aykırı bulan Celâl Sâhir (Erozan, 1883-1935) arasında altı yazı devam eden bir münâkaşa açıldı.[74]

Midhat Cemal de bir yazı ile bu münâkaşaya katılmıştır.[75]

---

71 *"Safahât-ı Hayâttan"* başlığı ile yayınlanan manzumeler yirmi iki tanedir. Bunlar *Fâtih Camii, Hasta, Küfe. Hasır, Meyhane* gibi beşerî ve içtimaî hâdise ve dertleri dile getiren manzumelerdir.

72 Ispartalı Hakkı, *"Âkif ve Safahat",* SM, c. 6, no. 140, s. 152-156, 28 Nisan 1327/11 Mayıs 1911 (Derginin üzerindeki tarih, yanlış olarak 21 Nisan'dır).

73 Midhat Cemal, *"Safahat Hakkında Notlar",* SM, c. 6, no. 148-153, Temmuz-Ağustos 1911.

74 *Servet-i Fünûn,* no. 1050-1060, Temmuz-Eylül 1911. İki yazarın da üçer yazısı çıktı.

75 *"Celâl Sâhir Bey'e Hem Sual Hem Cevap",* SM, c. 6, no. 154, s. 379-382, 4 Ağustos 1327/17 Ağustos 1911. Yazının sonunda "mâba'di var" kaydı bulunmakla beraber devam etmemiştir. Mehmed Âkif'in şiirleri hakkında SM/SR dergisinde çıkan yazılar yayınlandı: *Mehmed Âkif Ersoy Hakkında Yazılar,* Hz.: A. Abdülkadiroğlu, Ankara (1989).

Namık Kemâl'in oğlu Ali Ekrem'in (Bolayır, 1867-1937, şâir "A. Nâdir") üçüncü ve birinci Safahat'ı tahlîl eden yazıları ise, daha sonra 1913 yılının Sebîlürreşâd'larında çıkacaktır.

SIRÂTIMÜSTAKÎM'İN KAPATILMASI

Sırâtımüstakîm, 1911 yılı Mayıs ayında, hiç beklenmedik bir şekilde ve yayın hayatında ilk defa olmak üzere, Örfî İdare tarafından kapatıldı:

Ispartalı Hakkı'nın, "Safahat"ı tanıtmak için yazdığı ve Sırâtımüstakîm'de yayınlanan makalesinde, Âkif'in şiirlerinden örnekler verilirken, *"İstibdad"* manzûmesindeki *"Şu korkuluk gibi dimdik duran herif mi paşa!"* mısraıyla başlayan ve "evler yıkan bir istibdat paşası"nı tasvir eden bölüm de alınmıştı. Sırâtımüstakîm'in bu mısralarla Hareket Ordusu ve Örfî İdare Kumandanı ve Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'yı kasdettiği zannedilince, dergi süresiz kapatılmış, ancak işin aslı anlaşılınca yeniden neşrine müsâade olunmuştur.[76]

"SÜLEYMÂNİYE KÜRSÜSÜNDE"

1912 yılının ilk yarısında, 1002 mısralık "Süleymâniye Kürsüsü'nde" manzumesi dokuz bölüm hâlinde tefrika edildi. Kitap olarak neşri ise Eylül ayında yapıldı: Safahat, ikinci kitap, Süleymâniye Kürsüsünde, İstanbul, Ramazan 1330, 61 sayfa, Sebîlürreşâd Kütüphanesi: l.

Şâir, eserinin başında, Yeni Câmi'in dış, Süleymâniye Câmi'inin ise dış ve bilhassa derin teferruata dalıp mimarî terimler de kullanarak yaptığı iç tasvirlerinden sonra, esas mevzua girmekte ve namazdan sonra kürsüye çıkan bir vâizin sözlerini vermektedir. Şâirin konuşturduğu bu zat, gerçekten de İslâm âleminin hemen hemen her yerini

---

[76] Ispartalı Hakkı'nın makalesinin metni ve derginin kapatılmasının hikâyesi için bkz. Düzdağ, *Araştırmalar*.

dolaşmış *ve* gördüklerine dikkat etmiş olan ve Âkif'in arkadaşı bulunan Sibiryalı Abdürreşid İbrahim Efendi'dir.

Japonya'ya İslâmiyet'in girmesini temin eden, birçok Japon'un hidâyete ermesine sebep olan ve sonunda orada vefat eden Abdürreşid İbrahim Efendi, burada yazılanları, daha önce, 620 sayfa tutan *"Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslâmiyet"* adlı kitabında ve Âkif'le olan sohbetlerinde anlatmıştı. Kitabının 240 sayfalık ikinci cildini de 1913'te çıkaracaktır.[77]

Âkif, onun anlattıklarının bir özetini, canlı bir şekilde, bu eserinde halka mâl etmiş ve İslâm dünyasının o günkü perişan hâlini herkese duyurmuştur.

Seyyah vâiz, Rusyalı bir Müslümanın ağzıyla, Avrupa'ya "fen getirin" diye gönderilen, fakat züppeleşip dönerek, dîne ve dînin kesin emri olan tesettüre, başın örtülmesine dil uzatan okumuşlara karşı, şu şiddetli sözleri sarfeder:

Hâli ıslâh edecekler, diyerek kaç senedir,
Bekleyip durduğumuz zübbelerin tavrı nedir?
Geldi bir tanesi akşam, hezeyanlar kustu!
Dövüyordum, bereket versin, edebsiz sustu.
Bir selâmet yolu varmış... O da neymiş: Mutlak
Dîni kökten kazımak, sonra, evet, Ruslaşmak!
O zaman iş bitecekmiş... O zaman kızlarımız
Şu *tutundukları gayet kaba, pek ma'nâsız*
Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden,
Analık ilmini tahsîl edecekmiş... Zâten,
Müslümanlar o sebepten bu sefâlette imiş:

---

[77] Abdürreşid İbrahim Efendi (1850-1944), çok samimi ve çok gayretli bir İslâm âlimi, mütefekkiri ve mücahididir. Bkz. Fergan, c. l, s. 236-239/Mustafa Uzun, *Abdürreşid İbrahim,* TDV İslâm Ansiklopedisi, c. l, s. 295-297, İstanbul 1988... Seyahatnamesi 1987 yılında Mehmed Paksu tarafından sadeleştirilerek neşre hazırlanmış ve Yeni Asya Yayınları arasında çıkmıştır. Ayrıca bkz. Düzdağ, *Araştırmalar.*

Ki kadın "sosyete" bilmezmiş, esârette imiş!
Din için, millet için iş görecek alçağa bak:
Dîni pâmâl edecek, milleti Ruslaştıracak!
....
Sâde bir fuhşumuz eksikti, evet, Ruslardan...
Onu ikmâl ediverdik mi, bizimdir meydan!
Kızımın iffeti batmakta rezîlin gözüne...
Acırım *tükrüğe billahi, tükürsem yüzüne!*
Demiş olsaydı eğer: "Kızlara mektep lâzım...
Şu kadar vermelisin" Kahrolayım kaçmazdım.

Meşrutiyet'in ilân edildiğini duyunca sevinerek İstanbul'a gelen vâiz, hürriyetin yanlış anlaşılması karşısında şaşırıp, dehşete düşer. Âkif bu hâli, şu meşhur mısralarla canlandırmaktadır:

Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük.
Dinliyor kaplamış etrafını yüzlerce hödük!
Kim ne söylerse, hemen el vurup alkışlanacak.
– Yaşasın!
– Kim yaşasın?
– Ömrü olan.
– Şak! Şak! Şak!
Ne devâirde hükûmet, ne ahâlîde bir iş!
Ne sanâyi', ne maârif, ne alış var, ne veriş.
Çamlıbel sanki şehir. Zâbıta yok, râbıta yok;
Aksa kan sel gibi, bir dindirecek vâsıta yok.
"Zevk-i hürriyyeti onlar daha çok anlamalı"
Diye mekteblilerin mektebi tekmil kapalı!
İlmi tazyîk ile ta'lîm, o da bir istibdâd...
Haydi öyleyse çocuklar, ebediyyen âzâd!
Nutka gelmiş öte dursun hocalar bir yandan...
Sahneden sahneye koşmakta bütün şâkirdan.
Kör çıban neşterin altında nasıl patlarsa,

Hep ağızlar deşilip, kimde ne cevher varsa,
Saçıyor ortaya, ister temiz, ister kirli;
Kalmıyor kimseciğin muzmeri artık gizli.
Dalkavuk devri değil, eski kasâid yerine,
Üdebânız ana avrat sövüyor birbirine!
Türlü adlarla çıkan nâ-mütenâhî gazete,
Ayrılık tohmunu bol bol atıyor memlekete.
İt yetiştirmek için toprağı gayet münbit
Bularak, fuhş ekiyor salma gezen bir sürü it!
Yürüyor dîne beş on maskara, alkışlanıyor,
Nesl-i hâzır bunu hürriyyet-i vicdan sanıyor!

Mehmed Âkif, 1912 yılı içinde yazdığı manzumelerden *"Cenk Şarkısı"* ile *"Yarası Olmayan Gocunmasın"* başlığını taşıyan şiirlerini Safahat'a almamıştır.

SEBÎLÜRREŞÂD

1912 yılı başında Sırâtımüstakîm'in sahiplerinden Ebululâ ayrıldı. Yalnız kalan Eşref Edib, derginin adını Sebîlürreşâd olarak değiştirdi.[78]

Dergi yeni bir sayfa tertibi ile çıkmaya başladı.[79]

---

78 SR, c. 1-8, no. 1-183, 19 Rebîülevvel 1330/24 Şubat 1327 (8 Mart 1912). Dergi onuncu cildinin başına kadar (no. 235), eski ve yeni numaraları birlikte taşımış, ondan sonra yalnız büyük sayıya itibâr etmiştir. Eşref Edib Bey, daha sonra kaleme aldığı bir yazıda derginin kuruluş safhalarını anlatmıştır: *"Ebululâ Bey'le Beraber Nasıl Çalıştık? Sırâtımüstakîm'i Nasıl Çıkardık?"*, SER, c. 10, no. 238. s. 199-201, Receb 1376/Şubat 1956.

79 SR. İlk sayısında, hangi bahisleri ihtiva edeceğini bildirerek, her bölümde tutulacak yolu, kısa yazılarla açıklıyordu. Sonraki sayılarda sabit klişeler altında çıkacak olan şu başlıklar görülmektedir. Tefsîr-i Şerif, Hadîs-i Şerif, İçtimaiyat. Felsefe, Fıkıh ve Fetâvâ, Edebiyat. Tarih, Terbiye ve Ta'lîm, Hutbe ve Mevâiz, Makàlât, Siyasiyat, Hayat-ı Akvâm-ı İslâmiye, Harekât-ı İlmiyye ve Fikriyye, Mekâtîb, Matbûât, Şu'ûn... İlk cildinden sonraki sayılarında iç politikadan bahsetmeyi çok azaltan dergi, hatta seçimleri, Meclis'in feshini, suikastleri ve

1912 yılı boyunca yazılarına da devam eden Âkif Bey, dokuzu edebiyat bahislerine dâir olmak üzere on makale yazdı. Şeyh Şiblî en-Nu'mânî'nin Corci Zeydan'ın kitabına cevap olarak kaleme aldığı yazıları *"Medeniyet-i İslâmiye Târihi'nin Hatâları"* adıyla tercüme ederek on bölüm hâlinde tefrika etti.[80]

Derginin Sebîlürreşâd adını aldığı 183. sayısından başlayarak kısa *"Tefsîr-i Şerif"*ler yazan Mehmed Âkif, bu

---

kabine buhranlarını dahi, ancak son sayfalarındaki kısa haberler arasında veriyordu. 183. sayısında bu husustaki tutumunu da şöyle açıklığa kavuşturmaktadır:

"Şu hakikati bütün Müslümanların bilmesi lâzımdır ki risalemiz, hiç bir fırkanın âmâline, hiç bir cemiyetin efkârına hizmetkâr değil..." Aynı sayıda *"Sebîlürreşâd cerîde-i İslâmiyesi hey'et-i tahrîriyesi"* başlığı altında açıklanan yazı heyeti ise şu zevattan teşekkül etmekteydi: A'yândan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Baş müddeî-i umûmî Bereketzâde İsmail Hakkı Bey, Hâriciye tercüme şubesi mümeyyizi Ferid Bey, Abdürreşîd İbrahim Efendi, Babanzâde Ahmed Naim Bey, Dârülfünûn-i Osmânî muallimlerinden Mehmed Âkif Bey, Alay müftüsü Mehmed Fahreddin Efendi, Bursalı Mehmed Tâhir Bey, Kazanlı Halim Sabit Efendi, Midilli i'dâdîsi müdîri M. Şemseddin Bey, Ali Şeyhu'l-arab Efendi, Ispartalı Hakkı Bey, Tâhirü'l-Mevlevî Bey, Edhem Nejat Bey, Selim Efendi zâde Mustafa Takî Efendi, Aksekili Ahmed Hamdi Efendi. Hoca zâde Ahmed Bey, A.N. Bey, Âlim Can el-İdrîsî Bey, Halil Hâlid Bey, Ahmed Bey Agayef, Ali Rıza Seyfi Bey, Debistân-ı İrâniyan müdîri Tevfik Bey, H. Eşref Edip... Eşref Edib, SM'in ilk sayısından itibaren Mehmed Âkif'in derginin başyazarı olduğunu (Fergan. c. l, s.6), sekizinci ciltteki yeni tertibin de onun tarafından yapıldığını (s.27) yazmaktadır. Fakat bunu bildiren kayıt, ancak, 20 Ağustos 1330/2 Eylül 1914 tarihli sayıdan (c. 12, no. 309) itibaren mecmuanın birinci sayfasında başlığın altına *"Sermuharriri: Mehmed Âkif"* şeklinde (312. sayıdan sonra: Başmuharriri) konulmuştur.

80 SR, c. 8, no. 187-209, 4 Nisan- 5 Eylül 1912. Kitabın Yazarı *Corci Zeydan,* Mısır'da çıkan *"El-Hilâl"* Gazetesi'nin sahibi olup Hristiyan Araplardandır. Kitabı Türkçeye çeviren *Zeki Megâmiz* de aynı cinstendir. Yanlışlarla dolu olan eser, Türkçeye çevrildikten sonra, tembel yazarlar tarafından İslâm tarihi için âdeta bir kaynak sayılmaya başlanmıştır... Yine İslâmiyet aleyhinde, *Dozy* tarafından yazılıp, *Abdullah Cevdet* tarafından Türkçeye çevrilmiş olan **"***Târih-i İslâmiyet"* hakkında da Âkif Bey daha önce yazmıştı: SM, c. 3, no. 78, s. 409, 3 Mart 1910.

yazılarında zamanın mes'eleleriyle ilgili âyet ve hadisleri ele alarak açıklamıştır. 1912 yılı içinde kaleme aldığı tefsirlerin sayısı otuz üçtür.

Derginin ilk sayfasında yer alan bu tefsirler, bir sayfalık, çoğu zaman daha da kısa oluyordu. Fâsılalarla 1919 yılı sayılarına kadar devam etmiş olan bu yazılar, elli yedi tanedir. On sekiz tanesi manzumdur ve dokuzu "*Hakkın Sesleri*", altısı "*Hâtıralar*" ve üçü "*Gölgeler*" e olmak üzere Safahat'a alınmışlardır.

"DÂRÜŞŞAFAKA" ÂZÂLIĞI

"*Cem'iyyet- Tedrîsiyye-i İslâmiyye*" adıyla 1864 yılında, Müslüman yoksul halk çocuklarını okutmak için -sonraki ünvanlarıyla- Yusuf Ziya Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Vidinli Tevfik Paşa ve Ali Naki Efendi tarafından kurulan hayır cemiyeti, İstanbul'da "*Dârüşşafaka*" adıyla bir okul tesis etmişti. Sadrazamlar bu Cemiyetin tabii başkanıydı. Cemiyet'in 1 Ağustos 1913'te yapılan yıllık kongresinden sonra basılmış olan "*Sâlnâme*" sinde (Yıllık) Said Halim Paşa başkan olarak görülmekte ve "*âzalar*" listesinde, Mehmed Âkif'in adı da bulunmaktadır.[81]

[81] Sâlnâme'de "Mehmed Âkif Bey" adının karşısında, "Dârülfünûn-i Osmânî Muallimlerinden Şâir" kaydı vardı: *Cem'iyyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye Sâlnâmesi*, Dârül Hilafetil Aliyye, 1332 Muharrem, Hikmet Matbaa-i İslâmiyyesi, 282 sayfa.

III

SAVAŞ VE FERYAT YILLARI

8 Ekim 1912'de başlayan Balkan Harbi, milletimize 93 Harbi (1877 Rus Harbi)'nden sonra tarihinin ikinci en büyük felâketini yaşattı. Beş yüz senedir Rumeli'ye akmış ve yerleşmiş olan Anadolu çocukları (Evlâd-ı Fâtihan), idareleri altında beş asırdır korudukları Bulgar ve Yunanlı teb'anın, düşmanla birlikte hareket eden "katliamcı çeteler"i tarafından çoluk çocuk katledildiler. Düşman, savaş bittiğinde Rumeli'de daha az Müslüman kalması için toptan öldürüyor ve Osmanlıdan iz kalmaması için mezarlıkları bile tahrip ediyordu. Bu mağlubiyetin ve bu facianın sebebi ise ırkçılık ve parti çatışmalarıyla birbirine düşmüş olan subayların hatalı davranışları idi. Bu yüzden ordumuz, çoğu yerde hiç savaşmadan bozulup teslim olmuştu.[82]

"KURUMUŞ OT GİBİ DOĞRANDI..."

1913 yılı başından itibaren Rumeli'den gelen göçmenler ile duyduğu ve gördüğü facialar karşısında, üzüntüden kahrolan Âkif, yazdığı manzum tefsirlerle bütün bir milletin ızdırabını dile getirmiş ve onun ortak lisanı olmuştu.

Bunlardan, 30 Ocak 1913'te yayınlanan 72 mısralık bir tanesinin başına *"İşte sana, onların kendi yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtları..."* âyetini koymuştu.

---

[82] Bugünkü sıkıntılarımızı hazırlamış olan yakın tarihimizde, 93 (1877) Harbi facialarını Mehmed Ârif Bey *"Başımıza Gelenler"* adlı eserinde ve Müftü Râci Efendi *"Zağra Müftüsünün Hâtıraları"*nda anlatmışlardı. 93 Harbi gibi Balkan Harbi facialarını ve sonrasını anlatan eserler de, ne yazık ki, bilinmiyor ve okunmuyor... Geçmişindeki acı hadiseleri bilmeyen ve onlardan ibret almayan bir millet, yeni facialarla perişan olmaya mahkûmdur!

Bu şiirler, aynı yıl yayınlanacak olan *"Hakkın Sesleri"*nde toplanacaktır.

MAKALELER

1913'te yazdığı makaleler beş tanedir. Bunlar, Manastırlı İsmail Hakkı ve Ahmed Midhat Efendilerin vefatları üzerine, merhumlar hakkında bir yazı ile M. Şemseddin'in (Günaltay, 1883-1961) *"Zulmetten Nûra"* adlı eserini tanıtan diğer bir yazı ve muhtelif içtimaî, fikrî meseleler üzerine yazılmış üç hasbihâldir. Mehmed Âkif bunlardan sonra, imzası ile ikisi 1918 ve biri 1919'da olmak üzere sadece üç makale daha kaleme alacaktır.

1913 yılında, tamamı 1692 mısra tutan *"Fâtih Kürsüsünde"* manzûmesinin neşrine başlandı. (SR. c.10, no. 252, 10 Temmuz 1913). Yirmi sekiz bölüm olarak tefrika edilecek olan bu eserin ilk on altı bölümü bu yıl içinde yayınlandı. Kalan kısım, Âkif Bey Mısır'a gidip döndükten sonra 1914 yılı içinde tamamlanmıştır.

MÜDÂFAA-İ MİLLİYE CEMİYETİ İRŞAD HEY'ETİ

Balkan Harbi içinde partiler üstü bir tutumla millî dayanışmayı sağlamak üzere 1 Şubat 1913 tarihinde "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti" kurulmuştu. Gazete ilanları ile vaziyetin nezâketi anlatılarak, zenginler, ilim adamları ve yazarlar cemiyete yardıma çağırıldılar.

Mâliye (yardım toplama), Askerî Eğitim (gönüllü birlikler kurma), Sıhhıye (hastahane açma) ve İrşad (tenvîr-i efkâr = fikirleri aydınlatma) heyetleri teşkil edildi. Mehmed Âkif de birçok tanınmış edip ve şairle birlikte, Cemiyet'in en önemli heyeti olan İrşad Heyeti'ne katılmış ve burada "kâtib-i umûmî" (genel sekreter) seçilerek, çalışmıştır.

İrşad Heyeti üyeleri, gazete ve dergilerdeki yazıları, konferans ve vaazları ile halkı yardıma çağırıyor, Cemiyet'in diğer heyetlerine katılmalarını sağlıyorlardı. Meh-

med Âkif'in İstanbul'un üç cami'inde yaptığı konuşmalar da bu hizmetin bir parçası olarak icra edilmişti.[83]

BALKAN HARBİ VA'AZLARI

1913 yılının ilk aylarında ve Balkan Harbi mağlûbiyetinin felâketli günleri içinde Mehmed Âkif, İstanbul'un üç büyük câmiinde va'az vererek, halka hitap etti. Şubat ayının ilk yarısında Beyazıd, Fâtih ve Süleymâniye câmilerinde yapılan bu konuşmaların metinleri dergide yayınlanmıştır.[84]

Mehmed Âkif, bu va'azlarında:

İslâmiyet'in insanları kardeş yapan özelliği, Müslümanların başına gelen felâketlerin sebepleri, dinde ırkçılık olmadığı, milleti birbirine düşüren en büyük fitnenin ırkçı-

---

[83] Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, İrşad Heyeti ve Mehmed Âkif'in buradaki hizmeti hakkında etraflı ve sıhhatli bilgileri, Nâzım H. Polat'ın çalışmalarına borçluyuz. Nâzım Bey, önce bir yazısı (*Âkif'in Bir Va'azı ve Bunun Akisleri*, Mehmed Âkif İlmî Toplantısı, Ankara 1989 içinde) ve kitaplaşmış ciddî ve titiz bir araştırması (*Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991, 13+311 sayfa, Kültür Bakanlığı y.) ile yakın tarihin önemli bir noktasına ışık tutmuştur.
Adı geçen makalede, "*Hey'et-i Tenvîriye nâmına, kâtip Mehmed Âkif*" imzasıyla İkdam gazetesinde yayınlanmış bildirilerin metinleri de vardır.

[84] SR. c. 9, no. 230-232; 6, 13, 20 Şubat 1913. Bu va'azları dolayısıyla, hiç söylemediği sözleri bahane ederek, kendisinden gazete ile alenen cevap isteyen birisine, Âkif Bey'in aynı gazetede verdiği sert cevabın bir yeri, onun vatan sevgisini ifade etmesi bakımından, çok dikkate ve rikkate şâyandır. (Nazım H. Polat, aynı makaleden):
"Ben dîniyle, imânıyla, ecdâdıyla, evlâdıyla, hayatıyla, rûhuyla, hülâsa herhangi bir ferdi vatanına bağlayabilecek râbıtaların hepsiyle birden bu vatana bağlı adamım, Pek âlâ, bu kadar bağlarla bağlanmış olduğum şu zavallı vatan, sırf, tefrikalar, nifaklar, şikaklar yüzünden izmihlâl uçurumlarının ta kenarına gelmişken, eteğinden tutup geri çekmeye çalışmayarak, bilâkis – mevcud tefrikaları bir kat daha kızıştırmak sûretiyle- bîçâreye, tekmeyi vurmak için benim ne kadar beyinsiz olmam icab eder?
"Bana açık mektubu yazan adam, Allah'ından korkmuyor, vicdanından sıkılmıyorsa, bugün o mektub-ı müzevverin münderacâtını tekzib edecek koca bir cemaatten olsun sıkılmalıydı! (Müdâfaa-i Milliye, Hey'et-i Tenvîriye Kâtibi Mehmed Âkif)"

lıktan çıktığı, bu cereyanın yurdumuzu parçalamak isteyen yabancılar tarafından içimize sokulduğu; felâketimizin ikinci mühim sebebinin ise ahlâk düşüklüğü olduğu, dünyadaki Müslümanların son ümidinin devletimiz olup, elbirliği ile devleti ve orduyu kuvvetlendirmemiz gerektiği, çalışmanın, eğitimin, dinimiz ve milletimiz için hayati önemi... gibi bahislerin üzerinde durmuş; Balkan Harbi dolayısıyla halkı orduya yardımcı olmaya çağırmıştır.[85]

DESTAN ŞÂİRİ

Balkan Harbi sırasında, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin İrşad Hey'eti'nde Abdülhak Hâmid, Süleyman Nazif, Cenab Şehâbeddin, Hüseyin Kâzım Kadri gibi tanınmış yazarlarla birlikte âzâ ve "kâtib-i umûmî" olarak hizmet etti.

Bu heyetin başkanı, o günün yazarları tarafından büyük saygı gören ve "üstâd" sıfatına lâyık bulunan *"Ta'lîm-i Edebiyat"* müellifi Recâîzâde Mahmud Ekrem Bey idi.

Heyetin toplantıları sırasında bir gün Recâîzâde, Âkif'e hitap ederek: "Milletin, millî bir destana ihtiyâcı olduğunu ve bunu da ancak kendisinin yapabileceğini söylemiş ve yazmasını istemiş"tir.[86]

---

85 Mehmed Âkif, ilk konuşmasını (mev'iza) 2 Şubat 1913 Pazar günü ikindiden sonra Beyazıd Câmii kürsüsünde, ikincisini 7 Şubat'ta Cuma namazından sonra Fâtih câmiinde, üçüncüsünü ise 14 Şubat'ta yine Cuma namazından sonra Süleymaniye Câmii kürsüsünde yapmıştır. Bu sefer, onunla birlikte, bir sene önce yayınladığı "*Süleymaniye Kürsüsünde*" eserinde konuşturduğu Abdürreşid İbrahim Efendi de bir konuşma yapmıştır... Ayrıca, 4 ve 5 Şubat 1913 tarihli *İkdam* gazetelerinde "Hey'et-i Tenvîriye nâmına kâtip Mehmed Akif" imzasıyla, Fahreddin Efendi, Ömer Efendi ve Hasan Fehmi Efendi hocaların muhtelif câmilerde va'az ve nasihatte bulunacakları ilânı çıkmıştır. (Bkz. Nâzım H. Polat, aynı makale)

86 "Safahat şâirine bizim için bir şehnâme-i millî yazmasını ve bu yolda bir eseri ibdâ için vücûdu muktezî şerâiti yalnız kendisinde gördüğünü (...) o mecliste, âdeta vasiyete benzer bir tavır ile tavsiye ve beyân etti (...) Bu meseleyi yolda da tekrar ile Mehmed Âkif'in eş'ârı hakkında meftûniyetler izhâr etti." (S. Nazif, s. 10) Aynı bilgiyi

İSYANCILARA HİTAP

Mehmed Âkif, 1913 yılı başında:

O ne yangın ki: Ocak kalmadı söndürmediği!
O ne tûfan ki: Yakıp yıktı bütün vâdîyi!
Âşinâ çehre arandım.. O, meğer, hiç yokmuş...
Yalınız bir kuru çöl var ki, ne sorsan: Hâmûş!
Yoklasan külleri, altından, emînim, ancak,
Kömür olmuş iki üç parça kemiktir çıkacak!
....
Nerde olsam çıkıyor karşıma bir kanlı ova...
Sen misin, yoksa hayâlin mi? Vefâsız Kosova!
....
İşte, ey unsur-i isyan, bu elîm izmihlâl,
Seni tahrîk eden üç beş alığın ma'rifeti!
Ya neden beklemiyordun bu rezîl âkıbeti?
Hani, milliyyetin İslâm idi... Kavmiyyet ne!
Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyyetine.

Mısralarının bulunduğu ırkçılık aleyhindeki meşhur şiirini "kavmiyet davası" güderek, devlete karşı ayaklanan Arnavutlara hitâben yazmıştı.[87] Bu manzume 1913 Mayıs ayı içinde Bağdad'da çıkan *"ez-Zuhûr"* gazetesi tarafından

---

Recaizâde'nin oğlu, yazar Ercümend Ekrem Talu da babasından duyarak, bir yazısında nakletmektedir: "Bu milletin şehnâmesini ancak siz yazabilirsiniz, sözleriyle takdir eylediği büyük şairi kendisine tanıttığı için Süleyman Nazif'e, ölünceye kadar müteşekkir kaldı." *Edebiyat Âlemi* dergisi, 23 Haziran 1949, "*Süleyman Nazif*" adlı yazıdan nakleden: Şevket Beysanoğlu, *Süleyman Nazif,* Ankara 1970, s.132. Mehmed Âkif de "*Âsım*"ın bir yerinde, asıl konunun arasında bir vesile ile, "*He'yet-i İrşâdiyye*" den ve hey'et tarafından yayınlanmış (27 tanesi bilinen) kitaplar arasında bulunan, Hüseyin Kâzım Kadri'nin ziraate dair risalelerinin bastırılıp dağıtılmasından bahsetmektedir.

87 SR, c. 9, no. 234, s. 437, 6 Mart 1913. Yüz mısra olan şiir, Hakkın Sesleri'ne üçüncü parça olarak alınmıştır.

ilâve şeklinde Türkçe olarak basıldı. Şiirin Arapça ve Farsça'sının da basılacağı haber verildi.[88]

BAYTARLIKTAN İSTİFA

11 Mayıs 1913'te yirmi yıllık vazifesinden istifa ederek ayrıldı. Bu sırada Baytarlık Dairesi müdür yardımcısı bulunuyordu. İstifasının sebebi aynı dairenin müdürü olan Abdullah Bey'in haksız yere vazifesinden azl olunmasıydı.[89] Halbuki onun yerine kendisinin müdür tâyin edilmesi ihtimâli vardı ve Abdullah Bey arkadaşı olmadığı gibi, hatta cimri bir adam olduğu için, sevdiği bir kimse de değildi.[90]

Bu ayrılıştaki ahlâkî tavra, "o sırada yazılarıyla hayatını kazanabilecek durumda bulunmasının da te'siri olduğu" şeklinde bir mülâhaza ile yaklaşılmasının doğru olmadığı kanaatindeyiz. 1913'te yirmi yıllık memur ve Baytarlık Dairesi müdür muavini olan bir kimsenin yazı faaliyetlerine vazifesi engel olmayacağı gibi, Âkif'in hayatının hiç bir devrinde maddi bakımdan rahata kavuşamadığı da bilinen bir şeydir.

Memuriyetinden istifa ettiği günlerde Âkif'le yakından görüşen ve evine giderek onunla kitap okuyan Midhat Cemal Kuntay, o günleri şöyle anlatmaktadır: "...Ziraat Nezaretindeki memuriyetinden istifa etti. Beylerbeyi'ndeki evinde kendi yağıyla kavruluyordu. O sırada, ona her Cuma, sabahtan gidiyordum: Kitap okuyorduk. Sabahtan gittiğim için de öğle yemeklerinde ondaydım. 'İstifa'dan sonra mazeretler bularak yemeklerden sonra gitmeye

---

88 SR, c. 10, no. 242, s. 136, 1 Mayıs 1913. "Şu'ûn" bölümünde haber.

89 "Umûr-i Baytariye müdîri Abdullah Efendi'nin yerden göğe kadar hakkı olduğu Bakteriyolojihâne meselesinden dolayı azli üzerine âcizleri de memuriyetimden sûret-i kat'iyede istifa ediyorum. Umûr-i Baytariye müdîr muâvini Mehmed Âkif." Fergan, c. 1, s.256, 295.

90 Fergan, c. 1. s. 397.

başladım: Evin ızdırâbı o derece belliydi... Bir Cuma, Âkif'in evinde sekiz çocuk buldum..”

Sıkıntılı günlerinde, Kuntay'ın, Âkif'in evinde bulduğu fazladan üç çocuk, vefat eden arkadaşı Baytar Hasan Efendi'nin yetimleridir ve Âkif, onları, verdiği sözü tutarak, himayesine almıştır. (Bkz. 103. not).

Mehmed Âkif'in haksızlığa tahammül edemeyerek işinden ayrıldığı 1913 Mayıs'ından iki buçuk yıl önce 1911 yılı başlarında cereyan eden, aynı mâhiyette bir başka hâdise, bu düşüncemizi teyid etmektedir:

BAYTARLIK DAİRESİ KÂTİBİ BİR GENÇ

1911 yılı başlarında Baytarlık Dairesi, kâtiplik için imtihan açar ve kazanan bir genç işe alınır. Mehmed Âkif daha önce tanımadığı, fakat zeki ve kabiliyetli bulduğu bu gençle ilgilenir, ona yardım eder; Mülkiye'ye devam etmesi için yarım gün izin verir... Âkif'in bu alâkasından, onun genci daha önce tanıdığı ve ona imtihanda yardım ettiği neticesini çıkaranlar, çocuğun işine son verirler. Hâdiseyi ve sebebini birkaç gün sonra öğrenen Âkif Bey ise derhal istifa ederek, daireden ayrılır... Genç geri alınır ve ricalar sonucu Âkif de vazifesine döner.[91]

Görüldüğü gibi haksızlık karşısında şiddetli infial gösterebilmek, yüksek bir ahlâk ve seciyenin tabiî tezahürüdür. Bu ahlâka sahip olanlar, ahlâklarının gerektirdiği şekilde hareket etmek için ayrıca kolaylaştırıcı sebeplere ihtiyaç duymamaktadırlar.

Mehmed Âkif, bu yılın sonunda fakültedeki vazifesinden ve 1920 başında Dârülhikme başkâtipliğinden de aynı şekilde ayrılacaktır. (Bkz. 92. ve 137. notlar)

---

[91] Erişirgil, s. 18-19. Genç kâtip, daha sonraki yılların Sosyoloji Profesörü, CHP Mebusu ve İçişleri Bakanı M.E. Erişirgil'dir (1891-1965).

DARÜLFÜNÛN'DAN AYRILIŞ

Mehmed Âkif, 1913 yılında Dârülfünûn'daki vazifesinden de istifa etmek zorunda kaldı. Sebîlürreşâd'ın İttihad ve Terakki Hükûmeti'nin siyâsetine ve bilhassa Cemiyet'in genel merkezinde (Merkez-i Umûmî) idare heyeti âzası bulunan Ziya Gökalp'ın yaymaya çalıştığı fikirlere muhalif neşriyat yapması üzerine, derginin fikir babası ve başyazarı olan Âkif Bey'in fakültede ders vermesi particiler tarafından istenmemişti...[92]

Âkif, yerine Ferid Bey'i (Prof. F. Kam, 1884-1944) tavsiye ve –vazifeyi kabulde tereddüt gösteren– Ferid Bey'e çok ısrar ettiğinden 5 Ocak 1914'te yerine o tâyin olunmuştur.[93]

"HAKKIN SESLERİ"

1913 Haziran ayı başında, Safahat'ın üçüncü kitabı olan "Hakkın Sesleri" yayınlandı: İstanbul, Selanik Matbaası, Receb 1331, 64 sayfa, Sebîlürreşâd Kütüphanesi Neşriyatı: 7.

Kitap *"Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi"* başlığını taşıyan ve ızdıraplar içinde kavrulan Müslümanların imdadına, Hazret-i Peygamber'i çağıran bir şiir ile bitiyordu:

---

92 "Dârülfünun edebiyat müderrisliğine tâyin olunmuş ise de Umûmî Harp senelerinde vâki neşriyatından dolayı istifâya mecbur edilmiştir. (Çantay, s. 21)
"Menfa'atine nasıl alâkasızlık gösterirse, memuriyet mevkiine de öylece alâkasızlık gösterirdi. Dârülfünûn'dan çekildiğini işittiğim zaman canım sıkılmıştı. Sebebinin anlamak için kendini aramıştım. Buldum. Beni tam bir neşe içinde karşıladı. Ne yapayım, dedi, neşriyatım hükümetin arzusuna uygun düşmüyormuş. Dârülfünun dersiâmlığı ise hükümet memurluğu imiş, memur olana da böyle hareket câiz değilmiş... Peki dedim, istifa ettim." (Çantay, s. 248. Fatin Gökmen'in mektubu)

93 Âgâh Sırrı Levend. *"Profesör Ferid Kam",* s.49. İstanbul 1946.

Yıllar geçiyor ki, yâ Muhammed,
Aylar bize hep Muharrem oldu!
Akşam ne güneşli bir geceydi...
Eyvâh, o da leyl-i mâtem oldu!
Âlem bugün üç yüz elli milyon
Mazlûma yaman bir âlem oldu:
Çiğnendi harîm-i pâki şer'in;
Nâmûsa yabancı mahrem oldu!
Beyninde öten çanın sesinden
Binlerce minâre ebkem oldu.
Allâh için, ey Nebiyy-i ma'sûm,
İslâm'ı bırakma böyle bîkes,
İslâm'ı bırakma böyle mazlûm. [94]

Bu kitabın son üç sayfasında, Ferid (Kam) Bey'in Mehmed Âkif'e hitâben kaleme aldığı, edebiyat ve şiir

---

94 Eser, Balkan Harbi faciaları karşısında şâirin feryadlarından meydana gelen dokuz manzum tefsirden sonra bu kısa şiir ile sona ermekte ve Âkif, sevgili Peygamber'ine yalvararak kitabını bitirmekteydi. "Hakkın Sesleri"nden ve bu şiirden bahseden Süleyman Nazif şunları yazmıştır:
"Balkan Harbi'nde, Adriyatik Denizi'nden Marmara ve Adalar (Ege) denizlerine kadar her taraftan atılan toplar sustu: Figan eden ağızlarla ağlayan gözlere topraklar doldu; bir çok yerlerde ezanlar sükût ettiler. Târihin kayd-ı lâkaydından (duygusuz satırlarından) başka oralara ircâ-i tahattur edecek (hatırlayacak) İslâmların kalmayacağı bir zaman dahi -vâesefâ ki!-gelecek; fakat şu on üç mısraın ihtizaza getirdiği (titrettiği) ve ağlattığı gönüller, te'essür-i giryânını (ağlayan üzüntüsünü) nesilden nesile tevdi edecektir (ulaştıracaktır). Veyl o kavme ki (yazık o millete ki) tarihi kapandıktan sonra vücûdunu ihtar edecek (varlığını hatırlatacak) meâsir (eserler) ve husûsiyle (özellikle) mâtemini terennüm edecek Âkif gibi şâirleri olmaya"... (S. Nazif, s. 9.) Bu kitaptaki şiirlerin, halk üzerindeki tesirini Hasan Basri Bey şöyle belirtmektedir: "Diyebilirim ki, Üstad Âkif'in halk arasında en çok okunan eseri Hakkın Sesleri'dir. Onu Kur'an gibi ezberlediler. İhtiraslara, tefrikalara, gafletlere kurban olan Rumeli'nin acıklı destanını bu eserde okuyacaksınız..." (Çantay, s. 140)

hakkındaki düşüncelerini belirten bir mektubu bulunuyordu.[95]

1913 yılının Ağustos-Aralık aylarında Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bey'in, Âkif'in şiirlerini tahlil ve tenkîd eden on sayılık yazısı Sebîlürreşâd'da yayınlandı. Yazılar *"Sahâif-i Tenkîd"* genel başlığını taşımaktaydı.[96]

Âkif Bey tarafından tercüme edilerek 1909 yılı sonunda dergide tefrika edilmiş olan *"Hanoto'nun Hücûmuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslâm'ı Müdâfaası"* 1913 yılı içinde kitap halinde basıldı: İstanbul 1331, 80 sayfa, Sebîlürreşâd Kütüphanesi Neşriyatı: 8.

İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Şûbesi'nde verdiği derslerin notları da *"Kavâid-i Edebiyye"* başlığı altında 1913 yılında basılmaya başlanmış ve ilk forması yayınlanmıştır.[97]

---

95 Ferid Kam şöyle diyordu:

"İhtimal ki: San'at san'at içindir: san'atten maksad yine san'attir: san'atte dinî, ahlâkî, siyasî bir gaye aramak abestir, diye, senin mesleğine itiraz edenler, onu hoş görmeyenler vardır. Fakat o halde, yâni san'at hakkındaki bu düstûr kabul edildiği takdirde, onu dinsizliğe, ahlâksızlığa da âlet ittihaz etmemek lâzım gelir. Zira san'at, bu suretle kayıddan âzâde edilmiş olmayıp, belki kuyûdun en berbâdıyle takyîd edilmiş olur. Ben, senin eserlerinde bu düstûra muhalefetini gösterecek bir şey görmüyorum. Çünkü sen de san'atte gayet aramıyorsun: lâkin gayede san'at arıyorsun."

96 SR, c. 10-11, no. 256-276, fâsılalarla. İlk iki yazısında "Hakkın Sesleri"ni ve sonrakilerde *Selma, Hasta, Meyhane* ve *Seyfi Baba* manzumelerini inceleyen Ali Ekrem Bey, yazılarına şöyle başlamıştı:

"Mehmed Âkif kudret ve meziyetinde bir şâirin kalbini göstermek, ruhunu tahlil etmek, anlamak kadar, duymaya mütevakkıftır (...) Ben Âkif'in enîn-i ruhunu duyarım, lisân-ı kalbini anlarım. Çünkü o benim için yalnız bir sîmâ-yı şi'r ü edeb değil, refîk-i vicdan, hatta ezelî bir âşinâ-yı revandır..." (SR, no. 256, s. 354)

97 *Dârülfünun Dersleri, Kavâid-i Edebiyye,* Müellifi Mehmed Âkif, Dârülhilâfe, Sırâtımüstakîm Matbaası, 1329, 16 sayfa. Önsöz'ü veya başka bir açıklayıcı notu bulunmayan bu ilk formada, üçüncü sayfadan itibaren daha önce SR'de yayınlanmış olan dört yazı ile "Âhenk" başlığını taşıyan beşinci yazının ilk sayfası bulunuyor. Bu formanın, 105. dipnotta bahsi geçecek olan - Henüz göremediğimiz - *"Edebiyat Dersleri"*nin baş tarafı olması da mümkündür.

MISIR SEYAHATİ: EL-UKSUR

Mehmed Âkif Bey 1914 yılı Ocak ayının üçüncü günü hareket ederek, iki ay sürecek Mısır seyahatine çıktı.[98]

Mart ayı başında bitirdiği bu yolculuğu sırasında: İstanbul-Beyrut-Kahire-el'Uksur (Lüksor)- Kahire-Medine-Şam-İstanbul güzergâhını takip ettiği anlaşılmaktadır.[99]

Bu seyahatin masrafları Sadrâzam Said Halim Paşa'nın kardeşi ve Âkif'in büyük dostu Abbas Halim Paşa (1866-1934) tarafından karşılandı. Kahire'de Aziz İzzet Paşa tarafından misafir edildi. Ehramları gezdi; Nil sahilini ve mehtabını gördü. *Eş-Şa'ab* gazetesinde, daha önce gıyâben tanıştığı -daha sonra damadı olan- Ömer Rıza'yı (Doğrul, 1888-1952) buldu ve Ferid Vecdi ile görüştü.[100] Önce, El-Uksur'a kadar uzanıp tekrar Kahire'ye geldi. Bundan sonra Medine'ye giderek derin bir aşkla bağlı olduğu yüce Peygamber'in nurlu şehrini, mescidini ve kabrini ziyaret ettikten sonra Hicaz Demiryolu ve Şam tarîki ile İstanbul'a döndü.[101]

---

98 Mehmed Âkif'in yola çıktığı haberi: "Mehmed Âkif Bey'in Mısır ve Medine seyahati -Baş muharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi Salı günü berâ-yı seyahat Mısır'a azîmet buyurmuşlardır; avdetlerinde Medîne-i Münevvere'ye uğrayarak aleyhissalâtu vesselam Efendimiz'in leyle-i mukaddese-i velâdetlerinde orada bulunacaklardır. Cenâb-ı Hak tevfikler, selâmetler versin." (SR, c. 11, no. 278, s.288, 11 Safer 1332/26 Kânûnievvel 1329/8 Ocak 1914)

Döndüğünün haberi: "Mehmed Âkif Bey -Baş muharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi Hazretleri Mısır ve Medîne-i Münevvere'den sıhhat ve selâmetle avdet buyurdular. İnşâ'allah gelecek haftadan itibaren "Fâtih Kürsüsünden" ümmet-i İslâmiyeye hitabelerine devam buyuracaklardır." (SR. c. 11, no. 286, s. 426, 7 Rebîülâhir 1332/20 Şubat 1329/5 Mart 1914)

99 Fergan, c. l, s. 424-430. Ö.R. Doğrul'un yazısı.

100 Mısır ulemâsından Ferid Vecdi ile görüştüğü zamanı anlatırken, Üstad dedi ki: Ben bizim Birgivî Arapçasıyla konuşmaya başladım, "Zahmet çekme, ben Türkçe bilir" dedi. (Fergan. c. l, s. 149)

101 Fergan, c. 1. s. 430.

Bu seyahatin kendisindeki intiba ve tehassüslerini "28 Ocak 1914" tarihini taşıyan "*El-Uksur'da*" şi'iri ile dile getirmiş, ancak manzume bir yıl sonra 11 Şubat 1915'te yayınlanmıştır.

Hazret-i Peygamber'in huzurunda duyduğu hisleri, ikinci ziyaretinden sonra yazacağı ve bir şiir hârikası olan *"Necid Çöllerinden Medine'ye"* eseri ile terennüm edecektir.

1914 Mart ayı başında Mısır seyahatinden döndükten sonra Sebîlürreşâd'daki şiir ve yazılarına devam etti. *"Fâtih Kürsüsünde"*nin kalan bölümlerini yayınladı. Ayrıca Ferid Vecdi'den yaptığı bir tercüme ile altı tefsir yazısı çıktı. Bu tefsirlerin manzum olan üç tanesi daha sonra "Hâtıralar" kitabına alınmıştır.

"SEBÎLÜNNECÂT"

Sebîlürreşâd, 4 Haziran 1914 tarihli 299. sayısından sonra hükûmet tarafından kapatıldı. Fakat hiç ara vermeden ve *"Sebîlünnecât"* adını alarak, 300 ve 301. sayılarını çıkardı. 302. sayıda eski adına dönen dergi bir açıklama yapmadı.[102]

Kapatılmaya, 299. sayıda çıkan "Fâtih Kürsüsünde"nin 27. bölümünün sebep olduğunu zannediyoruz. Âkif Bey *"Fakat bu kukla herif bir büyük seciyye taşır"* diye başlayan 60 mısralık bu bölümde, din düşmanı ayyaş zamâne züppelerinin çirkin iç yüzlerini, hak ettikleri ağır ifadelerle teşhir etmekteydi:

Sinirlerinde te'essür denen fenâlık yok,
Tabîatinde utanmakla âşinâlık yok.

---

102 Sebîlünnecât, c. 1-12, no. 1-300 ve 2-301, 29 Mayıs ve 5 Haziran 1330 (11 ve 18 Haziran 1914).

Bilirsiniz, hani, insanda bir damar varmış,
Ki yüzsüz olmak için mutlakà o çatlarmış.
Nasılsa “Rabbim utandırmasın!” duâsı alan,
Bu arsızın o damar zâten eksik alnından!
Cebinde gördü mü üç tâne çil kuruş, nazlım,
Tokatlıyan’da satar mutlakà, gider de, çalım.
Eğer dolandırabilmişse istenen parayı;
Görür mahalleli tâ karnavalda maskarayı!
Beyoğlu’nun o mülevves muhît-i fâhişine
Dalar gider, takılıp bir sefîlenin peşine.
“Hayâ, edeb gibi sözler rüsûm-i fâsidedir;
Vatanla âile, hattâ, kuyûd-i zâidedir.”
Diyor da hepsine birden kuduzca saldırıyor...
“Ayıp değil mi?” demişsin. . Aceb kim aldırıyor!
Namaz, oruç gibi şeylerle yok alış verişi;
Mukaddesât ile eğlenmek en birinci işi.
Duyarsanız “kara kuvvet” bilin ki: Îmândır.
“Kitâb-ı köhne” de -hâşâ- Kitâb-ı Yezdan’dır.
Üşenmeden ona Kur’ân’ı anlatırsan eğer,
Şu ezberindeki esmâyı muttasıl geveler:
“Kurùn-i mâziyeden kalma cansız evrâdı
Çekerse, doğru mu yirminci asrın evlâdı?”
Nedir alâkası yirminci asr-ı irfanla
Bu şaklaban herifin? Anlamam ayıp değil a!
....
Kucak kucak taşıyor olmadık mesâvîyi;
Beğenmesek, “medeniyyet!” diyor, inandık, iyi!
“Ne var, biraz da ma’ârif getirmiş olsa...” desek;
Emîn olun size “hammallık etmedim!” diyecek.

ARKADAŞININ ÇOCUKLARI

Mehmed Âkif, Baytar Mektebi'nde birlikte okudukları ve sevdiği arkadaşı İslimyeli Hasan Tahsin Bey ile karşılıklı andlaşmışlar ve hayatta kalanın, daha önce ölenin ailesine bakacağına dair söz vermişlerdi.

Hasan Bey, Edirne Baytar Müfettişi bulunduğu sırada 1910 yılında vefat edince, Âkif Bey –daima olduğu gibi– sözünde durarak, merhumun üç çocuğunun bakımını üzerine almıştı. Bu çocukların büyüğü olan Cevdet'i, Baytar Mektebi'nde okutuyordu. Çocuk, okulun üçüncü sınıfında iken, 1914 yılı Mart ayı başlarında vefat etti. Çok çalışkan ve zeki bir talebe olan bu genç, daha on yedi yaşında olmasına rağmen "Müntesibîn-i Tıbdan Ahmed Cevdet" imzası ile "fennî ve sıhhî" makaleler yazmıştı...[103]

Emin Ersoy, hâtıralarında, bu çocuklardan biri olan Süheylâ hakkında şunları söylemektedir:

"Süheylâ Hanım isminde bir evlâd-ı mânevîsi de ablalarım ile birlikte (Ankara'ya) gelmişti. Bu kızcağızı küçüklüğümde öz hemşirem sanırdım. Hasan Tahsin Bey namında babamın pek samimî arkadaşlarından bir zatın kızı olan Süheylâ Hanım'ın pederi ölmüş, babam da bu çocuğu evimize almış, onun tahsil ve terbiyesi ile bizzat alâkadar olmuş, netice Süheylâ ablam Darülmuallimât'ı ikmâl ettikten sonra Darülfünûn'u dahi bitirmişti. Ben alfabeyi ve ilk tahsilimi ondan öğrendim.

"Süheylâ ablam, babamın manevî evlâdı. Ankara'da gelin oldu. Babam onu bilâhare Balıkesir meb'usluğuna seçilen Hayreddin (Karan) Bey'e verdi."[104]

---

103 Fergan, c. l, s. 191-193/Kuntay, s. 287-288. Fergan, Hasan Bey'in vefatını, "Balkan Harbi'nden önce", Kuntay, "Âkif baytarlıktan istifa ettikten sonra" gösteriyorlar... Mehmed Âkif ise Cevdet'in vefatı üzerine yazdığı yazıda, Hasan Bey'in vefatının "dört yıl önce" olduğunu bildirmektedir: SR. c. 12, no. 288, s. 39, 6 Mart 1330 (19 Mart 1914). Âkif, çocukları bir zaman sonra yanına almış da olabilir.

104 Kutay. s. 257, 287.

1914 yılı Ağustos ayı başlarında Safahat'ın dördüncü kitabı *"Fâtih Kürsüsünde"* yayınlandı: İstanbul, Ramazan 1332, 102 sayfa, Tevsî-i Tıbâat Matbaası, Sebîlürreşâd Kütüphanesi Neşriyatı, aded: 23.

Aynı kitabın 1914 yılı içinde, ikinci ve üçüncü baskıları da yapılmıştır.

1914 Eylül ayı sonlarında ikinci kitap *"Süleymâniye Kürsüsünde"*nin ikinci baskısı yapıldı.

Mehmed Âkif, "medreselerin ıslâhı" programının tatbik olunmaya başlanmasından sonra, 1914 Eylül ayından itibaren, "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye" medresesinin tâliye (orta öğrenim bölümü) beşinci ve altıncı sınıflarından birer şubeye, haftada ikişer saat "Türkçe-Edebiyat" dersine gitmeye başladı.[105]

BERLİN SEYAHATİ

Mehmed Âkif, 1914 yılı sonunda, devlet tarafından vazifeli olarak Almanya'ya gönderilen bir hey'ete dâhil olarak Berlin'e gitti. Burada üç ay kadar kaldıktan sonra 1915 Mart ayının ilk yarısı içinde İstanbul'a döndü.[106]

Harpte müttefikimiz olan Almanlar, Fransız, Rus ve İngiliz ordularında bulunup da savaş sırasında ken-

---

105 *Cerîde-i İlmiyye,* Islâh-ı Medarise Dâir Nüsha-i Fevkalâde, s. 268, 376, 377, 20 Zilka'de 1332/27 Eylül 1330 (10 Ekim 1914), ders cetvellerinde Âkif'in adı *"Şâir Âkif Bey"* olarak yazılmıştır. Aynı derginin Şaban 1334 (Haziran 1916) tarihli 26. sayısından itibaren bazı sayılarında bulunan "Medâris-i ilmiye derslerini ihtiva eden ilâveler"in listesinde Mehmed Âkif Bey'in dört forması yayınlanmış görülen *"Edebiyat Dersleri"*nin de adı bulunmaktadır. (Bkz. 97. not)

106 1914 yılı Aralık ayının ilk yarısı içinde Berlin'e giden Âkif Bey, 1915 yılı Mart ayı ortasında dönmüştür. Gidişini bildirmeyen dergi, soranlara, "İstanbul'da bulunmadığını" haber veren kısa bir cevapla (c. 13, no. 319, s. 56, 11 Kânûnievvel 1330/24 Aralık 1914) yetinmiş, dönüşünü ise şöyle haber vermiştir:
"Baş muharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi ile fâzıl-ı muhterem Şeyh Sâlih eş-Şerîf et-Tunûsî Hazretleri Almanya'dan avdet buyurmuşlardır." (SR, c. 13, no. 331, s. 143, 5 Mart 1331/18 Mart 1915)

dilerine esir düşmüş olan Müslümanları, ayrı kamplarda toplamışlardı. Bu kamplardaki esirlere iyi muamele ediliyordu. Bunlar için camiler ve okullar inşâ edilmişti.[107]

Almanlar, Müslümanların lideri olan Osmanlılara, Müslüman esirlere karşı güzel davranışlarını göstererek bir cemîle yapmak; esirleri ise, Halife'lerinin kendileriyle birlik olduğunu göstererek kazanmak istiyorlardı. Bu maksadla Almanlar tarafından davet edilen hey'etlerin birine Mehmed Âkif de katılmıştır.[108]

Bu gibi faaliyetler, askerî haberalma ve casusluk teşkilâtı olarak çalışan Osmanlı *"Teşkîlât-ı Mahsûsa"*sı tarafından yürütülmekteydi.[109]

BERLİN'DE

Büyük bir İslâm şâiri olarak Berlin'de tanınan Mehmed Âkif'in orada kaldığı günlerde, zamanın Alman gazete ve dergilerinde fotoğraflarının çıktığı, kendisiyle yapılmış mülakatlar ve faaliyetlerine dair haberlerin bulunacağı muhakkaktır. Müslüman esirlere hitaben yaptığı konuşmaların plağa alındığı da söylenmektedir. Bunların

---

107 Fergan. c. l. s. 40-41.

108 Berlin'deki ikâmeti sırasında Âkif Bey, Müslüman esirlerle uzun konuşmalar yapmıştı. Almanya intibalarından bir kısmını *"Berlin Hatıraları"*nda yazdığı gibi, daha sonra Millî Mücadele yıllarında halka va'z ederken de bunlardan bazılarını anlatacaktır. Ayrıca Alman cemiyetini ve hayatını müşahede eden Âkif, içtimâi hususlarda çok mühim tesbitlerde bulunmuş ve bunları yine "Berlin Hatıraları'nda açıklamıştır... Âkif Bey'in, Berlin dönüşünde, *Yahudiler* hakkındaki tesbiti ve "Nazi"leri haber veren şu sözleri, dikkatinin keskinliğini yeteri kadar anlatacaktır: "Berlin'de karşıma hep Yahudiler çıktı. Banka, borsa, kitap, musiki her şey Yahudilerin elinde. Vesikasız ekmek, tereyağı da öyle. Korkarım. Bu memleket birgün onlardan hesap soracak!" (Erişirgil, s. 307)

109 Cemal Kutay, *"Birinci Dünya Harbinde Teşkîlât-ı Mahsûsa",* İstanbul 1964... 1963'te yapılan ancak son yıllarda Türkçesi yayınlanan önemli bir araştırma: Philiph Hendrick Stoddard, *"Teşkîlât-ı Mahsûsa",* İstanbul 1993.

bulunması hâlinde, şâirimizin hayatından bir safha aydınlanacaktır.

O günlerde talebe olarak Berlin'de bulunan gazeteci Habib Edib Törehan, Âkif'in oradaki hayatına şahit olanlardan birisidir. 29 Aralık 1956'da *Yeni İstanbul* gazetesine yazdığı "Şâir Mehmed Âkif" başlıklı yazısında bize Âkif'in ahlâkına dair önemli bilgiler vermektedir:[110]

"Ben bundan tam kırk sene evvel bir talebe olarak Berlin'de bulunurken Şâir Mehmed Âkif'in Berlin'e geldiğini duymuştum. Onu ismen ve eserleri ile tanırdım. Babam, merhum Halil Edib'in şâir olması hasebiyle dostlukları fazla bulunmasına rağmen kendisini şahsen tanımıyordum.

"Berlin'in işlek bir tren istasyonunun karşısında ikinci sınıf ve mütevâzı bir otelde oturduğunu haber aldım ve ziyaretine gittim.

"Babamın ismini söylediğim vakit bana çok büyük iltifat etti. O günden itibaren her gün kendisine uğruyor, günlük Alman gazetelerinde bizi alâkadar eden haberleri tercüme ederek bildiriyordum.

"Kendisinin söylediğine göre, Alman hariciyesi ona da muhteşem bir otelde büyük bir daire tahsis etmiş, fakat şair Mehmed Âkif bunu reddeylemişti.

"Berlin'e gelmesinin maksadı: O vakit Birinci Cihan Harbi'nde Almanya ile müttefik bulunduğumuzdan Arapça beyanname yazılıyor ve bunlar uçaklarla Fransız ordusunun Müslüman askerlerinin bulunduğu yerlere atılıyordu. (...) Bu beyannameleri Şâir Âkif Arapça olarak kaleme alıyordu...

"Almanların kendisine muhteşem bir hayat sürmesini teklif ettikleri vakit söylediği söz 'Çok müteessirim ki, burada sizin ücretini verdiğiniz otelde oturuyor ve yemek masraflarını da size ödetiyorum. Bu parayı vermeme im-

---

110 Hilmi Yücebaş, *"Bütün Cepheleriyle Mehmed Âkif"*, s. 171-172. İstanbul 1958.

kân yoktur, eğer bu imkâna sahip olsaydım size beş para ödetmezdim, onun için en asgarî masrafı yapmak mecburiyetindeyim, benim gördüğüm hizmet yalnız size değil, sizinle müşterek olan memleketime aittir' demiştir.

"Ben bir talebe olduğumdan kendisine fazla davetler yapamıyordum, fakat o, en basit şeylerle iktifa ediyordu. Birgün akşam yemeğini bulunduğu otelde yerken beni de davet etmişti. Ben yemek listesinde en basit ve oldukça ucuz birşey ısmarlamış ve bununla iktifa etmiştim. Yemek bittikten sonra garson hesabı getirdi, çünkü her defasında o, hesap pusulasını imza ediyormuş. Bana tercüme ettirerek garsona bu hesaptan benim masrafımı çıkarmasını, onu kendisi ödeyeceğini bildirdi, garson buna lüzum olmadığını söylediği halde Şâir Âkif ısrar etti ve çantasında bulunan bir kaç marktan benim yemek paramı ödedi."

"EL-UKSUR'DA" ŞİİRİ

Mehmed Âkif'in Berlin'den yazıp gönderdiği bir "tefsir" manzumesi *"Ey bunca zamandır bizi te'dîb eden Allah"* ile *"Uyan"* şiiri 14 Ocak ve 18 Şubat 1915 tarihlerinde Sebîlürreşâd'da yayınlandılar. Bir yıl önceki Mısır seyahatinin ilhâmı ile kaleme aldığı *"El-Uksur'da"* şiiri de derginin 11 Şubat tarihli sayısında çıktı.

Bu şiirde, bir akşam üzeri Nil kıyısına inen şâir, önce nehri, etrafındaki yeşil vadileri ve gördüğü mazarayı anlatır. Sonra, sabahleyin gidip gezdiği el-Uksur harabelerindeki firavun mezar ve heykellerini tasvir eder. Bu sırada, az ilerisinde neşe içinde yiyip içen Fransız, İngiliz ve Alman turistleri görür. Onların böyle neşeli olmaya hakları vardır. Zenginlikleri, üstün siyasetleri ve ordularının gücü, onlara bu hakkı tanımaktadır...

Fakat şark ülkeleri, Müslümanlar, huzursuz, fakir, esir ve güçsüzdürler. Onların hüznünü ve çilesini gönlünde duyan şair, hislerini şu mısralarla dile getirdikten sonra, batan güneşle beraber, evine dönecektir:

Evet, bu sâha-i cûşun, bu cûş-i ezvâkın
İçinde ben, yalınız ben zavallı gülmüyorum...
Oturmuş ağlıyorum, ağlasam da ma'zûrum:
Vatan-cüdâ gibiyim, ceddimin diyârında!
Ne toprağında şu yurdun, ne cûybârında,
Bir âşinâ sesi, yâhud bir âşinâ izi var!
Sadâma beklediğim aksi vermiyor ovalar.
Bileydim ey koca Şark, ey cihân-ı dûrâdûr,
Senin nerendeki evlâdının nasîbi huzûr?
Başın belâlara girmiş; elin, kolun pâmâl;
İçinden esti mi bir gün hevâ-yı istiklâl?
Görür müyüm diye karşımda Müslüman yurdu,
Bütün diyârını gezdim, ayakların durdu...
Yabancı sesleri geldikçe reh-güzârımdan,
Hep inkisâr-ı emel taştı rûh-i zârımdan!
Vatan-cüdâ olayım sînesinde İslâm'ın?
Bu âkıbet, ne elîm intikàmı eyyâmın!
Benim ki yaşlıyım artık düşük kolum, kanadım;
Bu intikàmı; çalışsın da alsın evlâdım.

Mehmed Âkif, bu şiirde kısaca ifâde ettiği duygu ve düşüncelerini, "Berlin Hâtıraları"nda, çok geniş, derin ve tesirli şekilde yeniden dile getirecektir.

1915'in Nisan ve Mayıs aylarında Abdülaziz Caviş'ten yaptığı ve üçer tefrika süren iki tercümesi de yayınlandı.[111] Bu yıl içindeki neşriyatı, gerek seyahatleri ve gerekse sene sonunda derginin çıkmamış olması sebebiyle, bunlarla sınırlı kaldı.

---

[111] "Kavmiyet ve Din" ile "İslâm ve Medeniyet". İlk yazının ikinci ve sonuncu bölümlerinden bazı parçalar sansür tarafından çıkarılmış ve yerleri boş kalmıştır. Bu bölümlerin, İTC'nin "Türkçülük" siyasetine aykırı görüldüğü anlaşılmaktadır.

IV

FİKİR AYRILIKLARI

Mehmed Âkif'in Berlin seyahatinin ilhamı ile yazdığı 796 mısralık "Berlin Hâtıraları" manzumesi 8 Nisan 1915'ten itibaren Sebîlürreşâd'da yayınlanmaya başlandı.

"BERLİN HÂTIRALARI"

On bölüm halinde tefrika edilen bu mühim şiirinde Âkif Bey, Batılı sömürgeci devletlerin Müslüman milletlere yaptığı zulümleri ve "çifte ölçü" kullanan Avrupa'nın bu zulümler karşısında nasıl hissiz ve seyirci olarak kaldığını anlattıktan ve yapılanları saydıktan sonra, Almanların birlik içinde çalışıp kuvvetlenmelerinin fikrî ve içtimaî sebeplerini belirterek, buna karşılık Osmanlı cemiyetinde zayıflığa, buhrana ve parçalanmaya sebep olan hastalıkları ortaya koymakta ve çareler göstermektedir.[112]

Hudâ'yı bir tanımak töhmetiyle suçlu olan,
Şu hânümânı yıkık üç yüz elli milyon can,
Nedense, mevte olurken biner biner mahkûm,
Çıkıp da etmedi bir ses bu hükme karşı hücûm!
Nedense duymadı Garb'ın o hisli vicdânı,
Hurûşu sîne-i a'sârı inleten bu kanı!
Nedense, arşa kadar yükselen enîn-i beşer
Sizin semâlara akseyledikçe oldu heder!

---

112 Eseri okumayanların, "Hâtıralar"da, Âkif Bey'in, "Berlin'de gördüklerini anlattığı", "Almanya'ya hayran olduğu" veya manzumenin "Almanya adına propaganda için yazıldığı" gibi eserle alâkası olmayan tuhaf iddialar öne sürdüklerine şâhid olduğumuzu, hayret ve esefle belirtmeliyim.

Nedense, vahdet-i İslâm'ı târumâr edeli,
Büyük tanındı, mukaddes bilindi zulmün eli!
Zemîn-i Şark'ı mezâlim kasıp kavurdukça;
O kıpkızıl yüzü hâkin fezâya vurdukça;
Gurûb seyreden âvâre bir temâşâ-ger
Kadar da olmadı dünyâ nasîbedâr-ı keder!
Keder de söz mü ya? Alkışlıyordu cellâdı,
Utanmadan koca yirminci asrın evlâdı!
....
Terakkıyâtınız artık yetişti bir yere ki:
Ma'ârif oldu umûmun gıdâ-yı müştereki.
Havâssınız yazıyorken avâmınız okudu,
Yazanların da okutmaktı, çünkü, maksûdu.
Unutmuyordu beyinler süzerken âfâkı,
Nasîb-i nûrunu topraktan isteyen halkı.

"Berlin Hâtıraları"nın ilk altı bölümü 1915 yılında, yedincisi 1916'da ve son üç parçası 1918'de yayınlanmıştır. Bu bölümlerden, kötü edebiyatın cemiyete verdiği zararlardan bahsedilen dokuzuncusunda (29 Ağustos 1918) Âkif Bey, *"Târîh-i Kadîm"* manzumesi dolayısıyla Batıcı züppeleri ve Tevfik Fikret'in temsil ettiği din aleyhdarı maddeci zihniyeti şiddetle tenkid etmiştir. Ancak Sebîllürreşâd'da yayınlanan ve doksan sekiz mısra tutan bu kısım –zamanın siyasî şartları yüzünden– Hâtıralar'a alınamamıştır.

Sebîlürreşâd'ın 1916-1918 arasında İttihad ve Terakki Hükümeti tarafından yirmi ay müddetle kapatılması üzerine, on bölümlük "Berlin Hatıraları"nın son üç bölümü, dergide yayınlanamadan kalmıştır. Fakat şiirin tamamı, "Hâtıralar" kitabının 1917 ve 1918'de çıkan ilk iki baskısına alınmıştır. (Ancak yukarıda yazıldığı gibi dokuzuncu bölüm bunlarda yoktur.)

Derginin tekrar yayına başladığı 1918'de, bu bölümün – kitap baskılarına alınmamış olmasına rağmen– yayınlanmış olması dikkate şayandır.

TEVFİK FİKRET'E DAİR

Tevfik Fikret (1867-1915), milletimizin edebî ve fikrî hayatına büyük faydaları dokunabilecek iken, imanını ve millî hislerini kaybetmesi yüzünden, hem kendisine ve hem içimizden bir kısım insanlara zararlı olmuş, dikkate değer bir şahsiyettir.

Asıl adı Mehmed Tevfik olan şâir, kendisini çok yakından tanıyan Süleyman Nazif'in dediği gibi:

"Otuz yaşına kadar, kelimenin tam mâ'nâsı ile Müslüman ve Peygamberin nübüvvetiyle tebliğ ettiği evâmir ve ahkâma mu'tekid bir sâhib-i îman idi."

Allah! Ey meâli direng-âver-i hayâl,
Ey Zât-ı Pâk'i berter-i her fikr ü her meal!

diye başlayan şiirleri vardı.

Meselâ bunlardan *"Sabah Ezanında"* şiirinde daha sonra inkâr edeceği yücelikleri hakkıyla övüyor:

Allâhu ekber... Allâhu ekber...
Bir samt-ı ulvî: Kalb-i tabîat,
Bir samt-ı nâlân: Rûh-i avâlim,
Etmekte zikr-i Hallâk'ı dâim;
Etmekte ra'şân ra'şân ibâdet.

"Asker Geçerken" şiirinde daha sonraları nefretini belirteceği savaşa ve askere medhiye düzüyordu:

Nakkàre önde, bir müteharrik cebel gibi
Geçmekte zî-vakar u tarab mevkib-i zafer;
Sancak o reng-i âl ile fecr-i ezel gibi
Fark-ı mehâbetinde saçar mevce mevce fer.

Yine *Ramazan, Hasan'ın Gazası, Kılıç* gibi manzumeleri aynı güzellikleri taşımaktaydı. Hatta daha sonraları "hürriyetçilerin" öncüsü sayılacak olan Fikret, *Mirsad* dergisinin açtığı *"Tevhid"* müsabakasına ve arkasından yine aynı derginin, *Sultan Abdülhamid'i medh etmek* (Sitâyiş-i Hazret-i Pâdişâhî) üzere açtığı şiir müsabakasına katılarak, her ikisinde de birinci gelmişti. Kendisini meşhur eden de esasen bu iki yarışmada birinci gelmesi olmuştu.

Fikret'in talebesi olan, onu çok seven ve hakkında muhtelif yazılar ve 1919'da bir kitap yayınlayan Ruşen Eşref Ünaydın, şairin dindarlığı hakkında şunları yazmıştır:

"Hele gençliğinde gayet neşeli imiş. (...) Şarkılar söylermiş. Mevlid'i pek sever ve ezberindeki parçaları pek müessir okurmuş. Gayet sofu imiş. Her Cuma gecesi Yâsin'i muhrik bir sesle ölülerine ithaf eder, namaz kılarmış. Sonra neşesi de azalmış, sofuluğu da..."[113]

Fikret, ne yazık ki, Robert Kolej'in yanına yaptırdığı ve adına *Âşiyan* (Yuva) dediği evinde, cemiyetten ve milletinden kopuk bir halde yaşamış; Balkan ve Cihan Harbi'nin millî duyguları şahlandıran olayları, ona bir mısra dahi yazdıramamıştır.

Süleyman Nazif, Fikret'teki bu menfi değişikliği, son yıllarına kadar teşhis ve tedavi edilmemiş olan ağır şeker hastalığının beden ve ruhundaki tahribatına bağlamaktadır:

Görülüyor ki, Tevfik Fikret, bir ikinci Âkif olup bizlere, güzellik ve doğruluğun yolunu gösterecek iken, ne

---

113 Ruşen Eşref, *Tevfik Fikret,* İstanbul 1919, s. 138. Târîh-i Kadîm manzumesi dolayısıyla, önce Âkif'le Fikret arasında başlayıp, sonra bambaşka uçlara kadar çekilen bu meselenin, insaf ve adaletle yapılan bir münakaşası, Ruşen Eşref ve Süleyman Nazif'in açıklamaları ile ilgili etraflı bilgi şu araştırmamızda bulunmaktadır: M. Ertuğrul Düzdağ, *"M. Âkif-T.Fikret Meselesi ve Müderris Ahmed Naim Bey'in 'Tevfik Fikret'e Dair' Risâlesi",* İstanbul 1992, 32 sayfa.

yazık ki, büyük bir kayıp olarak milletçe elimizden kaçırdığımız mühim bir şahsiyettir.[114]

"TÂRİH-İ KADÎM" MESELESİ

Bilindiği gibi Tevfik Fikret *"Târîh-i Kadîm"* (Eski Târih) adlı ikiyüz oniki mısralık manzumesini 15 Nisan 1321 (28 Nisan 1905) târihinde yazmıştır. Her şeye karşı nefret duyan ve derin bir bedbinlik hâlinde bulunan şâir, "Târih"ten başlayarak, insanlarca yüce ve kutsal bilinen her şeye hücum ettiği manzumesini Allah'ın varlığını inkâr ederek bitirmektedir. Tevfik Fikret'in şöhreti ve ustaca yazılmış şiirin kuvvetli tesiri, o zamanın, dinî bilgi ve duygulardan uzak kalmış aydınları üzerinde derin izler bırakmış ve bu manzume, din aleyhdarı faaliyetler için, daima istismar edilmiştir.

Mehmed Âkif'in cevap yazmasına sebep olan ve ona *"Sabîlerin yüreğinden kopardı îmânı"* dedirten de işte bu tesirdir. [115]

---

114 Önce İttihatçılar ve Batıcılar tarafından el üstünde tutulan Fikret, İttihatçıların yolsuzluklarına "Doksan Beşe Doğru" ve "Hân-ı Yağma" şiirleriyle şiddetli tepki gösterince, aleyhine neşriyat yapılmış; ancak öldükten sonra aynı zümreler tarafından "din aleyhdarı" faaliyetleri için bir bayrak gibi kullanılmıştır.

115 "Âkif, Fikret'le ilk defa Dârülfünun'da görüştü. Meşrutiyette ikisi de orada hocaydı. Âkif'e: Sende ne tesir yaptı. Fikret? dedim, Âkif: Sevemedim, bu adamı, dedi. Sebebini de anlattı: Benim gibi ilk görüştüğü adama, yirmi senelik arkadaşlarını çekiştirdi... Bu tuhafıma gitti. İnanmıyacaktım: Fakat Âkif söylüyordu, istemeye istemeye inandım. Aradan birkaç sene geçti (...) Fikret'i ilk defa görüyordum. Ve ilk defa gördüğüm Fikret, bana da yirmi senelik arkadaşlarını çekiştiriyordu (...) Bu doğrulanan arkadaş faslından sonra Âkif artık Fikret'in ismini ağzına almıyordu. (Fikret'in Târîh-i Kadîm'i ortaya çıktıktan sonra ise): Bu adam Peygamberime sövdü, babama sövse affederdim, fakat Peygamberime sövmek... Bunu ölürüm de hazmetmem, diyordu." (Kuntay, s. 108-109)

"Fikret'i de çok severdi ve çok kıymet verirdi. Bu sevgi Târîh-i Kadîm ortaya çıktıktan sonra söndü, hatta nefrete döndü: Ahlâk kürsüsünden haykıran bir adamın, ister inansın, ister inanmasın, hal-

Aşağıya "Târîh-i Kadîm"den seçilmiş birkaç beyit alınacaktır. Söylenenlerin, şiirin ve aruzun kuvvetli ahengi dışında mantığa vurulursa, aslında yeni bir şey olmadığı görülecektir:

Her şeref yapma, her saâdet piç.
Her şeyin ibtidâsı âhiri hiç.
Din şehîd ister, âsüman kurban,
Her zaman her tarafta kan, kan, kan!
....
Kahramanlık, esâsı kan vahşet,
Beldeler çiğne, ordular mahvet.
Kes kopar, kır, sürükle, ez, yak, yık,
Ne "aman" bil, ne "âh" işit, ne "yazık".
....
İşte hürriyyet-i hakîkiyye:
Ne muhârip, ne harb u istîlâ,
Ne tasallut, ne saltanat, ne şekà,
Ne şikâyet, ne zulm ü istibdâd,
Ben benim, sen de sen, ne Rab, ne ibâd.
....
Kopsa bir zerre cism-i hilkatten
Duyulur bir tezallüm olsun. Sen
Göçüyorsun da arş ü ferşinle
Yok tabîatte bir inilti bile.
Bil'akis her tarafta "kah, kah"lar,
Kizbe yalnız riyâ ve humk ağlar.

---

kın ahlâk mesnedi olan bir varlığa ulu orta sövmesi, işte bu akılların kabul edemiyeceği şey, diyordu." (Çantay, s. 249. Fatin Gökmen'in mektubu/Fergan, c. l, s. 206)

Şiirin de bitişi olan, son mısralarda, görüldüğü gibi Tevfik Fikret, geçirdiği asabî rahatsızlık sebebiyle kendi düşüncesindeki inancı kaybederken, bunu neredeyse bütün kâinata teşmil edip, gerçekte de Allah'a olan îmanın bütün insanlarda yok olduğu zannına düşmekte ve aczini unutarak, mağrur bir tavırla meydan okumaktadır.

Meşrûtiyet'ten önceki yıllarda, okur yazarlar arasında elde ele dolaşan "Târîh-i Kadîm" 1908'den sonra basılmış ve birçok dindar aydının mensur ve manzum reddiyeler yazmasına sebep olmuştur.[116]

Mehmed Âkif *"Süleymâniye Kürsüsünde"*de konuşturduğu vaize memleketin dertlerini söyletirken, sıra edebiyata ve ediblere gelince *"Üdebânız hele gâyetle bayağı mahlûkàt"* dedikten sonra, eski şairlerin İran edebiyatını taklid ederek "şarap ve oğlan"dan, yenilerin ise Batı'yı taklid ederek "bira ve fâhişeden" bahsettiğini yazarak şunları söyler:

Serseri: Hiçbirinin mesleği yok, meşrebi yok;
Feylesof hepsi; fakat pek çoğunun mektebi yok;
Şimdi Allah'a söver... Sonra biraz bol para ver;
Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!

"TÂRÎH-İ KADÎM'E ZEYL"

Tevfik Fikret, Âkif'in bu mısralarına, iki yıllık bir aradan sonra, 1914 yılı sonlarında *"Târîh-i Kadîm'e Zeyl"* adını taşıyan seksen mısralık bir manzume ile cevap verdi. Başlığın altında *"Molla Sırât'a"* ithafı bulunuyordu. Bu manzumesini kaleme aldıktan dokuz ay sonra 19 Ağustos 1915'te ölen Fikret, burada aynı fikirlerini daha açık ve

---

116 Tevfik Fikret'in şahsiyeti, dinî hayatı ve dîne dâir eserleri ile bu husustaki çeşitli yazılar için bkz. Hikmet Tanyu, *"Tevfik Fikret ve Din",* İstanbul 1972, 360 sayfa, İrfan Yayınevi... Süleyman Nazif de yakından tanıdığı Tevfik Fikret'e kitabında geniş yer vermiş ve onu Âkif'le mukayese etmişti. (s. 46-55)

şiddetli olarak ifade etmekteydi. "Zeyl"de kendisinin de vaktiyle Âkif gibi cami cami dolaştığını, namaz kıldığını, Cennet ve Cehennem'e inandığını söyleyen Fikret, şöyle devam ediyordu:

Ben de âşıktım ezan nağmesine,
Bir koşardım ki, o Allah sesine.
Ben de tesbîh ü duâ savm ü salât
Hepsini hepsini yaptım, heyhât!
Çünkü telkinlere aldanmıştım,
Kandığın şeylere hep kanmıştım.
....
Sevdim Allah'ı da Peygamber'i de,
O alay kaldı bugün hep geride.

Bu meselede, Âkif'i kızdıran ve cevap vermeye mecbur bırakan şey, Fikret'in dîni reddetmesi değil, Müslüman bir toplumda yaşadığı halde, o toplumu bir arada tutan temel değerlere saldırması; bunu yaparken cemiyette meydana gelecek çözülmeyi düşünmemesi, ve dindarların en hassas oldukları hususlarda, onların inançlarına kabaca hakaret etmesiydi (bkz. 113. not).

"Târîh-i Kadîm" gibi *"Zeyl"*i de din aleyhtarları üzerinde derin te'sirler bıraktı.[117] 1928'de Lâtin harflerinin kabulü üzerine ilk yayınlanan kitaplardan biri de "Târih-i Kadîm" oldu.[118]

---

117 Eski harflerle, basım yeri ve tarihi bulunmayan onaltı sayfalık bir broşür halinde mevcuttur. Daha sonra Abdullah Cevdet de *"İctihad"* adlı dergisinde yayınlamıştı: No. 169, l Eylül 1924.

118 Tevfik Fikret, *"Târih-i Kadîm, Doksanbeş'e Doğru"*, 1928, neşreden Hasan Âli (Yücel), 21 sayfa... Liselerde 1945-49 yıllarında edebiyat kitabı olarak okutulan *"Türkçe Metinler"* kitabına da Tevfik Fikret'ten örnek olarak sadece "Târih-i Kadîm"in "bayrak, kahramanlık ve şeref duyguları aleyhindeki bölümü alınmıştı. (Hikmet Tanyu, *Tevfik Fikret,* 1972, s. 286 vd.)

DOKSAN SEKİZ MISRA

Mehmed Âkif, "Berlin Hâtıraları" manzumesinde, eski edebiyatımız gibi yeni edebiyatımızın da halkın ahlâkına zarar verdiğini; yeni bazı yazarların, içkiyi ve fuhşu yaymak için edebî diyâset (deyusluk) yaptığını, ancak dindar halka tesir edemediklerini; bunun için önce dini ve ahlâkı yıkmaya karar verdiklerini yazar:

Fakat bu, ırzını dellâla vermiş, alçaklar
Muhîti levse henüz bulmayınca âmâde;
"Diyâsetin edebî şekli sökmüyor sâde...
"Bir öyle felsefe lâzım ki: Susturup halkı,
"Birer birer kırıversin kuyûd-i ahlâkı.
"Mukaddesâtını millet bırakmıyor hâlâ;
"Fezâyı köhne bir "Allah"tır etmiş istîlâ!
"O indirilmelidir Arş-ı Kibriyâ'sından,
"Ki biz de kurtulalım şunların riyâsından!
"Ne istesen yapamazsın: Elin kolun bağlı.
"Ta'assubun rolü hâlâ ne müdhiş anlamalı!

Dinsiz Batıcı züppeyi bu şekilde uzunca konuşturan Âkif, onun çirkin içyüzünü, kendi söyledikleriyle ortaya döker... Dîni yıkmak için birşeyler yapmak isteyen züppe, halkın tepkisinden çekinen hükümetin, dinsizlik propagandalarına müsaade etmeyeceğini düşünmekte, sonunda hükümetin bile ses çıkaramayacağı mühim bir şahsa bunu yaptırmanın doğru olacağına karar vermektedir:

Devirmedikçe bu evhâmı fikrimiz yaşamaz;
Ne yapsa, çünkü muhâtablarıyla anlaşamaz.
Şu var ki yıkmak için riske etmenin yolu yok:
Hükûmetin liberal tavrı dâimâ ekivok.
Muhîti entoleran görmesiyle, mevki'ini

Halâs için tutacaktır uvertöman dîni.
Ya hapse kalkacak artık, ya sürmek isteyecek...
O halde diplomatik bir tarîk alıp yürüsek...
Rober Kolej'deki dâhî-i san'atin kalemi
Vurur bu darbeyi isterse... Çünkü haddine mi
Hükûmetin ona kalkıp da i'tirâz etmek?
Herifte bandıralar çifte, tek de olsa direk!

Bundan sonra, kullandıkları yabancı kelimeleri bilhassa söyleterek, Batıcı züppeyi konuşturmaya devam eden Âkif, onun ağzından Fikret'i tanıtır ve Fikret'in kendisine baş vuran züppelerin isteği üzerine yazdığı şiirle, cemiyetin temellerini yıktığını, yaptığı bu işin korkunçluğunu, şu sözlerle anlatır:

Deyip de Zangoc'a baş vurdular. O mecnun da
Mukaddesâtına halkın, ibâda, Ma'bûd'a,
Savurdu pencereden havruz uğratırcasına.
Gelip gelip tıkanan levsi pis karîhasına!
Boşandı yerlere küfrün bir öyle murdârı:
Ki bağlayıp ebediyyet ipiyle a'sârı
Süpürge yapsalar imkânı yok temizleyemez!
Bütün cihânı dolaş: Garb'ı, Şark'ı, her yeri gez...
Görür müsün bakalım böyle bir kuduz ilhâd.
Ki ferşi çiğneyerek Arş'a hırlasın? Heyhât!
Cinâyetin bu şenâ'at kadar mülevvesini
İşitmek istemez insan, değil ki görmesini.
Sizin çocuklarınız dîni belliyor ilkin;
Esâs-ı terbiyeniz mahvı âdetâ şirkin.
Bizim çocuklar için, şimdi, ilmihâl oldu,
Gömüp de hufre-i mâzîye Hayy-i Ma'bûd'u,
Ne var ne yoksa mukaddes, onunla bitti demek!

ÂKİF'İN TUTUMU

"Berlin Hâtıraları"nın doksan sekiz mısra tutan bu bölümü, 29 Ağustos 1918 tarihli Sebîlürreşâd'da yayınlanmıştır. Bu parça manzumenin dokuzuncu bölümüdür ve Tevfik Fikret'in ölümünden sonra çıkmıştır.

Manzumenin sonunda 18 Mart 1915 târihi bulunduğu ve ilk bölümün 8 Nisan 1915'te yayınlandığına bakılarak, "Berlin Hâtıraları"nın tamamının daha önce bittiğini ve elden ele dolaşarak Fikret tarafından da görülmüş olabileceğini zannetmiyoruz.

Çünkü Mehmed Âkif'in "Necid seyahati" sırasında, henüz beşinci bölümü çıkmış olan manzumenin tefrikasına ara verilmiştir. Tamamlanmış bulunsaydı herhalde neşrine devam olunurdu. Âkif seyahatte bulunduğu sırada ise Tevfik Fikret ölmüştür.

Anlaşıldığı gibi, Tevfik Fikret'in ikiyüz oniki mısralık "Târîh-i Kadîm"ine Âkif, dört mısra ile karşılık vermiş ve buna seksen mısralık bir cevap almıştır. Fikret'in ölümünden sonra yayınladığı doksan sekiz mısra ise edebiyatımızda, "dinsizlik adına taassup" gösterip, halkın manevî değerlerine saldıranlara verilmiş bir cevap olarak yerini almıştır.

Mehmed Âkif'in, Fikret'e "Zangoç" sıfatını verdiği mısralardan ve sonraki sert cevabından pişman olduğunu, hattâ bu sebepten dolayı ikincisini "Hâtıralar"ın kitap baskılarına almadığını söyleyen ve yazanlar olmuştur.

Halbuki yukarıda görüldüğü gibi kitabın ilk iki baskısı, manzumenin dergideki yayınından öncedir. Dolayısı ile böyle bir şeyden bahsedilemez.

Bilindiği gibi "zangoç"lu mısralar *"Süleymâniye Kürsüsünde"* şiirindedir ve bu eser Âkif tarafından *"Fatin Hoca'ya"* ithaf olunmuştur.

Fatin Gökmen Bey, bu hususta şunları söylüyor:

"Âkif'in bana ithaf ettiği Süleymâniye Kürsüsünde serlevhalı va'azında Fikret aleyhinde yazmış olduğu beyti

çıkarmak için çok çalıştım. En sonunda bana dedi ki: İstersen ismini kaldırayım da, bir dostuma diye yazayım."[119]

Doksan sekiz mısraın, kitabın üç baskısına da alınmamış olmasını Mehmed Âkif'in onu yazdığına pişmanlığına değil, zamanın siyâsî şartlarına bağlamak, daha doğru bir tesbit olacaktır.

NECİD SEYAHATİ

Mehmed Âkif 1915 yılının Mayıs ayı ortalarında yine resmen vazifeli olarak, "Teşkilât-ı Mahsûsa"nın başkanı Kuşçubaşı Eşref Bey'in idaresindeki bir heyete katıldı.[120]

Arabistan'ın Necid bölgesine yapılan ve dört buçuk ay süren bu seyahatin hedefi Riyad idi. Şerif Hüseyin'in İngilizlerle anlaştığının ve isyan hazırlığı içinde olduğunun anlaşılması üzerine devlete sâdık kalmış olan Necid meliki İbnürreşîd ile kendisinin hükümet merkezi olan Riyad'da görüşülecekti. Bu görüşme yapılarak Şeyh İbnürreşîd'e gerekenler söylenmiş ve yakınlarına gönderilen hediyeler verilmiştir.[121]

İttihad ve Terakki Hükümeti'nin düşünce ve idare şekline muhalif olan Mehmed Âkif'in resmî vazife kabul ederek Berlin'e ve Necid'e gitmesi, onun, hükümet ile devleti birbirinden ayrı görebilen vatanseverliğinin bir gereği idi. Vatanın büyük tehlikeler karşısında bulunduğu bir sırada Âkif'in fikir ayrılıklarını mesele yapması dü-

---

119 Fergan, c. l, s. 206/Çantay, s. 249. Fatin Gökmen'in yazıları.

120 Mehmed Âkif'in Necid seyahatine çıkış ve seyahatten dönüş haberleri SR'de şöyle verilmişti:
"Baş muharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi Cezîretü'l-Arab'a azîmet etmiştir." (SR, c. 14, no. 340, s. 16, 14 Mayıs 1331/27 Mayıs 1915)
"Baş muharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi dört beş ay kadar devam eden Cezîretü'l-Arab seyahatinden geçen hafta avdet buyurmuşlardır." (SR, c. 14, no. 349, s. 88, 24 Eylül 1331/7 Ekim 1915)

121 Fergan, c. l, s. 212/Cemal Kutay, *"Necid Çöllerinde Mehmed Âkif,* İstanbul 1963.

şünülemezdi. Esasen yerine getirdiği vazifenin İttihad ve Terakki Partisi veya siyaseti ile bir ilgisi olmadığı gibi, Teşkilât-ı Mahsûsa da siyâsî değil, doğrudan orduya bağlı millî bir kuruluştu.[122]

Bu seyahat sırasında Medine'yi ikinci defa ziyâret etme fırsatını elde eden Âkif, kendisinin en yüksek eserlerinden sayılan *"Necid Çöllerinden Medîne'ye"* şiirini bu ziyaretin ilhâmı ile yazdı. Şiirin yayınlanması, derginin kapalı oluşu sebebiyle ancak 4 Temmuz 1918'de mümkün olabildi. Fakat manzume bu târihten üç ay önce, derginin kapalı olduğu sırada çıkmış olan *"Hâtıralar"*ın ikinci baskısına konulmuş bulunuyordu.

Seyahat dönüşünde Şam'a ve Beyrut'a da uğrayan Âkif Bey, 1915 Ekim ayı başında İstanbul'da idi.[123]

Âkif'in Şam'da bulunduğu günlerde orada olan eski talebesi Baha Kâhyaoğlu, Suriye gazetelerinde *"Şâir-i İslâm"*ın geleceğinin haber verildiğini ve Damaskus Oteli'nde toplanan yüz kadar âlim ve şâirin Âkif Bey'e hürmetlerini sunduklarını, mütevâzı şâirin bu halden çok sıkıldığını yazmaktadır.[124]

---

122 1913 yılı sonunda İttihadcı hükümetin baskısı ile üniversitedeki hocalığından ayrılan; dergisindeki yazılar sansür edilen; dergisi kapatılarak "Sebîlünnecât" adıyla çıkmaya (Haziran 1914, no. 300-301) mecbur kalan ve kâğıtsızlıktan onbeş günlük (Temmuz 1914 sonrası) olan; 1915'te aylarca (Necid dönüşünden az sonra, beş ay) çıkamayan; 1916'da yardımsızlıktan eski SM kapaklarının içine yeni sayıların kapağını basan; nihayet Ekim 1916'dan sonra dergisi hükümet tarafından temelli kapatılan bir insan, bu vazifeleri din ve vatan aşkından başka ne için kabul etmiş olabilir?.. Günün hükümeti ile devlet ve vatan hizmetini hiçbir zaman birbirine karıştırmayan Mehmed Âkif Bey, Millî Mücadele yıllarında ve 1925 sonrasında da aynı şuur ile hareket etmiş, milletin geleceğine zarar vermemek için, tasvip etmediği haller karşısında, neticesiz sözler yerine, susmayı tercih etmiştir...

123 Fergan, c. I, s. 45, 440.

124 "...Yüze yakın âlim ve şâir kâfilesi derin bir saygı ile Âkif Bey'in huzurunda toplanmışlardı. Samimiyetini rencide edecek şekilde tâzimlerini anlatıyorlardı. Üstad hakikaten sıkılmıştı. Bu vaziyette karşılaştık, ellerini öperken derin bir nefes aldılar: O... siz burada

SEBÎLÜRREŞÂD KAPATILIYOR

1916 senesi Sebîlürreşâd dergisi ve yazarları için sıkıntılı bir yıl oldu. Mehmed Âkif'in Necid seyahati dönüşünde yayınlanan ve "Berlin Hâtıraları"nın altıncı bölümünün çıktığı 25 Kasım 1915 tarihli 352. sayıdan sonra 11 Mayıs 1916'ya kadar derginin intişârı altı ay durdu. Dergi bunu, 353. sayısında kâğıt kıtlığı ve parasızlıkla izah etti.

Sekiz sayfaya inen ve aralıklarla çıkmaya çalışan Sebîlürreşâd, haftada bir çıkar hale geldiği sırada, 26 Ekim 1916 tarihli 360. sayısından sonra yayınını durdurdu. Dergi 4 Temmuz 1918'e kadar yirmi ay hiç yayınlanmadı. Tekrar çıktığında, bu kesintinin sebebi hakkında bir açıklama yapılmadı. Sebîlürreşâd hükümet tarafından kapatılmıştı...

ÂKİF'E GÖRE MİLLİYETÇİLİK

Sırâtımüstakîm dergisi mensupları aydınlar, Mehmed Âkif ve arkadaşları, neşriyatlarının ilk yıllarında, *"Türkçülük", bir* kültür hareketi olarak Müslüman Türkleri uyandırmaya çalışırken, onu pek tabiî olarak desteklemişlerdi. Sırâtımüstakîm, *"Türk İslâm Âlemi"* genel başlığı altında, dış Türklerden haberler veriyor, *"ümmet-i Türkiyye"* sözünü kullanıyor, *"Türk birliği"* teklif eden mektupları Ahmed Midhat Efendi'nin *"Türklüğe Dâir"* konferansını ve benzeri yazıları yayınlıyordu. 1909'da kurulan *"Türk Derneği",* dergiyi kendine yayın organı olarak tanımıştı.

Fakat "Türkçülük" hareketinin kısa bir zaman sonra siyâsî bir şekle bürünmesi üzerine Âkif ve arkadaşları ona karşı çıkmışlardır. Çünkü böyle bir cereyanı, İslâmiyet'e aykırı bulmakla beraber, Osmanlı vatanında bulunan Müslüman fakat gayri Türk unsurların ayrılmasına

---

mısınız? dediler." (Fergan, c. 2. s. 226, Baha Kâhyaoğlu'nun hâtırası).

sebep olacağı için tehlikeli de görmekte idiler. Âkif'in Safahat'ta bulunan ırkçılık aleyhdarı şiirlerinin yazılış sebebi de budur.

Âkif, Aralık 1918'de kaleme alacağı bir makalesinde bütün bu düşünce ve endişelerle birlikte o zamana kadar olanları ve o günkü "İslâmcı"ların görüşlerini özetleyecektir:[125]

"Ne olurdu, kavmiyet denilen o mel'un cereyan, derhal siyasî bir şekil almasaydı, kitaplarıyla, gazeteleriyle, konferanslarıyla, nutuklarıyla, Müslüman unsurları birbirine düşürürken, aynı vasıtalarla biraz da, parçaladığı kitlelerin lisânına, irfânına hizmet edeydi de, bugün o büyük şerrin, bari şu kadarcık bir hayrını gördük, diyebileydik!

"Arnavutluk, Araplık, Türklük namına ortaya çıkan kavmiyet reislerini, bundan altı yedi sene evvel bir yere çağırmış, kendilerine şöyle demiştik:

"Kavmiyet cereyanı, en medenî en ileri cemiyetleri birbirine düşürüyor. Bizim gibi, kendini teşkil eden unsurları istisnâsız câhil bulunan bir cemaati ise târumar eder. Geliniz bu cereyanı körüklemeyiniz. Mensup olduğunuz kavimlere hizmet etmek istiyorsanız, bunun yolu başkadır. Evet, hep biliyoruz ki, İslâm unsurlarının hepsi irşada, ikaza muhtaçtır. Bunlardan, meselâ Arapları irşâd vazifesini Arap münevverlerine bırakınız. Çünkü irşâdına çalışacağı unsurların lisânını, âdetlerini mizâcını, rûhunu diğer unsurlara mensup münevverlerden iyi bildiği için, muvaffak olması çok daha kolaydır. Türk'ün Arnavud'un uyandırılması için de aynı usûle başvururuz.

"Aradaki İslâm bağını devam ettirip kuvvetlendirmek şartıyla mensup oldukları kavimleri okutmak, yazdırmak, ilim ve irfan sahibi etmek; servet, san'at, ticaret hususlarında terakki ettirmek için geceli gündüzlü uğraşırlar.

---

[125] SR, c. 15, no. 382, s. 331, 12 Kânûnievvel 1334 (12 Aralık 1918). Makaleden alınan parçalar biraz sadeleştirilmiştir.

"Böyle bir yol takip etmeye karar verirseniz, biz de, sizinle beraber çalışırız, elimizden geleni kat'iyyen esirgemeyiz..."

"Heyhat! Bu teklif hiç birinin işine gelmedi. Çünkü siyasî teklifler gibi lâf ile yürüyecek takımdan değildi, faaliyete muhtaç idi, mücâhedeye muhtaç idi, fedakârlığa muhtaç idi. Çünkü burada izah edemeyeceğimiz birçok gizli sebepler daha mevcut idi."[126]

ÂKİF VE İTTİHATÇI SİYASET

Hükümetin örfî idare ile muhaliflerine şiddetle baskı yaptığı, savaş dolayısıyla ortalığı kasıp kavuran yokluk ve yoksulluk içinde, partili karaborsacılara göz yumulduğu, İttihadçı yakını harp zenginlerinin göze batar hâle geldiği düşünülürse, böyle bir zamanda, bu yolsuzlukların her birine açıkça muhalefet eden ve edeceği muhakkak olan, te'sirli bir derginin, hükümetin işine gelmeyeceği kolayca tahmin olunabilir.

Mehmed Âkif'in şahsiyet ve ahlâkını da gösteren şu birkaç vak'a, İttihad ve Terakki Fırkası Hükümeti ile derginin arasındaki gerginliği anlatmaktadır:

Harp içinde bir gün, dergi idarehanesinde, arkadaşıyla evden getirdikleri kuru fasulyeyi yemekte olan Âkif'e, "dâhiliye nezâretinden" gelen bir vazifeli: "Nâzırın selâm ettiğini ve yazılarında o kadar ileri gitmemesini rica ettiğini" söyleyince şu cevabı almıştı: "Nâzırına söyle, ken-

---

126 Mehmed Âkif, ırkçılık ile milliyetçiliği ayırmaktadır. Ahmed Naim ve Said Halim Paşa gibi fikir arkadaşları da aynı düşünceyi taşırlar: "İnsanlar ırklarına göre değil, inanç ve kültürlerine, tek tek iyi veya kötü davranışlarına göre değerlendirilir..." Bu meselede, ileri gelen inanç ve fikir adamlarının görüşlerinin araştırıldığı bir çalışmada geniş bilgi bulunmaktadır: M. Ertuğrul Düzdağ, *"Yakın Tarihimizde İslâm ve Irkçılık Meselesi"*, İzmir 1997, 306 sayfa. Mehmed Âkif'in, birinci TBMM'nin 20 Şubat 1922 tarihli celsesinde konuşan Hamdullah Suphi Tanrıöver'e, "*Ben kavmiyet aleyhinde bir adamım, milliyet aleyhinde değil!"* şeklinde, oturduğu yerden müdahale etmesi hadisesi (ZC, c.17, s. 72, Ankara 1958) Düzdağ'ın bu kitabında (s. 175-176) bulunmaktadır.

dilerini düzeltsinler! Bu gidiş devam ettiği müddetçe bizi susturamazlar. Ben fasulye aşı yemeye razı olduktan sonra kimseden korkmam!"[127]

Bu cevabın, İttihad erkânı tarafından Büyükada'da verilen ziyafetlere, hücumbotla İstanbul'dan dondurma getirtildiği bir zamana rastladığını unutmamak lâzımdır.

Mehmed Âkif, Ziya Gökalp'in ortaya attığı fikirler sebebiyle çıkan münâkaşanın halkın önünde yapılmasını da doğru bulmuyordu. Harp dolayısıyla zâten karışık ve sıkıntı içinde olan umûmî efkârın, bir de bu yüzden sarsılmasına taraftar değildi. Bu düşünce ile *"geniş bir salonda toplanarak kendi aralarında konuşmayı ve söylenenlerin kaydedilmesi"* teklifini taşıyan bir mektup yazdı. Sebîlürreşâd yazarlarından daha birkaçının da imzaladığı bu mektubu, Ziya Gökalp'e gönderdiyse de cevap alamadı.[128]

Sebîlürreşâd'ı kapattıktan sonra birgün Mehmed Âkif ve Eşref Edib'i sadârete davet eden Talât Paşa: *"Âkif Bey, şu Merkez-i Umûmî'dekilerle anlaşsan olmaz mı?"* diyerek Ziya Gökalp ve yanındakileri kasdedince, hiddetle yerinden fırlayan ve ellerini sadrâzamın masası üzerine koyan Âkif, şunları söyledikten sonra, selâm bile vermeden çıkıp gitmişti: *"Sen bizi bunun için mi çağırdın? Anlaşmak ne demektir? Bizim şahsî bir emelimiz, bir gâyemiz mi var? Bizi simsar mı zannettin? Te'essüf ederim."*

Bu hâdiseyi anlatan Eşref Edib, Talât Paşa'nın Âkif'in arkasından, *"bakakaldı"*ğını, Midhat Cemal ise *"Edirne'den tanıdığım aynı Âkif, hiç değişmemiş"* dediğini nakl etmektedirler.[129]

---

127 Çantay, s. 31.

128 Fergan, c. 1, s. 46. Bu mektuptan, Âkif'in makalesinden yukarıya aldığımız parçada da bahsedilmektedir.

129 Fergan. c. 1, s. 268/Kuntay, s. 76./Fergan, "*Sebîlürreşâd'ın Ellinci Yılı*" yazısında (c. 12, no. 276, s.4, Eylül 1958) bu hadiseyi daha geniş olarak anlatmaktadır.

DERGİ NEDEN KAPATILDI?

Eşref Edib'in –1916'daki kapanma hadisesinden sekiz yıl sonra– 30 Ekim 1924 tarihli dergideki bir yazısında verdiği bilgiler, hadiseye açıklık getirmektedir:

"...(İttihadçıların arasındaki bazı aydınların dinde reform peşinde olduklarını, bunları, aralarında yaptıkları toplantılarda konuşup, henüz açığa vurmadıklarını yazdıktan sonra) *Biz bu kararlardan daha o vakit haberdar oluyorduk. Fakat bunları mevzu-i bahs etmenin imkânı var mıydı? O zaman 'yirminci asırda dinden bahs olunamaz' esbâb-ı mûcibesiyle iki sene Sebîlürreşâd sedd ü bend edilmişti..*"[130]

Eğer İttihadçılar iktidarlarını kaybetmemiş olsalardı, derginin hiç açılmayacağı muhakkaktı. Demek ki dergi tamamen kapatılmış bulunuyordu.

Derginin yirmi aylık bir aradan sonra çıkan 361. sayısının, Sultan Vahdeddin'in tahta cülus ettiği 4 Temmuz 1918 tarihini taşıması, derginin, bu vesile ile yasakların kaldırılmasından istifâde olunarak yayınlandığını göstermektedir.

Sebîlürreşâd'ın 1916 yılı içinde çıkabilen sekiz sayısında Mehmed Âkif'in bir şiiri (Berlin Hâtıraları'nın yedinci bölümü) ile Abdülaziz Câviş'ten yaptığı *"Hilâfet-i İslâmiye"* ve *"Âlem-i İslâm Hastalıkları ve Çâreleri"* başlıklı tercümeler yayınlanmıştı. On bir bölüm olan ikincisinin sonu 1918 senesi nüshalarındadır.

"HÂTIRALAR"

Kapatılmış olan Sebîlürreşâd'ın çıkmadığı 1917 yılında neşriyat olarak, Ekim ayında Safahat'ın beşinci kitabı *"Hâtıralar"* yayınlandı: İstanbul, Zilhicce 1335, Necm-i İstikbâl Matbaası, 79 sayfa.

---

[130] SR, c. 24, no. 623, s. 399, 30 Teşrinievvel 1340/30 Ekim 1924.

Bu ilk baskıda *"Necid Çöllerinden Medîne'ye"* şiiri bulunmuyordu. *"Berlin Hâtıraları"*nın son bölümleri ise, kapalı olduğu için, dergide çıkmadan kitaba girmişti.

1918 yılı Nisan ayı başında "Hâtıralar"ın ikinci baskısı yapıldı: İstanbul, Cemâziyelâhir 1336, Necm-i İstikbâl Matbaası, 91 sayfa. Bu baskıya, şâirin, "Emîr-i Mekke Şerif Ali Haydar Paşa Hazretlerine" ithaf ettiği *"Necid Çöllerinden Medîne'ye"* şiiri de konulmuştu.[131]

Mehmed Âkif, geçim sıkıntısı sebebiyle bir zamandan beri, kira vermemek için, annesinin Sarıgüzel'deki üç odalı evinde oturmaktaydı. 1918 yılı başlarında büyük kızı Cemile'yi Ömer Rıza (Doğrul) ile evlendirdi. Damad da gelince, âile, zaten küçük olan eve sığamadı. Yaz başında hep birlikte, biraz ferahlamak için Heybeliada'ya taşındılar. Fakat burada da susuzluk derdi vardı.[132]

---

131 Süleyman Nazif, bu şiir için şöyle diyor:
"Şark ve Garb'ın benim bildiğim lisanlarında ve bu vâdide, gerek telif gerek tercüme suretiyle, bu kadar güzel ve pürüzsüz, kusursuz bir şiir okumadığımı fahr u lezzetle i'tiraf ederim. Bunu yazmak için yalnız Mehmed Âkif kadar şâir olmak kifâyet etmez: Mehmed Âkif kadar dindar da olmak lâzımdır. Bu iki lâzıme-i ibdâı aynı bereket ve kuvvetle nefsinde cem' etmeyen bir şâir... İster Şarklı ister Garplı, hiç bir san'atkâr, şu neşîdenin mislini vücûda getiremez. Şâirin aşk ve imanı kalbinden kalemine ve kaleminden kâğıda dökülmüştür" (S. Nazif, s. 43) Hasan Basri Çantay da bu şiir için şu bilgileri veriyor:
"Âkif merhuma kendi şiirlerinden birini inşâd etmesi rica olunduğu zaman, ya bu *(el-Uksur'da)* şiirini yahut *"Necid Çöllerinden Medîne'ye"* şiirini okurdu, istidlâl ederdik ki, üstadımızın en çok beğendiği yahut en çok sevdiği şiirler bunlardır. (Çantay, s. 170).
"Bu şiir intişâr ettiği zaman, merhum Süleyman Nazif, vapurda rast geldiği rahmetli Cenab Şehâbeddin'e sormuştu: "- Âkif'in, Necid Çöllerinde şiirini nasıl buldunuz?" Cenab dedi ki: "-Bir hâdisedir. Bundan sonra Âkif'e erişilemez!" (Çantay, s. 182) Mehmed Âkif, bu şiiriyle vardığı "erişilmez" yüksekliği, "Âsım" ile, yine kendisi aşacaktır. (S. Nazif, s. 91/Fergan, c. l, s. 440-441, Ömer Rıza Doğrul'un yazısı.)

132 "Üstad ile müsâharetimiz sırasında kendisi Sarıgüzel'de babasından kalma evinde ikàmet ediyordu. Kiradan kurtulmak için bu eve sığınmak mecburiyetinde kalmıştı. Vâlidesi ve ailesi buraya pek sı-

FÂTİH YANGINI

31 Mayıs 1918'de çıkan büyük Cibâli-Fâtih yangınında, yedibin beşyüz evle birlikte, Sarıgüzel'deki küçük bina ikinci defa yandı ve sadece arsası kaldı. Bunun üzerine 1918 - 19 kışını da Heybeliada'da geçirdikten sonra, yazın Çengelköyü'ne taşındılar. Mehmed Âkif, 10 Nisan 1920'de Millî Mücâdele'ye katılmak için yola çıktığında burada oturmakta idi. Savaş sona erip Birinci Meclis dağıldıktan sonra 1923 Mayıs'ında İstanbul'a dönünce, Beylerbeyi'nde oturmuş, oradan da Mısır'a gitmiştir.[133]

ğamadıkları halde maişet darlığı yüzünden bu evin üç odasına yerleşmişti. Fakat şüphe yok ki rahatsızdı ve huzursuzdu. Benim de aileye iltihâkım üzerine yazı Heybeli'de geçirmeye karar verdik" (Fergan, c. l, s. 444. Âkif'in damadı Ömer Rıza Doğrul'un yazısı.)

133 Fergan, c. 1, s. 445, 448.

V

MÜTÂREKE'DE

Yirmi aydır kapalı duran Sebîlürreşâd, Sultan Vahdeddin'in cülüsu sebebiyle yasağın kaldırılması üzerine, 4 Temmuz 1918 tarihli 361. sayısı ile neşriyatına yeniden başladı.

İlk sayısında *"Necid Çöllerinden Medîne'ye"* şiirinin tamamı yayınlandı. Yıl sonuna kadar manzum olarak Âkif'ten *"Berlin Hâtıraları"*nın dergide çıkmamış olan son üç bölümü ve bir manzum tefsir çıktı. Ayrıca iki makale yazan Âkif Bey, Abdülaziz Caviş'ten dört ve Ferid Vecdi'den bir tercüme yaptı.

15 Kasım - 5 Aralık tarihlerinde çıkan dört sayıda ise Said Halim Paşa'nın meşhur *"İslâmlaşmak"* adlı eserini Fransızca'dan tercüme ederek yayınladı.

LÜBNAN'DA

Mehmed Âkif Bey, 1918 Temmuz ayı içinde, Mekke Emiri olan ve o sırada savaş dolayısıyla Lübnan'da Âliye'de bulunan, Şerif Ali Haydar Paşa'nın daveti üzerine, İzmirli İsmail Hakkı Bey'le (1870-1946) birlikte Âliye'ye gitmişti. Burada bir ay Paşa'nın misafiri olarak kaldılar.

İzmirli İsmail Hakkı Bey, daha önceki senelerde, Şerif Ali Haydar Paşa'nın iki oğlu Muhyiddin ve Abdülmecid Beylerin hocası olduğu için, Ali Haydar Paşa'nın tanışmak arzusu üzerine, Mehmed Âkif'i de onların Çamlıca'daki köşklerine götürmüştü. Âkif, büyük bir musikişinas olan Şerif Muhiyyidin'in (Targan, 1892-1967) ud çalışına hayran olmuştu... Âliye'ye de bu ailenin daveti üzerine gitmişlerdi. Âkif daha sonra *"Gölgeler"*i, Şerif Muhyiddin'e ithaf edecektir. Safahat'ın son şiiri olan *"San'at-*

kâr" da, bu zât merkeze alınarak, onun çevresinde ve onun ağzından nazm olunmuştur.[134]

DARÜLHİKME'DE

Bu sırada İstanbul'da *"Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye"* adıyla bir müessese kurulmuştu. 12 Ağustos 1918'de açılan bu teşkilât, zamanın tanınmış İslâm âlimlerini ve fikir adamlarını çatısı altında toplayan, yüksek seviyede, bir "İslâmî danışma, tebliğ ve irşâd hey'eti" idi.[135]

Mehmed Âkif, Âliye'de bulunduğu sırada "Dârü'l-Hikme"ye başkâtip olarak tâyin olunmuş ve dönüşünde vazifesine başlamıştır.[136]

---

134 Fergan, c. l, s. 47, 120, 121, 190, 191. Âkif'in Safahat dışında kalmış şiirlerinden *"Şark'ın Yegâne Dâhî-i San'atine"* adlı manzume de Şerif Muhyiddin'e yazılmıştı. (Safahat, Ekler)/Ö. R. Doğrul, Âkif'in Necid Seyahatine giderken de (dönerken olmalı) Âliye'de Ali Haydar Paşa'ya uğradığını yazmaktadır. (Fergan. c. l, s. 440)

135 Sadık Albayrak'ın kitabı ve aynı yazarın TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki maddesi: c. 8, s. 506-507, İstanbul 1993/Osmanlı Ansiklopedisi'nde (c. 2, s. 129 vd) ise kısa bilgi ile birlikte, kuruluşun nizamnamesi de vardır: İstanbul 1993, Ağaç Yayıncılık.

136 Dârülhikme'nin ilk âzâlarının ve başkâtibinin tâyinini bildiren irâde-i seniyye şöyledir:
"Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye âzâlığına medrese-i Süleymâniyye ilm-i kelâm müderrisi dersiamdan Arabgirli Hüseyin Avni ve tefsîr-i şerif müderrisi dersiâmdan Bergamalı Cevdet ve ilmün nefs ve ahlâk müderrisi dersiâmdan Şevketî ve mantık müderrisi dersiâmdan Hamdi ve fudalâ-yı mütehayyizeden Halep mebusu Şeyh Beşir ve Şam ulemâsından Şeyh Bedreddin ve Senedât-ı Hâkâniye şer' me'muru Haydarîzâde İbrahim ve Amasya müftüsü Mustafa Tevfik ve Bedîüzzaman Said Efendiler ve başkitâbetine de Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye medresesi Edebiyat-ı Türkiyye müderrisi Mehmed Âkif Bey ta'yin olunmuştur. Bu irâde-i seniyyenin icrasına Meşîhat me'mûrdur. 26 Şevval 1336/4 Ağustos 1334 (17 Ağustos 1918). [imza:] Şeyhülislâm Musa Kâzım" (Ceride-i İlmiyye, yıl. 4, no. 38. s. 1142-1143, Zilhicce 1336) Başkâtip'in vasıfları ve vazifesi Meclis müzakereleri sırasında şöyle belirtilmişti:
"Bu cetvelde görülen başkâtip, yazıcı demek değildir. Yani âzâlar eline ne verirse yazacak, tebyîz edecek demek değildir. Bu başkâtip o âzâlar nisbetinde, belki daha fazla bir iktidâra mâlik olmalı ki, bü-

23 Ocak 1920 tarihinde başkâtiplik de üzerinde kalarak, âzâlığa tâyin olundu.[137]

Dârülhikme kurulunca, Meşîhat (Şeyhülislâmlık) dâiresinin resmî gazetesi olan, aylık *"Cerîde-i İlmiyye"* de Dârülhikme'nin başkitâbetine bağlanmıştı. İlk sayısı 1914 Mayıs'ında yayınlanmış olan mecmua, bu bağlanışa kadar kırk dört sayı intişâr etmişti. Elli üçüncü sayısından sonra on beş günde bir çıkarılmıştır.[138]

---

tün encümenlerden çıkan kararları idare edip. onlardaki ahvâl-i rûhiyeyi anlayıp, ona göre kaleme alması lâzım gelir..." (Albayrak, s. 43)

Teşkilât kanununun esbâbı-ı mücibesinde de şu madde ile başkâtibin vasıfları tesbit edilmiştir:

"Başkâtip Dârülhikme'nin rûh-i mukarrerâtını müdrik ve ihtiyâcât-ı kalemiyesini te'mîne muktedir hüsn-i tahrir ve beyâna mâlik olacaktır." (Ceride-i İlmiyye. no. 36. s. 1063/Albayrak. s. 97)

137 Önce yalnız başkâtip olan Âkif Bey'in bu tarihte üye olarak da tâyinine sebep olan hâdiseyi, Merhum Ömer Nasûhi (Bilmen) Efendi, şöyle anlatmaktadır:

"Üstad Mehmed Âkif, fıtraten pek vakur idi. Tab'an büyük bir istiğnâya mâlik idi. (...) Hele izzet-i nefsini rencîde edecek şeylere asla tahammül gösteremezdi. (...) Dârülhikme âzâsından bâzı zevat arasında kalem memurlarının iş çıkarmadıklarından şikâyet edildiği sırada (...) başkâtip olan Âkif Bey: Sizin hey'etiniz iş çıkarmazsa kalem ne yapsın? diye mukabelede bulunmuş, âzâdan bulunan o zat da: Sen başkatipsin, hey'ete karışamazsın, deyince Âkif'in canı sıkılmış: Vay beyim vay, öyle mi? diyerek daireden çıkıp gitmişti. Hâdiseden haberdâr olan Şeyhülislâm Haydarîzâde İbrahim Efendi, derhal Âkif Bey'in âzâlığa tâyinini inhâ ederek irâdesini istihsâl etmiş..." (Fergan, c. 2, s. 279, Ömer Nasûhi Bilmen'in yazısı) Mehmed Âkif'i âzâlığa tâyin eden irâde-i seniyye:

"Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye başkâtibi Âkif Bey başkitâbet uhdesinde kalmak üzere başkitâbete muhassas olan ma'âşıyla zamîme-i me'-mûriyyet olarak Dâr-ı mezkûr âzâlığına tâyîn olunmuştur. Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Meşîhat me'mûrdur. 30 Rebîülâhir 1338/ 22 Kânûnisânî 1336 (22 Ocak 1920), [imza:] Şeyhülislâm İbrahim el-Hayderî, (Ceride-i İlmiyye, no. 54)

138 "Meşîhat-i Celîle-i İslâmiyyenin cerîde-i resmiyyesidir. Ayda bir neşr olunur. Umûr-i idare ve tahrîriyyeye Meşîhat-i Ulyâ Mektupçuluğu tarafından nezâret edilir"... Kırk beşinci sayıdan itibaren, başlık altında bulunan bu ibârenin ikinci kısmı şu şekli almıştır: "*... Umûr-i idare ve tahrîriyyeye Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye Başkitâbeti tarafın-*

Mehmed Âkif, Anadolu'ya geçerek "Kuvâ-yı Milliye"ye katıldığı anlaşıldıktan sonra "vazifesinden izin almadan ayrıldığı" gerekçesi ile 3 Mayıs 1920'de Dârülhikme'deki vazifesinden azl edilmiştir.[139]

Âkif Bey, bu tarihte Millî Mücâdele'ye katılmak üzere Ankara'ya gelmiş bulunuyordu. Meclis'in açılışından birgün sonra, 24 Nisan 1920 Cumartesi günü öğle vakti Ankara'ya ulaşan Âkif, 30 Nisan 1920 Cuma günü Hacı Bayram Câmi'indeki ilk va'azı ile halkı cihâda davet işine başlamıştı.[140]

1918 yılı içinde Safahat külliyâtının çıkmış kitaplarından bâzıları yeniden yayınlandı:

"Süleymâniye Kürsüsünde" ikinci ve üçüncü defa basıldı. "Hakkın Sesleri" ile "Hâtıralar"ın ikinci, "Fâtih Kürsüsünde"nin ise üçüncü baskıları yapıldı.

İŞGAL ALTINDA

1919 yılı, işgal altındaki İstanbul'da yaşayan bütün Müslümanlar gibi, Mehmed Âkif ve arkadaşları için de bir

---

dan nezâret olunur." Bu bilgilerin ışığında, Âkif Bey'in Anadolu'ya geçinceye kadarki zamanda çıkan 45-58. sayılarla meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Dergide, Dârülhikme adına yayınlanan imzasız "beyanname"lerin, Âkif Bey tarafından yazılmış olması ihtimal dahilindedir. Dergi için bkz. Nesimî Yazıcı, *Cerîde-i İlmiyye,* TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 7, s. 407-408, İstanbul 1993.

139 Mehmed Âkif'in azl olunduğunu bildiren irâde: "Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye âzâsından Dâr-ı mezkûr başkâtibi Âkif Bey azl olunmuştur. Bu irâde-i seniyyenin icrasına Meşîhat me'mûrdur. 13 Şaban 1338/3 Mayıs 1336 (1920). "(Ceride-i İlmiyye, no. 60). Âkif'in azli ile ilgili olarak yazılan Meşîhat Mektupçuluğu tezkiresi ise daha tafsilâtıdır:
"Mektûbî Kalemi, aded: 25 - Me'zûniyet-i resmiyye istihsâl etmeksizin terk-i me'mûriyyetle tegayyüb eden Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye âzâsından Dâr-ı mezkûr başkâtibi Âkif Bey'in azli ledel-istîzân 13 Şaban 1338 ve 3 Mayıs 1336 tarihinde irâde-i seniyye-i Hazret-i Şehriyârî'ye iktirân eylediğinden.." (Albayrak, s. 206). 153. ve 165. notlara da bakınız.

140 153. ve 165. notlara bakınız.

ızdırap senesi oldu. Batı Anadolu ve vatanın muhtelif parçaları düşmanın istilâsı ve zulmü altına girince, Sebîlürreşâd, bütün yazıları ile halka sabır, ümid ve cesaret aşılamaya çalıştı. Derginin sayfalarının işgal kuvvetlerinin sansürü sebebiyle bâzan yarı yarıya boş çıktığı oluyordu.

Sansüre rağmen, 3 Nisan 1919 tarihli 402. sayıda çıkan "*Bugünün Büyük Vazifesi*" ve "*İttihâd-ı Millî*" (Millî Birlik) gibi birçok yazıda, halka "Millî Mücadele"nin yolları açıkça telkin edilebiliyordu.

15 Mayıs'ta İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine, diğer bazı gazeteler gibi Sebîlürreşâd da -yine parça parça sansüre uğramış- şiddetli yazılarla sesini yükseltmişti.

Mehmed Âkif'in bu işgali Avrupa devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri nezdinde, "Ulemâ"yı temsilen protesto edecek olan üç âlime nasıl yardım ettiğini, yanında bulanan Yusuf Hikmet Bayur anlatmaktadır.[141]

Âkif, Ekim ve Kasım sayılarında yayınladığı, ve daha sonra "*Gölgeler*" e girecek olan iki manzum tefsire, şu âyetleri başlık almıştı:

"Dalâle düşmüşlerden başka kim, Tanrı'sının rahmetinden ümidini keser?" ve *"Bir kere de azmettin mi, artık Allah'a dayan..."*

"ÂSIM"IN NEŞRİ BAŞLIYOR

Mehmed Âkif, 18 Eylül 1919'dan itibaren, en büyük ve en önemli eseri olan "Âsım"ın neşrine başladı. Bu yıl içinde şiirden on bölüm yayınlandı. 1919-1924 yıllarında fâsılalarla çıkan onyedi bölümde, eserin 1086 mısralık kısmı yayınlanmış, 1206 mısralık kısmı ise kitabın, 1924'de yapılan ilk baskısına girmiştir. Eserin tamamı 2292 mısradır. "Âsım"ın yazılması 1919-1924 yılları boyunca devam etmiştir. Mehmed Âkif, kendisinin de beğe-

---

[141] Bayur'dan naklen: Dr. Fethi Tevetoğlu, "*Mehmed Âkif'ten Hatıralar*", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c.2, no.1, s.11-18, Ankara 1986. Daha sonra *Türk Dili* (Aralık 1986) ve *Türk Yurdu* (Aralık 1987) sayılarında da yayınlanmıştır.

nip değer verdiği bu eserini, Ankara günlerinde, dostlarına parça parça okumuştur.[142]

1919'da çıkan imzalı tek yazısında Said Halim Paşa'nın daha önce dergide tefrika olunduktan sonra kitap haline getirilen *"İslâmlaşmak"* adlı eserini tanıtmıştır.[143]

"ESRÂR-I KUR'AN" TERCÜMESİ

Abdülaziz Caviş'in, 1919'a kadar Mehmed Şevket Bey'in tercüme etmekte olduğu *"Esrâr-ı Kur'an"* adlı eserinin devamının tercümesine 417. sayıdan itibaren Meh-

---

142 "Asım"ın sonunda bulunan 18 Eylül 1335 (1919) tarihi, şiirin tamamının bu tarihte bittiği zannını uyandırmışsa da doğru değildir. Eserin yazılmasının Millî Mücadele yıllarında Ankara'da, hatta 1924 başında Hilvan'da bile devam ettiği, Âkif'in yakın arkadaşlarının hatıralarından ve kendi mektuplarından anlaşılmaktadır: Fergan. c. l, s. 233/Mâhir İz. *"Yılların İzi",* s. 125, İstanbul 1975/SR, c. 19, no. 479, s. 113. 7 Mayıs 1921/ Hilvan'dan Şerif Muhyiddin'e yazdığı *15 Ocak 1924 tarihli mektup,* Safahat, Doğrul Neşri girişinde Kuntay'ın yazısı içinde.

143 SR, c. 16, no. 404, s. 132, 10 Nisan 1335 (1919). Eserin yazarı olan eski sadrazam *Said Halim Paşa,* o sırada harp mes'ulleri arasında olarak, İngilizler tarafından tevkif ve hapsedilmiş durumdaydı. Bu yüzden bir önceki sayıya konan yazı, sansür tarafından tamamen çıkarılmış, derginin iki sayfası -sadece başlık ve imza ile- bomboş çıkmıştı. Bu yazı Âkif'in imzasıyla yazdığı son makaledir. Bundan sonra sadece "Bolşeviklik"le ilgili bir soruya kısaca cevap verecektir. Âlim bir zat ve yüksek bir fikir adamı olan Said Halim Paşa, İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş, serbest bırakıldıktan sonra, 6 Aralık 1921'de Roma'da bir Ermeni'nin kurşunu ile şehid olmuştur. Eserlerini Fransızca yazan Said Halim Paşa'nın yedi eseri, *"Buhranlarımız"* ismiyle bir cilt içinde yayınlanmıştır (İstanbul, 1919, 183 sayfa.) Bunların beş tanesi daha önce muhtelif tarihlerde SR'da tefrika olunmuş ve küçük kitaplar hâlinde çıkmıştı. Son eseri olan *"İslâm'da Teşkilât-ı Siyâsiyye"* de Âkif tarafından tercüme ve neşr olunacaktır (SR. 1922). Âkif'le Paşa'nın alâka ve yakınlıkları için bkz. Fergan, c. l, s. 48-50/Hayatı ve eserleri için bkz. "Buhranlarımız". Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul (1971), Tercüman 1001 Temel Eser dizisi, no.9... Yeniden neşri: Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri,* İstanbul 1991, 4. baskı, İstanbul 2003, 304 sayfa, İz Yayıncılık.

med Âkif tarafından devam edilmiştir. 1915 yılında tefrikasına başlanan bu eserin tercümesi ve Sebîlürreşâd'da yayınlanması 1924 sonlarına kadar devam etmiş, çıkan yüz yirmi kadar yazının son elli beş tanesi Mehmed Âkif tarafından tercüme edilmiştir.

SÜLEYMAN NAZİF'İN ESERİ

1919 yılı Temmuz ayı sonundan başlayarak, *"Servet-i Fünûn"* sayfalarında Süleyman Nazif'in *"Mehmed Âkif Zâtı ve Âsârı"* adı altındaki eseri yayınlandı. 1924'te kitap hâlinde çıkacak olan bu yazılar Âkif'in şahsiyeti ve san'atı hakkında yapılan ilk araştırmadır.[144]

Âkif, 1919 Ekim'inde, "Servet-i Fünûn" mecmuasının açtığı *"Tahkîkàt-ı Edebiye"* anketine cevap vererek, edebiyat hakkındaki düşüncelerini kısaca açıklamış;[145] derginin iki sayısında ayrıca iki kısa şiiri yayınlanmıştır: *"İthaf Kıtası"* ve *"Evlâdım Mehmed Ali'ye"*.[146]

LİSAN HEYETLERİ

Arap ediplerinden İsmail el-Hâfız, hatıralarında, 1919 yılında İstanbul Dârülfünûnu'nda Maarif Nezâreti'ne bağlı olarak bir *"Kàmûs-i Arabî Hey'eti"* kurulduğunu, kendisinin başkan olduğu bu hey'ette Ahmed Naim ve Mehmed Şevket Beylerle beraber Mehmed Âkif'in de bulunduğunu söylemektedir. El-Hâfız'a göre, uzunca bir zaman çalışan bu hey'et, yazılması düşünülen "Arapça Lûgat"in elif harfini bitirmiştir. El-Hâfız bu çalışmalar sırasında, Âkif Bey'in Arapça kelimelere Türkçe karşılık bulmakta, hayret edilecek bir başarı gösterdiğini de ilâve etmektedir.[147]

---

144 Servet-i Fünûn, c. 56, no. 1420 vd., 31 Temmuz 1335 (1919)

145 Aynı yer, c. 56, no. 1329, s. 360, 2 Teşrinievvel 1335/2 Ekim 1919.

146 Aynı yer, c. 56, no. 1431-1432, 16 ve 23 Teşrinievvel 1335/Ekim 1919.

147 Fergan, c. l, s. 671.

Mehmed Âkif, Mütâreke yıllarında Dârülfünûn'da kurulan *"Tedkîkàt-ı Lisâniye Encümeni"*nin de âzası idi. Dil üzerinde çalışmalar yapan bu hey'ette, Ali Ekrem, Cenab Şehâbeddin, Ahmed Naim, Ferid Kam, Necip Âsım, Ahmed Râsim ve Tâhir Olgun Beyler de bulunuyordu.[148]

BALIKESİR HİTÂBESİ

1919 yılında Anadolu'daki Millî Mücâdele'nin ilk faaliyetleri görülmüş; bilhassa 15 Mayıs'ta, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ilk cepheler açılmaya başlamıştı.

Düşman işgali altındaki İstanbul'da bunalan Mehmed Âkif, 1920 yılının Ocak ayı sonunda Eşref Edib'le birlikte Balıkesir'e gitti. Burada, Zağnos Paşa Câmii'nde Cuma namazından sonra va'az kürsüsüne çıkarak halka hitap etti.[149]

"Ey Müslüman!" hitâbıyla konuşmasına başlayan Âkif, önce *"Cihan altüst olurken seyre baktın öyle durdun da; Bugün bir serserisin, derbedersin kendi yurdunda!"* diye başlayan şiirini okumuştu.[150]

Bundan sonra: Müslümanların neden geri kaldıklarını; insan gibi yaşamak isteyenlerin kuvvetli olmaya mecbur olduklarını; denizaltılar, uçaklar yapan Batılıların bunu tek tek değil, birleşerek yaptıklarını; bugün her şeyin cemaatler ve şirketler tarafından yapıldığını; bizim, bir araya gelip çalışmayı beceremediğimiz için aynı şeyleri yapamadığımızı; geçmişteki kırgınlıkları unutmak ve birleşmek lâzım geldiğini; eğer bunu başaramazsak, bizi idarelerine alacak olanların, bize hayvan muamelesi edeceklerini anlatmıştı. Söylediklerini misallerle izah ve ispat

---

148 Agâh Sırrı Levend. *"Profesör Ferid Kam"*, s. 50, İstanbul 1946.

149 Fergan, c. l, s. 51-53.

150 Âkif'in konuşmasının başında okuduğu ve yedinci Safahat'a *"Alınlar Terlemeli"* adıyla girecek olan bu şiir, 3 Ekim 1918'de *"Hasbihâl"* adıyla. SR'da yayınlanmıştı.

eden ve âyetlerle destekleyen Âkif, sözü Karesi'de (Balıkesir) başlamış olan Millî Mücâdeleye getirmiş ve konuşmasını şöyle bitirmiştir:

"YALNIZ MÜDÂFAA-YI DÎN Ü VATAN..."

"Ey cemâat-i müslimîn! Memleketlerinizi kurtarmak için devam eden mücâhedâtınızda bir noktaya son derece dikkat etmelisiniz: Bu hareketlerin, bu himmetlerin sırf müdâfa'a-yı dîn ü vatan gayesine müteveccih olduğu yâr ü ağyâr nazarında tamamiyle anlaşılmalıdır. Fırkacılık, menfaatçilik, kavmiyetçilik gibi hislerden külliyen müberrâ olduğuna yakındakilere uzaktakilere tamamiyle kanâat gelmelidir.

"Bu kanâati zerre kadar sarsacak bir harekete, bir söze kimse tarafından meydan verilmemelidir. Husûsî emeller, husûsî içtihatlar, yine husûsî olarak sahiplerinin kafasında, kalbinde kalmalıdır. Çünkü gâye birdir. Efrâd tarafından o müşterek gâyeye karşı gösterilecek ufacık bir inhiraf, son derece muhtaç olduğumuz vahdeti temelinden sarsmaya kâfidir. Onun için bundan son derece sakınmalıdır.

"Cemâat içinde herkesin uhdesine düşen bir vazife-i vataniye, bir farîza-i dîniye vardır ki onu ifâ husûsunda zerre kadar ihmâl göstermek câiz değildir. Bu hususta hiç bir ferd kenara çekilerek seyirci kalamaz. Çünkü düşman kapılarımıza kadar dayanmış, onu kırıp içeri girmek, harîm-i nâmûs ve şerefimizi çiğnemek istiyor. Bu nâmerd ta'arruza karşı koymak kadın, erkek, çoluk, çocuk, genç ihtiyar... her ferd için farz-ı ayn olduğu, bir lâhza hatırdan çıkarılmamalıdır. Bugün herkes vus'ünü sarf ile mükelleftir. Osmanlı saltanatını i'lâ için Karesi'nin, bu kahraman İslâm muhitinin vaktiyle ne büyük fedâkârlıklar gösterdiği herkesin malûmudur. Rumeli'yi baştan başa fetheden hep bu topraktan yetişen babayiğitlerdir. O kahraman ecdadın torunları olduğunuzu isbât etmelisiniz. Anadolu'yu müdâfa'a hususunda diğer vilâyetlere ön ayak olmak şerefini siz ihrâz ettiniz. Sa'yiniz

meşkûrdur. İnşâallah bu şân ü şeref kıyâmete kadar artar gider. İnşâallah vatanımızın haysiyeti, istiklâli, saâdeti, refâhı, ümrânı dünyâlar durdukça masûn ve mahfûz kalır."

SAN'AT NE İÇİNDİR?

Balıkesir'de Mehmed Âkif'le birlikte bulunan Eşref Edib, konuşmadan sonrasını şöyle anlatıyor:

"Bu hitabe bir saat kadar sürdü... Âkif kürsüden inince herkes eline sarıldı. Kucaklaştı. Bu sözler halk üzerinde, mahzun ve mükedder gönüller üzerinde çok tesirler husûle getirdi. Sonra silâhlı mücâhidlerle, harekâtı idare edenlerle görüşüldü. Millî kuvvetlerin teşekkülünde büyük himmeti olan Basri (Çantay), bizi birkaç gün misafir etti. Sonra İstanbul'a döndük."[151]

Büyük ihtimalle 23 Ocak 1920 Cuma günü namazdan sonra yapılmış olan bu konuşmanın metni, önce Balıkesir'de çıkan *"İzmir'e Doğru"* gazetesinin 1 Şubat 1920 tarihli 24. sayısında ve arkasından 12 Şubat tarihli Sebîlürreşâd'da yayınlanmıştır.[152]

Balıkesir'de bir müddet kalarak mukàvemet ve mücâdele taraftarlarıyla ve şehrin ileri gelenleri ile görüşen Mehmed Âkif, Hasan Basri (Çantay) Bey'e misafir olmuş-

---

151 Karan, SER, c. 10, no. 236. s. 173, 1 Ocak 1957. Balıkesir, Mehmed Âkif'in Zağnos Paşa Camii'nde bu konuşmayı yapmasından beş ay sonra, 30 Haziran 1920'de Yunan ordusu tarafından işgal edildi. Bu işgal 6 Eylül 1921'e kadar devam etti. Âkif'in konuşmasını dinlemiş olan bir müslüman, düşman esareti altında bulunmanın fecaatini anlatan uzun ve önemli bir mektubu, Ankara'ya Âkif Bey'e gönderdi (SR, no. 469, 24 Şubat 1921). Nasılsa ele geçirebildiği bir Sebilürreşad'ı okuyan arkadaşından Âkif'in Kastamonu hitabesini duymuş ve Zağnos Paşa'daki güzel konuşmasını hatırlayıp, onunla dertleşmek istemişti. Mektubun yeniden neşri: M. Düzdağ, *"Anadolu Cihâdının Gerçek Hikâyesi"* tefrikası içinde, Zaman gazetesi 15-18 Kasım 1994.

152 SR, c. 18, no. 458, s. 183-186, 12 Şubat 1336 (1920). Balıkesir'e Âkif'le beraber giden Eşref Edib, Zağnos Paşa Camiindeki va'azı not etmişti.

tu. Onunla beraber ziyarete gittikleri Dârülmuallimîn'de (Öğretmen Okulu) kendisine *"san'at"* hakkındaki fikrini soran talebelerle sohbet ederken: *"San'at san'at içindir düstûru iflâs etmiştir"* demiş, sözlerine Emile Zola ve Alphons Daudet'den misaller getirmişti. Yanında bulunan Basri Bey tarafından kayd edilen sözlerinin baş tarafı şöyledir:

"O sözler yeni değildir. Onlara ittibâ eden kimse yoktur. Şarkta, garpta yetişmiş meşâhirin muhalled eserleri tedkik edilince görülür ki herbiri, her yazdığı eserinde mutlaka bir gâye takip etmiştir. Demek ki san'at mutlak değildir. Madem ki "san'at san'at içindir" düstûrunun ortaya atılmasına rağmen hiçbir edib, hiçbir şâir bir maksad gözetmekten kendini kurtaramıyor; o halde, bu düstûr artık iflâs etmiş demektir. Kezâlik, madem ki bu düstûrların hükmüne tebeiyyet edilemiyor, san'at mukayyed kalıyor, öyleyse san'ati bir takım hasîs emellere, sefil ve müstekreh maksadlara âlet edinmektense ulvî, pak, asîl, necib duygulara, düşüncelere vâsıta kılmak elbette daha ma'kul bir hareket olur..."[153]

---

[153] Çantay, s. 53-55/ Mehmed Âkif'in, Balıkesir'de Milli Mücâdele lehinde va'z ettiği için Dârülhikme'deki vazifesinden hükümet tarafından çıkarıldığı yazılmışsa da (Fergan. c. l, s. 53/Çantay, s. 21) bu doğru değildir. Çünkü Âkif'in vazifesinden azli, Ankara'ya gittiği kesinleştikten sonra ve 3 Mayıs 1920'de vuku bulmuştur (139. nota bakınız). Ayrıca, Dârülhikme âzâlığına, başkâtipliğe ilâveten ve terfîen tayini de yukarıda görüldüğü gibi (137. not), va'azın verildiği günlere rastlamaktadır.

İngiliz işgali altındaki İstanbul'da Osmanlı Hükümeti düşmanla hoş geçinmeye çalışır, ileri gelen yazar ve aydınların çoğu kurtuluşu, Fransız, İngiliz veya Amerikan "manda"sı olmakta ararken, hükümetin yüksek bir memuru olan Âkif Bey'in -makamını ve maaşını tehlikeye atarak, hatta tevkif edilip Malta'ya sürülmesi de ihtimal dahilinde iken- Balıkesir'e gidip halkı cihada çağırması ve sonra yine işinin başına dönmesi gerçekten çok cesurca bir işti. Âkif'in bu hareketinin onun samimiyetini göstermesi bakımından önemini, Erişirgil şöyle açıklamaktadır: "Âkif'in hayatını yazanlar, Ankara'ya gelerek Millî Harekete katıldığını överler ama, bu Balıkesir seyahatinden ya hiç bahsetmezler, yahut birkaç satırla geçerler. Meydandadır ki, onun Balıkesir'e gidişi ve Zağnos Paşa Câmi'inde va'azı, hayatında en önemli ve en şerefli olaydır. İstanbul'dan Ankara'ya

MİLLÎ MÜCADELE'YE DESTEK

1920 yılı başından itibaren, Sebîlürreşâd dergisinin idarehanesi, millî mücâdeleye katılmak için Anadolu'ya geçmiş olanlarla İstanbul'daki yakınları arasındaki haberleşmenin ve gizli haberleşmelerin merkezi olmuştu. Gazeteler ve mektuplar dergi vâsıtası ile Anadolu'ya gidiyor ve İstanbul'a geliyordu.[154]

Millî Mücâdele'yi destekleyen, yabancı dilden eserler tercüme ettirilerek basılıyor ve Sebîlürreşâd paketlerinin içinde ve başka yollarla Anadolu'ya gönderiliyordu. Müslüman Hindli yazar Şeyh Müşir Hüseyin Kıdvay'ın, Ömer Rıza (Doğrul) tarafından İngilizceden tercüme edilen ve bastırılarak dağıtılan, iki eseri de bunların arasındaydı.[155]

Mehmed Âkif, İstanbul'daki faaliyetleri, temasları ve neşriyatı ile Millî Mücadele'ye büyük destek sağlamakta

---

gidenler arasında o sırada istilâ kuvveti tarafından takibe uğrayanlar, aç kaldığı için iltica edecek yer arayanlar da vardı. Âkif'i bunlardan nasıl ayırabilirdik, eğer Balıkesir'e gelişi ve Zağnos Paşa Câmi'inde söyledikleri olmasaydı? Sonra o bu sıralarda Dârülhikme başkâtibi, yani İstanbul Hükümeti'nin bir memuru idi." (Erişirgil. s. 406). Erişirgil'in son sözleri biraz tashie muhtaçtı. Çünkü Âkif, onun da dediği gibi, hem işsiz değildi. (Dârülhikme'deki aylığı elli lira idi), hem de yazıları ile tevkifi göze almıştı. Yani, Balıkesir'e gitmemiş olsa da "ayrı" idi…

154 Fergan, c. l, s. 45. Âkif ve arkadaşları ayrıca, İngiliz ordusunda iken tarafımıza geçmiş ve Mütareke'de çaresizlik içinde İstanbul'da kalmış Hindli Müslüman askerleri de himaye edip, Anadolu'ya geçirmişlerdi. (Erişirgil. s. 407)

155 *"İslâm'a Çekilen Kılıç yahud Alemdârân-ı İslâm'ı Müdâfaa"* ile *"Türkiye İslâm İmparatorluğu'nun İstikbâli"* adlı eserler: Fergan, c. l, s. 54, 448. Hind Müslümanlarının ileri gelenlerinden fikir adamı ve yazar Kıdvay, 1906 ve 1910 yıllarında İstanbul'a gelmişti. Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin kongresine katılmak üzere, ikinci defaki gelişinde intibalarını anlattığı Urduca bir yazısı ve Türkçe tercümesi SM'de yayımlanmıştır. (SM, c.4, no. 103, 104; Ağustos 1910). Bu yazısında Kıdvay, "Hind Müslümanlarının, Meşrutiyet'i iyi karşıladıklarını; ancak Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine, Hilâfet'in kaldırılacağından korktuklarını; şimdi kendisinin – İslâm âlemini perişan edecek- böyle tehlikeli bir niyetin bulunmadığını gördüğünü" söylemektedir. Bkz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ilgili madde.

idi. Fakat buradaki baskı, Âkif Bey'in Balıkesir va'azından sonra daha da artmış ve dergideki bazı yazıların, bazan tamamı "İşgal Kuvvetleri Sansür Heyeti" tarafından çıkarılır olmuştu. İstanbul caddelerindeki düşman devriyelerini görmemek için Âkif Bey, ara sokaklardan gidiyor, vapurların alt kamaralarında oturuyordu.[156]

Bu sebeple, Millî Mücâdele'ye daha çok faydalı olabilmek için artık Anadolu'ya geçmek, cihâdın ortasında bulunmak istiyordu.

ANADOLU YOLUNDA

Nihayet 1920 Nisan ayı başında Ankara'ya gitmeye karar veren Âkif, bunu yalnız Eşref Edip ile damadı Ömer Rıza'ya ve ailesine haber vererek, 10 Nisan sabahı İstanbul'dan ayrılmıştır.[157]

Hareketinden önce Eşref Edib'e söylediği şu sözler, kendisine duyulan ihtiyaç dolayısıyla Ankara'dan gelen bir davetin, yola çıkışını çabuklaştırdığını gösteriyor:

"Artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lâzım. Bizim tarafımızdan halkı tenvîre ihtiyaç varmış. Çağırıyorlar. Mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara'ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın. Sen de idârehânedeki işlerini derle topla. Sebîlürreşâd klişesini al, arkamdan gel. Meşîhat'tekilerle de temas et. Harekât-ı Milliye aleyhinde bir halt etmesinler."[158]

---

156 Fergan, c. l, s. 53, 446.

157 "İstanbul'dan, mücâdele aleyhine fetva verildiği gün ayrılmıştım..." (Kandemir'in Mehmed Âkif'le mülakatından. Yedigün dergisi, 1 Temmuz 1936. Nakledenler: Çantay, s. 308-312/Ziyad Ebuzziya, "Türk Edebiyatı" dergisi, Mehmed Âkif Anıt sayısı, no. 158, s. 40. Aralık 1986... Ayrıca 164. nota bakınız.

158 Fergan. c. l, s. 56. Erişirgil ise bunu teyid için. Âkif'in Ankara'ya hareketinden dört gün önce *"subaya benzer"* birisinin evine gelip bir mektup getirdiğini ve kendisiyle görüştüğünü yazmaktadır, (s. 409)/Vefatından evvelki günlerde Âkif Bey'le görüşen Nevzad Ayas, Ankara'ya gidişiyle ilgili olarak öğrendiklerini şöyle anlatmaktadır.

ANKARA'DAN GELEN DÂVET

Mehmed Âkif'in Ankara'ya nasıl çağırıldığını ve ne şekilde gittiğini en iyi bilmesi gereken Eşref Edib Bey, kitabında bu bahse yeteri kadar temas etmemiş; ancak 1957 yılında hatıralarının bir kısmını yayınlarken, bu meseleye, şu şekilde bir açıklık kazandırmıştır:

"O sıralarda bir gün rahmetli Âkif'le idarehanede konuşuyorken merhum Ali Şükrü geldi:

"– Haydi hazırlanınız, gidiyoruz, dedi.

"– Nereye? dedik.

"– Ankara'ya. Oradan sizi çağırıyorlar. Paşa sizi istiyor. Sebîlürreşâd'ın Ankara'da neşrini istiyor. Sebîlürreşâd'ın Ankara'da intişârı, Millî Hareket'in manevî cephesini kuvvetlendirecektir.

"Âkif'le bakıştık. Ali Şükrü kat'î bir lisanla,

"– Hiç düşünmeyiniz, gideceğiz, herhalde gideceğiz.

"Âkif sordu: – Nasıl gideceğiz?

"Ali Şükrü cevap verdi: – Basbayağı gideceğiz. Biz ikimiz Üsküdar'dan yola çıkacağız. İngiliz hatlarını yararak geçeceğiz. Eşref de sonra gelir. Burada işleri yoluna koyar, Karadeniz tarikiyle İnebolu'ya çıkar, oradan gelir.

"Âkif bana: – Ne dersin? dedi.

"Ben: – Gidelim, dedim; artık burada yapacak işimiz kalmadı. Herhalde orada daha faideli oluruz."[159]

"... Nihâyet İstanbul'da artık millî ve vatanî vazifesini serbestçe yapamayacağını anlayan vatansever Üstad, Anadolu'ya can atar. Arkasından Sebîlüreşâd'ı da oraya gider. Üstadın artık İstanbul'da duramaz hâle gelmesine sebep, Damat Ferid kabinesinin millete karşı aldığı hâinâne cepheye Meşîhat makamının da iştrâk etmek istidadında olduğunu ve birgün millî hareket aleyhindeki mâhut fetvanın çıkarılması için hazırlık yapıldığını anlaması olmuş. Bunu hastalığında, M. Şemseddin ile birlikte, Baltacı Çiftliği'nde ziyaret ederken kendi ağzından işittim." Ayas, s. 576-577.

159 Karan, SER, c. 10, no. 237, s. 184. 15 Ocak 1957. Bu metin, Âkif'in, Ankara yolculuğunu neden Ali Şükrü Bey'le birlikte yaptığını da açıklıyor. Anlaşıldığına göre, Mehmed Âkif, 7 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli'deki "Müdafaa Cemiyetleri"nin birleşmesiyle kurulan *"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti"*nin

ANKARA'YA VARIŞ: 24 NİSAN 1920

Mehmed Âkif ile Ali Şükrü Bey Ankara'ya Meclis'in açıldığı günün ertesi Cumartesi günü öğle sıralarında vardılar. Mehmed Âkif'le birlikte bulunan oğlu Emin, Ankara'ya geldikleri günü şöyle anlatıyor:

"Eskişehir'den Ankara'ya tren ile gittik... Atatürk Ankara'da idi. Millet Meclisi yeni teşekkül etmişti. Gazi ile babamın ilk görüşmelerini bugünkü gibi hatırlarım.

"Tren öğleye doğru Ankara'ya vâsıl oldu. Ali Şükrü Bey, peder ve ben yaylı bir arabadan Millet Meclisi'nin önünde indik. Babam bana, sen buralarda otur diyerek, Meclis'in bahçesini gösteriyordu. İşte o sırada Gazi başındaki siyah kalpağı ile gözüktü. Yanında Erzurum mebusu Gözübüyükzâde Ziya Hoca ve daha tanımadığım iki üç kişi var idi. Evvelâ Ali Şükrü Bey'in elini sıkarak hoş geldiniz diyen Atatürk oldu; bilâhare şâire iltifat etti:

"– Sizi bekliyordum efendim, tam zamanında geldiniz, şimdi görüşmek kabil olmayacak, ben size gelirim" dedi.

"Onlar uzaklaşır iken biz de Ankara'da, acıkan karnımızı doyuracak bir lokanta aradık."[160]

Meclis'in 24 Nisan Cumartesi günü yapılan ikinci toplantısının, öğleden sonra üçte başlayan üçüncü celsesinde, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in, müzakereler sırasında söylediği birkaç cümlenin zapta geçmiş olduğu görülüyor.[161]

Bu bilgilerin ışığında, "Âkif Bey ve arkadaşının 24 Nisan günü öğle vakti Ankara'ya geldiklerini ve Ali Şükrü Bey'in Meclis'in öğleden sonraki toplantısına, katıldığını"

---

*"Hey'et-i Temsiliye"*si tarafından çağırılmıştır. Ali Şükrü Bey'in *"Paşa çağırıyor"* demesi bunu göstermektedir. Çünkü o sırada Hey'et'in reisi Mustafa Kemal Paşa idi. Nitekim, Âkif Bey, Ankara'ya vardıktan sonra *"zaruri ihtiyaçları"* için kendisine bu cemiyetin *"Ankara Merkez Teşkilâtı"* tarafından 1 Mayıs 1920 günü 200 lira verilmiştir. (Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* c. 3, s. 19, Ankara 1995.)

160 Kutay, s. 203. Emin Ersoy'un hâtıraları.

161 ZC, c. 1, s. 37.

söyleyebiliriz. O sırada henüz mebus olmayan Âkif Bey ile oğlu da büyük ihtimalle dinleyiciler arasında bulunuyorlardı…

Âkif, Ankara'ya gelir gelmez Hacı Bayram Câmii'nden başlayarak, halka hitap etmiş, ikna olunması gereken kimselerle konuşmalar yapmış, Millî Mücâdele'ye yardım edebilecek şehirleri dolaşarak, "Kuvâ-yı Milliye"nin bir "İttihadçı" hareket olmadığını, bu vatanı da kaybedersek gidecek yerimizin kalmadığını, bu savaşın dine ve Halife'ye hıyânet için yapılmadığını, bunun bir "cihâd" ve katılmanın "farz" olduğunu, o günlerde en inanılır bir İslâm büyüğü sıfatıyla halka anlatmış, şüpheleri giderip, isyanları yatıştırıp, gönülleri tutuşturmuş ve büyük bir "ihtiyaç"a cevap vermiştir.[162]

ANKARA YOLCULUĞU NASIL YAPILDI?

Mehmed Âkif'in Ankara yolculuğunu, oğlu Emin'in anlattıklarına dayanarak şu şekilde tesbit ve hülâsa edebiliriz:

10 Nisan 1920 günü sabahı, namazdan sonra ailesiyle vedalaşan Âkif, oniki yaşındaki oğlu Emin'i yanına alarak Çengelköyü'nde oturduğu evden hareket etti. Yürüyerek Üsküdar'da Karacaahmed Mezarlığı'na geldiler. Burada Âkif'i, Ali Şükrü Bey (Trabzon'un maktul şehid mebusu, 1884-1923) bir fayton ile beklemekteydi. Faytonla Kısıklı üzerinden Alemdağı'na gittiler. Burada Millî Mücadelecilerin toplandığı bir çiftlikte atlara bindiler ve bir süvarinin refakatinde yola devam ettiler. Geceyi bir köyde geçirip, ertesi gün İzmit ile Adapazarı arasında, Kuvâ-yı Milliye'ye cephane götüren bir kafileye rastlayarak ona katıldılar. Geyve yakınlarında Kuşcubaşı Eşref ve Yeni-

---

162 Hayreddin Karan'ın Eşref Edib'ten dinleyerek kaleme aldığı yirmi tefrikalık yazı dizisinde, bunların bir kısmı anlatılmaya çalışılmıştır. SER, c. 10-11, no. 234-258. 1956-1957: *"Millî Mücâdele'de Sebîlürreşâd, Mehmed Âkif ve Eşref Edib"*

bahçeli Şükrü Beylere rastladılar. Daha ileride bu ikisi ile birlikte topluluktan ayrılarak, beş kişilik bir kafile halinde, demiryolundan dekovil ile Ankara'ya gittiler.[163]

BİR YANLIŞI TASHİH

Mehmed Âkif, 10 Nisan 1920'de yola çıkmış ve 24 Nisan'da yani Birinci Meclis'in açılışının ertesi günü Ankara'ya varmıştır. Bundan sonra Burdur mebusu seçilmiş; halkı savaşa ikna ve teşvîk için Anadolu'nun muhtelif şehirlerini dolaşarak halkla temas etmiştir. Kastamonu'ya giderek Nasrullah Camii'nde konuşması, 1920 yılının Ekim ayındadır. Buraya birkaç kere gidip gelmiş, Sebilürreşad'ın üç sayısını Kastamonu'da çıkarmış; İstanbul'dan gelen âilesini bir zaman burada oturtmuştur. Mehmed Âkif'in bu seyahatlerin sonuncusunda Kastamonu'dan Ankara'ya dönüşü Aralık 1920 tarihindedir... Bunu Mehmed Âkif'in Ankara'ya ilk gelişi zannederek, Âkif'in Millî Mücadele'ye katılışını altı ay geciktiren ve böylece büyük bir tarihî hata yapan yazarlar görülmektedir. Bu hususa çok dikkat edilmelidir. (Bkz. 182. Not)

---

163 Kutay, s. 200. Emin Ersoy'un Hâtıraları/Kandemir'in mülâkatı, Türk Edebiyatı dergisi, s. 40. Aralık 1986. Bazı hatıra kitaplarından, yukarıda bahsi geçen çiftliğin "Baltacı Çiftliği" ve gecelenen köyün "Çal" köyü olduğu anlaşılmaktadır. (Fergan, c. 2, s. 236)

VI

MİLLÎ MÜCÂDELE'DE

Mehmed Âkif, 24 Nisan 1920 Cumartesi günü öğle vaktinde yani Birinci Millet Meclisi'nin açılışının ertesi günü, Ankara'ya varmıştır. 28 Nisan 1920 Çarşamba tarihli Hâkimiyet-i Milliye nüshasında, Mehmed Âkif'in Ankara'ya geldiği ve 30 Nisan Cuma günü va'az edeceği hakkında şu haber bulunmaktadır:

"İslâm Şâiri Âkif Bey -Pek hassas ve ulvî İslâm Şâiri Mehmed Âkif Bey dahi İstanbul'dan çıkarak birkaç gün evvel Ankara'ya muvâsalat eylemiştir. İlhâmât-ı şâirânesinin menba-i aslîsi bilhassa hamiyet-i dîniye ve gayret-i vataniyesinde olan bu güzîde İslâm şairi, bir şahsiyet-i mümtazdır. Milletin giriştiği mücâdele-i vatanperverâne İslâm Şâiri Mehmed Âkif Bey'in himmet-i hamiyyet-kârânesinden pek çok feyiz ve kudret alacaktır. Şâir-i hakîm-i İslâm'ın önümüzdeki Cuma günü halka bir mev'ize îrâd buyuracağını memnuniyetle haber aldık."[164]

Mehmed Âkif, Anadolu'ya geçtiği için "resmî izin almadan memuriyetini terk edip, ortadan kaybolduğu" gerekçesiyle 3 Mayıs 1920'de Dârülhikme'deki vazifesinden azl edilmiştir.[165]

---

164 *"Hâkimiyet-i Milliye"* gazetesi, no. 25, 28 Nisan 1336 (1920). Nakleden Necat Birinci. Türk Edebiyatı dergisi, no. 158, s. 73. Aralık 1986. Haberde bahsi geçen Cuma, 30 Nisan'a rastlamaktadır.

165 Âkif'in vazifesinden azli hususu için 139, 153 ve 164. notlara bakınız. Âkif'in vazifesinden azli kararının, Ankara'ya gittiği kesinleştikten sonra alındığı anlaşılmaktadır. Damadı Ömer Rıza Doğrul, kayınpederinin Ankara'ya gittiğini öğrenen bazı dostların (!) kendisinden selâmı kestiklerini (Fergan, c. l, s. 447) yazmaktadır. Erişirgil ise, Âkif'in Ankara'ya gitmesinin İstanbul'daki tesirini şöyle anlatıyor: "Âkif'in Ankara'ya gidişi aydın İslâmcılar denilen zümrenin bir kısmını sevindirmişti. Fakat Hürriyet ve İtilâfçıları yahut onlara

BURDUR VE BİGA MEBUSLUĞU

5 Haziran 1920'de Mehmed Âkif'in Burdur'dan mebus seçildiğine dair seçim mazbatası, "Mazbataları Tedkik Encümeni"nden Meclis'e gelmiş ve Meclis tarafından kabul edilmişti.[166]

3 Temmuz'da da Biga'dan mebus seçildiğine dair olan mazbata geldi ve bu da Meclis'çe kabul edildi. Bu seçime dair, Biga mutasarrıfı ve kumandanı Avni Bey'den gelen ve Meclis'te okunan telgraf metni şöyledir:

"Ankara'da Dâhiliye Vekâleti'ne

"Ankara'da Büyük Millet Meclisi mebusluğuna Biga livâsının tekmil kazalarında bugün ayni saatte icra edilen intihâbâtta namzedliklerini vaz' ve ilân eden on yedi zattan İslâm şâiri Mehmed Âkif Bey (146), üdebâdan Soysallıoğlu İsmail Subhi (126), liva müddeiumûmî-i sâbıkı dava vekili Hamid (109) Beylerle, Ezine eşrâfından Mehmed (109), Ayvacık eşrâfından Hâfız Hamdi (57) Efendilerin ihrâz-ı ekseriyet eyledikleri ve harcırahlarının mahallî malsandıklarından tesviyesiyle Ankara'ya hareketleri lüzûmu âid olanlara emir ve tebliğ edildiği.

4 Haziran 1336 (1920)
Mutasarrıf ve Kumandan
Avni"[167]

Ancak Âkif Bey, bu tarihten önce Burdur'a giderek halkla görüşmüştü. Bu sebeple, 17 Temmuz'da Meclis'e bir takrir vererek, Burdur'dan mebus olmayı tercih ettiğini bildirmiş ve Biga mebusluğundan çekilmiştir:

---

mütemayil olanlarla İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ndekileri çok düşündürmüştü." Bir profesör ise Erişirgil'e şunları söylemişti: "Onlar, bir meşhur İslâm şâirinin de Ankara'ya gittiğini öğrenince derin derin düşünecekler." (Erişirgil. s. 411).

166 ZC, c. 2, s. 67. Burdur, o sırada Konya Vilâyeti'ne bağlı, kaza merkezi idi.

167 ZC, c. 2, s. 139. Biga Mutasarrıflığından gelen telgraftan, seçime katılan on yedi zattan en fazla oyu *"İslâm şâiri Mehmed Âkif Bey"*in aldığı anlaşılmaktadır.

B.M. Meclisi Riyâset-i Celîlesine

"14-VII-1336 tarih ve 270 numaralı emirname-i riyâsetpenâhîleri cevâbıdır. Evvelce Burdur livâsından intihâb edilmiş ve livâ-yı mezkûre giderek müntehib ve müvekkillerimle temasta bulunmuş olduğumdan, Burdur livâsı âzâlığını tercîhan Biga âzâlığından istifa ettiğimi arz ile te'yid-i hürmet eylerim efendim.

17 Temmuz 1336
B.M.M. Burdur livası a'zâsından
Mehmed Âkif[168]

NASIL SEÇİLDİ?

Mehmed Âkif'in Burdur'dan mebus seçilmesine, o sırada yeni seçilmiş olan bir mebusun istifa etmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın onun yerine Âkif Bey'in seçilmesini istemesi, sebep olmuştur.

Ankara'ya 24 Nisan'da gelmiş olan Âkif Bey'in seçilmesi, Paşa'nın 29 Nisan 1920 tarihli şu telgrafı ile Burdur'un bağlı bulunduğu Konya vilâyetinin vali vekili ve kolordu kumandanı olan (Albay) Fahreddin (Altay) Bey'e bildirilmiştir:

"Ankara, 29 Nisan 1336

"Konya 120'nci Kolordu Kumandanı Fahreddin Beyefendi'ye

"İstifasında musir bulunan Burdur livâsı Büyük Millet Meclisi âzâsı ve Ahz-ı Asker Reisi Miralay İsmail Beyefendi'nin yerine, livâ-yı mezkûr B.M.M. âzâlığına Ankara'da bulunan Şâir Mehmed Âkif Beyefendi'nin intihâbının te'min ve neticenin iş'ar buyurulmasını rica ederim.

B.M.M. Reisi
Mustafa Kemâl"[169]

---

168 ZC, c. 2, s. 335

169 T.C.Gn.K. Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Atatürk Serisi no. 6, Ankara 1977. s. 145. Nakleden: Dr. Fethi Tevetoğlu, Atatürk ve Türk Ocağı, *Türk Yurdu,* c. 8, no. 10, s. 38-39. Kasım 1987.

Mehmed Âkif Bey'in, Burdur'dan seçildiğinden haberi olmayan Bigalıların da, onu mebus intihâb etmelerine neyin vesile olduğunu bilemiyoruz. Ancak birkaç ay önce Balıkesir'e giderek Millî Mücâdele'yi teşvik bâbında Zağnos Paşa Cami'inde konuşma yapmış olan Âkif Bey'in, aydınlarca esasen bilinen şahsiyetine ilâveten halk tarafından da iyi tanındığı ve böyle bir meselede isminin ilk akla gelenler arasında bulunacağı tabiidir. En fazla oyu alması da bunu göstermektedir.

HALKI SAVAŞA TEŞVİK

Mehmed Âkif, Ankara'ya geldikten sonra, halkı irşad ve ileri gelenlerle görüşerek, onların maddî ve manevî olarak Millî Mücâdele'ye katılıp desteklemelerini temin etmek için, bazı yerlere gitmiştir. Bunlardan tesbit olunanlar şunlardır: Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Antalya, Afyon, Konya, Kastamonu.[170]

Önce Eskişehir'e gelen Âkif, sonra İzmir mebusu Hacı Süleyman Efendi ile beraber, yolu üzerindeki merkezlere uğrayarak Antalya'ya kadar gitmiş, dönüşte de aynı şekilde hareket etmiştir. İki geçişinde de Burdur'da birer hafta kalmıştır. Uğradığı yerlerde camilerde ve hükümet meydanlarında halka durumu anlatmış, nüfuzlu ve zengin şahıslarla konuşarak onları Millî Mücâdele'ye katılmak üzere ikna etmiştir. Çeşitli düşünce ve te'sirler altında kalarak Ankara'ya karşı şüphe ve tereddüt ile bakanlara, bu işin bir partinin veya şahsın dâvası değil milletin ölüm-kalım meselesi olduğunu anlatmıştır.[171]

---

170 Kutay, s, 214 vd.. Emin Ersoy'un Hâtıraları.

171 Âkif'in bu seyahatteki faaliyetlerine dair oğlu Emin'in anlattıklarından: "Eskişehir'de evinde kaldığımız Osman Bey çok zengin bir vatandaştı. Kuvâ-yı Milliye'ye maddî müzâharette bulunmak istiyordu. Lâkin kayınpederini buna ikna edememişti. Aslen Tatar ve gayet sofu olan bu ihtiyara babam derhal tesir etti. Bu harbin bir cihad hem de çok kıymetli bir gaza olduğuna onu ikna etti. (...) Babamı ilk defa Burdur'da hükümet konağında üç dört yüz kişiyi mü-

Kasım sonunda Anadolu'da yayınlanmaya başlayacak olan Sebîlürreşâd, aynı fikir ve telkinleri bütün halka ve cephelere yayacaktır.

Âkif'in Anadolu'ya geçtiği sırada 463. sayısı çıkan Sebîlürreşâd, başyazarının Millî Mücâdele'ye katılması üzerine İstanbul'daki neşriyatına son vermiş, Eşref Edip de, ailesiyle beraber Kastamonu'ya kayınpederinin yanına gitmişti.[172]

---

tecâviz bir cemaate hitap ederken gördüm. Fazla bağırdığı zaman sertleşen gür sesi ile konuşuyor, çok heyecanlı olduğu bütün hareketlerinden belli oluyordu. (...) Sandıklı'da Büyük Câmi'de yatsıyı kıldıktan sonra minbere çıktı... (Kutay, s. 213 vd.)

172 Mehmed Âkif'in Anadolu'ya gidişinden sonra SR'ın 6 Mayıs 1920 tarihli 463. sayısını çıkaran Eşref Edib, derginin ciltleri ile lüzumlu klişe ve evrakı alarak, ailesiyle birlikte (Temmuz ayı ortasında) Kastamonu'ya gitmiş ve burada hâkim olarak vazife yapan kayınpederinin yanına yerleşmişti. (Karan, 6. tefrika).
Hayreddin Karan'a hâtıralarını anlatan Eşref Edip Bey, Ömer Rıza Doğrul'un o sırada *Veliahd Abdülmecid Efendi'nin* çocuklarına Arapça öğretmeni olduğunu, Âkif Bey'le birlikte arasıra Efendi'nin Çamlıca'daki sarayına gittiklerini, Millî Mücâdele'ye candan taraftar olan Efendi'yi Ankara'ya kaçırmak üzere onunla anlaştıklarını, kendisi Kastamonu'ya gidince şifre ile Ankara'yı arayarak durumu *Mustafa Kemal Paşa'ya* bildirdiğini, onun da bunu uygun bularak, daha önce Ankara'ya gitmiş olan Abdülmecid Efendi'nin yaveri Yzb. Yümni Bey'i Kastamonu'ya gönderdiğini, yazmaktadır. Kastamonu'ya gelen Yümni Bey, burada kimlik değiştirerek İstanbul'a gitmiş, Efendi ile görüşmüş; fakat Efendi'nin mazeret beyan etmesi üzerine düşünülen şey tahakkuk edememiş. Bu tarihî hâdiseyi anlatan Eşref Edib, bu bilgilerin aynı zamanda, *Nureddin Peker* tarafından yazılmış olan 522 sayfalık *"İstiklâl Savaşı, İnebolu Kastamonu Havalisi..."* adlı eserin 213-214. sayfalarında da bulunduğunu bildirmektedir. (Karan, aynı yer)
Kastamonu'da halkı hâlin vehâmetinden habersiz ve hareketsiz gördüğünü, ileri gelenlerini teşvik ederek bir *"Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti"* kurduğunu söyleyen Eşref Edib, halkı savaşa teşvik eden uzunca bir de beyanname yazarak, cemiyet adına bastırıp dağıtmış (tefrika 7), ayrıca 2 Ağustos 1920 Cuma günü büyük bir de toplantı tertip etmiş. Bu teşviklerin sonucu, halk devamlı askerlik ve silâh talimlerine başlamış... Fakat evhamlılığıyla meşhur olan vali, Eşref Edib'in bu faaliyetini Ankara'ya, Millî Mücâdele'ye karşı bir isyan hazırlığı şeklinde bildirince Eşref Edib, önce tevkif edilip Sinop'a

Âkif, Kuvâ-yı Milliye aleyhtarı bir faaliyet olduğu haberinin alınması üzerine 1920 Mayıs ayı sonunda, Meclis tarafından teşkil olunan bir İrşad Hey'eti ile Konya'ya gitti.[173]

KASTAMONU'DA

Mehmed Âkif, Konya dönüşü, Anadolu'yu da dolaştıktan sonra Kastamonu'ya, Eşref Edib'in yanına gitti.[174]

---

sürülmüş; fakat sonra işin aslı anlaşılınca, kendisine resmî bir merasimle teşekkür olunmuş ve vali de vazifesinden alınmış... Mehmed Âkif'in Ankara'dan Kastamonu'ya gelişinin asıl sebebi de işte bu hâdise olmuştur. (Karan, 12. tefrika).... 174. nota da bakınız.

173 ZC, c. 1, s. 348. / Fergan, c. l, s. 59-60. Mehmed Âkif'in, Millî Mücâdele'nin ilk yılı içinde, bu seferden ayrı olarak –önce veya sonra– da Konya'ya gitmiş olması ihtimali vardır. Bu seferki gidişinin, Konya İsyanı'nın başladığı Ekim 1920'den önce olduğu anlaşılmaktadır. 1919 Ekim'inde bastırılmış olan ilk isyandan (Bozkır ayaklanması) sonra 1920 Mayıs ayında Konya'da bir isyan hazırlığı daha ortaya çıkarılmıştı. Mehmed Âkif'in, bu ikinci hareketin silâha dökülmesinden önceki günlerde Konya'ya gittiği anlaşılıyor. Kendisinin 4 Ekim'de Ankara'da olduğunu ve Kastamonu'ya gitmeye hazırlandığını biliyoruz. (174. dipnota da bkz.).

174 Kastamonu'da bulunan Eşref Edib Bey'in faaliyetlerinin, vali tarafından Ankara'ya yanlış aksettirilmesi neticesinde çıkan karışıklığı haber alan Âkif Bey, Dâhiliye vekili Adnan (Adıvar) Bey'e giderek izahat istemiş (Karan, tefrika 12), *"Matbuat ve istihbarat Müdürlüğü"*nün 4 Ekim 1920 tarihli teklifi ve BMM riyasetinin izni ile Kastamonu'ya hareket etmişti. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti'nin yazısı şöyledir:
"BMM Riyâset-i Celîlesine,
"Burdur mebusu *Mehmed Âkif Bey'in* berâ-yı irşâd *Kastamonu havalisine* i'zâm edilmesi mûcib-i fevâid görülmüş, mumaileyh müttehî-i azîmet bulunmuş olduğundan kendisine me'zûniyet i'tâsiyle keyfiyetin hey'et-i idareye tebliği istirham olunur, efendim. 4 Teşrînievvel 1336, Matbuat ve İstihbarat Müdîr-i Umûmîsi Gâlib Bahtiyar" (ZC, c. 5, s. 4)
Eşref Edib, Âkif Bey'in 19 Ekim 1920'de Kastamonu'ya geldiğini ve *"Açıksöz"* gazetesinin 21 Ekim tarihli nüshasında şu haberin çıktığını bildirmektedir:
"Büyük İslâm şâiri edîb-i a'zam Mehmed Âkif Beyefendi iki gün evvel şehrimize gelmiştir. Sebîlürreşâd'daki yazıları ve sâir âsâr-ı bergüzîdesiyle *İslâm âleminin yegâne şâiri tanınan Mehmed Âkif Beye-*

Mehmed Âkif'in Ankara'dan Kastamonu'ya 19 Ekim 1920 tarihinde geldiği ve buradan Ankara'ya kat'i dönüşünün Aralık ayı sonunda olduğu bilinmektedir. Ancak kendisinin bu zaman zarfında Ankara'dan Kastamonu'ya birkaç kere gidip geldiği anlaşılmaktadır.

Eşref Edip: "Üstad, bir aydan fazla Kastamonu'da kaldı...." (c. 1, s. 67) diyor. Oğlu Emin ise, 28 Kasım'da İstanbul'dan gelecek olan ailesini karşılamak üzere babasıyla birlikte, Ankara'dan İnebolu'ya gittiklerini (Kutay, s. 244-246) söylemektedir. Vapur gelmiş, ancak karaya, şiddetli fırtınadan dolayı (yolcular arasında bulunan) Mustafa Sagir'den başka kimse çıkamadığından, vapur Sinop'a giderek oraya yolcularını boşaltmıştır.

Ankara'ya ilk geldiğinde Ziraat Okulu'nun Çiftlik Binası'nda, daha sonra Tâceddin Dergâhı'nda oturan Mehmed Âkif, mesken sıkıntısı çekilen Ankara'da müstakil bir ev buluncaya kadar ailesi için Kastamonu'da Olukbaşı semtinde bir ev tutmuştur. Bu bilgiler, Fethi Tevetoğlu ile Hikmet Bayur'un hatıralarında, Nureddin Peker'in (s. 273) kitabında, oğlunun hatıralarında ve o sırada Kastamonu Lisesi'nde yatılı talebe olan Arif Nihad Asya'nın (1904-1975) bir yazısında *(Çekirdek,* c. 2, s. 37, İstanbul 1976) bulunmaktadır. Asya, ayrıca Âkif'in "ailesini ziyaret için sık sık Ankara'dan geldiğini" ve "kendisinin onu gördüğünü" de kaydetmektedir.

Bütün bunlar, Âkif Bey'in, bu aylarda ve ailesini Ankara'ya alıncaya kadar Kastamonu'ya birkaç kere gidip döndüğünü göstermektedir... Âilesini Ankara'ya getirdiği zaman, aynı mahallede Çakal Hoca'nın evini kiralayarak oturdular. Fakat Âkif, Dergâh'taki odasında da kalmaya

---

fendi'ye gazetemiz namına beyân-ı hoş-âmedî eyleriz." (Fergan, c. 1, s. 58)

Aynı gazete 22 Kasım tarihli nüshasında da SR'ın İstanbul'dan sonraki ilk nüshasının Kastamonu'da yayınlanacağını "memnuniyetle" haber vermektedir. (Aynı yer)

ve arkadaşlarıyla orada toplanıp sohbet etmeye devam etmiştir.

Mehmed Âkif, Kastamonu'da, şehrin ileri gelenleriyle ve halkla görüştü. Nasrullah Câmii'nde birkaç kere kürsüye çıkarak halka hitap etti. Şehrin kazalarını ve köylerinin bir kısmını dolaştı. Sevr Antlaşması'nın milletimiz için bir ölüm fermanı olduğunu, zararlarından hiç kimsenin kurtulamayacağını, içeride çıkan isyanların ise düşman oyunundan veya gaflet eserinden başka bir şey olmadığını anlattı.

Düşmana karşı gelmeyip boyun eğmemiz hâlinde milletin başına gelecekleri, şu anda yabancıların işgali altında yaşayan esir milletlerin ne halde bulunduklarını tasvir ederek, gözler önüne serdi.

NASRULLAH CÂMİİ HİTÂBESİ

Kastamonu Nasrullah Câmii'ndeki konuşmalarının hülâsası, Sebîlürreşâd'ın Kastamonu'da çıkan ilk nüshasında yayınlandı. Konuşmadan bir bölüm:[175]

"Ey cemâat-i müslimîn! Gözünüzü açınız, ibret alınız. Bizim hani senelerden beri kanımızı, iliğimizi kurutan dâhilî meseleler yok mu, Havran meselesi, Yemen meselesi, Şam meselesi, Kürdistan meselesi, Arnavutluk meselesi... Bunların hepsi, düşman parmağıyla çıkarılmış meselelerdir. Onlar öyle olduğu gibi bugünkü Adapazarı, Düzce, Yozgat, Bozkır, Biga, Gönen, Konya isyanları da hep o mel'un düşmanın işidir. Artık kime hizmet ettiğimi-

---

[175] SR, c. 18, no. 464, s. 249-259, 15 Rebîülevvel 1339/25 Teşrînisâni 1336 (25 Kasım 1920), Kastamonu /Fergan, c. l, s. 58-68 /Karan, 14 ve 15. tefrikalar /Doğrul, s. 204. Derginin bu sayısı on iki sayfadır. İlk on bir sayfada va'az metni, son sayfada "Âsım"dan bir bölüm bulunuyordu. "Va'az"ın başlığı şöyle verilmişti: *"Nasrullah Kürsüsünde – Üstâd-ı Muhterem Mehmed Âkif Beyefendi'nin Kastamonu'da Nasrullah Câmi-i Şerîfinde irâd buyurdukları mev'izaların hülâsasıdır"...* Bu ifâdeden, Âkif Bey'in Nasrullah camiinde, birden fazla konuşma yaptığı anlaşılmaktadır.

zi, kimin hesabına birbirimizin gırtlağına sarıldığımızı anlamak zamanı zannediyorum ki gelmiştir. Allah rızâsı için olsun aklımızı başımıza toplayalım. Çünkü böyle düşman hesabına çalışarak elimizde kalan şu bir avuç toprağı da verecek olursak, çekilip gitmek için arka tarafta bir karış yerimiz yoktur. Şimdiye kadar düşmana kaptırdığımız koca koca memleketlerin halkı hicret edecek yer bulabilmişlerdi. Neuzubillâh biz öyle bir âkıbete mahkûm olursak başımızı sokacak bir delik bulamayız.

"Zaten düşmanlarımızın tertip ettikleri sulh şerâiti bizim için dünya yüzünde hakk-ı hayat, imkân-ı hayat bırakmıyor. Bu sefer Anadolu'nun bir hayli kısmını yeniden dolaştım, halkın fikrini yokladım.. Baktım ki zavallıların bir şeyden haberi yok.

"İngilizler bizden mümkün olduğu kadar fazla adam öldürtmek, kendisinden son derecede az insan harcetmek istiyorlar. O sebepten, bir taraftan Rum, Ermeni çeteleri teşkil edecek, bunlara para, silâh dağıtarak Türkler arasında katliâm yaptıracak. Diğer taraftan da Müslümanlar, Türkler arasından para ile yahut iğfal ile adamlar bularak, bizi birbirimize doğratacaktır ki bu zaten olup duruyor. İşte düşmanın, Anadolu'nun iç taraflarında çıkarttığı isyanları bastırmak için biz İzmir, Balıkesir cephelerindeki kuvvetimizi azaltmağa mecbur olduk da Yunanlılar burnumuzun dibine kadar sokuldular."

SEBÎLÜRREŞÂD KASTAMONU'DA ÇIKIYOR

Sebîlürreşâd, 464. Sayısını, yedi aylık bir aradan sonra, 25 Kasım 1920'de Kastamonu'da yayınladı. Burada iki sayı daha çıkan dergide, Âkif'in şehirde ve civarında yaptığı konuşmalarla Millî Mücâdele'ye dâir haber ve yazılar bulunuyordu.

464. sayıda, Âkif'in Nasrullah Câmii'nde, birincisini 5 Kasım 1920 Cuma günü yaptığı konuşmaların metni yayınlandı. Derginin on bir sayfasını kaplayan yazı, İstiklâl

Savaşı'nın neden yapıldığını açıklayan en önemli tarihî vesikadır.[176] 465. ve 466. sayılarda ise Âkif'in Kastamonu kazalarında yaptığı diğer konuşmaların hülâsaları yayınlanmıştır.[177]

VA'AZIN CEPHELERE DAĞITILMASI

Kastamonu hitabesi sebebiyle 464. sayı birkaç kere basılarak Anadolu'ya ve cephelere dağıtıldı. Elcezîre kumandanı Nihad Paşa tarafından, Diyarbekir Vilâyet Matbaasında ayrıca bastırılarak, Elazığ, Diyarbekir, Bitlis,

---

176 Ömer Rıza Doğrul, 1944'te ufak değişikliklerle yayınladığı Kastamonu va'azı için şu notu koymuştu:

"...Kastamonu'nun bu câmi-i şerifinden bütün Türk milletine hitap ederek, Millî Mücâdele'nin hakikî mâhiyetini, millî vahdeti koruyarak canla başla savaşmanın Türk milleti için hayatî bir vazîfe olduğunu; Sevr muâhedesini kabul etmenin Türk milleti için ölümden başka bir şey olmadığını, tereddüde yer bırakmayan kat'iyyetle anlatarak bütün milleti Sevr muâhedesini yırtmaya davet etti. Onun bu mev'izası ayrıca bir risale hâlinde basılarak *memleketin her tarafında, bütün camilerinde ve bütün toplanma yerlerinde okundu ve bir taraftan dahilî nifaklara son vermeye, diğer taraftan Türk milletini kalkındırmaya yardım etti. Bu mev'iza ve hitabe tam manasıyla tarihî bir vesikadır.* Ve bu vesika o zaman Millî Mücâdele'nin karşılaştığı her meseleyi tavzih etmektedir." (Doğrul, s. 204) Erişirgil de bu va'azı şöyle değerlendiriyor:

"İstiklâl Harbi'nde halk inanını, hatta onu gerçekleştiren büyük adamların inanını *vuzuhla gösteren yazılı vesika, Atatürk'ün büyük Nutuk'undan sonra Âkif'in Nasrullah Câmi'indeki bu va'azı gelir* sanırım." (Erişigil, s. 419)

Va'azın metni için bkz.: Doğrul, s. 204-229/ *"Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücâdele"*, c. l, s. 359-390. İstanbul 1981, Kültür B. Yayını./İ.H. Şengüler, M.A. Külliyatı, c. 9, İstanbul 1992.

177 SR'ın Kastamonu'da yayınlanan 465 ve 466. sayıları ile Ankara'da çıkan ilk nüsha olan 467. sayısında da Mehmed Âkif'in Kastamonu'da kaldığı müddet zarfında kazalarında ve köylerinde yaptığı konuşmaların hülâsaları çıktı. Bu hülâsalar şu başlıkları taşımaktaydılar: *"Müslümanların Terakkileri İslâm'a sarılmalarına Bağlıdır"*, *"Tam Müslüman Olmadıkça Felâh Yoktur"*, *"Ye'se Düşenler Müslüman Değildir."* Ayrıca bkz. Fergan, c. l, s. 60-67/Karan, 15. tefrika.

Van vilâyetleri ve civarı halkına ve bütün cephelere dağıtılmıştır.[178]

Nihad Paşa'nın bunu haber veren ve Âkif'e teşekkür ve dua ederek, hürmetlerini takdim ettiği telgrafının metni ile Âkif Bey'in Paşa'ya verdiği cevap, Sebîlürreşâd'ın Ankara'da yayınlanan 468. sayısına derc olunmuştu:[179]

"Elcezîre cephesinin muhterem kumandanı Nihad Paşa Hazretleri tarafından başmuharririmiz Âkif Beyefendi'ye çekilen telgrafnamedir:

"Nasrullah câmi'-i şerîfinde îrâd buyurduğunuz mev'izayı hâvî mecmuanızın ancak bir nüshası elde edilebilmiştir. Diyârıbekir Câmi'-i Kebîr'inde Cuma namazından sonra kırâat edilerek mü'minîn-i hâzıra envâr-ı ma'neviyesinden hisseyâb-ı tenevvür ve tefeyyüz olmuşlardır. Fakat bu istifâde pek mahdud kalacağından cephe mıntıkasını teşkil eden El'aziz, Diyârıbekir, Bitlis, Van vilayetleriyle civar müstakil mutasarrıflıklar halkı da nasîbedâr edilmiş ve şerefiyle hukuku doğrudan doğruya zât-ı âlînize âid olmak üzere Diyârıbekir vilâyet matbaasında tab' ve teksîr ettirilerek bütün cepheye tevzî' olunmuştur. Cenâb-ı Hak mesâ'î-yi dîn ü vatan-perverânenizi meşkûr eylemesi temennîsiyle ihtirâmâtımı takdîm eylerim. 10-2-337

Elcezîre Kumandanı: Nihad"

"Üstâd-ı muhteremimiz tarafından da mukàbeleten şu telgrafnâme çekilmiştir:

"Diyârıbekir'de Elcezîre Kumandanı Nihad Paşa Hazretlerine

Hakk-ı âcizânemdeki teveccühât-ı devletlerine ansamîmi'l-kalb teşekkürler ederim. Nasrullah kürsüsündeki mev'izanın o havâlîde ve o cephedeki bütün dindaşlarımı-

---

[178] Mehmed Âkif, *"Kastamonu'da Nasrullah Kürsüsünde",* Diyâr-ı Bekir Vilâyet Matbaası, 1337, 32 sayfa. Bastıran: Elcezîre Cephe Kumandanlığı.

[179] SR, c. 18, no. 468, s. 315, 17 Şubat 1337 (1921), Ankara.

za tebliğine himmet ve delâlet cidden sezâver-i minnettir. Cenâb-ı Hak pek kıymetdâr bir rüknü bulunduğunuz kahraman ordumuzu zaferden zafere îsâl ve ümmet-i İslâmiyede belirmeye başlayan intibâhı müzdâd buyursun âmin.

16 Şubat 337 Mehmed Âkif"

ÂKİF'İN SAMİMİYETİ

Mehmed Âkif'in Müslüman Anadolu halkı üzerinde büyük te'siri vardı. Onun gerçek bir dindar, katıksız bir vatansever ve hâlis bir mücâhid olduğunu bilen Müslüman aydınlar ve halk, ona tam bir itimad beslemekteydiler. Gerçekten de Âkif bu itimada lâyıktı ve geçmişi olduğu gibi, yaşadığı hâl de bunun şâhidi idi.[180]

Kastamonu hitabesi sırasında Mehmed Âkif Bey, kırk yedi yaşında bulunuyordu. O sabah, yanında taşıdığı kitabın ne olduğunu soran Kastamonulu Hâfız Ömer Efendi'ye şu cevabı vermişti:

"Tefsîr-i Celâleyn'dir. Bunu dâima yanımda taşır, Kelâm-ı Kadîm gibi okurum. Şimdiye kadar on sekiz defa hatmettim. Şimdi on dokuzuncu hatme devam ediyorum."[181]

---

180 "...Türk kalkındı ve bütün düşmanlarına hadlerini öğretti. Vatanını kurtardı ve istiklâlini bütün dünyaya tanıttı. Türk'ün bu şekilde kalkınması için peygamberce çalışan ve bütün varlığıyla uğraşan vatan kahramanlarından biri, vatan şâiri Mehmed Âkif idi. Onun bu sırada îrâd ettiği mev'izalar, bütün Türk milleti tarafından dikkatle dinledi ve *onun sesini işitenler arasında millî savaşa inanmayanlar inandılar, millî savaşa karşı gelmek isteyenler uyandılar ve millî savaşı körletmek isteyenler millî savaşa yâr-ı can oldular. Mehmed Âkif'in bu millî mûcizede bir hissesi vardır ve bu hissesi bir hayli büyüktür.* Bu yüzden ona *millî savaşın manevî kahramanı* deniyor." (Doğrul, s. 191)

181 Fergan, c. 1, s. 674. Mehmed Âkif, Mısır'dan İstanbul'a son dönüşünde, yanında, üç lügat kitabıyla birlikte Celâleyn Tefsiri'ni de getirmişti. Kastamonu va'azından on altı sene sonra, bu tefsire olan ilgisi devam etmekteydi: *"Vefatından birkaç gün evvel ailesinin nez-*

Sebîlürreşâd'ın Kastamonu'da çıkan (25 Kasım, 3 Aralık, 13 Aralık 1920) üç sayısında *"Âsım"*ın 11-13. bölümleri de yayınlanmıştır.

ANKARA'YA DÖNÜŞ

Mehmed Âkif, Eşref Edib'le beraber 1920 Aralık ayı sonunda Ankara'ya döndü.[182]

Eşref Edib'in anlattığına göre:

Kastamonu dönüşünde Mustafa Kemal Paşa, Âkif'le ikisini davet ederek konuşmuş, onların İstanbul'dayken de Millî Mücâdele'ye yaptıkları hizmetleri bildiğini söylemiş, Âkif'in Kastamonu'da yaptığı konuşmalar için de:

"Sevr muâhedesinin memleket için ne feci bir idam hükmü olduğunu Sebîlürreşâd kadar hiç bir gazete memlekete neşr edemedi. Manevî cephemizin kuvvetlenmesine Sebîlürreşâd'ın büyük hizmeti oldu. Her ikinize de bilhassa teşekkür ederim" demiştir.[183]

Bir saat devam eden bu görüşmede, Mehmed Âkif'in hemen hemen hiç konuşmadığını kaydeden Eşref Edib, Paşa'nın, bir çok sorular sorarak kendisini söylettiğini;

---

dinde bulunan bu kitaplardan Tefsîr-i Celâleyn'i istetmiş, fakat okuyamamıştı." (Fergan, c. 1, s. 465, Ömer Rıza'nın yazısı.)

182 Mehmed Âkif'in 10 Nisan 1920 tarihinde İstanbul'dan hareket ettiğini ve 24 Nisan Cumartesi günü öğle vakti Ankara'ya vardığını biliyoruz. 5 Haziran'da Burdur mebusu olarak Meclis'e girmiş, oturumlara katılmış, 19 Ekim 1920'de Meclis tarafından vazifeli olarak Kastamonu'ya gelmiştir. Burada halkla temaslarda bulunup Eşref Edib'in SR'ı çıkarmasını temin etmiş, bu arada Ankara'ya birkaç kere gidip dönmüştür. Bu bilgilerin farkında olmayan bazı yazarların, Âkif Bey'in Eşref Edib'le birlikte Aralık ayı sonunda Ankara'ya dönüşünü, sanki İstanbul'dan Ankara'ya ilk gelişiymiş gibi göstermeler, fâhiş bir hatadır. Bu ağır yanlışa göre Mehmed Âkif, Millî Mücâdele'ye tam altı ay sonra katılmış olmaktadır... Âkif Bey'in Kastamonu günleri için *"Kastamonu'da"* bahsine bakınız.

183 Karan, 16. tefrika.

ayrıldıkları zaman ise Âkif'in "Çok fazla konuştun" diye kızdığını yazmaktadır.[184]

Sebîlürreşâd, 3 Şubat 1921 tarihli 467. sayısı ile Ankara'da çıkmaya başladı. Derginin, Kayseri'de yayınlanan 490. sayı (24 Eylül 1921) hâriç olmak üzere, 467-527 numaralı nüshaları Ankara'da neşrolunacaktır.

Ankara'da yayınlanan bu ilk nüshada, Âkif'in "Kastamonu havâlisinde" yaptığı konuşmalardan derlenen sonuncu yazı; 468. sayıda ise *"İstiklâl Marşı"*nın metni basıldı.[185]

İSTİKLÂL MARŞI

"Erkân-ı Harbiye"nin isteği üzerine, Maarif Vekâleti 7 Kasım 1920'de gazetelere verdiği bir ilân ile "İstiklâl Marşı için müsabaka açıldığını, güfte ve beste için beşyüzer lira mükâfat konulduğunu" bildiriyordu. Müsabaka haberi ayrıca vekâletin bir genelgesi ile bütün okullara duyurulmuştu.

Müsabakaya yedi yüzden fazla şiir geldi. Fakat içlerinde arzu edilen te'siri uyandırabilecek olanı yoktu. Bunun üzerine Maarif Vekili Hamdullah Suphi ve bâzı arkadaşları Mehmed Âkif'e başvurdular. Âkif ise "Para için şiir yazamam" diyerek müracaatları geri çeviriyordu. Kendi-

---

184 Eşref Edib, Karan'a anlattığı hatıralarında, bu konuşmada *Mustafa Kemal Paşa'nın, Abdülmecid Efendi'nin* "Anadolu'ya gelmekten niçin sarf-ı nazar ettiğini" de sorduğunu (bkz. 172. dipnot) ve *"Gelseydi çok iyi olurdu"* dediğini yazmaktadır. Eşref Edib aynı tefrikada, M. Kemal Paşa ile *"ittihâd-ı İslâm"* meselesi üzerine yaptıkları bir konuşmaya ve Paşa'nın, askerî konuların dışındaki bazı düşünce ve tutumlarına karşı olduklarını bildiği halde, en buhranlı zamanlarda bile kendisi ile Âkif'in aleyhinde bulunmamasına dair de bilgi vermektedir. (Karan, 16. tefrika)

185 SR, c. 18, no. 468, s. 305, 9 Cemâziyelâhir 1339/17 Şubat 1337 (1921). İstiklâl Marşı'nın bu ilk yayını ile daha sonra Meclis'çe kabul edilmiş olan bugünkü şekli arasında sadece tek bir kelime farkı vardı. Şiirin beşinci kıtasındaki *"uğratma"* kelimesi, ilk neşrinde *"bastırma"* şeklinde idi.

sine “Kazansa da para verilmeyeceği” va’ad olununca, şiirini yazdı.[186]

“İstiklâl Marşı” 1 Mart 1921’de BMM’de okundu ve 12 Mart’ta resmen kabul edildi. Gazetelerde yayınlandı; kartpostallar ve levhalar üzerine basılarak bütün yurda dağıtıldı. İlk yayını Sebîlürreşâd dergisindeki neşridir.[187]

“Çıkışı yapılmıştır, bizden alınız da ne isterseniz yapınız” demeleri üzerine, muhasebeden beş yüz lirayı almaya mecbur olan Mehmed Âkif, bu parayı *“Dârü’l-Mesâî”* adlı hayır kuruluşuna vermiştir. Hilâl-i Ahmet’in (Kızılay) bir kolu olan bu cemiyet, “fakir İslâm kadın ve çocuklarına iş öğreterek sefâletlerine nihâyet vermek” gâyesi ile kurulmakta olan bir müessese idi.

SEBÎLÜRREŞÂD’IN HABERİ

İstiklâl Marşı yazılması için açılan müsabaka, Âkif’in şiirini hangi şartlarla yazdığı, Marş’ın Meclis’te kabulü ve mükâfat olarak konan beş yüz liranın Âkif Bey tarafından nereye verildiği, Sebîlürreşad’da şu satırlarla haber verilmiştir:[188]

“İstiklâl Marşı

“Maarif Vekâletince müsabakaya konulan (İstiklâl Marşı) için dâhilde ve hâriçte bütün şâirlerimize ilân sure-

---

186 Fergan, c. l, s. 71 vd./Kâzım Nâmi Duru, *“Cumhuriyet Hâtıralarım”*, s. 5, 18; İstanbul 1958/Çantay, s. 62-77/Mâhir İz, *“Yılların İzi”* s. 124-133, 139-146, İstanbul 1975/Tansel, s. 96-99, 222/M. Önder, *“İstiklâl Marşı Belgeleri”,* Türk Edebiyatı dergisi, Aralık 1986, no. 158, s. 34-38. Çantay ve Mâhir İz merhumların eserlerinde ilk elemeyi kazanan diğer altı şiirin de metinleri vardır.

187 İstiklâl Marşı’nın Meclis’te ilk okunuşu ile müzâkere ve kabulüne dair Meclis zabıtları, *“TBMM Zabıt Cerîdesi”nin* 8. ve 9. ciltlerindedir. Marş’ın müzakere edilip alkışlarla karşılandığı celseye *Mustafa Kemal Paşa,* kabul celsesine ise *Adnan (Adıvar) Bey* başkanlık etmekte idiler. (ZC, c. 8. s. 434; c. 9, s. 12-14, 85-90/ Çantay, s. 73/Muhiddin Nalbandoğlu, *“İstiklâl Marşımızın Tarihi”,* İstanbul, 1964-1971.

188 SR. c. 19, no 472. s. 38, 21 Mart 1337 (1921). Kitabımızın yedinci bölümüne alınmış olan, İstiklâl Marşı’na dair hatıralara da bakınız.

tiyle müracaat edilmişti. Müsâbakada birinciliği ihrâz edecek zâta (500) lira mükâfât-ı nakdiyye verilmesi de tekarrür etmişti.

"Marşın mükâfât ile yazılmasına öteden beri tarafdar olmayan baş muharririmiz İslâm şâir-i muhteremi Mehmed Âkif Beyefendi hazretleri kendisine vuku bulan mürâcaatlere karşı bu endîşe-i hamiyyetini izhâr etmiş ve nihâyet bu cihet o necîb arzûsuna muvâfık bir sûrette halledilmek şartıyla 468 numaralı nüshamızda münderic marşı yazmış ve vekâlet-i müşârünileyhâya takdim eylemişti.

"Milletimizin ve bütün İslâm âleminin giriştiği istiklâl mücâdelesini pek beliğ ve canlı bir surette tasvîr ve terennüm eden muhterem üstâdımız Mehmed Âkif Beyefendi'nin mezkûr marşı, diğer marşlarla birlikte Büyük Millet Meclisi'nin geçenki müzâkeresinde mevzû-i bahs olarak, ittifâka yakın bir ekseriyyet-i azîme ile ve pek sürekli alkışlarla kabul edilmiş ve ba'del-kabûl Maarif vekîl-i muhteremi Hamdullah Suphi Beyefendi tarafından Meclis kürsüsünde okunarak Meclis yine büyük bir takdir ve alkış tufanlarıyla dolmuştur.

"İstiklâl Marşı için muhassas (500) lira Mehmed Âkif Beyefendi tarafından fakir çocuk ve kadınlara örgü öğretmek, bir ma'îşet te'mîn etmek emel-i hayr-perveriyle teşekkül etmek üzere olan (Dârü'l-Mesâî) ye teberru olunmuştur. Ötedenberi hayatını içtimâî, dînî tekemmülâtımıza hasr ile bu vâdîde millete lâyemût ve pek kıymetli şiirler, eserler ihdâ eylemiş olan müşârünileyh hakkında Büyük Millet Meclisi'nin gösterdiği takdîrât-ı kadir-şinâsâneye teşekkürler eder ve avn-i İlâhî ile yakında tam bir halâs ve istiklâl zamanlarının hulûlünü temennî eyleriz."

1921 yılında Mehmed Âkif'in iki yeni şiiri yayınlandı: *"Süleyman Nazif'e"* (15 Nisan) ve *"Bülbül"* (17 Mayıs)...[189]

---

[189] İngilizler tarafından Malta Adası'na sürülmüş olan Süleyman Nazif, orada yazdığı *"Son Nefesimle Hasbihâl"* şiirini, Ankara'ya göndermişti. 1 Aralık 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan manzumesinde Süleyman Nazif, yıkılan vatan karşısındaki

Fakat ayrıca, eski yazdıklarından, zamana uygun olarak seçilmiş sekiz parça manzumede, çeşitli sayılarda yeniden basılmıştır.[190]

BOLŞEVİKLİK HAKKINDA

1921 yılında, devam etmekte olan *"Esrâr-ı Kur'an"* tercümesinin dışında, imzalı tek yazısı Trabzon'dan mektup göndererek: *"Bolşeviklik (Komünizm) Müslümanlığın aynıdır, Müslümanlar mutlaka Bolşevik olmalıdır, diyenler var. Bu doğru mu?"* diye soran bir okuyucuya verdiği kısa cevaptır.

Soru ve cevap aşağıya aynen alınmıştır:[191]

"Sebîlürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesi Başmuharriri

"Faziletli Mehmed Âkif Efendi'ye,

"Faziletli Efendim Hazretleri,

---

hüznünü ifâde ettikten sonra, torunlarına, kaybolan vatan parçalarını daima hatırlamalarını vasiyet ediyor ve şiirin sonunda "sarsılmayan îmânına" güvenerek şöyle diyordu:

Rûhum benim oldukça bu îmanla beraber,
Üç yüz sene.. dört yüz sene... beş yüz sene bekler.

Üç-beş yüz sene değil, üç-beş sene dahi beklemeye tahammülü kalmayan Âkif, işte onun bu mısralarına bir itiraz olarak "Süleyman Nazif e" şiirini yazmıştır:

Beş yüz sene bekler mi? Nasıl bekleyeceksin?
Rûhun da asırlarca bu hüsrânı mı çeksin?
....
Saldırsa da kırk ehl-i salîb ordusu, kol kol,
Dört yüz bu kadar milyon esîr olmaz, emîn ol.

"Bülbül" ise Bursa'dan "elim haberler" alınırken, göz yaşları içinde yazılmıştı. Süleyman Nazif'in şiiri için bkz. Safahat, Edisyon Kritik, s. 447.

190 Safahat'ın Kültür Bakanlığı tarafından yapılan (Edisyon Kritik) baskısında, tekrar yayınlanan bu parçalar işaretlenmiştir.

191 *"Müslümanlık Bolşevikliğin Aynı mıdır?"*, SR, c. 19, no. 481, s. 131, 2 Mayıs 1337 (1921). SR'ın 18-25. ciltlerinde, "bolşeviklik, komünizm ve sosyalizm"den bahseden, yirmiye yakın yazı vardır.

“Size mühim bir şey soracağım. Bâzıları diyorlar ki:

“Bolşeviklik Müslümanlığın aynı imiş. Hakikaten öyle midir? Bir de öyle diyenler var ki, Müslümanlar mutlaka Bolşevik olmalı imiş. Çünkü böyle olursa pek ziyâde terakki ederlermiş. Lütfen bu husustaki fikrinizi cerîdenizle neşr edecek olursanız, fikirlerdeki tereddüdü izâle ederek memlekete büyük hizmette bulunmuş olursunuz. Bâki cevabınızı dört gözle bekliyorum efendim.

Trabzon: Ahmed Hilmi”

“Cevap:

“Efendim, sizi bekletmemek için suallerinize bugün kestirme bir cevap vereceğim. İnşâ’allah gelecek hafta daha ziyâde tafsilât veririz.

“Evvelâ iyice bilinmelidir ki, Müslümanlık başka Bolşeviklik başkadır. İkisinin bir olduğunu iddia edenler, ya esâsât-ı İslâmiyeyi anlamamışlar, yâhud Bolşevikliği tedkike lüzum görmemişlerdir.

“Müslümanların Bolşevik olmasına gelince, bir kere buna asla lüzum yoktur. Çünkü bu mezhebi Rusya’da meydana getiren hayatî, iktisâdî, siyâsî; zirâî, sınâî, elhâsıl daha birçok esbâb ve avâmil var ki hiç biri Müslüman memleketlerinde yok.

“Sâniyen bunların vücûdu farz-ı muhal olarak kabul edilse bile, Kur’an ile Hadis yerinde dururken Bolşevikliğin esâsât-ı hâzırasını kabule Müslümanlar için imkân tasavvur olunamaz.

“Bu yeni mezhebin âtîde alacağı şekle gelince onun için hiçbir şey söyleyemeyiz. Zira istikbâl öyle bir muammâdır ki Allah’tan başkası halledemez.”

Bu sualin Trabzon’dan gelmiş olmasının önemli bir tarafı vardı: Üç ay önce Rusya’dan Anadolu’ya gelerek, Komünizm propagandası yapmak ve Millî Mücâdele hareketini sahiplenmek isteyen Mustafa Suphi ve arkadaşları, Trabzon açıklarında öldürülmüşlerdi.

MECLİS'İN KAYSERİ'YE NAKLİ

Sakarya Harbi sırasında düşmanın Ankara'ya yaklaşması üzerine, mebus aileleri ve bâzı kuruluşlar Kayseri'ye gönderilmiş, Meclis'in de nakli konuşulur olmuştu. Millî Mücâdele merkezinin geriye çekilmesinin halka ve askere çok kötü te'sir edeceği ve bir bozguna sebep olacağı düşüncesi ile bu fikre şiddetle karşı çıkanların arasında Âkif de bulunmuş ve kalınması hususunda te'sirli olmuştur. Ailesini Ali Şükrü Bey ve ailesi ile birlikte Kayseri'ye gönderen Âkif, oğlu Emin'i "Benim öldüğüm yerde, oğlum da ölsün" diyerek yanında alıkoymuştu.[192]

Bu sözleri, Âkif'in, İstiklâl Harbi'ni milleti için son bir imkân saydığını ve bu savaşın kaybedilmesi hâlinde düşmanın bize hayat hakkı tanımayacağına inandığını göstermektedir. Âkif, böyle bir felâketi görmektense, düşman tarafından işgal edilmesi hâlinde Ankara'da oğluyla birlikte ölmeyi göze almıştı.

"GİDECEK YER KALMADI!"

Mehmed Âkif, Kastamonu kazalarında yaptığı konuşmalarda halka karşı, gözyaşları içinde şöyle feryâd etmiş; samimî hisleri ve ızdırabı ile dinleyenleri ağlatmıştı:[193]

"..O kahraman Müslümanlar size dünyalar kadar vâsi bir memleket, dünyaları titreten bir saltanatla târihler dolusu mefâhir bıraktılar.

"Ya sizler evlâdınıza, ahfâdınıza miras olarak acaba ne bırakıp gideceksiniz? Her karış toprağında binlerce şehidin hisse-i şâyiası bulunan namütenahi Müslüman yurtlarını elimizden çıkara çıkara bugün öyle bir hâle gel-

---

192 Fergan, c. l, s. 96/Karan, 18. tefrika /Mustafa Yatman, *"İstiklâl Marşı Şâiri ve Ankara",* Ankara Belediye Dergisi, yıl 2, no. 5, 1953, (Şefik Kolaylı'nın hâtıraları) / Kutay, s. 277, Emin Ersoy'un hâtıraları.

193 SR, c. 18, no. 467, s. 295, 3 Şubat 1337 (1921)

dik ki, artık maazallah yeni bir ric'ate imkân yok! İmkân olduğunu farz etsek meydan yok! Önümüzdeki düşmanı sürüp çıkarmazsak, arkamızda dîni, imânı, ırzı, namusu, evlâdı, iyâli barındıracak bir karış yer kalmamıştır. Bunu hiçbir zaman hatırınızdan çıkarmayınız..."

Mehmed Âkif, 1912'den beri, Cenâb-ı Hakk'a yakarıyordu:

Müslüman mülkünü her yerde felâket vurdu...
Bir bu toprak kalıyor dînimizin son yurdu!
Bu da çiğnendi mi, çiğnendi demek şer'-i mübîn,
Hâk-sâr eyleme yâ Rab, onu olsun.... Âmîn!

SEBÎLÜRREŞÂD KAYSERİ'DE

Eşref Edib, Kayseri göçü sırasında, Sebîlürreşâd'da çalışanlar ve aileleriyle birlikte, derginin evrak ve koleksiyonlarını da alarak Ankara'dan Kayseri'ye gitmişti.

Burada, önce idarecilerin isteği üzerine 1 Eylül'de Sebîlürreşâd adına bir beyannâme neşr ederek halkı yatıştırmış, sonra da derginin 490. sayısını Kayseri'de yayınlamıştır.

24 Eylül 1921'de çıkan bu sayının tamamını, o sırada Kayseri'de bulunan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in Ulucâmi'deki mühim hitabesi doldurmaktadır: *"Anadolu'nun Büyük ve Mukaddes Cihâdı"*.[194]

Savaşın duraklaması üzerine Ankara'ya dönen Eşref Edib, 10 Aralık'ta 491. sayıyı çıkararak neşriyata devam etmiştir.

---

194 Fergan, c. l, s. 96/Ali Rıza Önder, *"Kayseri Basın Tarihi"*, s. 41, Ankara 1972/Karan, 17. ve 18. tefrikalar. Eşref Edib'in hatıralarını not etmiş olan Karan, 19. yazıda, SR beyannâmesini ve *Ali Şükrü Bey*'in va'azından parçalar vermektedir. Burada, Eşref Edib, SR'ın bu sayısının da on binlerce basılıp dağıtıldığını söylüyor.

ÂKİF, ANKARA'DA NE BULMUŞTU?

1921 yılının ilk aylarında, Anadolu'da bir İslâm Kongresi toplanması fikri ortaya atılmış ve benimsenmişti. Eskişehir bozgunu üzerine geri kalan bu teşebbüs dolayısıyla M. Emin Erişirgil'in yazdıkları, Mehmed Âkif'in Ankara'daki hayatını, orada ne bulduğunu ve hangi ümidlerle, nasıl çalıştığını açıklığa kavuşturması bakımından mühimdir:[195]

"Eğer seksen yaşındaki annesini bir kağnı arabasıyla Kayseri'ye gönderme zorunda kaldığı Sakarya Harbi sırasındaki durumu istisna edilirse, Âkif'in gerçekten mütemâdî saadet duyduğu devir, yalnız İstiklâl Savaşı sıralarında, Tâceddin Dergâhı'nın bir odasında yaşadığı zamandır. Ne için? Bu oda konforlu olduğundan mı? Bu suale sadece gülünür. Odanın manzarasından mı? Elbette değil. O halde neden?

"Âkif bir kere Ankara'da istediği düşünce birliğini, ideal birliğini bulmuştu; herkes: Ya öleceğiz, ya müstakil yaşayacağız, diyordu. Millî Hükümet kurulduktan sonra bu tek hedef dışında fikir besleyenler, fısıldama hâlinde bile düşüncelerini yayamıyorlardı. En koyu mandacılar da eski inanlarını unutmuşa benziyorlardı da can ve başla bu millî ideal için çalışıyorlardı.

"O, Ankara'da İslâmlığın ilk devrindeki eşitliği de bulduğunu sandı: İki muhallebiciden birine, yahut iki lokantadan birine gittiniz mi, milletvekillerini de, bakanları da orada bulurdunuz: O zaman başka bir muhallebici veya lokantaya benzer başka bir yer yoktu ki... Kendi oturduğu oda, o sıralarda bulunabilecek yerlerin en iyilerindendi.

"Bu hâl ona Ömer'in adaletini kuruyoruz, zannını verdi. Bu kadar da değildi. O sanıyordu ki, diğer Müslüman milletlere de biz örnek oluyoruz: İstiklâlin ancak

---

195 Erişirgil, s. 427-430/Fergan, c. l, s. 95/Karan 17. tefrika/SER, c. 11. no. 255,

böyle elde edilebileceğini göstererek... Ona göre, bunun delilleri de vardı. İlk defa Ankara'ya kim elçi göndermişti? Afganistan, yani bir İslâm devleti. Anadolu savunmasından en çok sevinen kimdi? Hind Müslümanları, yani kölelikten kurtulmak isteyen dindaşları.

"İSLÂM KONGRESİ"

"O sıralarda her şey bu inanının yayıldığını anlatır gibi idi. Bir gün, *Hâkimiyet-i Milliye*'de Hüseyin Ragıb imzasıyla bir başyazı çıktı: Ankara'da bir İslâm kongresinin toplanması lüzumuna dair. Herkes bunun Mustafa Kemal Paşa'nın ilhamı eseri olduğunu biliyordu ve İngilizlerin bir Arap memleketinde toplamak istedikleri güya kongreye bir karşılık olacaktı. O makaleyi yazan Matbuat Umum Müdürü ertesi günü Eşref Edib'i çağırmıştı da ona şunları söylüyordu: Bu kongreye hazırlık olmak üzere Şer'iye Vekâleti'nde bir komisyon kurulacak, Recep Peker, siz, Âkif Bey vs. âza olacaksınız... Âkif bundan nasıl sevinmezdi?

"Onun bu saadetini bir parça gölgeleyen olay, sadece milletvekilliği ve bu vazifeden aldığı para idi. Her ay bu parayı ev masraflarını görsün diye, karısına verirken: Ben bu parayı hak etmiyorum, ama ne yapalım, der, sonra ilâve ederdi: Pek de hak etmiyoruz denmez ya! Zafer için elimden geldiği kadar çalışıyorum.

"Gerçekte o en çok Millet Meclisi âzâlarının bir kısmında beliren ihtiraslardan, politika cambazlığı arzularından, hele dedikodu sevgisinden nefret duyuyordu.[196]

"Tâceddin Dergâhı Şeyhi bu türlü politikaya bayılır bir adamdı. Âkif, bir gün, arkadaşlarına şunları demişti:

---

196 Zafer işaretlerinin belirdiği günlerde Ankara'da başlayan "cambazlık"ları, Tarık Buğra "*Firavun İmanı*" adlı romanında canlandırmıştır... Midhat Cemal Kuntay'ın, Meşrutiyet yıllarını anlattığı *"Üç İstanbul"*undan sonra bu romanda da Âkif, hikâyenin kahramanlarından biri olarak temsil edilmektedir.

Yanlış oldu bu, Şeyh Efendi, benim yerime milletvekili olacak, ben onun yerine post üzerine oturacaktım."

SAİD HALİM PAŞA

1922 yılının Şubat-Mayıs aylarında, Said Halim Paşa'nın, Malta esareti sırasında Fransızca olarak kaleme almış olduğu *"İslâm'da Teşkîlât-ı Siyâsiye"* adlı eser, Mehmed Âkif tarafından tercüme edilerek Sebîlürreşâd'da sekiz tefrika hâlinde yayınlanmıştır.[197]

Mütârekenin ilk günlerinde İngilizler tarafından Malta Adası'na sürülen Osmanlı devlet adamları arasında bulunan Said Halim Paşa, serbest bırakılınca Ankara'ya gelmek istemişse de kabul edilmemiş, İngiliz işgali altındaki Mısır'a da gidemediğinden Roma'ya yerleşmişti. Yayınlanan eser, 6 Aralık 1921 günü bir Ermeni tarafından Roma'da vurularak şehid edilen Paşa'nın son eseridir.[198]

Mehmed Âkif'in bu yazıları yayınlamasının sebebi, o sırada Ankara'da, savaş sona yaklaşırken, kurulacak olan rejim hakkında münakaşaların yapılıyor olmasıydı. Âkif Bey, bu eseri yayınlayarak İslâmiyet'in devlet idaresi için koyduğu esasları göstermek istemiştir.[199]

"LEYLÂ"

"Leylâ" şiiri Sebîlürreşâd'ın 8 Nisan 1922 tarihli 496. sayısında yayınlandı. Türkiye'de yazdığı son şiir olan bu güzel eserinde Âkif Bey, "Leylâ" ile "Müslümanların geleceği"ni yâni fikrinde ve gönlünde beslediği "İslâm'ın

---

197 SR, c. 19, no. 493-501, Şubat-Mayıs 1337 (1921).

198 İbnülemin Mahmud Kemal inal, *"Son Sadrazamlar",* s. 1893-1932, İstanbul 1969.

199 Kitap 1991'de tarafımızdan sadeleştirilerek yayınlandı: Said Halim Paşa, "*Buhranlarımız ve Son Eserleri*" içinde, s. 223-289, İstanbul 1991 (4. baskı, s. 215-264, İstanbul 2003). Daha önce de İsmail Kara'nın *"Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi"* adlı derlemesine yine sadeleştirilerek alınmıştı: c. l, s. 79-113, İstanbul 1986.

yüksek gâyesi"ni, "Müslümanların uyanışını, esaretten kurtuluşunu" ve "İslâm birliği"ni temsil etmiş; son ümidi olan Anadolu İstiklâl Savaşı'nın sonunda da bu gâyenin tahakkuk edemeyeceğinin anlaşılması üzerine duyduğu sukùt-i hayâli ve ızdırâbı dile getirmiştir.

"Gölgeler" kitabına girecek olan kırk sekiz mısralık şiirin, son kısmı:

Hayır! Şark'ın, o hodgâm olmayan Mecnûn-i nâ-kâmın,
Bütün dünyâda bir Leylâ'sı var: Âtîsi İslâm'ın
Nasıldır mâsivâ, bilmez; onun fânîsidir ancak:
Bugün, yâdıyle müstağrak, yarın, yâdında müstağrak!
Gel ey Leylâ, gel ey candan yakın cânan, uzaklaşma!
Senin derdinle canlardan geçen Mecnun'la uğraşma!
Düşün: Bîçârenin en kahraman, en gürbüz evlâdı,
Kimin uğrunda kurbandır ki, doğrandıkça doğrandı?
Şu yüz binlerce sönmüş yurda yangınlar veren kimdi?
Şu milyonlarca öksüz, dul kimin boynundadır şimdi?
Kimin boynundadır serden geçip berdâr olan canlar?
Kimin uğrundadır, Leylâ, o makteller, o zindanlar?
Helâl olsun o kurbanlar, o kanlar, tek sen ey Leylâ,
Görün bir kerrecik, ye's etmeden Mecnûn'u istîlâ.
Niçin hilkat zemîninden henüz yüksekte pervâzın?
Şu topraklarda, şâyed, yoksa hiç imkân-ı i'zâzın,
Şafaklar ferş-i râhın, fecr-i sâdıklar çerâğındır;
Hilâlim, göklerin kalbinde yer tutmuş otâğındır;
Ezanlar nevbetindir. İnletir eb'âdı haşyetten;
Cihâzındır alemler, kubbeler, inmiş meşiyyetten;
Cemâ'atler kölendir. Kâ'be'ler haclen... Gel ey Leylâ,
Gel ey candan yakın cânan ki gâiblerdesin, hâlâ!
Bu nâzın elverir, Leylâ, in artık in ki bâlâdan,
Müebbed bir bahâr insin şu yanmış yurda, Mevlâ'dan.

CEPHEDE

Mehmed Âkif 1-16 Ağustos 1922 târihleri arasında Ali Fuad Paşa'nın başkanlığında teşkil edilerek, cepheleri dolaşan bir mebuslar hey'etinin içinde bulunmuş; bu ayın sonunda başlanacak olan büyük savaş öncesinde askerlerle cesaret verici konuşma ve sohbetler yapmıştı.[200]

Büyük taarruzun zaferle neticelenip düşmanın İzmir'e doğru kovalandığı günlerde ise Âkif, heyecan içinde Ankara'da duramamış, oğlu Emin'i de yanına alarak, cesetlerle dolu savaş sahalarını dolaşmış, düşmanın bıraktığı yangınlara su taşımış, bu şekilde Bilecik'e kadar gitmiştir.[201]

*"Âsım"*dan 1922 yılı içinde sadece bir bölüm yayınlanmıştır.[202]

ABDÜLAZİZ CÂVİŞ

1922 Eylül ayı başında BMM kararıyla Şer'iye Vekâleti'ne bağlı olarak kurulmasına karar verilen *"Tedkîkàt ve Te'lîfât-ı İslâmiye Hey'eti"* adındaki "İslâmî Araştırmalar ve Eserler Kurulu"na Mehmed Âkif Bey de üye seçilmiştir.[203]

1923 yılı başlarında Ankara'ya gelen ve hem âlim, hem de mücadeleci bir fikir ve dâva adamı olan Abdülaziz Câviş, "Tedkîkàt ve Te'lîfât-ı İslâmiye Hey'eti"nin başına getirilmişti. 1912-1918 yıllarında da İstanbul'da bulunan ve İslâm âlemini uyandırmak için çıkardığı Arapça dergi-

---

200 ZC, c. 22, s. 64, 170/Çantay, s. 225.

201 Kutay, s. 293-294, Emin Ersoy'un Hatıraları.

202 Medreselerin ıslah edilmesini isteyerek "nutka gelen deli vali"ye, bir müderrisin verdiği enfes cevaptır.

203 Fergan, c. 1, s. 98/1338 (1922) yılı Şer'iye Vekâleti bütçesi müzakeresi zabıtlarında bu teşkilâtın kuruluşu hakkında bilgi vardır: SR, c. 20, no. 514, s. 231 ve no 515, s. 251.

leri, buradan Müslüman ülkelere dağıtan Câviş, Müslümanların kurtuluşunu, Türkiye'nin önderliğinden bekliyordu. Abdülaziz Câviş, Berlin'de Almanların elinde bulunan Müslüman harp esirleri arasında uzun zaman kalarak, onları geleceğin İslâm istiklâl mücâhidleri olarak yetiştirmeye çalışmış, Almanca bir İslâmî dergi de çıkarmıştı.[204]

Mehmed Âkif, Câviş'in *"İçkinin Hayât-i Beşerde Açtığı Rahneler"* adlı eserini Türkçe'ye çevirerek Sebîlürreşâd'ın Ankara'da çıkan son sayılarında yayınladı. Bu tercüme, aynı yıl içinde kitap olarak da basılmıştır.[205]

ALİ ŞÜKRÜ BEY VAK'ASI

1923 yılı Mart'ının son günlerinde Trabzon mebusu, müstâfi Bahriye Kurmay Binbaşı Ali Şükrü Bey'in ortadan kayboluşu, Birinci Meclis'in târihinde bir dönüm noktası olmuştur. Birkaç gün sonra iple boğulmuş olarak cesedi bulunan Ali Şükrü Bey, Meclis'teki muhalif mebusların lideri ve sözcüsü durumunda idi.[206]

Ankara'da bir matbaa kurmuştu ve *"Tan"* adıyla günlük bir gazete çıkarmaktaydı.[207]

Ali Şükrü Bey'in gazetesinin başlığı altındaki şu imzasız kıt'anın Mehmed Âkif Bey'e âid olduğunu tahmin edebiliriz:

---

[204] Ömer Rıza Doğrul, *"Abdülaziz Câviş,"* maddesi, İslâm-Türk Ansiklopedisi, c. 2, s. 365-371, İstanbul 1944... Muhammed Eroğlu, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. l, s. 187, İstanbul 1988.

[205] SR. c. 21, no. 522-27, Ocak-Nisan 1339 (1923).

[206] Kadir Mısıroğlu, *"Trabzon Mebusu Şehîd-i Muazzez Ali Şükrü Bey",* İstanbul 1978, 304 sayfa. Eserde Ali Şükrü Bey'in Meclis'teki konuşmaları ile kayboluşundan sonraki celselerdeki heyecanlı müzakerelerin zabıtları ve merhumun Kayseri Ulu Câmi'indeki hitabesinin bir kısmı da mevcuttur. Birinci Meclis'teki Lozan müzakereleri için ayrıca bkz.: Aynı yazar, *"Lozan Zafer mi, Hezimet mi?", c.* l, s. 325 vd.. İstanbul 1971.

[207] Gazete 19 Ocak 1923'te intişâra başlamış ve Ali Şükrü Bey'in şehâdetine kadar 63 sayı çıkmıştır.

Garb'ın, üç yüz sene var, gündüze dönmüş gecesi,
Sen de ey Şark, uyuyorsun o zamandan beridir.
Kararan başka sular, şimdi senin nevbet, uyan,
Doğuyor beklediğin gün: Ağaran tan yeridir.

Lozan müzâkerelerinde hükümetin yanlış hareket ettiğini, "Mîsâk-ı Millî"ye uymadığını, Musul'u elden kaçırdığını ve daha başka mes'eleleri ileri süren muhalifler, hükümeti şiddetle sıkıştırmakta idiler.[208]

Ali Şükrü Bey, Mehmed Âkif'in yakın dostuydu. İstanbul'dan Ankara'ya beraber gelmişlerdi. Âkif Bey ailesini Şükrü Bey ve ailesi ile Kayseri'ye göndermişti. Ankara'daki evleri birbirine çok yakındı.

Ali Şükrü Bey'i, Mustafa Kemal'in, eski çetecilerden kurulu muhafız bölüğünün başında bulunan Topal Osman Ağa'nın öldürtmüş olduğu meydana çıktı ve katiller cezalandırıldı. Oğlu Emin, bu vak'aya çok üzülen Âkif Bey'in, ondan sonra Meclis'den soğuduğunu yazmaktadır.[209]

Mehmed Âkif'in talebesi ve dostlarından olan ve o sırada Meclis zabıt kaleminde vazifeli bulunan Mâhir İz ise hatıralarında "Ali Şükrü Bey'in cenazesine, korktukları için memurların katılamadıklarını, kendisinin katıldığını ve merhum için bir mersiye yazdığını; ancak Âkif Bey'in neşrine müsaade etmediğini" bütün vak'anın öncesi ve sonrasını tafsilâtıyla birlikte yazmakta ve şiirin metnini de vermektedir.[210]

Esasen 1 Nisan 1923'te yeniden seçim kararı alan Birinci Meclis, 21 Mayıs'ta son defa toplanıp, dağılacaktır.

---

208 Kadir Mısıroğlu, *"... Ali Şükrü Bey"*, s. 130-138.

209 Kutay, s. 274-276. Emin Ersoy'un hâtıraları. Âkif'in büyük oğlu Emin, babasının çok sevdiği mebus dostlarından Erzurum mebusu Gözübüyük-zâde Ziya Hoca'nın Meclis'te hakarete uğradığı ve yine Balıkesir mebusları Hasan Basri (Çantay) ile Abdülgafur (Iştın) Hoca'nın da ayrıldıkları için üzüldüğünü söylemektedir.

210 Mâhir İz, "*Yılların İzi*", s. 89-94, İstanbul 1975.

VII

İSTANBUL'DA SON GÜNLERİ

Mehmed Âkif, 1923 Mayıs ayı başında, ailesiyle birlikte İstanbul'a döndü. Beylerbeyi'nde Çakaltepe'nin üzerindeki geniş bir eve yerleştiler.[211]

DERGİ VE YENİ YAYINLAR

Sebîlürreşâd, 16 Mayıs 1923 tarihli 528. sayısı ile yayınına İstanbul'da devam etti.[212]

Derginin bundan sonra çıkan 1923 yılı sayılarında Mehmed Âkif'in, Abdülaziz Câviş'ten üç tercümesi çıktı: *"Müslümanlık Fikir ve Hayata Neler Bahşetti?"* ile *"Müslümanlık'ta Kadının Hukuku"* ve *"Anglikan Kilisesi'ne Cevap".* Yirmisekiz sayı devam eden sonuncu tercümenin tefrikası 1924'te bitmiş ve eser, 1925'te kitap olarak da basılmıştır: "Anglikan Kilisesi'ne Cevap", müellifi: Şer'iye Vekâleti Tedkikât ve Te'lifât-ı İslâmiye Hey'eti Reisi Şeyh Abdülaziz Câviş, mütercimi: Mehmed Âkif, İstanbul 1339-1341, 290 sayfa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Şer'iye ve Evkaf Vekâleti... neşriyatı.

Mehmed Âkif Bey, 1923 yılı Ekim ayında, Abbas Halim Paşa'nın davetlisi olarak, onunla birlikte Mısır'a gitmiş, 1924 ilkbaharında İstanbul'a dönmüştür.[213]

---

211 Mehmed Âkif'in, İstanbul, Ankara ve Mısır'da iken oturduğu yerler için bkz.: Fergan, *c.* l, s. 117, 137, 171, 173, 194, 196, 210, 235, 283, 292, 299, 432, 437, 444, 445, 448, 449, 456, 577/ Kuntay, s. 129, 179, 288/M. İz, *"Yılların İzi",* s. 124, 139, 141.

212 SR, *c.* 21, no. 528-529, 30 Ramazan 1341/16 Mayıs 1339.

213 Fergan, c. l, *s.* 99.

“ÇANAKKALE ŞEHİDLERİ” ŞİİRİ

1924 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında *“Âsım”*ın son tarafından üç parça yayınlandı. Şiirin *“Çanakkale Şehidleri”* diye bilinen bölümü, 10 Temmuz tarihli 608. sayıda çıkmıştır.

*“Âsım”*ın kitap olarak neşri de Ağustos ayı ortalarında yapıldı: İstanbul, Âmidî matbaası, 1342, 132 sayfa, Sebîlürreşâd Kütüphanesi Neşriyatı.

Süleyman Nazif, 1919’da Servet-i Fünûn mecmuasında tefrika olunan yazılarını, bâzı değişiklikler yaparak ve sonuna*, “Bir Mu’cize-i Şi’r”* başlığı ile yeni yayınlanan “Âsım”a dâir bir makale ekleyerek, 1924 yılı sonunda neşr etti: *“Mehmed Âkif, Şâirin Zâtı ve Âsârı Hakkında Ba’z-ı Ma’lûmât ve Tedkîkât”,* İstanbul, Amidî matbaası, 1343-1924, 106 sayfa.[214]

“FİR’AVUN İLE YÜZ YÜZE”

Mehmed Âkif’in, El-Uksur’da Firavun mezarlarıyla dolu bir dağın ilhamı ile nazm ettiği *“Fir’avun ile Yüz Yüze”* adlı 216 mısralık şiir, 25 Aralık 1924 tarihli Sebîlürreşâd’da çıktı. Kendisi bu sırada, yine Abbas Halim Paşa ile birlikte, kışı geçirmek üzere Mısır’a dönmüş bulunuyordu. Şiirden birkaç beyit:[215]

Adâletin ne şehâmetli bir tecellîsi,
Şu, leş görür gibi görmek İkinci Amnofis’i!
....
Bu Fir’avun ki, cehennemdi yerde kâbûsu,
Cehennem olmadan evvel vücûd-i menhûsu;
Bu Fir’avun ki korkudan büküp belini,
Huşû içinde tavâf eylemişti heykelini...

---

214 Eser, eski ve yeni harfli sayfalar karşılıklı olarak ve bazı açıklamalar eklenerek tarafımızdan neşre hazırlanmış ve basılmıştır: İstanbul 1991, (VII + 108 + 136) sayfa, İz Yayıncılık.

215 Safahat, Gölgeler.

....
Zemîne sığmadı bir türlü, korkarım, cesedin;
Yazık ki murdarı toprak bulup da örtemedin!
Değer mi dağları tırnakla, dişle oydurarak,
İçinde bir leş için muhteşem saray kurmak?
....
Bileydim, ey koca Mısr'ın ilâh-ı üryânı!
Mezâra, heykele âid bütün bu velveleler,
Bekàn için mi hakîkat? Merâmın oysa, heder:
Evet, bütün beşerin hakkıdır bekà emeli;
Fakat bu hakkı ne taştan, ne leşten istemeli!

İÇE DÖNÜŞ: "GECE"

Sebîlürreşâd'ın 1925 yılı ocak ayı sayılarında, Hilvan'da yazıp gönderdiği iki şiiri yayınlandı: *"Gece"* ve *"Vahdet"*.[216]

*"Vahdet"*te, eski Müslümanların aralarındaki sevgi ve bağlılık hislerinin kuvveti, Yermük savaşında geçmiş olan bir fedâkârlık vak'ası ile anlatılıyordu. Bu şiir Mehmed Âkif'in Sebîlürreşâd'da yayınlanan son şiiri olmuştur.

"Gece" şiiri o zamana kadar bin türlü cemiyet dertleri, savaş felâketleri içinde yaşayan, Müslümanların hâline üzülen, onlar için feryâd eden, düştükleri kötü durumdan nasıl kurtulacaklarını araştıran Âkif'in –birinci Safahat'taki bazı manzumelerden sonra– ilk defa olarak, tekrar kendi iç dünyasına dönüşünün işâretini vermekteydi.

---

216 *Gece:* SR, c. 25, no. 633, s. 129, 12 Cemâziyelâhir 1343/8 Kânûnisânî 1341 (8 Ocak 1925). *Vahdet:* SR, c. 25. no. 635, s. 161, 26 Cemâziyelâhir 1343/22 Kânûnisânî 1341 (22 Ocak 1925). Gerek bu iki şiirin ve gerek SR'da yayınlanmayan *Hicran, Secde* ve *Hüsam Efendi Hoca* gibi son şiirlerinin altlarında bulunan ve yazıldığı tarihi gösteren notların, Rûmî yılbaşının değiştirilmesi sebebiyle, Âkif Bey tarafından dalgınlıkla yanlış konduğu hakkındaki tahmin ve izahatımız için bkz. Safahat, edisyon kritik, 1241 numaralı dipnot.

Bundan sonra gelen ve "Gece"nin devamı olan *"Hicran"* ve *"Secde"* şiirleri de aynı hisleri terennüm edecektir.

Bir ömür boyu verdiği mücadelenin, istediği gibi neticelenmediğini, İslâm dünyası için beklediği kurtuluşun, bu sefer de gelecek bir zamana kaldığını gören Âkif, bir tevekkül ve tasavvuf neşvesi ile bu şiirlerinde, kırık gönlünü Rabbine açmakta ve ona kavuşmayı dilemektedir. *"Gece"*den beyitler:[217]

Bütün kandillerin tehlîle dalmışlar... Şaşırdım ben:
Nasıl ma'bed ki sun'un, sermedî bir secde gökkubben!
....
Diyorlar, hep senin şemsinden ayrılmış, bu ecrâmı...
İlâhî, onların bir ân için olmazsa ârâmı...
Nasıl dursun, benim bîçâre gölgem, senden ayrılmış?
Güneşlerden değil, yâ Rab, senin sînenden ayrılmış!
....
Karanlıklar, ışıklar, gölgeler sussun ki, Allah'ım,
Bütün dünyâyı inletsin benim secdem benim âhım.
Ömürler geçti, sen yoksun, gel ey bir tânecik Ma'bûd
Gel ey bir tânecik gâib, gel ey bir tânecik mevcûd!
....
Gel ey dünyâların Mevlâ'sı, ey Leylâ-yı vicdânım,
Senin yâd olduğum sînende olsun, varsa, pâyânım!

SEBÎLÜRREŞÂD'IN SONU

13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Said isyânı sebebiyle hükümet, *"Takrîr-i Sükûn"* kanununu çıkartarak, ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı ve birçok gazeteyi kapatmış; çok sayıda gazeteciyi hapsederek, *"İstiklâl Mahkemeleri"*ne göndermişti.

Sebîlürreşâd da 6 Mart 1925'te Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılan gazeteler arasındaydı. Böylece derginin

---

[217] Safahat, Gölgeler.

27 Ağustos 1908'de başlayan yayın hayatı, 5 Mart 1925 tarihli 641. sayısı ile sona ermiş oluyordu. Yirmibeşinci ciltten onyedi sayı çıkmıştı...

1925 yılının Mayıs ayında tevkif olunan Eşref Edib, Ankara "İstiklâl Mahkemesi"nde muhâkeme olunup beraat etmiş; fakat tahliye edilmeyerek, bu sefer de Diyarbakır "İstiklâl Mahkemesi"ne gönderilmişti. Yeniden yargılanan Eşref Edib, 13 Eylül 1925'te, diğer gazetecilerle beraber, buradan da beraat etmiştir.[218]

Eşref Edib Fergan, 1925 yılından sonra, *"Sebîlürreşâd Kütüphanesi"* adı altında eskiden bastırdığı kitaplardan, günün siyasetine çok aykırı sayılmayanlarını satmaya, imkân ve fırsat elverdikçe yenilerini basarak dine ve millete hizmete devam etmiştir.

Fikir hürriyetinin biraz genişlemesi üzerine Ekim 1940'da, 1948 Ekim'ine kadar iki cilt ve (100 + 4) sayı devam edecek *olan "İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası"*nı çıkarmaya başlamıştır. *"İslâm-Türk Ansiklopedisi"*nin fasiküllerine kapak vazifesi gören derginin ilk elli ve son dört sayısı dörder sayfa, 51-66. sayıları sekiz sayfa ve 67-100. sayıları ise on altı sayfa olarak çıkmıştır.[219]

Bu dergi, Nisan 1948'de çıkan 100. sayısından sonra adını değiştirerek, Mayıs 1948'de "Sebîlürreşâd" olmuş ve birinci sayıdan başlayarak devam etmiştir.

---

[218] Eşref Edip, *"Sebîlürreşâd İstiklâl Mahkemelerinde",* SER, c. 12-14, no. 282-328, Aralık 1958- Mayıs 1963. Kırk iki sayı devam eden yazıda, "İstiklâl Mahkemeleri" adı verilen yerlerde yapılan muhakemelerin, ne kadar siyasî ve keyfî olduğu, yaşanmış –acı ve gülünç– olaylarla anlatılmaktadır.

[219] *"İslâm-Türk Ansiklopedisi",* Eşref Edib Bey'in idaresinde çıkan ve zamanın İslâm âlimleri tarafından kaleme alınan önemli bir eserdir. 1940-48 yılları arasında yetmiş dört fasikül, iki cilt, 748 + 384 sayfa çıkabilmiştir. Birinci cildinde uzun Â harfi bitmiş, ikinci cildi, "Abdülgani" maddesinde kalmıştır. Mecmuanın yüz sayısı ile birlikte yetmiş fasikülü verilen ansiklopedi, Ekim 1948'e kadar dört forma daha çıktıktan sonra kapanmıştır. Son dört fasiküle kapaklık eden mecmua da – mükerrer olarak– 71 - 74 numaralarını almıştır.

Dergisini "Sebîlürreşâd" adıyla yeniden onbeş cilt ve 362 sayı daha çıkaran Eşref Edib Fergan Bey, 1966 yılı Şubat ayında neşriyatına son vermiştir. [220]

Büyük bir azimle, 1908'den 1966'ya kadar 58 yıl sebat eden, dergisini 42 cilt ve 1103 sayı çıkaran, birçok kitap yayınlayan ve önemli bir ansiklopediye başlayan bu büyük iman ve irfan mücahidi, 15 Aralık 1971'de vefat etmiştir. Allah rahmet eylesin.

"HİCRAN"

1925 yılı başında Hilvan'da *"Hicran"* ve *"Hüsam Efendi Hoca"* manzumelerini yazan Mehmed Âkif, Mayıs ayı sonunda İskenderiye'den deniz yoluyla İstanbul'a gelmişti.

"Hicran"dan birkaç beyit:

İlâhî! Söktüm attım, işte hücrem şimdi çırçıplak:
Ne âfâkında tek kandil, ne mihrâbında seccâde:
Ezelden bildiğin toprak, bütün varlıktan âzâde.
Serilmiş secdelerdir bekleyen yerlerde mihmânı:
Bu üryan şu'le dersen, sînemin pâyansız îmânı.

---

220 Sırâtımüstakîm/Sebîlüreşâd dergisi için bkz. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,* c.8, s.6-9 Dergâh Y., İstanbul 1998 Son üç paragrafta, derginin yeni yazı zamanındaki (100+362) sayılık yayını kısaca özetlendi. 641 sayılık ilk dönem neşir safhalarını da toplu olarak buraya kaydedelim: a) İstanbul'da, 1-463 (27 Ağustos 1908-6 Mayıs 1920); b) Kastamonu'da 464-466 (25 Kasım 1920-13 Aralık 1920); c) Ankara'da, 467-489 (3 Şubat 1921-24 Temmuz 1921): d) Kayseri'de, 490 (24 Eylül 1921); e) Ankara'da, 491-527 (10 Aralık 1921-22 Nisan 1923); f) İstanbul'da, 528-641 (16 Mayıs 1923-5 Mart 1925). Buna göre dergi, İstanbul'da 577, Kastamonu'da 3, Kayseri'de 1 ve Ankara'da 60 sayı çıkmıştır. "*Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar*" ın yeni baskısına, Sebîlürreşâd'ın bütün yayın macerasının ele alındığı bir araştırma konulacaktır.

İlâhî! Bir hatâ ettimse, elvermez mi hüsrânım?
Güneşler doğdu, aylar doğdu, ben hâlâ perîşânım!
....
İlâhî! Pek bunaldım, nerde nûrun? Nerde gufrânın?
Cehennem gezdirip dursun mu âfâkımda hicrânın?
Evet, gafletti sun'um, lâkin insan gaflet etmez mi?
Yıkandım, bir ömürdür döktüğüm, yaşlarla, yetmez mi?
....
İlâhî sînemin çınlar durur yâdınla eb'âdı,
Ne yapsın âbidin sensiz bu vîran vahşet-âbâdı?
....
Bütün cevviyle, ecrâmıyle insin, târumâr olsun,
Nedir mânâsı bir kalbin ki, âfâkında sen yoksun!
Güneşler geçti, aylar geçti, artık gel ki, mihmânım,
Şuhûdundan cüdâ îmanla yoktur kalmak imkânım.[221]

KUR'AN TERCÜMESİ

1925 yılı Mayıs ayında, Kahire'den İstanbul'a dönen Âkif, başyazarı bulunduğu dergiyi kapatılmış ve onun sahibi, yirmi yıllık arkadaşı Eşref Edib'i, "isyana teşvik" suçuyla ve idam isteği ile muhâkeme edilirken bulmuştu.[222]

---

[221] Habeşistan'da Osmanlı elçi vekilliği yapmış olan, meşhur seyyah Mehmed Tevfik Efendi'nin oğlu Mehmed, Mısır'da Mehmed Âkif'in talebesi idi. Onun bir hâtırası (Fergan, c. l, s. 165):
Hicran şiirini okuyorduk. "Ben bunu pek anlamadım" dedim. "Anlaşılmayacak nesi var?" diye bana kızdı. Sonra okumaya, izah etmeye başladı: "Buradaki mâbedden maksadım, kalb. Yâni: Gittim o boş kalbi ilimle, irfanla süsledim. Çünkü oraya Mâbud girecekti. *Ne yanlışmış hesabım: Hiç kapımdan geçmez oldun bak!* Demek ki ben aldanmışım, orası ilimle, zahirî şeylerle aydınlanmıyormuş, süslenmiyormuş. Sonra ne yapıyorum? Onları söküp atıyorum. Gafletimden öyle hesap etmişim, onlar hep varlıkmış, onları atıyorum..."

[222] Âkif'in İstanbul'daki son günlerinde onunla beraber bulunan şâir *Rûhi Nâci Sağdıç,* o günlerde Âkif'in içinde bulunduğu üzüntülü hali şöyle anlatıyor: →

Diyanet İşleri Başkanlığı, bir Kur'an-ı Kerim tercümesi ve tefsiri ile hadis kitabı *"Tecrîd-i Sarîh"*in tercümesini yaptırmak istiyordu. Tefsir, Elmalılı Hamdi Efendi'ye ve Tecrîd tercümesi Ahmed Naim Bey'e ısmarlanmıştı. Ancak "Tercüme" için herkesin düşündüğü zât Mehmed Âkif idi.

Âkif uzun müddet, bu teklifi reddetti. Fakat bu iş için Diyanet tarafından vazifeli olarak gelen Aksekili Ahmed Hamdi Bey'in devamlı ısrarı ve Âkif'in çok sevdiği ve saydığı diğer dostlarını da araya koyması sonunda, *"adına meâl denmesi ve Elmalılı'nın tefsiri ile birarada basılması"* şartıyla teklifi kabul etti. Meâl için ayrılan altı bin liradan kendisine bin lira verildi ve anlaşma imzalandı.

Mehmed Âkif, 1926 yılı başından itibaren Kur'an tercümesi için çalışmaya başlamış ve mektuplarından anlaşıldığına göre 1929 yılı sonunda müsveddeyi bitirmiştir. 1932'de Mısır'a giden Eşref Edib, temize çekilmiş olan meâli okumuş, hayran kalarak, İstanbul'a getirip basmak istemişse de Âkif Bey, sayfaların yanına koyduğu notları göstererek:

"Şu tashihleri görüyorsun ya. Onlar hep tebyizden sonra olmuştur. Bir kelimenin en güzel zannettiğim karşılığını bir zaman sonra beğenmem. Daha güzel bir tercüme aklıma gelir. O kelimenin bütün tercümelerini değiştirmek icap eder..." demiş; ayrıca bazı âyetlere, müfessirlerin verdikleri farklı mânâları da not olarak koymak istediğini, sonra meâlin bir ilim hey'eti tarafından gözden geçirilmesi gerektiğini, ancak ondan sonra basılabileceğini söylemiştir. Eşref Edib'in ısrarı üzerine, son sözleri ise şöyledir:

"Her akşam Üsküdar'a beraber dönüyorduk. Yolda ve vapurda selâmcılar ve ihtiramcılar önünden Âkif sıkıla büzüle geçiyordu... Rast gelen en bigânelerin bile derlenip toplanıp Âkif'ten iltifat istemesi, onun herkes tarafından tanındığına ve pek sevildiğine alâmet idi. Bununla beraber öyle candan ve temiz muhabbetlere, hürmetlere gark olan Âkif, yine melâl ve merâret içinde kahr oluyor gibiydi." (Çantay. s. 263)

"Canım, ben bunu mezara götürecek değilim ya. Maksad, daha güzel olması, hatâdan salim bulunmasıdır. Noksanı tamam olmayınca, nasıl neşrine müsâade ederim?"[223]

TERCÜMEYİ NEDEN VERMEDİ?

1931 yılının Ramazan ayında resmen seçilmiş bâzı hâfızlar, İstanbul'un büyük câmilerinde Kur'an yerine, Türkçe tercümesi ile "aşır"lar okumuşlardı. Bu hâfızların isimleri ve okuyacakları câmiler, gazetelerde ilân edilmekteydi.

Aynı şey 1932 Ramazan'ında (Ocak-Şubat) da tekrarlandı. Bu sefer Kadir gecesinde Ayasofya Câmii'nde terâvihten sonra Kur'an yerine okunan tercümesi, radyodan da verilmiş; Ramazan'ın son Cuma'sında ise smokinli olarak Süleymâniye minberinden hutbe okuyan Sâdeddin Kaynak'ın resmi gazetelerde çıkmıştı.

Daha önce de İstanbul'da Göztepe Câmii'nde Kur'an yerine Türkçesini okuyarak namaz kıldıran bir imam, cemaatin şikâyeti üzerine vazifeden alınmış; fakat onun tarafını tutan bâzı gazeteler bu mesele üzerine, ileri-geri yazılar yayınlamışlardı.

---

223 Mehmed Âkif'in Kur'an meâline dair yeterli bilgi şu kaynaklarda bulunabilir: Fergan. c. l, s. 100-114, 450-453/Kuntay, s. 224-229/ Erişirgil, s. 463-478/Eşref Edib (Fergan), *"Âkif'in Kur'an Tercümesi Nasıl Başladı, Sonra Niçin Yakıldı?"*, SER, c. 12, no. 291-295, Nisan-Ekim 1959, beş yazı/ *"Mahir İz'e Mektuplar"*, neşreden: Uğur Derman, Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl 4-6, Ocak 1975 - Ocak 1977, on beş mektup/ *"Fuad Şemsi'ye Mektuplar"*, neşreden: Fevziye Abdullah Tansel, Tarih ve Edebiyat Mecmuası, no. 12. Aralık 1979, on üç mektup/ Düzdağ, *"Araştırmalar"*, c. 2, İstanbul 1989 (2. Baskı 2000). Bilhassa yakın tarihte çıkan ve bütün hikâyeyi derleyen şu üç araştırma: "*Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*", Dücâne cündioğlu, İstanbul 1998 / *"Bir Kur'an Şâiri"*, Dücâne Cündioğlu, İstanbul 2000 / *"Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli"*, M. Ertuğrul Düzdağ, 2. baskı, İstanbul 2004.

O yıllarda "ezan" gibi Kur'an'ın da aslının terk edilmesi sık sık gündeme getirilmekte idi.[224]

Bu olanlardan sonra Türkiye câmilerinde, Kur'an'ın aslı yerine tercümesinin okutulması için hazırlık yapıldığı endişesine kapılan Mehmed Âkif, kendi tercümesinin Kur'an yerine konulacağından korkarak, aldığı bin lirayı iade etmiş ve bitirmiş olmasına rağmen tercümeyi vermemiştir. Bunun için 1931 yılı Aralık ayı içinde, tercüme işinden vaz geçtiğini bildiren, resmî olarak düzenlenmiş bir yazı ile birlikte, bin lirayı da iâde etmiştir.

TERCÜME'YE NE OLDU?

Mehmed Âkif, 1936'da hastalanarak yurda dönerken, Kur'an meâlini, dostlarından, müderris Yozgatlı İhsan Efendi'ye bırakmış. "Dönersem alırım, dönmezsem, yakarsın" diye vasiyet etmişti.[225]

Mehmed Âkif'in vefatından sonra kendisinden meâli soran, almak ve bastırmak isteyenlere, "Yaktım!" diyen İhsan Efendi, Âkif merhumun meâlini yakmaya kıyamamış; onun defterlerini ayrıca kendisi temize çekip ciltleterek iki nüshayı birlikte saklamıştı... İhsan Efendi, 15 Temmuz 1961'de Kahire'de vefat etti. Daha önce oğlu Ekmeleddin'e –vasiyeti yerine getirmek endişesiyle olmalı– sadece Âkif'in defterlerinin yakılmasını işaret etmişse

---

224 1930'lu yıllarda yapılan ve yapılması düşünülen din devrimleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Osman Ergin, *"Türk Maarif Tarihi",* s. 1938-2004, İstanbul 1977.

225 Bu bilgiler için 223. notta verilen kaynaklara bakınız. Âkif'in yakın dostlarından. Neyzen Tevfik'in kardeşi Bakteriyolojihâne müdürü Baytar Şefik Kolaylı ise yaptığı bir açıklamada, Âkif'in kendisine: "Yaptığı tercümeyi, camilerde Kur'an yerine okutulacağından korktuğu için getirmediğini, yoksa bitmiş olduğunu" söylediğini, bildirmektedir: Fahri Kutluay, *"Aydınlatılan İki Mühim Sır"* SER. c. 4. no. 99, s. 374, Nisan 1951. Şefik Kolaylı'nın 31 Aralık 1950 Pazar günü Ankara Halkevi salonunda üniversiteliler tarafından tertip edilmiş olan toplantıdaki konuşmasından.

de, vefatından sonra ortaya çıkan her iki nüsha, orada bulunan İbrahim Sabri Bey'in zorlayıcı ısrarı sonucu –birkaç Türk talebenin de bulunduğu bir sırada– maalesef yakılmıştır. Bu elîm hadise, iştirakçilerinin aldıkları karar üzere uzun zaman saklı tutulmuşsa da, nihayet 1992 yılında vak'anın şâhidlerinden İsmail Hakkı Şengüler Bey tarafından açıklanmıştır.[226]

---

[226] Şengüler bu açıklamayı, yayınladığı 10 ciltlik *"Mehmed Âkif Külliyatı"*nın, merhumun hayatına ayırdığı son cildinde yapmıştır (s. 230-235, İstanbul 1992)... İbrahim Sabri, merhum Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin oğlu olup, âlim ve şâir bir zattır. Âkif Bey'in *Gölgeler* kitabını Arapça'ya çevirmiş, güzel bir önsözle yayınlamış olmakla birlikte, bazı hususlarda sabit fikirleri bulunan asabî bir kimsedir. "İbrahim Sabri Bey" ile "yakılma hadisesi" için bkz.: *Mehmed Âkif, Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli* (İstanbul 2004) kitabı içinde: *"Haksız Tenkitlerinin Kaynağı: İbrahim Sabri Bey", "Meâl Yakılıp Yok Edilmiştir", "Yakılmaya Dair (İsmail Hakkı Şengüler ile) Bir Konuşma"* yazıları.

VIII

MISIR'DA

1923 ve 1924 yıllarında kışı geçirmek için Abbas Halim Paşa'nın davetlisi olarak Mısır'a gidip dönen Mehmed Âkif, 1925 sonundaki gidişinden sonra on buçuk sene, bir daha Türkiye'ye gelmedi.[227]

Mehmed Âkif 1926 Ocak ayında *"Secde"*yi yazdı. Yakın dostlarına yolladığı mektuplarında şiirin metnini de gönderdi.

"SECDE"

"Secde"den birkaç beyit:

Şuhûdundan cüdâdır, çok zamanlar var ki, îmânım;
Bu vahdet-zâra –gûyâ!– geldim amma bin peşîmânım:
....
Bırak, hâsir kalan seyrinde mi'râcım devâm etsin;
Rükû'um yerde titrerken, huşû'um Arş'ı titretsin!
İlâhî! Serserî bir damlanım, yetmez mi hüsrânım?
Bırak, taşsın da coştursun şu vahdet-zârı îmânım.
Bırak, hilkatte hiç ses yok, bırak, meczûbunun feryâd...

---

227 Mehmed Âkif'in *"Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda/ Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda"* dediği vatanından neden ayrılıp on bir sene gurbette yaşadığı hakkında çeşitli sözler söylenmiştir. Bu konuda, şâir Ruhi Naci Sağdıç'ın hatıralarında aydınlatıcı bilgi vardır. Sağdıç, işsiz ve maaşsız kalan Âkif'e bir maaş bağlanarak yurda çağırılması için TBMM başkanlığına yazılı olarak şahsen yaptığı müracaatı, bunun neticesini ve o günlerde Âkif hakkında çıkarılan dedikoduları anlatmaktadır (Çantay, s. 259-270). Şefik Kolaylı ise konuşmasında (225. nota bkz.) Âkif'in kendisine: "Peşine polis takılıp takip ettirilmesinden müteessir olarak yurdu terk etmek zorunda kaldığını" söylediğini açıklamıştır. (Bkz.: Düzdağ, *Araştırmalar,* c. 2 ve "*Mehmed Âkif, Mısır Hayatı...*")

Bırak, tehlîlim artık dalgalansın, herçi-bâd-âbâd!
....
Kıyılmaz lâkin, Allâh'ım, bu gaşyolmuş yatan vecde...
Bırak, "hilkat"le olsun varlığım yek pâre bir secde!

4 Mart 1926 tarihli Servet-i Fünûn mecmuasında Süleyman Nazif'in *"İki Secde"* yazısı yayınlandı. Yazıda "Secde" ve "Gece" manzûmeleri ele alınarak Âkif ve eserleri övülüyor; ayrıca Kur'an tercümesinin ona verilmesinin isabetinden bahsediliyordu.

1926 yılı içinde Âkif'in annesi Emine Şerife Hanım doksan yaşında vefat etti.

Mehmed Âkif'in Mısır'da inzivaya çekildikten sonra yazdığı üç şiirinde, daha önceki eserlerinde açığa vurmadığı bir duygu âlemini terennüm ettiği görülür. Âkif, yüksek bir imân, derin bir irfan, tam bir tevekkül hissi ile gönlüne ve Rabbi'ne dönmüştür.

1925 sonlarında, *"Hicran"*ı Âkif'ten dinleyen Hasan Basri Bey:

"Üstad, siz vâdiyi değiştiriyorsunuz, sanırım?" diye sorunca Âkif Bey derhal şu cevabı vermişti:

"Hayır kardeşim hayır. Benim asıl vâdim budur. Neşrettiklerim, cemiyet-i beşeriyeye hizmet için yazılmış manzûmelerimdir."[228]

Gerçekten de, Âkif'in, harpler ve felâketler kendi neslinin üzerine yığılmadan önce yazdığı şiirlerinde, bu ruh ve tehassüs mevcuttur.

Birinci Safahattaki *"İstiğrak"* ile *"Gece"* arasındaki benzerlik hemen görülebilir.

---

228 Çantay, s. 211/ "... Sana en son şiirimi gönderdim. Bilmem nasıl bulacaksın? Kişi düştüğü yerden kalkar derler. Fâilâtün, fâilâtün derdine uğradığım hengâm-ı tufûliyyetimde meczûb idim: Şimdi gördüğün vech ile yine meczûbâne vâdîlere rücû ediyorum. Mahalle Kahvesi'ni yazan herifle, bu Hicran'ı nazm eden herifin aynı herif olduğu güç anlaşılır değil mi?..." Fuad Şemsi'ye Mektuplar", 6 Nisan 1925 tarihli 4. mektup.

SAFAHAT'IN SON BASKILARI

1928 yılında, bu târihe kadar çıkmış olan altı Safahat'tan –dördüncü hâriç– beş tanesinin yeni baskıları yapıldı. Beş kitabın da eski harflerle tab olunmuş bulunması, Lâtin harflerinin mecburi kullanılma târihi olan 1 Aralık'tan önce çıktıklarını göstermektedir.

Mehmed Âkif Bey, Fuad Şemsi'ye yazdığı 6 Ocak 1927 tarihli mektubunda "Eşref Edib'in birinci Safahat'ı basacağını bildirmesi üzerine, kitapta tashihler yaptığını, ötekileri de basacak ise, onları da okuyacağını" yazmaktaydı.

Safahat'ın hazırladığımız ve Kültür Bakanlığı tarafından neşr olunan "tenkidli basım"ında (edisyon kritik) görüleceği gibi, Safahat'ın bu beş kitabının hepsinin son baskıları tashih olunmuştur. Bu tashihlerin Âkif Bey tarafından yapıldığı, yukarıda bahsi geçen mektuptan kati olarak anlaşılmaktadır. Dördüncü kitabın 1924'te yapılan son baskısı da aynı şekilde tashih edilmişti. [229]

SON ŞİİRLERİ

Bütün vaktini ve zihnini Kur'an meâli üzerindeki çalışmalara veren Âkif, bundan sonraki yıllarda fazla şiir yazmamıştır. Kaleme aldıkları, fevkalâde güzel bir lisanla ve ustalıkla nazm edilmiş yüksek şiirler olmakla beraber, azdır:

---

229 Safahat'ın altı kitabının 1924 ve 1928'deki (Gölgeler'in 1933'deki) eski harflerimizle son baskılarından altmış küsur sene sonra, o nüshaların metinlerini kullanarak. 1991 yılında Safahat'ın tamamının eski harflerimizle yeni bir baskısını hazırladım. Karşılarına yeni harfli "tenkidli" sayfaları koyduğumuz bu nüsha, "giriş, eski ve yeni metinler, ek şiirler, indeks vesair bölümlerle 1144 sayfa olarak büyük boyda yayınlandı (İstanbul 1991, İz Yayıncılık) ve 1996'da ikinci baskısını yaptı.
Ayrıca eski ve yeni metinler müstakil iki ciltte olmak üzere –eski baskıların metinleri tashih ve tamir olunup aynen kullanılarak– hazırladığım bir neşri de 1999 (yeni harf) ve 2000 (eski harf) yıllarında Çağrı Yayınları arasında çıktı.

1928'de *"Bir Gece",* 1929'da *"Bir Arîza",* 1930'da *"Ne Eser, Ne de Semer"* ile *"Derviş Ahmed",* 1931'de "beşerî rikkat ve şefkatin bir şâheseri" olan *"Said Paşa İmamı",* 1933 Ağustos'unda ise Safahat'ın son şiiri, kendi derûnî hayatının bir hülâsası olan *"San'atkâr"...*

Ayrıca mühim olarak Şerif Muhyiddin Bey'e hitâben 18 Eylül 1930'da yazılan *"Şark'ın Yegâne Dâhî-i San'atine"* ile 1932'de Abbas Halim Paşa'ya hitâben nazm ettiği *"İkinci Arîza"*yı bilmekteyiz.[230]

MISIR'DAKİ HAYATI

*"Gölgeler"*deki 1 Ağustos 1929 tarihli *"Bir Arîza"* ile 16 Temmuz 1932'de yazılıp Safahat'a alınmamış olan *"İkinci Arîza"* manzumeleri, Abbas Halim Paşa'ya yazılmış birer "dilek mektubu" şekli altında, şâirin Mısır'daki gurbet hayatında çektiği ızdırap ve yoklukları, acı bir mizah lisanı ile anlatan çok güzel ve yüksek zekâ eseri iki parçadır.

1929 yılında Hilvan'da yazılmış olan birinci Arîza'da, Mehmed Âkif, o sırada İstanbul'da Heybeliada'da bulunan Abbas Halim Paşa'ya yazdığı dilekçesini "Bâd-i Sabâ"ya (Sabâ rüzgârına) vererek, onu Paşa'ya götürmesini istemektedir:

Ey Bâd-ı Sabâ, uğrayacaksın ya şimâle?
Bilmem, bir işim var, sana etsem mi havâle?

Bundan sonra rüzgâra Heybeliada'yı târif eden şâir, Paşa'yı bulunca, ona şunları söylemesini istemektedir.

Hilvanlıların hepsinin ihlâsını, ilkin,
Bir bir sayıver. Bitti mi defter, de ki:
"Lâkin,
Mevzun düşürür saçmayı bir saçma adam var,

[230] Bkz.: Düzdağ, *"Mısır Hayatı..."* içinde, *"Mısır'da Yazdığı Şiirler..."* yazısı.

Manzûm sayıklar gibi manzûme sayıklar!
Zannım, mütekàid şuarâdan olacak ki:
Hiçbir yenilik yok, herifin her şeyi eski.
Hâlâ ne sakaldan geçebilmiş ne bıyıktan;
Âsârı da memnun görünür köhne kılıktan.
Hicrî, kamerî ayları ezber sayar amma,
Yirminci asır zihnine sığmaz ne muamma!
Ma'mûre-i dünyâyı dolaştıysa da, yer yer,
Son son, "Hadi sen, kumda biraz oyna!" demişler."

Daha sonra kendisinin Hilvan'daki sıkıntılı hayatı ile Heybeliada âlemlerini mukayese ederek şöyle seslenir:

Siz mercanın a'lâsını attıkça şişerken;
Biz kumda çirozlar gibi piştikçe pişerken!
Siz Marmara âfâkını dürbünle süzerken;
Biz, poyrazı görsek diye, damlarda gezerken!
Siz, yelkeni açmış, suyun üstünden akarken;
Biz küplere binmiş, size hasretle bakarken!
İnsâf ediniz: Kopmayacak şey mi kıyâmet?
Elbette kopar. Dinle Paşam, ceddine rahmet:
Ben Heybeli'den vazgeçerim şimdilik, ancak,
Üç beş gün için pek hoş olur Remle'de kalmak.

Görüldüğü gibi Âkif Bey, İskenderiye'nin yazlık semti Remle'ye gitmek için Paşa'nın iznini istemektedir.

İKİNCİ ARÎZA

İkinci Arîza da Hilvan'da ve yine Abbas Halim Paşa'ya hitaben 1932 yılında yazılmıştır.

İkinci Arîza'ya da kendi aleyhinde konuşulanları naklederek ve öyle düşünen muârızlarını hicv ederek başla-

yan şâir, geçim sıkıntısının kendisini bunalttığını, iktisadî buhran dolayısıyla kimsenin kimseye yardım edemediğini, ancak servetçe düşse de Allah'a dayanmış olan Paşa'nın düşmeyeceğini söyleyerek Arîza'yı bitirir. Seçme beyitler:[231]

Ey bâd-i sabâ, ahde vefâ, böyle mi sizde?
Yelkenle koşarken hani, kırlarda, denizde,
Hâtırlamadın Heybeli'den geçmeyi, heyhât!
....
Asrın hani yüz kıble değiştirse şu'ûnu,
Tek ibre bilir, kendisi ancak; o da: Burnu.
Bin söyle onun doğrusudur, vechesi, şaşmaz,
Her hatvede sürçer, yıkılır, sulhe yanaşmaz.
....
İdrâke bakın... Sonra ömür altmışa gelmiş;
Aklın yeri başmış, yaş olaymış, ne güzelmiş.
Yetmez gibi vâiz kesilip ettiği kem küm,
İster edebiyyâta kadar, bulsa, tehakküm.
Hülyâ mı dedin, hem de ne dîvânece hülyâ,
Ahlâk ile zincirleyecek san'atı gûyâ!..
....
Ey zevk-i bedî'îye kıyan şâir-i mecnun!..
İflâs-ı karîhayla bunaldın mı? Oh olsun.
Kumlarda sürün, inlere gir, dağlara tırman!
Kàbil mi senin bir daha ilhâma kavuşman.
Evrâd oku, efsunlu mürekkebli sular iç,
Bin bekle, bin uğraş... O perî gelmeyecek hiç!
Lâkin gelecek -evlere şenlik- sıra devler,
Bakkal, kasap, eczâcı, hekim, kahveci, berber,
Ev sâhibi, ekmekçi, manav, sebzeci, fulcu,
Silkip dökecek her biri koynundaki borcu.

---

231 "*Arîza*" lar için bkz.: "Safahat Ekler" ve "*Mısır Hayatı...*"

Sen, dil dökeceksin, edebilsem diye heyhat,
Karşındaki yâranla bir ay sonra mülâkat.
Beyhûde o diller, o nefesler, o emekler,
Yâran seni terk etmeyecek, gitmeyecekler.

SIKINTILAR

Mehmed Âkif'in Mısır'a yerleştiği ilk iki yılda Abbas Halim Paşa'nın sarayının karşısında bulunan küçük bir köşkte misafir kaldığını biliyoruz. Bundan sonra ailesini yanına getirten Âkif, Hilvan'ın kenarında çöl yakınında küçük bir ev tutarak buraya yerleşmişti.

Ancak yukarıdaki iki *Arîza*'dan da anlaşılacağı üzere Âkif, Mısır'daki hayatında birçok sıkıntılar çekmiştir. Bu sıkıntıyı, mektuplarında ve ona dair hatıralarını yazanların eserlerinde görmek mümkündür.[232]

1931 ve 1933 yıllarında Eşref Edib'e yazdığı iki mektubundan:[233]

"Eşref başıma dolamak istediğin işi başarmak için her şeyden evvel nakit, vakit, vukuf lâzımdır. Ben refikamın senelerden beri devam eden hastalığı, memleketin de pahalılığı dolayısıyla fevkalâde müzâyaka çekiyorum. Çok zamanlar Hilvan'dan Mısır'a inmek için yol parası bulmak müşkilâtına uğruyorum..."

".. Benim için kendisine muâvenet imkânı olsa hiç durmayacağım. Ama kendim de borç içindeyim. Bir taraftan istikrâz imkânı da yok ki alayım da göndereyim. Allah cümlemizin mu'îni olsun.."

---

232 Fergan, c. l, s. 115-127. Mehmed Âkif'in Mısır'dan dostlarına yolladığı ve daha önce *Fevziye Abdullah Tansel* (Fuad Şemsi'ye 13 mektup), *M. Uğur Derman* (Mâhir İz'e 15 Mektup), *Sami Önal* (Eşref Edib'e 7 mektup), *M. Kaya Bilgegil* (ailesi ferdlerine 6 mektup), *Cemal Kutay* (Kuşçubaşı Eşref'e 5 mektup) ve diğerleri, Şengüler tarafından *"Külliyat"*ın 9. cildinde toplanmıştır. Bunlarda, Mısır'daki hayatına ve daha pek çok şeye dair, önemli ipuçları vardır.

233 Şengüler, c.9, s.497, 511.

MISIR ÜNİVERSİTESİNDE

Mehmed Âkif Bey, Mısır'daki hayatının ikinci yarısında, Kâhire Üniversitesi *"El-Câmiatü'l-Mısriyye"*nin "Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü"nde Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Âkif, burada derse başladığını, Mahir İz Bey'e yazdığı bir mektubunda şu satırlarla bildirmiştir:

"Evlâdım, İki Gözüm Mâhir Bey,

....

"El-Câmiatü'l-Mısriyye'de (Mısır Dârülfünûnu) Türkçe de okunurmuş. Bunu, Fârisî ile berâber olmak üzere tedris eden Abdülvehhâb Azzâm Bey'le üç dört aydan beri muârefe peydâ ettik. Adamcağız Türkçe dersini bana vermek istedi. Ben de "pekâlâ" dedim. Bunun üzerine Câmia'ca mes'ele iki ay kadar uzatıldıktan sonra, iki hafta evvel "Derslere başlayabilirsin" dediler. Şimdilik gidip geliyorum. Dersim, Edebiyat kısmının üçüncü-dördüncü senelerine münhasırdır. Haftada dört saat, yâni her sınıf iki ders alıyor. Dördüncü sene talebesi geçen yıl Azzâm Bey'den biraz okumuşlar. Üçüncü sene talebesi benden başladılar. Câmia talebesine Arapça ders takrîri bidâyette beni düşündürdü. Lâkin "El-hayâu yemnau'r-rızk" *düstûruna tevfîk-i hareket etmek, bakkala, kasaba rezil olmaktansa, Dârülfünûn efendilerinin garib-nüvâzlıklarına dehâlet eylemek daha mâkul göründü. Bakalım Mevlâ ne gösterecek?"*[234]

"GÖLGELER"

Mehmed Âkif Bey 1933 yılı sonunda Safahat'ın yedinci ve son kitabı olan *"Gölgeler"*i neşr etti. Kitabı Kâhire'de "Matbaa'atü'ş-Şebâb"da (Gençlik Matbaası) eski harflerimizle bastırdı. Tashih işinde çok güçlük çıktığı

---

[234] "Mâhir İz'e...". 17 Aralık 1929 tarihli 14. mektup. *"El-Hayâu..."*: "Utanma, rızka mâni olur." /Fergan, c. 1, s. 139, 453.

için yorulan Âkif Bey "Bu gençlik matbaası, beni ihtiyarlattı!" demiştir.[235]

1374 mısra tutan kitapta 1918-1933 yılları arasında yazılmış kırk bir manzume vardır: Safahat, yedinci kitap Gölgeler, Mısır, Matba'atü'ş-Şebâb, h. 1352, m. 1933, 95 sayfa.

Âkif, kitabının başına, 1919 yılında yazdığı ve *"Hüsran"* adını verdiği şu şiirini koymuştur:

Ben böyle bakıp durmayacaktım, dili bağlı
İslâm'ı uyandırmak için haykıracaktım.
Gür hisli, gür îmanlı beyinler, coşar ancak,
Ben zâten uzunboylu düşünmekten uzaktım!
Haykır! Kime, lâkin? Hani sâhipleri yurdun?
Ellerdi yatanlar, sağa baktım, sola baktım
Feryâdımı artık boğarak, na'şını, tuttum,
Bin parça edip şi'rime gömdüm de bıraktım.
Seller gibi vâdîyi enînim saracakken,
Hiç çağlamadan, gizli inen yaş gibi aktım.
Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz;
İnler "Safahât"ımdaki hüsran bile sessiz![236]

Böylece, 1911'de çıkardığı ilk Safahat'ın başında *"Benim bütün eserlerim, aczimin gözyaşlarıdır"* diyen şâir, son Safahat'ında *"Hiç çağlamadan gizli inen yaş gibi aktım"* demektedir.

---

[235] Fergan, c. l, s. 156. Mehmed Âkif merhumun, harf devriminden beş sene sonra, Türkiye'ye sokulmasının yasak olduğunu ve gelecek neslin okuyamayacağını bilmesine rağmen, kitabını eski harflerimizle bastırmış olması dikkat çekicidir. Bu davranışı ile merhum, kendi üslûbu içinde bir tavır göstererek, bu değişikliği tasvip etmediğini anlatmak istemiştir.

[236] Safahat, s. 411. Şiirin 1919'daki ilk neşrinde adı *"İthaf Kıt'ası"*dır ve ikinci ile üçüncü beyitler tamamen farklıdır. (Bkz. Safahat, edisyon kritik, 1101-1105. notlar ve "*Mısır Hayatı...*" s. 26-27.)

Âkif'in 1921'den sonra yazdığı *Süleyman Nazif'e, Bülbül, Leylâ, Fir'avun ile Yüz Yüze, Gece, Hicran, Secde, Bir Gece, Said Paşa İmamı, San'atkâr* gibi en güzel şiirlerinin bir kısmı, bu kitapta bulunmaktadır.

ABBAS HALİM PAŞA'NIN VEFATI

1934 yılında Abbas Halim Paşa vefat etti. Mehmed Âkif'i en iyi anlayan, en fazla seven ve ona en çok yardım eden bu zâttır. Âkif'in adı yaşadıkça, Abbas Halim Paşa da sevgi ve rahmetle anılmalıdır.[237]

Paşa'nın son saatlerini ve vefatını büyük üzüntü içinde Eşref Edib'e anlatan Âkif Bey, şunları söylüyor:

"Oracıkta diz çökerek birkaç saat içinde hatmini tamamladım. Sonra gözlerimi yüzüne diktim. Donmuş kalmıştım. Hiç ağlayamıyordum. Nihayet dayanamadım. Boynuna sarıldım: Cânan, niçin gittin? diyecek kadar gaflet gösterdim. İşte ondan sonra ağlamaya başladım.. O sırada şu kıta bana mülhem oldu:

Hepsi göçmüş, hani yoldaşlarının *hiçbiri yok!*
Sen mi kaldın, yalınız kàfileden böyle uzak?
Postu sermekse merâmın yola, serdirmezler;
Hadi, gölgenle beraber silinip gitmene bak.[238]

"Merhumu gözyaşları içinde defnettik. Evime döndüm. Artık bundan sonra Mısır'da duramayacağımı anladım."[239]

Mehmed Âkif bir mektubunda şunları yazmıştır:

---

237 Abbas Halim Paşa'nın hayatı ve Âkif'le olan dostlukları için bkz. *İslâm-Türk Ansiklopedisi,* c. 2, s. 86-88/Fergan, c. 1. s. 128-135 vd./Çantay, s. 248./Mustafa Uzun, Abbas Halim, *TDV İslâm Ansiklopedisi,* c. l, s. 24, İstanbul 1988/Düzdağ, *"...Mısır Hayatı..."* içinde, merhuma dair müstakil yazı.

238 Safahat, Ekler.

239 Fergan, c. l, s. 132.

"Ahmed Naim'in vefatını haber aldığım zaman, üzerime bir duvarın yıkıldığını zannettim. Paşa merhumun gaybûbeti ise, on dört yaşında tattığım öksüzlük acısını bana ikinci defa tattırdı..."[240]

İstanbul'da, Paşa'yı ziyaret eden Fatin Hoca:

"Paşa'nın Âkif'e, Âkif'in minnetdârı imiş gibi muamelesinin hayranı oldum" demektedir.[241]

Merhum Paşa'nın sevgi ve himâyesi, yalnız İstanbul ve Mısır'daki hayatında değil, yeniden vatana döndükten sonra, vefatına kadar geçen zamanda da Âkif'i –kızı ve yeğeni vasıtasıyla– kanatları altına almıştı.[242]

Abbas Halim Paşa'nın şu sözü, onun kemâlini anlatmaya kâfidir: "Âkif, ne zaman olsa bir Abbas Halim bulur; fakat ben bir Âkif bulamam. O, benim için bir talihtir."[243]

Paşa'nın vefatından bir zaman sonra, köşkünün önünden geçen Âkif Bey, bahçe kapısından içeri bakıp mahzun olmuş ve yeni sahiplerinin köşke *"Kasr-ı Gülşen"* adını verdiklerini görünce şu kıtayı söylemişti:[244]

Kasr-ı Gülşen'sin evet, lâkin gönüller şen değil.
Durduğum, mâzîne hürmet, yoksa neşvemden değil.
Var mı loş sînende cânandan kalan nûr izleri?
Ey yeşil yurt, istenen senden odur, sînen değil...[245]

ANTAKYA'DA

Rahatsızlanan Âkif, hava değişimi için 1935 yılı Temmuz ayında Cebel-i Lübnan'a gitti. Âliye'nin yanında Sûku'l-Garb köyünde otele yerleştirildi. Ağustos başında

---

240 Kuntay, s. 114.
241 Çantay, s. 248
242 Fergan,. c. l, s. 137, 306, 456.
243 Kuntay, s. 142.
244 Fergan, c. l, s. 132.
245 Safahat, Ekler.

ise, Cemil Bereket Bey'in –Ali İlmî Fânî Bey'i göndererek– kendisini davet etmesi üzerine, Antakya'ya geldi.[246]

Antakya o sırada henüz Fransız idaresinde bulunuyordu. Âsi nehri kıyısında gençlerle dolaşırken "Antakya'yı nasıl buldunuz?" diye sorulunca, "...Havada bir ağırlık var" diyerek şu kıtayı söylemişti:[247]

Vîrânelerin yasçısı baykuşlara döndüm,
Gördüm de hazânında bu cennet gibi yurdu.
Gül devrini bilseydim onun, bülbül olurdum;
Yâ Rab, beni evvel getireydin ne olurdu?...

Antakya'da bulunduğu sırada, hava değişimi için İstanbul'a gitmiş olan bir Arap dostuna yazdığı 24 Ağustos 1925 tarihli mektubunda şunları söylüyordu:

"...Tebdilhava için bir müddet İstanbul'da kalmanız pek muvâfık. Memleketin lâtif havası, temiz suları çarçabuk sizi evvelki hâl-i sıhhatinize iâde eder inşâallah.."[248]

Yabancılara, şifâ olarak İstanbul'un havasını, suyunu tavsiye eden, bu hasta İstanbul çocuğunun asıl kendisi, o havaya, suya muhtaç ve hasret bulunuyordu.[249]

---

246 Fergan, c. 1. s. 171-174/Kuntay, s. 204.

247 O sırada yanında bulunan Ali İlmî Fânî, Âkif'in vefatından sonra, "D. Sükûtî" imzasıyla Yedigün dergisine bu hâtırasını yazdıktan sonra, merhum şâire şöyle seslenmişti (9 Mart 1937 tarihli Yedigün'den naklen Çantay, s. 374):

Görmek bugünü sence de en mutlu dilekti.
Dursandı ne var? Beklediğin gün gelecekti.
Gittin bizi öksüz gibi âvâre bıraktın.
Kalsaydın, Hatay marşını da sen yazacaktın!

248 Fergan, c. l, s. 173.

249 Mehmed Âkif'in bu seyahati hakkında yapılmış etraflı bir çalışma için bkz: "*Mehmed Âkif'in 1935 Yılındaki Lübnan ve Antakya Seyahati*" yazısı, "Mehmed Âkif, Mısır Hayatı..." kitabı içinde, s.101-116... Hastalığının ağırlaştığı günlerde, merhum Âkif, bütün zahmet ve sıkıntılarının üzerine, bir de oğlu Emin'e yapılan haksızlıkların acısını çekmiştir ki, pek bilinmeyen bu hadise, askerliğini yapmak için Mısır'dan Türkiye'ye gelen Emin'in asker ocağında, arkadaşlarına Kur'an öğrettiği için hapse atılması, kaçması, tekrar yakalanması

IX

YURDA DÖNÜŞÜ VE VEFATI

Hastalığı ilerleyen Âkif, nihayet 1936 Haziran ayında yurduna doğru yola çıktı. Vapur Çanakkale'den geçerken ve İstanbul'un camileri görününce ağlayan şâirin yanında zevcesi İsmet Hanım vardı.

SON GÜNLERİ

17 Haziran Çarşamba günü İstanbul'a gelen Mehmed Âkif'i rıhtımda, yakınları ile birkaç dostu karşıladı. Merhum Abbas Halim Paşa'nın kızı Emine Abbas Halim Hanımefendi'nin ısrarı üzerine, Âkif Bey, önce onun Maçka'daki evine misafir oldu. Birkaç gün sonra müşahede için *"Şişli Sıhhat Yurdu"*na, burada yirmi gün kaldıktan sonra, Beyoğlu'nda Paşa ailesine ait olan *Mısır Apartmanı*'nda kendisi için hazırlanan bir dâireye yerleştirildi. Emrine bir hastabakıcı verildi.[250]

Birkaç hafta sonra merhum Said Halim Paşa'nın oğlu Halim Bey, Alemdağı'nda kendilerine ait olan *Baltacı Çiftliği*'nde Âkif Bey'i rahat ettirecek şekilde tedbirler alarak, kendisini oraya davet etti. Çiftlikte üç ay kalan Mehmed Âkif, Halim Bey'in otomobili ile tedavi için İstanbul'daki dâireye gelip birkaç gün kalarak çiftliğe dönüyordu. Koca çiftliği ve emrindeki hizmetkârları göstererek şöyle der ve gülermiş:

---

olayıdır. Bu üzücü hadisenin tafsilâtı için bkz.: "*Emin Ersoy'un Başına Gelenler*" yazısı, aynı kitabın içinde, s.117-123.

250 Fergan, c. l, s. 297-333. Mehmed Âkif'in yurda dönüşü, hastalığının seyri, tedavisi, ziyaretçileri, vefatı ve cenazesiyle ilgili hemen bütün bilgiler bu sayfalarda mevcuttur. Merhûm Said Halim Paşa ile kardeşi Abbas Halim Paşa'yı ve onların hayrül halefleri olan bütün hayırsever iyi insanları, burada rahmet ve minnetle anmayı en tabii bir kadirşinaslık vazifesi biliyoruz. Cenab-ı Hak, hepsine rahmetler eylesin.

“Ben, bizim kadına: Allah bana bir son gürlüğü verecek, derdim. İşte oldu, oldu!”

VEFATI

İstanbul’daki son günlerinde bütün eski dostları ile her sınıf ve meslekten hayranları devamlı olarak kendisini ziyaret etmişler, sevdiği hâfızlar ona istediği kadar Kur’an okumuşlardır.

Nihayet bitkinliğinin artması ve havaların soğuması üzerine tamamen Mısır Apartmanı’na yerleşen Mehmed Âkif, 27 Aralık 1936 Pazar günü akşamı 19.45’te vefat etmiştir. Allah rahmet eylesin.

Ertesi günkü gazeteler, İstiklâl Marşı şâirinin vefatını haber verdiler. Beyoğlu hastahânesinde gasl olunan cenaze, öğleye doğru Beyazıd Câmii’ne getirildi... Âkif, hayatında olduğu gibi memâtında da hoşlanmadığı yapmacık tavırlardan kurtulmuştu: Resmî kişiler ve kuruluşlar onun vefatı karşısında müsbet en ufak bir faaliyette bulunmadılar.

CENAZE MERASİMİ

Mehmed Âkif’in cenazesine, bir hukuk talebesi iken iştirâk eden Prof. Dr. Sulhi Dönmezer, *“Âkif’in Cenaze Töreni”* başlıklı yazısında o günleri şöyle anlatıyor:

“...O zamanların, ülkemizde egemen tek partisinin otoriter düzeni içinde kimse idare ile çelişkiye düşmek istemediği için basında Mehmed Âkif'in yurda dönüşü ve hastalığının seyri hakkında pek fazla haber yayınlanmazdı. Ama milliyetçiliği ruhunun derinliklerine en güçlü biçimde sindirmiş bulunan gençlik olarak, idarenin İstiklâl Marşı’nın yazarına karşı gösterdiği bu ilgisizlikten çok üzülüyor idik.”

Yine aynı yazıdan:

“...Bizler bu alana geldiğimizde, namaz saatinin yaklaşmış bulunmasına rağmen bir tabuta rastlamadık; hep birlikte bekliyoruz. Birden lokantanın ön kısmına bir ce-

naze otomobilinin geldiğini gördük, iki kişi üzerine örtü dahi konulmamış bir tabutu indirdiler. Yoksul bir fakirin cenazesinin getirildiğini düşünerek bir kısım arkadaşlar yardıma teşebbüs ettiler.

"Fakat tabutun Mehmed Âkif'e ait bulunduğu anlaşılınca bir anda yüzlerce genç ağlamaya başladı. Cenazeyi getiren kişi, o zamanın havası içinde belki de çekiniyor ve sürekli olarak *"Ne için ağlıyorsunuz; tabutun örtülerini burada koyacağız"* gibi sözlerle genel teessürün bir düzensizliğe dönüşmemesini temine çalışıyordu.

"Gençler hemen Emin Efendi Lokantası'nın bayrağını alarak tabutun üstüne örttüler; sonra merhumun bir kısım yakın arkadaşları gelmeye başladı ama ne vali, ne belediye reisi ve ne de tek partinin zimamdarlarından hiç kimse ortalarda yoktu.

"Cenaze artık tamamiyle gençlerin sorumluluğunda kalmıştı. Gençler, büyük bir ölüye gösterilmesi gerekli saygı ve vakar içinde, hiçbir tahrike kapılmaksızın cenazeyi omuzlarında Edirnekapı Mezarlığı'nın Şehidlik karşısında bulunan kısmına taşıdılar. Dinî merasim yapılmadan önce hep bir ağızdan hançerelerimizi patlatırcasına İstiklâl Marşı'nı söyledik.

"Kutsal marşımızın genç hançerelerden çıkan ve gök gürültüsünü andıran nağmeleri içinde cenaze mezara konuldu. Merhumun arkadaşları hep ağlıyorlardı.

"Sonra, hiç unutmuyorum, o zamanların ünlü edebiyat hocalarından ve Vakit gazetesi yazarlarından Hakkı Süha Gezgin bir konuşma yaptı ve gençlere hitab ederek şunları söyledi: Bugün sizlerin, milletimizin büyüklerine, vatanseverlere, bu yurda hizmet edenlere nasıl sahip çıktığınızı gördüm. Milletimizin gençlerinin ruh asaletine, adalet duygularının enginliğine hayran oldum. Artık rahatça ölebilirim; çünkü böyle bir gençliğe sahip olan bir ülkenin istikbali parlaktır."[251]

---

[251] Tercüman gazetesi, 5 Ocak 1987.

Cenaze merasimine katılan topluluk için, Midhat Cemal Kuntay, şunları yazıyor:[252]

"Cenâze Beyâzıd'dan kalkacak. Oraya gittim. Kimseler yok; bir cenazenin geleceği belli değil.

"Çok sonra birkaç kişi göründü. Biraz sonra çıplak bir tabut geldi. 'Bir fıkara cenazesi olmalı' dedim. O anda Emin Efendi Lokantası'nın sahibi Mahir Usta, elinde bir bayrakla cenazeye koştu. Sebebini anlamadım. Yine o anda yüzlerce genç peyda oldu. Üniversite'nin büyük sancağına çıplak tabutu sardılar. Ellerimi yüzüme kapadım. Cenazeyi tanımıştım.

"Alsancakla siyah Kâbe örtüsüne sarılan tabut, üniversite gençliğinin bir ürperme manzarası alan elleri üstünde gidiyordu. Cenazenin arkasından yekpare bir karaltı yürüyordu; bunda bir damla 'teşkilat' yoktu, bunlar, bir işaretin, bir teşekkülün topladığı insanlar değildi; kendi kendilerine gelenlerin saflarıydı; sırf cenazeye gelmiştiler ve bu, şahidi olmayan güzel dostluktu."

Eşref Edib'in müşâhadeleri de aynıdır.[253]

"Tabut otomobilden çıkarılıyor. Çıplak, örtüsüz, yalnız tahtadan ibaret bir tabut! Talebe, büyük şâirin tabutunu görünce hüngür hüngür ağlamaya başladılar. Hele bâzıları o kadar müteessir olmuşlardı ki tabutu kucaklıyorlardı.

"Bir kısım talebe etrafa dağıldılar. Biraz sonra ellerinde albayraklar geldiler. Tabutu bu şanlı al-sancaklara sardılar. Onların üzerine de Kâbe örtüsü örtüldü. Çıplak tahta olarak gelen tabut, musalla taşında alsancaklarla, Kâbe örtüleriyle donatıldı."

MERASİMDEN SONRA

Aynı tarihte Edebiyat Fakültesi'nde okumakta olan ve Talebe Cemiyeti ile Millî Türk Talebe Birliği'nde de vazifeli

---

252 Kuntay, s. 174.
253 Fergan. c. 1. s. 328.

bulunan Prof. Dr. Abdülkadir Karahan da cenazeye katılmış ve Âkif'in mezarı başında bir de konuşma yapmıştır.

Hatıralarını *"Âkif'in Ebediyete Uğurlanışı ve Sonrası"* başlıklı bir yazıda anlatan Karahan, cenaze merâsiminden sonra başına gelenler için şunları yazmaktadır:

"Burada bir olaya daha değinmek isterim. Benim o büyük, o eşi az bulunur Millî Marşımızın eli öpülecek şairimizin kabri başındaki hitabemin takdir yerine adetâ tekdirle karşılanmak istenmesini, bugün bile, bir muamma gibi çözemediğimi de işaret etmek isterim.

"Çünkü üç gün sonra beni Yüksek Öğretmen Okulu'ndan Emniyet Müdürlüğü'ne istediler. Bir şube müdürü, beni sorguya çekti.

"Ne sıfatla, resmî makamların törene gerek görmediği bir şairin kabri başında konuşma yaptığımı" sormuştu. Cevabım –yaklaşık olarak– şöyleydi: *Ben her hangi bir şairin değil, Türk Bayrağı gönderlere çekilirken yazdığı İstiklâl Marşı ile göklere seslenen bir zatın kabri başında milletimin duygusunu, saygısını dile getirdim. Beni buraya çağırmakla hata işlemiş bulunuyorsunuz.*

"Hamd olsun, o günler geçmiştir. Şimdi sevgili Âkif'in resimleri kağıt paralarımızı süslediği günleri de görmüş bulunuyoruz. Buna şükr ediyorum ve bu millî şairimizi saygıyla anıyoruz."[254]

MEZARI

Âkif'in arabaya konulmayan tabutu, Edirnekapısı'na kadar ellerde taşındıktan sonra, kefeninin üzerine bayrak sarılan na'şı, Kur'an ve İstiklâl Marşı ile defn olundu... Kabri, en fazla sevdiği arkadaşı olan Ahmed Naim Bey'in yanına kazılmıştı.

---

[254] Türkiye gazetesi, 10 Ocak 1992.

Bir toprak tümsekten ibaret olan mezarı, vefatının ikinci yılında üniversite gençlerinin kendi aralarında topladıkları parayla yaptırıldı.

Âkif'in kabri, yol inşaatı sebebi ile 1960 yılında Edirnekapısı Şehidliği'ne nakl olundu, 1986 yılı sonunda ise –vefatının ellinci yılı dolayısı ve Kültür Bakanlığı'nın teşebbüsü ile– kabir taşları yeniden düzenlenip üzeri toprak bir lâhid inşâ edildi. Bugün Mehmed Âkif'in mezarının iki yanında Ahmed Naim ve Süleyman Nazif Beylerin kabirleri vardır.

ÂKİF'İ ANIŞ

Mehmed Âkif'in vefatının ilk yılında, herhangi bir anma toplantısı yapılamadı. Fakat 1938 yılı 27 Aralık'ından itibaren her yıl, Türkiye'nin her yerinde çeşitli vesilelerle anma toplantıları yapıldı.[255] Bugün Türkiye'de, dinî, millî ve tarihî günlerde, ondan bahsedilmemesi mümkün değildir.

Kendisinin *"milletime aittir"* dediği *"İstiklâl Marşı"* bütün okullarda her sınıfın ve bütün resmî dâirelerin duvarlarını süslemekte, herkes tarafından ezberlenmekte, her açılış merasiminde, radyo ve TV'ların açılış ve kapanışlarında çalınıp söylenmektedir. "Safahat" ise, Türkiye'de en çok basılan ve okunan kitapların başında geliyor.

Son altmış yılda, hakkında en fazla eser ve makale yazılan, anma toplantıları yapılan ve halka en fazla mâl olmuş bulunan şâir ve fikir adamı Mehmed Âkif'tir. Son yıllarda bazı Arap üniversitelerinde de Âkif'e ve İslâm

---

255 1938'de *"Mehmed Âkif"* adlı mühim eserini yayınlayan Eşref Edib, bu yılın sonunda yurt çapında olarak ilk defa yapılan ihtifal ve anma toplantılarının haberlerini, Âkif hakkında vefatından sonra yazılanları ve ilk kitabına dair basında çıkanları topladığı ikinci bir cilt daha çıkarmıştı. 1939'da yayınladığı bu cilde, Âkif'in ikinci vefat yılında, üniversitedeki toplantıda yapılan konuşmaları ve Beyazıt Câmii'nde okunan mevlidi de teferruatıyla almıştır.

birliği yolundaki fikir ve mücâdelelerine dair doktora çalışmaları yapılmaya başlanmış bulunmaktadır.

Vefatının ellinci yılında, devlet adına, 1987'nin *"Âkif Yılı"* ilân edilerek, çeşitli anma faaliyetleri ve yayınlar yapılması da millete mâl olmuş bu büyük adamın, nihayet lâyık olduğu şekilde anlaşılacağına dâir ümidleri kuvvetlendirmiştir.[256]

---

[256] Mehmed Âkif Bey'in hayat ve eserleri hakkında, yeni bir ansiklopedi maddesinde, buraya kadar arz olunan bilgilerin derli toplu bir özeti bulunmaktadır: M. Orhan Okay, M. Ertuğrul Düzdağ, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.28 s.432-439, İstanbul 2003. (*Bir tashih:* Madde teslim edildikten sonra, ansiklopedi bünyesinde kısaltmalar yapılırken, bazı boşluklar meydana gelmektedir. Bunlar çoğu zaman karine ile anlaşılabilmektedir. Ancak bazen, yukarıdan çıkarılan bir cümlenin ifade ettiği mana, dalgınlıkla gözden kaçırılarak yanlış yapıldığı da olmaktadır. Nitekim 434. sayfanın orta sütununda, 21. satıra konulması gereken kelime "*Kastamonu'da*" olması icap ederken, "İstanbul'da" diye doldurulmuş ve önemli bir yanlış yapılmıştır. Bu vesile ile düzeltmek istedim. 439. sayfadaki eski yazı metin fotoğrafı da yanlışlıkla ve bizden habersiz konulmuş olup, hakkında verilen bütün bilgiler yanlıştır… Bunları "*aman dikkat!*" mânâsında yazıyorum. Yoksa bu gibi hatalar bile, *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nin çok yüksek olan değerini düşürecek değildir. Hazırlayan ve yayınlayan herkese, azîm teşekkürler borçluyuz. Eser, yalnız bir ansiklopedi değil; dinini, tarihini, edebiyatını, dostunu ve düşmanını - kısacası *kendisini* - tanımak isteyen her Müslüman'a bir el kitabı olarak çok lâzımdır. Evlerimizde muhakkak bulunmalı ve okunmalıdır…)

İKİNCİ BÖLÜM

ESERLERİ

Mehmed Âkif Ersoy'un eserlerini aşağıdaki şekilde tasnif ederek ele alabiliriz:

I. MANZUM ESERLERİ

1. Safahat Dışında Kalmış Şiirler,
2. Safahat.

II. MENSUR ESERLERİ

1. Tefsirler,
2. Va'azlar,
3. Makaleler,
4. Tercümeler,
5. Diğer eserler ve yazılar,
6. Mektuplar.

III. SAFAHAT

I

MANZUM ESERLERİ

1. SAFAHAT DIŞINDA KALMIŞ ŞİİRLER:

a) 1908'den önce yazdıkları:

Mehmed Âkif Bey, Halkalı Baytar Mektebi'nin son sınıflarında bulunduğu yıllarda (1891-93), şiirlerini zamanın dergilerine göndermeye başlamıştı. Ayrıca, gerek dostlarına gönderdiği manzum mektuplar ve gerek diğer manzumeleri, şiir meraklıları tarafından yazılarak elden ele yayılıyordu.

Hayatı bölümünde etraflıca yazıldığı gibi, 1893'te "Hazîne-i Fünûn" dergisinde bazı şiirleri çıkmıştı. 1895'te "Mekteb" mecmuasında ve Filibe'de çıkan *"Gayret"* gazetesinde, 1898 yılında ise *"Resimli Gazete"* dergisinde de şiirleri yayınlandı.[1]

Zamanın öteki gazete ve dergilerinde, daha başka manzumelerinin çıkması ihtimali olmakla beraber, bu hususta henüz esaslı bir araştırma yapılmamıştır. Ancak kendi tarzını bulduğu ve ustalık derecesine eriştiği 1900 ile 1908 yılları arasında yazdıklarını yayınlamadığı anlaşılmaktadır.

Mehmed Âkif, 1908'den önce yazdığı şiirlerinden beğendiklerini, 1908'den sonra neşretmekle beraber, beğenmediklerinin hepsini ortadan kaldırmıştır. Bunlardan, sadece, 1900'den önce yayınlanmış olanlarla, ele geçen mektuplarında bulunanlar ve meraklıların defterlerinde

---

[1] "1908 Öncesi Yayınları" bahsine ve 34-39. notlara bakınız.

kalanlar kurtulmuşlardır. Yayınlanmış olanların üç bin mısradan fazla olduğu tahmin edilmektedir.

b) 1908-1933 arasında yazdıkları:

Mehmed Âkif, olgunluk devri şiirlerini yayınlamaya başladığı 1908 yılından sonra intişâr etmiş manzumelerinden bir kısmını da, daha öncekilere yaptığı gibi Safahat'ın dışında bırakmıştır. Bunlar, en uzunu 248 mısralık *"Hersekli Ârif Hikmet"* manzumesi olmak üzere, 700 mısra tutan on yedi şiirden ibarettir. Hepsi SM/SR dergisinde yayınlanmıştır. Mehmed Âkif, ayrıca, "O benim milletime aittir" diyerek 41 mısralık *"İstiklâl Marşı"*nı da "Safahat"ın dışında bırakmıştır.

Bu devrede yazılıp da SM/SR'dan başka bir yerde *(Ses, Yenigün, Tan, Çağlayan* gazete ve dergileri gibi) basılan veya yazılıp da defterlerde kalan *(Tebrik, Şark'ın Yegâne Dâhî-i San'atine, İkinci Arîza* gibi) şiirleri de vardır. Bu manzumelerin tamamı henüz tesbit edilebilmiş değildir.

c) 1933'ten sonra yazdıkları:

Safahat'ın son kitabı "Gölgeler"i çıkardığı 1933 yılından sonra fazla bir şey yazmadığını biliyoruz. Ancak 1935'te herhangi bir sebeple veya resimlerinin arkasına yazılmış birkaç kıtası vardır. Bu son üç yıl içinde dostlarına yazdığı daha birkaç şiirinin bulunması da kuvvetle muhtemeldir.

2. SAFAHAT :

Safahat için ileride ayrı bir bölüm bulunmaktadır.

II

MENSUR ESERLERİ

1. TEFSİRLER:

Mehmed Âkif'in tefsir yazılarının hepsi elli yedi tanedir. Bunların on sekizi manzum olarak yazılmış olup, Safahat'a alınmışlardır. Elli üç tanesi âyet ve dört tanesi hadis üzerine yazılmıştır. Yazılar ekseriyetle derginin birinci sayfasında bulunmaktadır. Çoğunun uzunluğu bir sayfadan azdır. Üzerlerinde "Tefsîr-i Şerif" veya "Hadîs-i Şerif" klişesi bulunur. Yazılar bilinen eski tefsir usûlü üzerine yazılmış değillerdir. Âkif Bey, memleketin ve halkın o günkü meselelerine hitap eden âyet veya hadîsi mevzu alarak, okuyuculara onlarla yol göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla bu yazılar, tefsir ilmi bakımından değil, zamanın meselelerine bakış açısından mühimdirler.

İlk tefsir yazısı SR'ın, bu ismi aldığı 183. sayısında çıkmıştır: SR, c.8, no. 183, s. 5-6, 24 Şubat 1327 (8 Mart 1912)... Sonuncusu ise: SR, c. 18, no 448, s. 61, 13 Teşrinisani 1335 (13 Kasım 1919) tarihli nüshadadır (bkz. 81. not).

2. VA'AZLAR:

Mehmed Âkif Ersoy'un bir tanesi kitap içinde yayınlanmış dokuz va'azı (mev'izası) vardır. Bunlardan birincisi, bir kulüpte konuşma olarak irâd olunduktan sonra, *"Mevâiz-i Dîniye"* kitabında (bkz. 67. not) yayınlanmıştır. Kalan sekiz va'azın üçü Balkan Harbi içinde İstanbul'un üç büyük camiinde (Beyazıt, Fâtih, Süleymâniye) (bkz. 84. not); birisi Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde (bkz. 149-153. notlar); üçü ise Kastamonu'da Nasrullah Câmii'nde ve şehrin kazalarında verilen va'azlardır. (bkz. 174-180. notlar).

Bu sekiz va'azın SR'da çıkan metinleri, Mehmed Âkif konuşurken kayd edilmiş olan hülâsalardır. Kastamonu ve civarındaki va'azların metinleri ise, bir değil, birkaç konuşmanın özetinden meydana getirilmiştir. Bu hülâsaların, Mehmed Âkif tarafından görülüp tashih edildikten sonra neşredildikleri muhakkaktır.

3. MAKALELER:

Çeşitli cemiyet, edebiyat ve fikir meseleleri üzerine, makale, sohbet ve hatıra şeklinde kaleme alınmış elli yazıdan ibarettir. Bunların on yedisi *"Hasbihâl",* on biri *"Edebiyat Bahisleri",* dördü *"Eski Hâtıralar",* ikisi *"Letâif-i Arabdan"* genel başlıkları altında –bazan ikinci bir başlık daha taşıyarak– yayınlanmışlardır. On beşinin ise ayrı başlıkları vardır. (58, 65 ve 191. notlara bakınız)

Mehmed Âkif'in düşünceleri, bilgisi, kültürü ve irfanı, çok samimî bir dille kaleme aldığı bu yazılarında görülmektedir.

4. TERCÜMELER:

a) 1908'den önceki tercümeleri:

Mehmed Âkif'in 1908'den önce yayınlanmış olan tercüme yazılarından, şimdilik bildiklerimiz, 1898 yılı içinde *"Resimli Gazete"*de tefrika edilmiş olan (bkz. 38. not) *"Uranie"* adlı eser ile *"Servet-i Fünûn"*da yayınlanan üç yazısıdır. (Bkz. 39. not). 1895 yılında *"Ma'arif"* mecmuasında tefrika edilmiş olan ve Âkif'e ait olduğu tahmin edilen *"Mebâhis-i İlm-i Servet"* yazılarının da (bkz. 36. not) tercüme olması, ihtimal dahilindedir.

b) 1908'den sonraki tercümeleri:

Mehmed Âkif, bu dönemde, hepsi de SM/SR dergisinde yayınlanmış ve 268 tefrika devam etmiş olan 55 ayrı tercüme yapmıştır. Bunların birkaçında *"Sa'di"* mahlâsını kullanmıştır.

Tercümeler, altı yazardan yapılmıştır. Bunların ilk beşi Arapça ve sonuncusu Fransızca yazmışlardır. Yapılan tercümelerin yazar ve tefrika sayısı bakımından dağılışı şöyledir: Ferid Vecdi: 7 tercüme, 73 tefrika/M. Abduh: 31 tercüme, 48 tefrika / A. Refik: 1 tercüme, 3 tefrika / Ş. Şiblî: 1 tercüme, 10 tefrika/A. Câviş: 13 tercüme, 122 tefrika/S. Halim Paşa: 2 tercüme, 12 tefrika.[2]

Ferid Vecdi: Mehmed Âkif, tercümelerine 10 Eylül 1908 tarihli 3. sayıda Ferid Vecdi'nin 17 tefrika devam eden *"Müslüman Kadını"* eseri ile başlamıştır. Bu yazardan yedi tercümesi vardır. Dördü birer yazılık olan bu tercümelerin uzun olanları *"Hadîka-i Fikriyye"* (21 tefrika) ve *"Müslümanlık'la Medeniyet"* (31 tefrika)'tir.

Muhammed Abduh: Mehmed Âkif'in Abduh'tan ilk tercümesi 27 Ekim 1908 tarihli 10. sayıda çıkan *"Müslümanlık'ta Esaslar"*dır. Âkif, Abduh'tan otuz bir tercüme yapmıştır. Bunların yirmi yedisi tek makale halindedir. Uzun olan ikisi, *"Hanoto ile Şeyh Muhammed Abduh'un Münakaşası"* (12 tefrika) ve *"Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri"* (5 tefrika) dir. İki tercüme ise ikişer tefrika sürmüştür.

---

2 Tefsir dalında yaptığı doktora çalışması sırasında SM/SR dergisinin ilk oniki cildini de gözden geçiren Suat Mertoğlu, "*Divân, İlmî Araştırmalar*" dergisine verdiği bir yazısında, Mehmed Âkif'in Arapçadan yaptığı tercümeleri ele alarak (Abdülaziz Câviş'ten yapılanların dışındaki) tercümelerin asıllarını ve yerlerini göstermiş, ayrıca Âkif merhumun tercüme sırasındaki şahsî tasarruflarına da işaret etmiştir: Suat Mertoğlu, "*Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmed Âkif'in Arapça'dan Yaptığı Tercümeler üzerine Notlar*", Divân, 1999/2, yıl 4, sayı 7, s.235-249, İstanbul. Mertoğlu aynı yazısında, Mehmed Âkif'in Abduh'tan yaptığı bilinen bazı tercümelerin, aslında Cemâleddin Afgânî'ye ait olduğuna dair bir görüşten bahsetmekte ve böyle bir araştırmanın adını da vermektedir. Bilindiği gibi, bu yazıların bir kısmı, Afganî ve Abduh'un birlikte çıkardıkları "*Urvetul-Vuska*" adlı derginin imzasız makaleleridir. Abduh'un yakın talebesi olan Reşid Rıza, bu yazıların Abduh'a ait olduğunu bildirmektedir. Yeni iddianın dayandığı deliller, Mertoğlu'nun yazısında da zikredilmediği için, bu hususa dikkati çekmekle yetiniyoruz.

Abduh'tan yapılan bütün tercümeler, 1-3. ciltlerdedir (1908-1911). Bu yazılardan altı tanesi 1913'ten sonraki sayılarda kısmen veya aynen, tekrar yayınlanmıştır.

Azm-zâde Refik: Mehmed Âkif'in bu zattan *"Müslümanlık'ta Ferdin Hâkimiyetiyle Cemiyetin Hâkimiyeti"* adını taşıyan bir tercümesi vardır. Yazı üç sayı devam etmiştir: c.4. no. 82-84.

Şeyh Şiblî En-Nu'manî: Bu zattan da *"Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi'nin Hataları"* adıyla yapılmış ve on sayı devam eden bir tercüme vardır: c.8, no. 187-209.

Abdülaziz Câviş: Mehmed Âkif'in kendisinden en fazla tercüme yaptığı yazardır. İlk tercüme, 15 Nisan 1915 tarihli 335. sayıda çıkmıştır: *"Kavmiyet ve Din".* Bu zattan yapılan tercümeler uzun yazılardır ve 122 sayı devam etmiştir. Bunların en uzunları 55 *tefrikalık "Esrâr-ı Kur'an"* (tamamı 122 tefrika olan tercümenin son bölümü Âkif'e aittir), 28 tefrikalık *"Anglikan Kilisesine Cevap"* ve 11 tefrikalık *"Âlem-i İslâm Hastalıkları ve Çâreleri"* tercümeleridir.

Said Halim Paşa: Mehmed Âkif, Said Halim Paşa'dan iki eser tercüme etmiştir: *"İslâmlaşmak"* (c. 15, no. 378-381, 4 tefrika) *"İslâm'da Teşkîlât-ı Siyâsiyye"* (c. 19, no. 493-501, 8 tefrika).

c) Kitap olarak basılmış tercümeleri:

1. *"Müslüman Kadını",* İstanbul, Ahmed Saki Bey Matbaası, 1325 (1909), 165 sayfa, Sırâtımüstakîm Kütüphanesi, aded:5.

2. *"Hanoto'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslâm'ı Müdâfa'ası",* İstanbul, Tevsî-i Tıbâ'at Matbaası, 1331 (1915), 80 sayfa, Sebîlürreşâd Kütüphanesi aded:8.

3. *"İslâmlaşmak",* İstanbul, Hukuk Matbaası, 1337 (1917), 32 sayfa, Sebîlürreşâd Kütüphanesi Neşriyatı.

4. *"Anglikan Kilisesine Cevap"* İstanbul, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1339-1341 (1923), [kapakta: 1340-1342

(1924)] 290 sayfa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Umûr-i Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti Tedkîkât ve Te'lîfât-ı İslâmiyye Neşriyatından, adet: 9

5. *"İçkinin Hayât-ı Beşerde Açtığı Rahneler",* Ankara, Ali Şükrü Matbaası, 1339-1341 (1925), 68 sayfa, Tedkîkât ve Te'lîfât-ı İslâmiyye Neşriyatından, adet:4.

5. DİĞER ESERLER VE YAZILAR:

"Kavâid-i Edebiyye" (Bkz. 97. not) *ile "Edebiyat Dersleri"* (bkz. 105. not) ve eğer tercüme değil de te'lif eserse ve Âkif'e ait olduğu katiyyet kazanırsa *"Mebâhis-i İlm-i Servet"* (bkz. 36. not) adlı eserler bu bölüme alınabilir.

Mehmed Âkif Bey'in henüz keşf olunmamış başka eserlerinin bulunması da mümkündür. SM/SR dergisinde çıkmış, ancak imzasız olduğu için tesbit edemediğimiz yazılar ile Dârülhikme başkâtibi iken, *"Cerîde-i İlmiye"*ye giren (bkz. 138. not) imzasız yazıları ve Berlin'de iken oradaki gazete ve dergilere verdiğini tahmin ettiğimiz beyanat ve yazıları da bulunduğunda bu bölüme girebilir.

6. MEKTUPLAR:

Hâlen elli kadar mektubu ve bâzı mektup parçaları yayınlanmış bulunan Mehmed Âkif'in, dağınık halde, bazı kimselerin elinde birkaç yüz mektubunun bulunduğunu tahmin etmekteyiz. Bunların toplanarak yayınlanması, şâirimizin düşünceleri, hayatı ve yakın tarihimiz bakımından çok faydalı olacaktır.[3]

---

[3] Merhum İsmail Hakkı Şengüler (1928-2001) Bey, 1990-1992 yıllarında, bir heyetin yardımı ile hazırlayıp neşrettiği, on cildlik "*Mehmed Âkif Külliyâtı*" nda, o zamana kadar perâkende şekilde yayınlanmış olan şiir ve yazıları toplamış; yeni yazıya çevrilmemiş olan kısmı da hazırlatarak, Mehmed Âkif'in bilinen eserlerini biraraya getirmiştir. İlmî çalışmalar için kaynak olacak derecede olmamakla beraber, onlara kılavuz olmak ve Mehmed Âkif'i sevenlere, eserlerini ulaştırmak bakımından çok faydalı olan bu külliyat için bkz. "*Mehmed Âkif'e Dair Birkaç Kitap*" bölümü,

III

SAFAHAT

"Safahat", Mehmed Âkif Ersoy'un şiirlerini topladığı yedi kitaplık şiir külliyâtının adıdır.

GENEL BİLGİLER

Birinci kitap, yalnız "Safahat" adını taşır. Bundan başlayarak sıra numarası almış bulunan öteki kitapların ayrıca isimleri vardır. Müstakil ciltler halinde ve farklı zamanlarda basılmış olan kitaplar, Latin harfli baskılarından önce bir arada, tek cilt içinde basılmamışlardır. Yedi kitabın ilk altısının bütün baskıları İstanbul'da, yedinci kitabınki ise Kahire'de yapılmıştır.

Safahat'ı teşkil eden yedi kitabın baskı tarihleri ile Mehmed Âkif'in tashihinden geçen son baskılarına göre ihtiva ettikleri manzume ve mısraların sayısı şöyledir:

1. *Safahat:* 44 şiir, 3084 mısra. Üç baskı: 1911, 1918, 1928.
2. *Süleymâniye Kürsüsünde:* 1 şiir, 1002 mısra. Dört baskı: 1912, 1914, 1918, 1928.
3. *Hakkın Sesleri:* 10 şiir, 482 mısra. Üç baskı: 1913, 1918, 1928.
4. *Fâtih Kürsüsünde:* 1 şiir, 1692 mısra. Dört baskı: 1914 (iki baskı), 1918, 1924.
5. *Hâtıralar:* 10 şiir, 1314 mısra. Üç baskı: 1917, 1918, 1928.
6. *Âsım:* 1 şiir, 2292 mısra. İki baskı: 1924, 1928.
7. *Gölgeler:* 41 şiir, 1374 mısra. Bir baskı: 1933.

Son baskılarına göre, Safahat'ta 11.240 mısra tutan 108 manzume bulunmaktadır. Bu sayıya başkalarına ait olmakla beraber, iktibas şeklinde metne alınmış mısralar dâhildir. Başlık altına veya dipnotlara konulmuş mısralar sayılmamıştır.

Ayrıca, *"Hâtıralar"*da bulunan, ancak Sebîlürreşâd dergisinde yayınlanmış olmasına rağmen, kitaba alınmayan 98 mısra (Bkz. *Fikir Ayrılıkları)* ile 1924 ve 1928 baskıları yapılırken, iç ve dış siyaset gereği çıkarılarak, yerleri noktalarla gösterilen iki beyit de bu sayının dışındadır.

"Safahat": "Safhalar, devreler, dönemler" ve biraz geniş bir mânâlandırma ile "görünüşler, manzaralar" demek olan bu kelime, önce birinci Safahat'ta bulunan yirmi iki manzumeye, dergideki neşirleri sırasında genel başlık olan *"Safahât-ı Hayâttan"* terkibinde kullanılmıştı. *Fâtih Câmi'i, Hasta, Küfe...* gibi "hayattan manzaralar" ihtiva eden bu manzumelerin bulundukları ilk cilde, *"Safahat"* adı verilmesinin sebebi budur.

Safahat'ı teşkil eden manzumelerin tamamı "aruz" vezni ile yazılmıştır. Şiirlerin uzunluğu bir kıt'adan, 2292 mısra'a (Âsım) kadar değişmektedir.

Mehmed Âkif, şiirlerinin büyük çoğunluğunu "başmuharrir"i bulunduğu dergide, ilk sayısından başlayarak yayınlamıştır. 1908'de *"Sırâtımüstakîm"* adıyla Ebululâ Mardin ve Eşref Edib tarafından çıkarılan, 1912'den sonra ise *"Sebîlürreşâd"* adını alarak yalnız Eşref Edib tarafından devam ettirilen bu dergi, müteaddit inkıtalara rağmen, 1925 yılı başına kadar çıkmaya devam etmiş ve 641 sayı yayınlanmıştı.

Safahat'ı teşkil eden 11.240 mısraın, 1920 mısraı SM veya SR'da çıkmamıştır. Bunun 1206 mısraı Âsım'ın hiç bir yerde çıkmadığı muhakkak olan ve doğrudan doğruya kitaba giren bölümüdür. Kalan 684 mısra, birinci kitabın ilk ve son şiirleri ile yedinci kitapta bulunan 29 manzumedir. Bunlardan birkaç tanesinin ilk yayınlandığı yerler tesbit edilmekle beraber, bu sahada henüz dikkatli ve tamam bir çalışma yapılamamıştır.

ÂKİF'İN ŞİİRLERİNİ TASHİHİ

Mehmed Âkif, şiirleri üzerinde, kitapların yeni baskıları sırasında bâzı tashihler yapmıştır. Bu değişikliklerin daha çok, kitapların son baskıları sırasında yapıldığı görülmektedir. Son baskıları 1928'de olan kitaplarda bu tashihler daha çoktur. *"Âsım"*ın dilinde ve *"Gölgeler"*de mevcut şiirlerden yakın zamanda yazılmış olanlarının lisanlarında görülen sadeleşme gibi, Mehmed Âkif'in, eski yazdıklarını da sadeleştirmek istediği anlaşılmaktadır.

Ancak bu tashihlerin, yurdunu terkedip Mısır'a yerleştiği ilk yılların üzüntüsü içinde yapılmış olması ve kitapların, yaklaşan "harf devrimi" yasaklarından önce basılması için yayıncının acele etmesi, bu işle gereği kadar meşgul olmasına mâni olmuştur.

1927 Şubat'ında Fuad Şemsi'ye yazdığı bir mektubunda, *"Birinci Safahat'ın tashihi yedi sekiz gün içinde itmâm olunduğu için, çok yerlerini geçtim; hakkıyla tashih, kitabı baştan aşağı kadar değiştirmeyi icabetmekle beraber..."* diye yazmaktadır.

Gerçekten de *"Kocakarı ile Ömer"* manzumesinin pek çok yerini değiştirip güzelleştirmesine karşılık, eski tarzın örneği olan *"Hasbihâl", "Merhum İbrahim Bey" ve "Bir Mersiye"* manzumelerine hemen hiç dokunmamıştır.

Aşağıdaki sayfalarda, fikir ve san'at noktasından herhangi bir tahlil ve tafsile girilmeden, Safahat'ı teşkil eden yedi kitabın içindeki şiirler ve konuları hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır:

BİRİNCİ KİTAP: SAFAHAT

Bu kitabı teşkil eden şiirler (ilk ve son kıta'lar hâriç) 1908-1911 tarihleri arasında SM'da çıkmıştır. Eserdeki kırk dört manzumenin bir kısmı, SM'in yayınlanmaya başladığı 1908 yılından önce kaleme alınmıştı. Bu manzumelerde beşerî ve içtimaî dert ve meseleler ele alınır,

okuyucunun dikkati çekilerek, bunları düşünmesi, üzülmesi ve neticede çare araması istenir. Fakirlik, hastalık, âcizlikle beraber, yardım, iyilik ve ümidin de yolu gösterilir. Câhillik ve istibdat gibi kötü haller ile meyhane ve kahvehane gibi yerler, nefret uyandıracak ayrıntılarıyla tasvir edilir. İnsanın aczi ve geçim sıkıntısı karşısındaki çaresizliği canlandırılırken, okuyucu, çalışmaya ve azme davet edilir. Câmi, ibâdet ve imânın teselli verici kudreti ile birlikte İlâhî âlemin sırları karşısında duyulan hayret ifade edilir.

Bu kitapta şâir; fakirlik, hastalık ve hürriyetsizlik karşısında duyduğu ızdırapları dile getirmekte, ancak henüz vatanın ve milletin uğradığı dışarıdan gelen, müşterek bir felâket olmadığı için sesini yükseltmemektedir. 1908'den sonra gelen "hürriyet" beklediği gibi çıkmamakla beraber, daha ümidini kesmemiş görünmekte veya sıkıntısını henüz dışarıya vurmamaktadır. Yalnız, Mart 1910'da çıkan *"Köse İmam"* şiiri, cemiyetteki bozukluğun ıslah olunamazlığını haykıran ve Âkif'in bundan sonraki kitaplarında görülecek olan üslûbunu haber veren bir manzumedir.

İKİNCİ KİTAP: SÜLEYMÂNİYE KÜRSÜSÜNDE

Eser, dergide, Ocak-Ağustos 1912 tarihleri arasında yayınlanmıştır. Gelen "hürriyet"in, beklendiği gibi memleketi kurtaramayacağı, çünkü yanlış anlaşıldığı ve doğrusunu anlamaya da –aydınlar dâhil olmak üzere– kimsenin niyeti olmadığı görülmüştür. Başta gazeteler, herkes birbirini sövüp karalamakta, particilik ve ırkçılık cereyanları milleti parçalamaktadır. Aydınlar dinî, millî her şeyi bırakıp Avrupa'nın izinden gitmeyi istemekte, halk ise –buna tepki olarak– faydalı da olsa bütün yeniliklere karşı çıkmaktadır. Aydınlar dini yanlış anlayıp ortadan kaldırmaya çalışırken, halk da dinin aslını bırakıp hurâfelerle oyalanmaktadır. Edebiyat halkı, iyiye güzele sevk

edeceğine, bölünmeye, eğlenceye ve fuhşa teşvik etmektedir.

Mehmed Âkif, hayatını İslâmiyet'e hizmete adamış olan, dostu Abdürreşid İbrahim Efendi'nin ağzından, Süleymaniye Câmii'nde verilmiş bir va'az şeklinde, bütün bu yanlışları ve bu hâl devam ederse milletin başına gelecek felaketleri sayar. Önce, bütün İslâm âlemini dolaştığını söyleyerek Rusya, Türkistan ve Hindistan'ı sonra da Japonya'yı anlatan, buralardaki halkın iyi ve kötü hallerini tasvir eden vâiz, 1908'de Kanûn-i Esâsî'nin ilân edildiğini duyunca, sevinerek İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'u, daha önceki gelişinde gördüğünün aksine uyanmış ve çalışır bir halde bulmayı beklerken, yukarıda saydığımız fenalıklara bulaşmış görerek dehşete düşmüştür... Bütün bunları anlatan ve tasvir eden vâiz, sözlerini, bu halin sebeplerini ve onlardan kurtulmak için tutulması gereken yolu göstererek bitirecektir.

ÜÇÜNCÜ KİTAP: HAKKIN SESLERİ

Mehmed Âkif'in "Süleymaniye Kürsüsünde"n haber verdiği kötü âkıbet gelip çatmıştır. Balkan Harbi (8 Ekim 1912 - 30 Mayıs 1913) patlak vermiş; parti ve ırkçılık kavgaları ile birbirine düşman kesilip yardımlaşmayan subaylar yüzünden ordu birlikleri, müdhiş şekilde bozularak kaçmış; birkaç sene öncesine kadar idare etmekte olduğumuz küçük Balkan Devletleri'ne yenilmiştir. 93 (1877 - 78) Harbi'nden sonra ikinci defa Rumeli halkı –Müslüman nüfusu azaltmak için– çocuk, kadın ayırt edilmeden katl edilmektedir. İstanbul yine "muhacir" dolmuştur. Edirne beş ay muhasarada, düşman gülleleri altında, aç ve ölerek dayanmış; Selimiye Câmi'i topa tutulmuş ve Bulgarlar şehre girmiştir*: "İlâhî altı yüz bin Müslüman birden boğazlandı..."*

Mehmed Âkif, bu kitabı teşkil eden ve Ocak - Haziran 1913 tarihleri arasında SR'da yayınlanan on şiirinde, ızdıraptan kendini kaybetmiş gibidir: *"Yine hicran ile çılgın-*

lığım üstümde bugün", "Ağzım kurusun yok musun ey adl-i İlâhî!"

Mazlumların hâli, buna karşılık halkın hissizliği ona *"Tükürün belki biraz duygu gelir ârımıza"* dedirtir.

Irkçılığa karşı meşhur şiirini, Arnavut ırkçı ayrılıkçılarına karşı yazar: *"Hani ey kavm-i esâretzede muhtâriyyet?"*

Fakat bütün felâketlerin, cehaletten, kötülüklere karşı çıkmayı bırakmaktan ve tembellikten ileri geldiğini görerek, yine itidale döner.

Bu kitaptaki on manzumenin sekizi birer âyet, biri bir hadisten ilham alınarak yazılmışlardır. Sonuncusu Hazret-i Peygamber'i imdada çağıran acıklı bir şiirdir: *"Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi"*

DÖRDÜNCÜ KİTAP: FÂTİH KÜRSÜSÜNDE

Eser, Haziran 1913 - Temmuz 1914 tarihleri arasında SR'da yayınlanmıştır. *"İki Arkadaş Fâtih Yolunda"* ve *"Vâiz Kürsüde"* başlıklı iki bölümden meydana gelir.

322 mısralık birinci bölüm, Galata Köprüsü'nde vapurdan inen iki arkadaşın, Fâtih Câmi'ine kadar olan yol boyunca, konuşmalarıdır. Bu sırada pek çok cemiyet ve kültür meselesi, nükteli, akıcı ve cazip bir üslûpla dile getirilmiştir.

İkinci bölümdeki vâizin konuşması, Âkif'in, Balkan Harbi günlerinde bu camiin kürsüsündeki konuşmasına benzer. Önce kâinattaki İlâhî nizam ele alınır. Gökte ve yerde her şey çalışmaktadır. Küçük bir parçanın vazifesini yapmaması, kâinatın altüst olmasına sebep olur. Netice: *"Bekàyı hak tanıyan sa'yi bir vazife bilir; / Çalış, çalış ki, bekà sa'y olursa hakkedilir"*

İnsanlar da aynı kanuna tâbidir. İşte çalışan Garp, yere göğe hükmediyor ve işte tembel Şark miskinlik içinde.. Sonunda leşini bir çukura atacaklar...

“Deden de böyle miydi” diyerek mâzideki büyüklükleri anan vâiz, milleti bu hâle getiren kötülükleri, *“kader”* ve *“tevekkül”*ün yanlış anlaşılmasına ve buna sebep olan cehalete bağlar. Tevekkül ve kaderin Hazret-i Peygamber ve arkadaşları tarafından nasıl anlaşıldığını misallerle gösterir.

Bütün bu hâllerin sebebi cehalettir ve ilkokullar açarak, onun giderilmesine başlanmalıdır. Bu bilgisizlik yüzünden birtakım câhiller, dinde içtihâda kalkışmakta, ırkçılık taassubu yapılmakta, Müslümanlar birbirinin felâketinden habersiz ve hissiz, yabancıların elinde esir yaşamaktadır.

Milleti, hiçbir şeye aldırmayan *avam,* her şeyden ümidi kesmiş *bedbinler,* Batı’nın rezillikleri peşinde dolaşan *züppeler* ve eğlenceden başka bir şey düşünmeyen *sefihler* olarak dörde ayıran vâiz, eğlence düşkünlerine “Alın eğlenin!” diyerek, birkaç “sahne” gösterir.

Bunlar: Üzerine Bulgar bayrağı çekilmiş Edirne kalesi, Meriç’le Tunca’nın üstünde yüzen ceset kümeleri, aylarca kandan kıpkızıl akan Arda nehri, Gümülcine’de süngülerle karnı deşilen, alnına haç çizilen Müslümanlar ve sarıklarıyla asılmış, din adamları, *“Nesîm-i sâfa gömülmüş ricâl-i berhurdâr”*dır.

Canlandırılan sahneler, üzerinde sarhoşların tepindiği Kosova şehidliği, Vardar’da boğulan masumlar, kandan kızaran Selânik ovası, cesetler, cesetler ve cesetlerle devam eder.. Vâiz, ağlayan cemaatle birlikte dua ederek va’azını bitirir.

BEŞİNCİ KİTAP: HÂTIRALAR

Balkan Harbi’nin hemen arkasından gelen Birinci Cihan Harbi felâketleri, Mehmed Âkif’e yine “Hakkın Sesleri”ndeki gibi şiirler yazdırır. Kitabın baş tarafında bulunan ve Temmuz 1913 - Şubat 1915 arasında yayınlanmış olan yedi manzume bunlardandır.

Kitabın sekizinci parçası 126 mısralık *"El-Uksur'da",* Mehmed Âkif'in 1914 yılı başındaki Mısır seyahatinde gördüğü el-Uksur (Lüksor) harabelerinin ilhamı ile yazılmıştır. Muhiti tasvir eden şâir, rastladığı bir ecnebi seyyah grubundan tedâî ile yine İslâm âleminin meselelerini yazar: *"Senin nerendeki evlâdının nasîbi huzur?.."*

Kitabın büyük kısmını 698 mısralık *"Berlin Hâtıraları"* teşkil eder. 1914 yılı sonu ve 1915 başlarında Berlin'de bulunan Mehmed Âkif, oradaki müşâhade, mukàyese ve tefekkürlerinin neticesi olarak, mühim bir his ve fikir eseri olan bu manzumeyi yazmıştır.

Eserin giriş kısmında, Berlin'de arkadaşıyla beraber bir kahveye giden şâir, orasını bizim kahvelerle karşılaştırıp çok başka bulunca, aynı mukàyeseyi otel, tren ve sokak için de yaparak ince nükteler ve gülünç benzetmeler yapar... Manzumenin önemli bölümü bundan sonra gelecektir:

Kahvede karşılarındaki masada oturan, oğulları savaşta ölmüş bir Alman ailesinin ızdırâbı, bilhassa annenin tavrı, şâire İslâm diyarlarındaki acılı kadınları hatırlatır. O kadınların oğulları ve kocaları, yurtlarını işgal etmiş olan *kendi düşmanlarını* korumak, onlara siper olmak için ön saflarda ölüme sürülmektedirler. Düşman: *"Ölürse hizmet eder, öldürürse hizmet eder..."* diye sırıtmaktadır.

Kendi zihninde, matemli Alman anasıyla, hayâlen konuşmaya dalan şâir, İslâm dünyasının şimdiye kadar Batılılardan çektiklerini, zulmün Müslümanlara karşı olunca makbul sayıldığını anlatır. Alman cemiyetinin yükseliş sebebi olarak "birlik" olmalarını görür. Burada ruh ile maddenin, din ile dünyanın elele yürüdüğünü tesbit eder. Bunun tam aksi olan bizim durumumuzu düşünür. Gerilik sebeplerinden olarak: Maarif sistemimizin, gençleri hayattan uzak ve tüketici olarak yetiştirdiğini; eski edebiyatın milleti uyuşturduğunu, yeni edebiyatın ahlâksızlık yaydığını; sonunda İngiliz'in aramıza sok-

tuğu ırkçılık da bunlara eklenince, Müslümanların parçalandığını ve düşmanın donanmasıyla Çanakkale'ye gelip dayandığını anlatır...

Zihnî konuşmasının burasına gelen şâir birden heyecanlanır ve cereyan etmekte olan Çanakkale savaşının aleyhimize neticelenmiş olması korkusuyla, Boğaz'da çarpışan gazilere, dayanmaları için Berlin'den seslenir: *"Huda rızâsı için ey mücâhidîn-i kirâm!"*

Eser, Çanakkale gazilerinin Âkif'e hitabı ile biter: *"Korkma, cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz..."*

"Hâtıralar"ın son parçası 204 mısralık *"Necid Çöllerinden Medine'ye"* şiiridir.

Gerçekten bir şaheser olan bu şiir, Mehmed Âkif'in 1915 Mayıs-Ekim aylarındaki Necid seyahatinden dönerken ikinci defa olarak, Medine'yi ve Hazret-i Peygamber'in kabrini ziyareti sırasındaki tehassüslerinin eseridir. (Bkz. 120. not)

Medine'ye kadar olan çöl yolculuğundaki duygularını, Medine'de ve "Ravza-i Nebî"nin karşısındaki hislerini, Peygamber Mescidi'ndeki cemaati, ezanın verdiği haşyeti, namazın ve duanın ulviyetini anlatan Âkif, namazın sonunda bütün Müslüman kardeşlerini kucaklayan duasını ederken, bir Sudanlının ağzından, *"Yâ Resûlallah!"* feryâdıyla başlayan ve Hazret-i Peygamber'e seslenen yirmi sekiz mısralık tüyler ürperten hitabesiyle, Resûl-i Ekrem'e olan sevgi ve hasretini, erişilmez bir üslûbla dile getirerek eserini bitirmektedir.

ALTINCI KİTAP: ÂSIM

Süleyman Nazif'in *"bir şiir mu'cizesi"* dediği, 2292 mısralık bu manzume, Mehmed Âkif'in üzerinde en fazla çalıştığı eseridir. Daha önceki manzumelerinde parça parça nazm ettiği fikir, his ve heyecanlar, bu eserinde toplu olarak, en güzel bir lisan ve mükemmel bir ifâde ile şiirleşmiştir.

Eserin 1086 mısralık kısmı SR'da yayınlanmış, ancak 1206 mısralık bölümü, doğrudan doğruya 1924'te yapılan kitap baskısına girmiştir.

Manzumenin ilk parçası 18 Eylül 1919'da çıktıktan sonra 4 Aralık'a kadar, dokuz parça daha yayınlanmış; 1920 Kasım ve Aralık'ında üç parça, 1922 Ağustos'unda bir parça ve 1924 Temmuz ve Ağustos'unda da üç parça olmak üzere dergide çıkanların hepsi on yedi parçayı bulmuştur.

Eserin 1928 baskısında, Mehmed Âkif'in, SR neşri ve 1924 baskısına göre, yüz on kadar tashih yaptığı görülmektedir.

1919 Eylül'ünde gün yüzüne çıkan eserin, daha önceki senelerde planlanıp yavaş yavaş yazıldığı tahmin edilebilir. Hatta, birinci Safahat'taki "Köse İmam" (1910) manzumesinden sonra böyle büyük bir eserin, şâir tarafından düşünülmeye başlanmış olması mümkündür.

Ancak, Mehmed Âkif'in "Âsım" üzerinde, basıldığı yıl olan 1924 başında bile çalışmaya devam ettiğini bilmekteyiz.

KÖSE İMAM VE ÂSIM

Eser baştan sona kadar konuşma şeklindedir. Konuşanlar Köse İmam ve Hocazâde (Âkif) ile Köse İmam'ın oğlu Âsım'dır.

"Köse İmam" tipi, Mehmed Âkif'in eserlerinde yaşattığı en önemli ideal kahramanıdır. *"Âsım",* ondan sonra gelir. Daha doğrusu, bu ikisi, Âkif'in idealindeki aynı şahsın, yaşlı ve genç hâllerini temsil ederler.

Şâir, Âsım'ın ruh ve beden yapısına, ahlâkına, bilgisine, mertliğine ve heyecanına hayrandır. Ama her çeşit meseleyi çekişe çekişe münakaşa ettiği, kızdırıp konuşturduğu Köse İmam, Müslüman halkın, yanılmaz irfan ve basiretinin temsilcisidir. İnsanın zihninde, gönlünde fırtınalar kopabilir ama cemiyet, "Âsım"ın yumruğuyla değil, Köse İmam'ın itidali ve gösterdiği ilim ve kanun yoluyla ıslah edilecektir.

Eser iki bölümde incelenebilir:

1. *Köse İmam'la Hocazâde'nin konuşmaları:* Eserin büyük kısmını teşkil eder. Burada, yakın çevreden başlanarak hemen bütün beşerî ve içtimaî mesele ve dertler münakaşa edilir. Her ikisi de dindar, hürriyetçi ve yenilik taraftarı olmakla beraber, Köse İmam, daha muhafazakâr ve tenkitçi, Hocazâde ise biraz daha yenilikçi ve müsamahakârdır. Hocazâde, yaşlı Köse İmam'a karşı yeni nesilleri müdafaa eder. Bu ikisinin nüktelerle dolu münakaşaları ve atışmaları sayesinde; eskilerin ve yenilerin hata ve savabları ortaya dökülür.

Köse İmam'ın "ahlâk bozukluğu içindeki bu halkı ve bu memleketi, kimin kurtaracağı" sorusuna, Hocazâde'nin *"Âsım'ın nesli!"* cevabı, konuşmaları Âsım ve nesli üzerine çevirir. Bundan şüphesi olan Köse İmam'a karşı "Âsım'ın nesli" nin meziyetlerini ve gösterdiği kahramanlıkları sayan Hocazâde, genç nesli öven heyecanlı hitabesini *"Çanakkale Şehidleri"* adıyla tanınan şaheser mısralarla bitirir...

Köse İmam'ın bu güzel hallere bir diyeceği yoktur, ancak Cihan Harbi'nden, yüzlerce arkadaşını gömerek dönen Âsım, cemiyetteki kötülüklere ve kötülere tahammül edemeyerek, sâdık arkadaşlarıyla birlikte, fiilen müdâhaleye başlamıştır. Her gün kavga, döğüş, arbede... İşin fenası, bu kötülükleri toptan halletmek fikriyle, sonunda hükümet darbesi yapmayı, "Babıâli"yi basmayı bile kurmuşlardır. İşte, savaşta defalarca "oğlunun parçalandığı" haberini "sineye çeken" Köse İmam, onun "kàtil yahut maktûl" olması ihtimali karşısında dehşete düşerek, "Hocazâde'sinden" yardım istemektedir.

İLİM VE YUMRUK

2. *Hocazâde ile Âsım'ın konuşmaları:* Bu bölümde Hocazâde, Âsım'a cemiyetimizin neden geri kaldığını ve bir cemiyeti yükselten âmilleri anlattıktan sonra, bugün kendisinden beklenenin yumruk kullanmak değil, ilim

tahsil etmek olduğunu söyler. Maddî gelişmeler tek başına toplumu mutlu kılmaz; fakat maddî güce sahip olmayan milletler de ahlâk ve faziletlerini koruyamazlar. O halde, Batı'ya ezilmemek, şimdi olduğu gibi onun maddî gücüne boyun eğerek, mânen de sefalete düşmemek için, onların bulunduğu seviyeye yükselmek, elde etmeye çalıştıkları *"atom"* ilmini Müslüman milletler adına öğrenmek lâzımdır... Eser, Âkif'in sözünü dinleyen Âsım'ın arkadaşlarıyla birlikte Almanya'ya tahsillerini tamamlamak üzere gitmeye razı olmasıyla sona ermektedir.

İKİNCİ ÂSIM

Eserin kahramanı Köse İmam, Âkif'in sevdiği dostlarından Ali Şevki Hoca'dır. Âkif'in birinci Safahat'taki *"Köse İmam"* şiirini ithaf ettiği bu zat, hiç evlenmemiştir. Dolayısı ile "Âsım" tamamen muhayyel bir kahramandır. Böylece Âkif, dostu Ali Şevki Hoca'ya, herkesin gıpta edeceği bir evlâd bağışlamıştır.

Mehmed Âkif'in Millî Mücâdele yıllarının ertesinde, *"İkinci Âsım"*ı yazmayı düşündüğünü bilmekteyiz. Âkif, bu yeni eserinde, "Âsım'ı arkadaşlarıyla birlikte Almanya'dan geri getirerek İstiklâl Savaşı'na sokacağını, onu takip ederek savaşı ve bu mücadeleye katılanların iman, düşünce ve gayelerini yazacağını; zamanın önde gelen ilim ve fikir adamlarını konuşturacağını" yakın dostlarına söylemiştir. Âkif'in en verimli çağında yurdundan uzaklaşmaya mecbur kalışı, bizi, bu büyük eserden ve daha nicelerinden maalesef mahrum bırakmıştır.

YEDİNCİ KİTAP: GÖLGELER

1933'te Kahire'de basılan bu kitabı teşkil eden kırk bir manzumenin on tanesi 1918-1919 yıllarında, üç tanesi 1921-1922'de (Ankara'da), biri 1924'te ve iki tanesi 1925'te yayınlandıktan sonra kitaba girmiştir. Kalan yirmi beş manzumenin bir kısmının, yazıldıkları tarihler

altlarında kayıtlı olmakla beraber, dergi veya gazetelerde neşirlerinin olup olmadığı henüz tesbit olunamamıştır.

İlk şiirler, "Hakkın Sesleri"ndekilere benzer. Ankara'da çıkanlar *"Süleyman Nazif'e", "Bülbül"* ve *"Leylâ"*dır.

Geri kalanlar Mısır'da yazılmıştır. Bunlardan 216 mısralık *"Firavun ile Yüz Yüze",* Âkif'in en kuvvetli şiirlerindendir. *Gece, Hicran, Secde* ise şâirin, birinci Safahat'taki *Tevhid, Ezanlar, İstiğrak* gibi bâzı şiirlerinde görülen, manevî, tasavvufi iç dünyasının ve gönül âleminin ortaya çıktığı şiirlerdir.

Cemiyetin dertleri, savaşlar ve felâketlerle uğraşan, inleyen Âkif, gönlünün şahsî, derin ve mahrem duygularını bu üç şiirinde açığa vurmuştur. Kendisine "Vâdiyi değiştiriyorsunuz" diyen bir arkadaşına, "Hayır benim asıl vâdim buydu, ötekileri cemiyet için yazmıştım" cevabını verdiği bilinmektedir. *("Mısır'da"* bölümüne de bakınız)

Bu kitabın ve Safahat külliyâtının en son şiiri ise 1933'te yazılmış olan, 208 mısralık *"San'atkâr"*dır.

"Saadet öyle mi?..." mısraıyla başlayan ikinci yarısı ile bu şiir, Safahat'ın en güzel, en yüksek ve insanı en fazla müteessir eden şiirlerinden birisidir. Âkif bu şiirinde, "San'atkâr"ın ağzından, kendisinin hayal kırıklığı ve acılarla geçen ömrünü, duygu âlemini, İslâm dünyasının üzüntü ve ızdıraplarla dolu serencâmını çok tesirli bir lisanla, kaderine teslim olmuş, ama kırık ve acılı bir eda ile dile getirmiştir.

"Ağlarım ağlatamam, hissederim söyleyemem..." diye Safahat'ına başlayan büyük şâir, onu, bir vedâı andıran şu mısralarla bitirir:

Harîm-i kalbime indim mi, titrerim tir tir,
Adım *başındaki iz, çünkü bir gurûb izidir.*
Evet, gurûb izi, lâkin, adem misâli derin,
Tulû'u mahşere kalmış batan güneşlerimin!....
Neden, fakat, heyecânın? Nedir yüzündeki yaş?
Sonunda yolcunu incitme, ey güzel yoldaş!

Hudâ bilir ki dayanmaz, taş olsa bir sîne,
O gözlerinde dönen sağnağın dökülmesine.
Hayır! Yakar beni derdimle âşinâ çıkman,
Bırak, ben ağlayayım, sen çekil de karşımdan.
Belâ mı kaldı ki dünyâ evinde görmediğim?
Bırak, şu yaşları, hiç yoksa, görmeden gideyim!

SAFAHAT'IN YENİ HARFLİ BASKILARI

Dördüncü kitabın 1924'te ve diğer beş kitabın 1928'de eski harflerimizle yapılan son baskılarından sonra 1943'e kadar Türkiye'de "Safahat" yayınlanmamıştır. Yedinci kitap şâir tarafından 1933'te Mısır'da, yine eski harflerimizle bastırılmıştı.

Safahat'ın Latin harfli ilk baskısı, 1943 sonunda Mehmed Âkif'in damadı Ömer Rıza Doğrul eliyle hazırlandı ve vârislerden basım haklarını almış olan İnkılap Kitabevi tarafından basıldı. Metni yeni harflere çeviren Doğrul, baş tarafa, Âkif'in hayatı ve eserlerine dair otuz beş sayfa eklemiş, son tarafa ise *"İstiklâl Marşı"*nı ve yanlış olarak *"Son Safahat"* adını verdiği 170 mısra tutan on altı şiirini almıştı.

"Safahat"ın, kapağında, *"Türk harfleriyle ilk basılış"* ve *"Basılan ve basılmayan bütün şiirleri"* gibi yanlış kayıtlar bulunan bu neşrinin, 1944'te ikinci baskısı da yapıldı.

Bu baskılarda, zamanın siyasetine uygun gelmeyeceği düşüncesiyle –1924 ve 1928 baskılarında yapılan değişiklik ve çıkarmalara ilâveten– "medrese-mektep ikiliği"ni tenkid eden on beş mısra daha, dördüncü kitaptan çıkarılmıştı.

Safahat'ın 1950'de yapılan üçüncü baskısına bazı ilâveler yapıldı: Midhat Cemal Kuntay, Giriş'e *"Âkif'in Sanatkâr Tarafı"*nı yazdı. Tâhir Olgun birinci kitabın bâzı şiirlerini dipnotlarla açıkladı. Doğrul da bir kısım sayfaların altına, bazı kelimelerin mânâlarını verdi.

GÜNÜMÜZDEKİ BASKILAR

Safahat 1975'te yapılan onuncu baskısına kadar bu şekilde çıktı. 1972 yılında, Mehmed Âkif'in vârisleri, zamanla birçok dizgi yanlışı ile sakatlanmış olan metnin daha dikkatle tashihini ve eserin iyi kâğıda basılmasını –Safahat'ın bütün baskı haklarını daha önce kendilerinden satın almış bulunan– İnkılâp Kitabevi'nden istediler. Kitabevi onların arzusu üzerine merhum Âkif Bey'in yakınlarından, edebiyat muallimi Üstad Mâhir İz Bey'den (1895 - 1975) eserin tashihini talep etti. Merhum Mahir Bey'in bu vazifeyi kendisine vermesi üzerine, talebelerinden M. Ertuğrul Düzdağ tashih işini üzerine aldı.

Önce, Safahat'ın eski harfli bir neşri ile karşılaştırarak, 8. ve 9. baskıları (1973, 1974) sadece tashih eden Düzdağ, 1975'de çıkan 10. baskıyı, asıl metnin son baskısını esas tutmak ve öncekileri de dikkate almak suretiyle hazırladı. Çıkarılmış olan mısralar yerlerine konuldu. Ayrıca kitabın sonuna, Safahat dışında kalmış şiirlerden 840 mısra tutan 11 yeni manzume eklendi. Safahat 1975'ten sonra bu şekli ile yine İnkılâp Kitabevi tarafından basılmaya devam etti.

Mehmed Âkif'in hayatı ve eserleri üzerindeki çalışmalarını bu tarihten sonra yoğunlaştıran Düzdağ, bir yıl çalışarak Safahat'ın, manzumelerin ilk yayınlarından itibaren karşılaştırmalı, tenkidli bir nüshasını (edisyon kritik) hazırladı. Bu nüsha "Mehmed Âkif'in vefatının ellinci yılı" için yapılan 1987 senesi faaliyetleri içinde olarak, Kültür Bakanlığı tarafından yayınlandı.

1985 yılında M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı'nın bünyesi içinde *"Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi"*ni kuran Düzdağ, Safahat üzerindeki ilmî çalışmasının neticesi olarak elde ettiği güvenilir metni, ayrıca halk baskısı olarak da hazırladı. Baş tarafında, Mehmed Âkif'in hayatı ve eserleri üzerine yazılmış, yüz sayfadan fazla bir Giriş'in de yer aldığı, bu ikinci nüsha da yine 1987'de Kültür Bakanlığı ve *"Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi"* tarafından yapılan Safahat neşirlerine esas teşkil ettiği gibi, daha sonra Gonca, Timaş, Seha, Şûle, Çağrı Yayınevleri ve son olarak 2003 yılında İnkılâp

Kitabevi tarafından da yayınlandı. Bu baskılarda, sondaki ek bölümde, 1495 mısra tutan 54 manzume bulunmaktadır.

Sonraki yıllarda daha başka yayınevleri de muhtelif kimselere hazırlattıkları Safahat nüshalarını yayınladılar.

Bu yayınlar, 1986 yılında, Mehmed Âkif'in vefatının ellinci yılının dolması dolayısıyla, Safahat'ın basılma serbestliğinin başlaması üzerine yapılabilmişti. Ancak daha sonra "telif hakları kanunu"nda yapılan bir değişiklik ile, vârislerin eserler üzerindeki hakları, yetmiş yıla çıkarıldı. Bunun üzerine Safahat'ı yayınlama hakkı, 2006 yılına kadar yeniden, İnkılap Kitabevi'nin tekeline geçmiş oldu.

Bu arada, 2003 yılında, Safahat'ın 29. baskısını yayınlayan İnkılâp Kitabevi, bu baskıdan itibaren, bütünüyle M. Ertuğrul Düzdağ tarafından hazırlanmış olan nüshayı basmaya başladı.

YENİ YAPILAN ESKİ HARFLİ BASKILAR

M.Ertuğrul Düzdağ, çalışmalarının devamında, Safahat'ın eski harfli baskısının da iki ayrı neşrini gerçekleştirdi. Bu suretle Safahat üzerinde ilmî, fikrî ve tarihî çalışma yapacak olanlara bir imkân tanınmış oldu:

Birinci eski harfli yayın, İz Yayınevi tarafından 1991 yılında gerçekleştirildi. "Tenkidli nüsha"nın sayfalarının karşılarına, Safahat'ın eski harfli son baskısından alınan aynı sayfalar konuldu. Baş tarafında bulunan, Âkif'in hayatı ve eserlerine dair bir Giriş ve Safahat'taki manzumeler üzerine yapılmış bir tedkik ile birlikte 1174 sayfalık büyük bir cilt tutan bu nüshanın 1996'da ikinci baskısı da yapılmış bulunmaktadır.

Eski harfli ikinci baskı, değişik bir şekilde olmak üzere Çağrı Yayınevi ile birlikte gerçekleştirildi. Bu neşirde yeni (1999, 792 sayfa) ve eski (2000, 754 sayfa) harfli metinler, cep kitabı boyunda, ayrı ciltler halinde yayınlandı. Yeni harfli nüshanın sayfa kenarlarına, eski harfli ciltte mukàbili olan sayfaların numaraları konuldu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHLÂKI VE ŞAHSİYETİ

Sebîlürreşâd dergisinin sahibi ve Mehmed Âkif'i en yakından tanımış bir kimse olan Eşref Edib Bey, onun hakkında edindiği intiba ve kanaatlerini şöyle özetlemektedir:

HEM FİKİR, HEM CEMİYET ADAMI

Âkif, müdhiş bir seciye (karakter, şahsiyet) ve kana'at (inanç) sahibi idi. Gelişigüzel hâdiselerin arkasından sürüklenmezdi. Muayyen ve başlıbaşına kana'atleri, ölçüleri vardı. Kana'atlerini şu muâdele-i içtimâiye (sosyal denklem) üzerine kurmuştur: Fazilet, vatanperverlik, ilim mecmu'ları dine müsâvîdir (Din = Ahlâk + vatanseverlik + ilim).

Âkif sadece bir köşeye çekilip, düşündüklerini ve duyduklarını yazmakla kalan bir şâir değildi. Aynı zamanda doğru bildiği şeyleri yapmaya çalışan, hareketlerini, samîmi duygularına uygun düşürmeye uğraşan, bir cemiyet adamı idi: Memuriyet mesleğinde, cemiyet işlerinde, vatan işlerinde kendine teveccüh eden vazifeleri yapmak için didinmiş durmuştu.

AZİMLİ, VEFÂLI, MÜTEVÂZI, VAKÛR

Çok azim sahibi idi. Bir kere birşeye azmetti mi, artık onu yapmak mes'ele değildi.

Vefakârlığı müstesna derecede idi. Dostluğuna bihakkın güvenilirdi. Vefasızlık, nazarında en büyük nâmerdlik idi. O, yalnız insanlara karşı değil, Allah'ına, Peygamber'ine, milletine, vatanına da vefakârdı.

Çok mütevâzı idi. Gösterişi hiç sevmezdi. Sırası gelmeyince ilmini bile izhâr etmezdi.

Çok büyük izzet-i nefis sahibi idi. Bütün müddet-i hayatında hiçbir defa hiçbir kimseye karşı en ufak bir zillet göstermemişti. İzzet-i nefsini rencide edecek ufak bir söze, ufak bir muameleye, hattâ ufak bir bakışa bile tahammül edemezdi. Şeref ve haysiyetine bütün müddet-i ömründe hiçbir toz kondurmamıştı.

CESUR, MERT, MAHCUP, DAYANIKLI

Çok metanet sahibi idi. Yeis, korku nedir bilmezdi. Hissiyatına karşı soğukkanlılığını muhafaza ederdi.

Çok mert adamdı. Çocukluğundan beri mertliğe meftundu. Acze düşmüş adamdan intikam almayı mertliğe münâfi görürdü.

Bütün insanlara karşı hayırhahtı. Bilhassa arkadaşlarını iyi bir halde görmekten büyük zevk alırdı.

Söze büyük kıymet verir, verdiği sözü kat'iyyen yerine getirirdi. Meğer ki ölüm, yâhud ona yakın bir mâni' zuhur ede. Sözünü tutmayanlara insan nazariyle bakmazdı.

Yalan nedir bilmezdi. Her sözü doğru idi. Hiç kimse, müddet-i ömründe, onun bir kere olsun yalan söylediğini görmemiştir. Yalan söyleyenlere çok kızardı.

Utangaçtı. Ona faziletinden, kudretinden bahsederseniz kızarır, başka tarafa bakardı.

Hayatın verdiği ıztıraplara gülerdi. Ona göre hayatta tahammülü kàbil olmayan en büyük yük hamûle-i minnetti. Fenalığa karşı iyilikle mukâbeleye çalışır ve bundan zevk alırdı.

DOSTLUĞU ÇETİNDİ

Ömründe bir kerecik olsun kuvvete boyun eğmemişti. Kavîler, nüfuzlular onu karşılarında dâima haşin gör-

müşlerdi. Haksızlığa karşı hiç tahammülü yoktu; derhal kırar, dökerdi. İstibdadın şiddetle aleyhinde idi. Kızınca yüzü heybetli bir hal alırdı.

Halkın ıztıraplarına alâka gösterirdi. Halk sıkıntıda iken zevk ve sefahat içinde yüzenlere müdhiş hasım kesilirdi.

Dostluğu, çok pahalı bir mal gibi, mahrumiyetlere katlanılarak elde edilirdi. Sonra da kaybetmemek için bu çok pahalı şeyin üstüne titreyecektiniz. Çetin huylu idi. Onunla dost olmak kolay değildi. Onu anlayabilirseniz, canını da sizin için feda ederdi.

Herşeyi tam idi; alâkası da, alâkasızlığı da. Sevdiğini tam severdi. Ruhunun ısınmadığı adamlara da hiç alâka göstermezdi; fakat bir kin de bağlamazdı.

Sohbetine doyamazdınız. Susması bile zevkli idi. Bazen yalnız gözleri konuşurdu. Sevdiği, inandığı şeylere ağzınızı açamazdınız; buna tahammülü yoktu. Başkasının inandıklarına hürmet ederdi. Kendisinin de inandıklarına başkası hürmete mecburdu.

Kendi işlerine lâkayd idi. Fakat sevdiklerinin her işine alâka gösterirdi. Sevdikleriyle çok lâtife ederdi.

YALNIZ VE MÜTEFEKKİR

En sevdiği şey, yalnız kalıp düşünmekti. Şehrin dağdağasından sıkılır. Dâima uzak ve ıssız yerlerde, dergâh gibi bir yeri olmasını tahayyül ederdi. Orada insanlardan uzak, tabiatla başbaşa kalmak isterdi.

Çok hazır cevap idi. Bazen cevap makamında "fıkra gelsin mi?" der, hemen bir fıkra naklederdi. Hoşuna giden fıkra, şiir, her ne olursa olsun, tekrarından zevk alırdı. Bir meclisten hoşlandı mı, söze seve seve karışır, açılırdı. Meclise yabancı karıştığı zaman neş'esi kaçardı. Fikrini bir i'lâmın hüküm fıkrası gibi kısa söylerdi. Kalabalıkta yok denecek kadar sessizdi.

Ne olduğu belirsiz, renksiz, meşrebsiz insanları hiç sevmezdi.

DÂİMA OKUR, OKUTUR

Okutmak ve yazmak en büyük zevki idi. Okuttuğu derse ehemmiyet verirdi. Bildiğini iyi bilirdi. Bilmediği şeye de hiç karışmazdı. Hâfızası çok kuvvetli idi. Ezberlediği şeyler on bin beyitten aşağı değildi.

İrfan ve liyâkate meftundu. Erbâb-ı kudret ve fazileti candan sever, kudret ve kàbiliyet gördüğü herkesi, millete karşı hizmet yolunda çalışmaya teşvik ederdi.

TAASSUBA, CEHLE, SAPIKLIĞA DÜŞMAN

Câhilane ta'assubun müdhiş düşmanı idi. Eskiye bilâ-kayd ü şart bağlı değildi. Yeniye de körükörüne taraftar değildi. Düstûru şu idi: *"Eski, eski olduğu için atılmaz, fena olursa atılır. Yeni, yeni olduğu için alınmaz, iyi olursa alınır."*

O, hem şâir, hem âlim idi. Ahlâkî meziyetleri, insanî vasıfları şiirinden de, malûmatından da yüksekti. Cehle karşı düşmandı. Bir cemiyet için ilimsiz yaşamak kàbil olmadığı kanâatinde idi. Asrın icâbâtına, gençliğe, istikbâle ehemmiyet verirdi. Milletleri sapık yollara götüren şuarâ, üdebâ ve muharrirlere müdhiş düşman idi. Bunları millet için bir musîbet addederdi. Tenkid ve muâhazeyi sevmezdi. Ona göre, başkalarını değil, insan kendi nefsini muâhaze etmeli idi.

SİYÂSETTEN UZAK

Siyâsetten Allah'a sığınırdı. Meşrûtiyet'in ilânından sonra nasılsa İttihad ve Terakkî'ye girmişti; fakat siyâsetle meşgul olmazdı. İttihad ve Terakkî'ye girişi de mühim bir hâdisedir. Kendisine yemin teklif edilince, "bilâ-kayd ü şart Cemiyet'in emirlerine itaat edemeyeceğini, ancak

emr-i ma'rûfuna bi'at edebileceğini" söylemişti. Onun bu salâbeti, yemin tarzının değiştirilmesine sebep olmuştur.

Çok hür fikirli ve müsamahakâr idi. Geniş düşünürdü. Onun müsamaha etmediği yalnız birşey vardı: Dîni. Fikret'e karşı husûmeti sırf bu yüzdendi. Yoksa evvelce ona hürmet eder, kıymet verirdi.

Mûsikîyi çok severdi. Nısfiye (ney) üflerdi. Birçok ağır şarkılar, besteler ve ilâhîler mahfûzu (ezberinde) idi. *Mevlid*'i çok severdi. Güzel sesle okunan Kur'an'ı dinlemekten büyük haz duyardı.

Erken kalkardı. Yatakta uyanık yatmak âdeti değildi.

Kimsenin hususiyetine karışmazdı. Yalnız hey'et-i ictimâiyeyi (sosyal yapıyı) çekiştirirdi. Kendi olmayana kızardı, iki yüzlülere garezdi.

Hâsılı yüksek bir şâir olduğu kadar, tam manâsıyla bir insan-ı kâmildi.[1]

TEK KUSURU: DÂVA ADAMI OLMAK!

Mehmed Âkif Bey'i yakından tanımış olan merhum *Seniyyüddin Başak* (1867-1963), Âkif Bey'in hayatı boyunca yalnız kalmasının ve çektiği ızdırapların sebebini, onun bir *"kusur"u* ile açıklamaktadır:

"Bence Âkif'in ahlâkî meziyetleri, insanî vasıfları, şiirinden de, malûmatından da yüksektir. Âkif'in bir kusuru; bir baş belâsı vardı ki, o da sırf mefkûresinin (dâvasının, ülküsünün, idealinin) adamı olmaktan ibaretti. İşte onun içindir ki hiçbir yerde barınamamıştır. Bunu bir meziyet olarak kabul eden, yâhud bu kusurunu hoş gören, yâhud fikri fikrine uymak itibarıyle bu kusurunu îtibâre almayan, bu sebeple kendisini himâyede bir beis görmeyen bir zâta tesadüf etmeseydi, akıbeti daha çok hazin olurdu. Çünkü insanlar hiç bir mefkûre sahibini

---

[1] Eşref Edib Fergan, *"Mehmed Âkif"* maddesi, İslâm-Türk Ansiklopedisi, c.l, s.222-224, İstanbul 1944.

hâl-i hayâtında takdir edememişlerdir. Vefatından sonra yapılan alâyiş ve nümâyişin ise ona ne faydası var?"[2]

GÂYESİ

Mehmed Âkif'in dâvası, gâyesi, Seniyüddin Bey'in ifâdesi ile tâviz vermeden yaşadığı ve yoluna her şeyini feda ettiği, ızdırap çektiği, yalnız kaldığı, sonunda, uğruna vatanını da kaybettiği *"mefkûresi", "Leylâ"*sı ne idi?

Bunu araştıran ve tesbitlerini *"Âkif ve İslâmcılık"* adlı makalesiyle ortaya koyan Nevzad Ayas (1888-1966), Âkif'in gâyesinin *"İslâmcılık"* olduğunu yazdıktan sonra bunun ne anlama geldiğini; *"İslâmcılık"* hareketinin nasıl başladığını ve "İslâmcılar"ın ne yapmak istediklerini şöyle açıklıyor:

SÖZDE VE HAKİKÎ MÜSLÜMANLIK

İslâmcılık bizde Meşrûtiyet'ten sonra kullanılmaya başlanılan tâbirlerden biridir. Bir Müslüman cemiyetinde İslâmcılıktan ne kasd edildiği kolayca anlaşılamaz. Zira İslâmcılık esasen Müslümanlık mefhûmunun içinde yer tutmuş olmak lâzım gelir.

İşin nazarî cephesi böyle ise de hâdiselere bakınca her Müslüman cemiyetinin ve her Müslümanın, İslâmcı olduğunu, yâni *İslâm dîninin ruhuna uygun îtikadlarla mücehhez ve gene bu dînin tatbikini istediği hükümlerle âmil bulunduğunu* iddia edemeyiz. Lâfzî Müslümanlık ile hakikî Müslümanlık arasındaki bu fark; hem îtikadda, hem amelde ve bilhassa ahlâkî hayatta dikkate çarpar.

Filhakika son asırlarda bütün İslâm cemiyetlerinde olduğu gibi bizde de Müslümanlığın dinamik unsurları ve bir muharrik kuvvet gibi işleyen sağlam prensipleri bir tarafa bırakılarak onun sadece, şekle müteallik durgun

---

[2] Fergan, c. 1, s.244.

unsurlarına bağlanılıp kalınmıştır. Şekiller cümlesinden olan ibâdetlerin, şiar ve menseklerin ahlâkî kıymet ve mânâları da ihmâle uğramıştır.

MÜSLÜMANLARIN İSLÂM'DAN UZAKLAŞMALARI

Bu yüzden Müslüman cemiyetlerin inhitâtı meselesi üzerinde düşünülürken, bilhassa Avrupalılar arasında "Müslümanların medeniyette geri kalmalarına sebep dinleridir" yolunda fikirler de ileriye sürülmeye başlanmıştır. Bununla beraber Garp müellifleri arasında, Müslümanlık'la bugünkü Müslümanların hayatı arasında pek büyük fark olduğunu yazanlar da görülmüştür.

Gitgide bu mes'ele Müslümanların arasında da münâkaşa mevzuu olmuştur. Bu isnadların ve münâkaşaların doğurduğu neticelerden biri de Müslümanların, kendi zihniyetleri ve hayat tarzlarıyla dinlerinin esasları arasındaki münâsebet üzerinde derin derin düşünmeye mecbur kalmalarıdır. Derin derin düşünenler, Müslümanların îtikad ve amelde İslâm'ın ruhundan çok uzaklaştıklarını anlamakta gecikmediler "Müslümanlık terakkiye mânidir" hükmünü benimseyenler de dinlerinden soğudular, yahut da dinî mevzulara ve dinî kültüre karşı lâkayd kaldılar.

MÜSLÜMANLARA, İSLÂM'I ANLATMAK

İslâm alemindeki düşkünlüğün, İslâm dîninin mâhiyetinden değil, bu dînin îtikad ve amele müteallik esaslı hükümlerini anlamakta ve tatbik etmekte yanlış yollara gidilmesinden ileri geldiğine inananlar; Müslümanlara asıl Müslümanlığı anlatmak, Müslümanları İslâmlaştırmak lâzım geldiğine de kàni' oldular. Bir Müslüman cemiyetinde, İslâmcılığın ne demek olduğunu anlamaya çalışırken hareket noktası işte bu düşünce olmalıdır.

Müslümanları İslâmlaştırmak fikri üzerinde yürüyen mütefekkirlerimizden bazıları "İslâmlaştırmak" emelinin hudutlarını daha geniş tuttular. Nihayet İslâmcılık tâbiri kullanılmaya başlandı.[3]

Şu hâlde *İslâmcılık,* dar manâsıyla Müslüman cemiyetlerini hurafelerden kurtararak, kendilerine İslâm'ın ruhunu anlatmak, onları îtikad ve amelde hakîkî manâsıyla Müslüman yapmak gayretidir; geniş manâsıyla da bu gayreti daha ileriye götürerek, İslâm âleminde, İslâm camiasında, din kardeşliğinden doğan birliğin emr ettiği maddî ve manevî tesânüdü te'mîne çalışmaktır.[4]

---

[3] Yukarıda adı geçen ve hakkında bilgi verilen (bkz.143. dipnot) "*Buhranlarımız*" adlı kitabının yedinci risalesi olan "*İslâmlaşmak*" adlı eserinde, Said Halim Paşa, "*bir Müslümanın İslâmlaşması*" nı şöyle tarif etmektedir:
Bizim için "İslâmlaşmak" demek, İslâmiyetin inanç ahlâk, yaşayış ve siyâsete ait esaslarının tam olarak tatbik edilmesi demektir.
Bu uygulama, o esasların, her vakitte, zaman ve muhitin ihtiyaçlarına en uygun bir şekilde tefsir edilmesinden sonra yapılacaktır.
Kendisinin Müslüman olduğunu söyleyen bir adamın, kabul etmiş bulunduğu dinin esaslarına göre hissetmesi, düşünmesi ve hareket etmesi gerekir. Bunu yapmadıkça, yani İslâmiyet'in ahlâk ve hayat siyâsetine kendini tamamiyle uydurmadıkça, yalnız Müslüman olduğunu söylemek, insana bir şey kazandırmaz ve hiçbir mutluluk sağlamaz.
Bir Kant'ın yahut bir Spencer'in ahlâk görüşüne inanan, sosyal hayatta Fransız, siyâsette İngiliz usûlünü kabul eden bir Müslüman, ne kadar bilgili olursa olsun, ne yaptığını bilmeyen bir kimseden başka bir şey değildir.

[4] Fergan, c. 1, s. 562-564. Nevzad Ayas'ın bu isabetli tesbitine ve güzel tarifine göre, Mehmed Âkif de, fikir arkadaşları da "İslâmcı"dır. Hatta yine bu tarife göre, gerçek bir müsülümanın İslâmcı olmaması da mümkün değildir. Ve dikkat edilirse, İslâmcılık siyasî değil, tamamen dinî ve ahlâkî bir hareket olarak anlaşılmaktadır... Ancak şunu da belirtmeliyiz ki, Âkif ve arkadaşları, hiçbir zaman, kendileri için bu sıfatı kullanmamışlardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞİİRİ VE SAN'ATI

I

KENDİ KALEMİNDEN EDEBİYAT VE SAN'AT GÖRÜŞÜ

Mehmed Âkif, 8 Mart 1912 tarihli Sebîlürreşâd'da yayınladığı *"Edebiyat"* başlıklı yazı ile bu husustaki görüşlerini ve derginin tutacağı yolu açıklamıştı (Bkz. 79. not). Yazıyı (sadece arabaşlıklar ilâve ederek), aynen alıyoruz:

EDEBİYAT, BİZİM İÇİN GIDÂDIR

Edebiyatı nasıl telâkkî ettiğimizi, nasıl bir meslek tutmak istediğimizi şimdiye kadar çıkan yazılarımız elbette göstermiştir. Şiir için, edebiyat için "süs", "çerez" diyenler var. Karnı tok, sırtı pek milletlere göre bu söz belki doğrudur. Lâkin bizim gibi aç, çıplak milletlere süsten, çerezden evvel giyecek, yiyecek lâzım. Onun için ne kadar süslü, ne kadar tatlı olursa olsun, libas hizmetini, gıda vazifesini görmeyen edebiyat bize hiç söylemez.

AHLÂKSIZLIĞA FELSEFE ŞEKLİ VERENLER

Hele "San'at san'at içindir. San'atta gâye yine san'attır. Edebiyatta edebiyattan başka bir gâye aramak san'atı takyîd etmektir" gibi yüksek nazariyeler bizim idrâkimizin pek fevkindedir. Zâten bu türlü nazariyeler ahlâksızlığa felsefe şekli veren; edebiyat nâmına milletin namusuna, hayâtına, mevcûdiyetine yürüyen birtakım hazelenin eser

diye ortaya koydukları bahnâmelere revaç verilmek için ileri sürülüyor.

Bir de biz, edebiyatın vatanı olduğuna iman edenlerdeniz. O sebepten hiçbir milletin edebiyatını memleketimize mâl etmek istemeyiz.

KENDİ HİS VE FİKİRLERİMİZİ İŞLEYECEĞİZ

Şarklılar her şeyde olduğu gibi edebiyatta pek geri, Garblılar her şeyde olduğu gibi edebiyatta pek ileri. Biz onların edebiyatından yalnız san'at cihetiyle istifâde etmek isteyeceğiz. Yoksa ecnebi emtiasını yerli metâı yerine satmayacağız. Simsarlığın bu türlüsü dolandırıcılık olduktan başka, kendi hissiyatımızın, kendi efkârımızın, elhâsıl kendi hayâtımızın kıyamete kadar işlenmeyerek, ham eşya sırasında kalmasına sebep olur ki hem ayıp, hem günahtır.

Petrolün nasıl çıkarıldığını, nasıl tasfiye edildiğini öğrenen Osmanlı, Erzurum'daki, Irak'taki mâdenlerimizi işletmeye çalışmalıdır. Yoksa, Amerika'dan, Rusya'dan, Romanya'dan teneke teneke gaz taşıyacak, sonra da yerli mahsûlü diye bizi kandıracak olursa, biz onun madenciliğinden bir şey anlamayız!

Darılmasınlar, gücenmesinler ama san'atkârız diye meydana atılan birçoklarını biz âdî birer simsar bulduk! Âdî kaydını da ilâve ediyoruz; çünkü eklerini belli etmeyecek kadar mahâret gösteremiyorlar.

EDEPSİZLİK BAŞLAYINCA, EDEBİYAT BİTER

Sebîlürreşâd'da görülecek eserler kaba olacak, saba olacak; lâkin yerli malı olacak; hiçbir tarafında başka memleket mahsûlü olduğunu gösterir damgası bulunmayacak. Bir de, az çok bir fayda temin edecek. Şayet ahlâkî, içtimâî hiçbir fayda temin etmezse, zararı bâri olmayacaktır ki, bir nazara göre bu da fayda demektir.

Yazılarımız en namuslu aileler arasında okunabilmek üzere yazılıyor. Zâten bizim ictihâdımıza göre edebsizlik başladığı noktada edebiyat biter.

MİLLETİMİZİ DEĞİL, KUSURLARIMIZI TENKİT

Elverişli bulduğumuz her mevzuu yazacağız. Hele içtimâî dertlerimizi dökmekten, yaralarımızı açıp göstermekten, hiç çekinmeyeceğiz. Bundan maksadımız birtakım zavallıların zannettiği, yâhud zannettirdiği gibi milleti, ele, düşmana karşı maskara etmek değildir. Merâmımız kendimizi değil, maskaralıklarımızı maskara etmektir. Tâ ki ülfet neticesi olarak, her gün yapmaktan hiç sıkılmadığımız, hiç eza duymadığımız bir sürü fenalıkları yavaş yavaş bırakalım da elbirliğiyle insanlığa doğru bir adım atalım.

HALK İÇİN YAZACAĞIZ

Görülüyor ki biz edebiyattan pek çok şeyler bekliyoruz. Evet, memleketin aklı başında olan evlâdı bize yan bakmaz da yardım edecek olursa, neden Osmanlıların millî, hakîkî, insanî bir edebiyatı vücûda gelmesin?

Yazılarımızın gerek mevzûunda, gerek üslûbunda, her şeyden evvel bütün Osmanlıları düşüneceğiz; yâni mümkün olduğu kadar halka söylecek eserler meydana getireceğiz. Yoksa havas için yazı yazmaya yeltenecek derecede sersem değiliz! Zâten altı yüz bu kadar seneden beri yalnız havâssı düşüne düşüne avâm olmuş gitmişiz!

DİL NASIL OLMALI?

Sâde yazmak bizim için asıldır. Ne zaman bu asıldan ayrı düşmüşsek, mutlaka muztar kalmışızdır. Yalnız sâdelikte "cennet"i beğenmeyip "uçmak", "cehennem"i bırakıp "tamu" diyecek kadar ileri gidecek değiliz.

Hele dilimizin şivesini –ister Napolyon çizmesi çekmiş, ister İngiliz çorabı giymiş olsun– hiçbir ecnebi ayağına çiğnetmeyeceğiz. Bu hususta ne kadar ta'assub, ne kadar muhafazakârlık kàbilse göstereceğiz. Evet, eskiler gibi Arabca, Acemce düşünülüp; yâhud yeniler gibi Fransızca, Almanca tertîb eyleyip, Türkçeye ondan sonra nakl olunan yazılara karşı gücümüz yettiği kadar hücûm edeceğiz. Zîrâ şu hakikate iyice inanmışız ki: Dilsiz millet gibi şivesiz dil de yaşamaz; her memleket nasıl kendi tabiî hudûdu dâhilinde ilerlerse, her dil de kendi fıtrî şivesi dâiresinde terakki eder.

Lisânın şivesine uymayan eserler mahdud bir kısım halk arasında bir müddet yaşar; lâkin sonra da ölür gider.

BİR ŞÂİR HER ESERİNDE ŞÂİR OLAMAZ!

Mehmed Âkif, 14 Mart 1912'de (c. 8, no. 184) yayınlanan *"İntikàd"* (Tenkid) başlıklı yazısında, bir edebî eserin hangi ölçüye göre değerlendirileceğini açıklamakta ve "şiir" hakkındaki sözleriyle mühim bir noktaya işaret etmektedir. Yazının iki paragrafı aynen alınmıştır:

Bir şâir her eserinde şâir olamaz; yâni insanın her yazdığı eser şiir derecesine çıkamaz. En büyük şâirlerin öyle yâveleri olur ki, en küçük şâirden sudûr edemez. Bunun gibi herze söylemekle iştihâr edenlerin arasıra öyle sözleri görülür ki şahıslarına verilemez. Onun için hakkında hüküm vereceğiniz eseri sahibine âid olmak üzere taşıdığınız fikirden tecerrüd etmeden okursanız dâima yanılırsınız.

TENKİT NEYE GÖRE YAPILIR?

Her eser kendi vâdîsinde tedkîk edilir; hepsi de mevzûuna, sonra, o mevzûdan çıkarılmak istenen neticeye göre intikàd olunur. Muhtelif eserler hakkında aynı nokta-i

nazar muhafaza olunamaz. Ayrı ayrı mevzûların belâgati ayrı ayrı olmak *pek tabiî olduğu gibi, çok defalar fesâhatleri bile başka başkadır. Bunlar kavâid-i edebiyeyi şaşırtacak, hükümden sâkıt bir hâle getirecek noktalardır. Daha doğrusu edebiyattaki düstûrların pek çoğu hukûk-i düvel kàideleri gibidir:* Yalnız, *zavallı yazıcılar hakkında tatbik olunur. Yoksa kalemine güvenen o kàideyi yırtıp öte tarafına geçer de kimse sesini bile çıkaramaz!*[1]

---

1 Mehmed Âkif'in elliyi bulan makaleleri arasında, edebî bahislerin mevzu edildiği yazılar çoğunluktadır. Bunların sayesinde nasıl bir edebî zevk ve anlayışa sahip olduğu anlaşılabilir. Ayrıca yine bu yazıların arasında, yukarıya parçalar naklettiğimiz iki yazısı gibi, sırf edebiyat bilgileri vermek için kaleme alınmış olanlar da vardır.

II

ŞİİRİ VE SAN'ATI HAKKINDA YAZILANLAR

Mehmed Âkif'in san'atı, şâirliği ve "Safahat"ı üzerine, henüz kendisi hayatta iken de birçok yazı kaleme alınmıştır. Bunlardan Ispartalı Hakkı ile Midhad Cemâl'in (Kuntay) yazıları, Servet-i Fünûn dergisinde Hamdullah Suphi ile Celâl Sâhir'in münakaşaları, Ali Ekrem'in (Bolayır) *"Sahâif-i Tenkîd"* genel başlığı altında çıkan yazıları, Süleyman Nazif'in yazı dizisi ve kitabı, daha sonra yine Midhat Cemâl'in *"Mehmed Âkif"* adlı eseri önemlidir.

Bu bölümde, Mehmed Âkif'in san'atı ve şiirinin değeri üzerine, o devrin tanınmış edebiyatçılarının yazılarından kısa iktibaslar yapılacaktır:

***Ömer Seyfeddin**:*

Meşhur hikayeci, yazar ve şâir Ömer Seyfeddin (1884-1920), 1919'da *İfhâm* gazetesinin edebî ilâvesine yazdığı bir makalede, "güzel edebî eserin eskisi yenisi olmaz, önemli olan güzel olmasıdır" fikrini ifâde ederken, Mehmed Âkif'i misâl olarak göstermekte,

"Şâir, ruhunda ilâhî bir ateş, bir ihtiras olandır. Şiir bizi zabt etmeli, ruhumuzda olmayan bir kuvveti, bir hassâsiyyeti bize ilkâ etmelidir..." Şiiri böyle anlayanlar için Acem Arûzu ile yazanlar arasında bu günün en büyük şâiri Mehmed Âkif'tir. *"Safahat'ta umman gibi bazan dalgalanan, bazan sâkin, fakat son derece muhteşem duran bir rûhun akislerini görürüz. Süleymâniye Kürsüsünde, i'tiraz kabul etmez bir şâheserdir. Ben, İttifâk-ı İslâm tarafdârı bir milliyyetperver olmadığım hâlde, ne vakit bu şâheseri okusam heyecanım değişir; İttihâd-ı İslâm tarafdârı bir utupist (hayâlperest) oluveririm. Bu şâir, ilâhî ihtirâsında*

son derecede samimîdir; hiç yapmacığı falan yoktur" demektedir. (30 Eylül 1919)

Cenab Şehâbeddin:

Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın şiir ve nesir üstadı Cenab Şehâbeddin (1870-1934), 1921'de kaleme aldığı bir yazısında Mehmed Âkif'in şairliğinden ve Safahat'ın edebiyatımızdaki yerinden şu satırlarla bahseder:

"Şi'r-i millî nâmıyla ırkımızın rüsûm ve an'anâtına ait neşîdeler kastediyorsak, pîşinde serfürû edeceğimiz bir dehâ-yı şi'r görüyorum: Mehmed Âkif... Hiç kimse o kadar saf ve şeffaf bir billûrî-i beyân içinde menâzır-ı milliyeti teşhîr etmemiştir. Türk ve İslâm rûhu Safahat'ın ruşeym-i ilhâmı oldu. Târih-i edebiyat şimdilik büyük Âkif'ten daha büyük bir İslâm ve Türk şâiri tanımaz." (Peyam, 11 Ağustos 1921)

"Âsım"ın 1924'te kitap halinde neşrinden sonra kaleme aldığı ve Servet-i Fünûn dergisinde çıkmış bulunan *"Safahat Mübdi'i"* başlıklı müstakil makalesinde Cenab Şehâbeddin, Âkif'in san'atı hakkındaki düşüncelerini daha uzun ve etraflıca yazmıştır. Bu yazısında Mehmed Âkif'in şahsiyetini de tahlil eden Cenab Şehâbeddin, onun, san'atta erişilmeye çalışılan gayeye, *"sehl-i mümteni"e,* yani *"âzamî basitlik içinde, âzamî güzellik"e* ulaştığını *"en yüksek san'ata ve güzelliklere, sanki hiç külfetsiz erişivermiş gibi"* göründüğünü, *"san'atın bu en çetin ve dar yolunda"* başarıyla, tökezlemeden yürüyüp gayesine vardığını yazmakta, *"şehidlere"* hitap eden bölümün bir *"şâirlik dehâsı eseri"* olduğunu belirtmekte ve,

"Külfeti bu kadar mektûm (gizli) *ve kuvveti bu kadar güzel bir eser-i san'at daha tanıyor musunuz? Bunu ibdâ eden elleri eğilip öpmek kadirşinaslığın ilk farîzası değil midir?"* demektedir.

Cenab Şehâbeddin, *"Âsım"*ın bütünü hakkındaki kanaatini de şöyle ifade etmektedir:

"…Safahat silsilesi emîn bir silsile-i tevfiktir. O silsilenin altıncısını -ki müellifi "Âsım" *ünvanını vermiş- edebiyatımızda muâdili olmayan bir âbide tanımakta tereddüt etmiyorum..."* (Servet-i Fünûn, sayı 1479, 18 Aralık 1924)

Süleyman Nazif:

Mehmed Âkif'e dair ilk müstakil eseri kaleme almış olan Osmanlı nesir üstâdı ve şâir, meşhur edip Süleyman Nazif (1870-1927), *"Necid Çölleri'nden Medine'ye"* şiiri için –onun tarafından sarf edilince ayrıca önem kazanan– şu sözleri yazmıştır:

"Şark ve Garb'ın benim bildiğim lisanlarında ve bu vâdide, gerek te'lif gerek tercüme suretiyle, bu kadar güzel ve pürüzsüz, kusursuz bir şiir okumadığımı fahr ü lezzetle itiraf ederim. Bunu yazmak için yalnız Mehmed Âkif kadar şâir olmak kifâyet etmez; Mehmed Âkif kadar dindar da olmak lâzımdır. Bu iki lâzıme-i ibdâı aynı bereket ve kuvvetle nefsinde cem' etmeyen bir şâir... ister Şarklı olsun, ister Garplı, hiç bir san'atkâr, şu neşîdenin mislini vücûda getiremez. Şâirin aşk u imânı kalbinden kalemine ve kaleminden kağıda dökülmüştür." (Mehmed Âkif, 1924, s. 43)

İsmail Habib Sevük:

Edebiyat tarihçisi İsmail Habib Sevük (1892-1954), *"Edebî Yeniliğimiz"* adlı eserinde, Âkif'e ayırdığı bölümde şiirlerini etraflı şekilde ele alır ve son olarak Âsım'ı inceledikten sonra yazısını şu satırlarla bitirir:

"Nihayet vecdi ve heyecanı olan şâir Mehmed Âkif de, o kitapta, bilhassa Çanakkale harbinin tasvîrine ait sayfalarda, Mehmetçiğin türbesine yaptığı haşmetli âbidede, bize yalnız kendi şiirinin son zirvesini değil, aynı zamanda edebiyatımızın da en mühim irtifâlarından birini vermiştir. Âsım'da bütün Mehmed Âkif vardır. Elinde öyle bir cilt olan bir kimse de şiir mâbedinin içine, her vakit kendi evi gibi girebilir." (İstanbul 1932, c. 2, s. 291)

İbrahim Alâaddin Gövsa:

Yazar, şâir, lügatçi ve edebiyat tarihçisi İbrahim Alâaddin Gövsa (1899-1949), Mehmed Âkif'in vefatı üzerine kaleme aldığı yazısında şu hükmü vermektedir:

"Türk halk dilini onun kadar mûnis ve tabii kullanan olmadığı gibi, Türk halkının gönlünü onun derecesinde doğrulukla ve samimiyetle intâk eden (konuşturan) *bir şâirimiz yetişmemiştir. Öyle sanıyorum ki "Safahat", Şark ufuklarında akisleri asırlarca dalgalanmaya namzet bir şâheser olarak kalacaktır."* (Karikatür, 30 Aralık 1936 / Yedigün, 6 Ocak 1937)

Hakkı Sühâ Gezgin:

Tanınmış edebiyat muallimi, yazar ve millî musikîmizin müdafii Hakkı Süha Gezgin (1895-1963), 1939'da *"Yeni Mecmua"ya* yazdığı *"Edebî Portreler"* yazı dizisinde, Mehmed Âkif'e tahsis ettiği makalesinde şu tesbitlerde bulunmaktadır:

"Bülbül, Secde şiirlerinde ise bir insan kalbinde kopması mümkün olan fırtınaların en coşkunlarıyle karşılaştık. Âkif, yalnız bu iki manzumenin sahibi olsaydı, yine şânında hiçbir eksiklik bulunmayacaktı. Bir şâir ruhunun ne engin kanatlı bir varlık olduğunu bu şiirlerde bütün ihtişamıyle gördük.

"Mehmed Âkif, kuyruklu yıldızlar gibi asırda bir doğan, fakat tek başına bütün bir ufku dolduran bir bahtiyardı. Sanatının elmas sorgucu bütün iftiralar, anlamamazlıklarla lekelenmeğe çalışılsa bile, yarınki nesiller onu gönül dünyasının bir fâtihi gibi alkışlayacaklardır." (13 Ekim 1939)[2]

---

[2] Hakkı Sühâ Gezgin, *Edebî Portreler,* Hazırlayan: Beşir Ayvazoğlu, İstanbul 1997, s. 181.

III

MİDHAT CEMAL'İN TAHLİL VE TESBİTLERİ

Mehmed Âkif'in şiirini ve san'atının mâhiyetini en iyi anlayabilecek durumda bulunan ve en yakından takip eden, Midhat Cemal Kuntay'dır. Kuntay, kendisi de iyi bir şâir, romancı ve edebiyat tarihçisi olarak, bu değerlendirmeyi yapmaya ehil ve muktedir bir yazardır.

Mehmed Âkif tarzında, fakat onun taklidi olmayan ve kendisine has bir üslûb ile nazm ettiği *Yurt Duyguları, Tarih Okurken, Ölmez, Kimdim, Meçhul Asker...* gibi şiirleriyle tanınan ve *"Ölmez bu vatan, farz-ı muhâl ölse de hatta... Çekmez kürenin sırtı o tâbût-i cesîmi"* ve benzeri unutulmaz mısraların sahibi olan Midhat Cemal, yukarıda bahsi geçen ve kitabımıza da kaynaklık eden *"Mehmed Âkif"* adlı eserinde, muhtelif bölümlerde, şâirimizin şiir ve san'atını da ele alarak değerlendirmiştir. Aşağıdaki satırlar, bu kitaptan derlenerek tasnif olunmuştur:

ADIMLARINA YILDIZLAR TAKILIR

Âkif o insandı ki san'atının tek dalı çok meyva versin diye, san'atının bünyesini öteki dallardan tecrid ediyor, hatta öteki dalları kesiyordu. Bu tek dal, nazımdı; öteki dallar da nazmın hâricinde kalan şeyler.

Âkif'in şiirlerinde esrarengizlik yoktur. O, şiire karanlık sokmadı.

Nazmı bir kalb mes'elesidir; bizzat nazmı bâzan düşünce, bâzan duygudur.

Nâ-ma'lûm'u, nâ-mütennâhî'yi yazmadı. "Görülen"i, "görülmeyen" tarafıyle yazdı. Bir kelime ile "sath"ı yazdı;

fakat bu "sath"ı ne kadar derinleşmesi mümkünse, o kadar kazarak. Toprakta satıh, altında Türk askeri yatıyorsa, çok derindir. *"Çanakkale"* şiirinde sathın bu derin yerini buldu. *"Çanakkale"* şiirinde toprakta yürürken, Âkif'in adımlarına yıldızlar takılır: Bunda bir ruh yırtılışının kıvılcım saçan sesi vardır. Üstünde bu sesin titrediği nazım! İşte Âkif'in nazmı!

Nazmında nâtıka, beşer kudretinin üstüne çıkar. Bu nâtıka, nazmından duyulan sesdir. Çünkü onun şiirleri bir ses vak'asıdır. Nazmının nâtıkası "malûm"u yazmaktan korkmayacak kadar büyüktür.

NAZMI BİR SEL BİR BOŞANIŞTIR

Âkif tamamen eserindedir.

"Şiir yazması bir çalışma buhranı geçirmesi idi. Manzumesini kâğıda dökmeden evvel, bu çalışmak onun tahteşşuurunda sessiz, sağır, gizli bir faaliyet ihtilâliydi."

Gözleriyle, kalemiyle yazardı; öyle iken nazmının karşısında sesiniz çıkmak ihtiyacını duyar.

Âkif'in nazmı korkunçtur: Bu bir seldir ki, bu bir boşanıştır ki, karşısına ne çıkarsa ona inkılâb eder. Âkif'i inkâr edenler, Âkif'i anlamamışlardır. Ve bu inkârlar, gizli imanların telâşlı, muztarip aksül'amelleridir. Âkif'i anlamayanlar yalnız şunlardır: Şiirlerine "selis nazım" diyenler.

Türk nazmı terkip kudretinin son noktasına Âkif'in eliyle çıktı. Bu dağlara taşlara galebe, bu eşyayı istilâlar, bu ufuklar fethi, bu vak'alar cihangirliği, bütün bu zaferler: Selis nazım!... Öyle mi?...

ARUZUN MİMAR SİNAN'IDIR

Aruz, üstüne üç tel gerilmiş bir tahta idi. Âkif bu tellerde uyuyan ihtizazları bir rüyayı yakalayamayacağına korkan sinirli ellerle, saatlerce, aylarca hatta senelerce arıyordu. Ve nazmı yalnız onun şahsına mahsus bir mû-

siki âleti idi. Bunu, yalnız o, bütün vücûdunu parmaklarına toplayan ellerle çaldı.

Âkif, aruzun Mimar Sinan'ıdır. Aruz mimarı olarak, Âkif tektir. Aruzla yüz katlı binalar kurar. Âkif'den evvel, hiç kimse, bu derece ayağa kalkan bir nazmın sayısız katlarından ufuklara bakmadı.

Aruzun içine derûnî bir aruzun musikîsini soktu. Güftesini bırakın; onun bâzı şiirleri beste olarak da eserdir.

Şahsî bir aruzu vardır; kıymetleri ve kusurlarıyle şahsî bir aruz. Birçok manzumelerinde nazmından doğan hayat, nazmını unutturacak kadar coşkundur. Şairliğinin şuursuz tarafı yoktur. Âkif, vak'ayı yazmadan evvel yaşıyordu.

Heceye düşman değildi. "Ben hece vezniyle öyle eserler okudum ki bayılırım, söz hâyîde olduktan sonra onu aruza çeksen de boşdur, heceye koşsan da!" derdi.

MİNİMİNİ BİR KAFİYE İLE...

Kafiyenin en hatıra gelmeyenini bulurdu ve mânânın bu kafiyeye muhtaç olduğuna okuyanı inandırırdı.

Kafiyeleri çok kere sürprizdir: "Uymayan"a "uyan"ı kafiye yapar. "Fiil" ile "isim"den en güzel kafiyeleri çıkarır, minimini bir kafiye ile bir mezarlık çizer. Kafiyeye ilâve ettiği bir damla edatdan bir hutbenin sesini çıkarır. Mısraları dürterek, fiskeleyerek, ufalayarak, kafiyeyi bu hurda mısra parçalarının en tabiî bir kırpıntısı haline koyar.

DİNİ VE DİLİ

Ona göre, san'at san'at için değildir. San'at hayat içindir. Ahlâksız edebiyata, taklide, mazmunculuğa hasımdı. Âkif'in şiiri yerlidir; karar vererek, azmederek, göğsü kabararak yerli. Bu fârikası, mevzularının memleket vak'aları olması kadar, ondaki yazı zevkinin Türk oluşundandır.

Frenk olmaktan iğrenir. Güzel Türkçe'nin üstüne titrer. Ve güzel Türkçe'ye dokunanlara garezdir. Dininden sonra dili gelir.

Şiirlerinde, Arapça ve Acemce'yi hiç bilmeyen adamın sadeliği vardır; elmaslarını takmayacak kadar zengin olan kadının sadeliği!..

ŞİİRİNDEKİ RESİMLER

Nazmının çizgileri, renkleri, noktaları var. Tasvirde şahsîleşen bir kudreti var. *"Âsım"* ismindeki altıncı Safahat'ta Türk edebiyatına, resimler, heykeller verdi.

Eşyaya görerek bakar: Şekilleri, renkleri, dimağındaki hâfıza ile değil, gözündeki hâfıza ile görür. Ve gördüğü eşyanın çehresini tek çizgi, tek renk halinde yakalayıp gösterir.

Resim yaparken "kısa" olmayı bilir. Âkif, resimde hâkim çizgiyi yakalayan ressamdır. Ruh vak'aları bile Âkif'de resimdir.

Güzeli san'atta arar, mevzu'da değil. Dua ederken de, söverken de, bilir ki, tek mevzu'un müteaddit "ifâde"si vardır; ve son ifâdeyi bulur. Bu mebde'den başlayan muvaffakiyetini de başka bir zaferle artırır. İfâdenin çok defa tek kelimede toplandığını bilir ve avucundaki kelimeleri muayene ederek bu tek kelimeyi bulur.

Şiirleri imânla isyandan ibarettir: Vatan şiirleri de, din manzumeleri de, hicivleri de.

HİCİVLERİ

Husûsî hicivler yazmadı. Hicivlerinde dolu bir tabanca kadar infilâk gizlidir. Yalnız başka şiirlerine "renk" koyan Âkif, hicivlerinde rezalete "boya" sürer. Ve içtimaî rezaletler, suratlarında parça parça boyalarla "Safahat"a girerler.

Hicivleriyle, Âkif, ferdde cemiyete telâş ediyordu. Ferd düşünce, gözünde, cemiyet sarsılıyordu. Ve bu zelzelenin karşısında acı da olsa, tebessüm, hafifdi.

Nasıl ki din şiirleri müsbet îmânının eserleridir; hicivleri de menfî îmânının.

Irkının büyük olduğuna inanmıştır ki Umumî Harb'de yiyecek bulamayanların ortasında içki bulanlara kızması, bu yurd îmânının aksül'amelidir. Bâzı hicivlerindeki medeniyet düşmanlığı da ondan. *Çanakkale* şiirinde de aynı îmânın müsbeti ve menfisi yanyana durur.

Hicivlerinde şahsî öfke yoktur. Hemen bütün hicivleri memleketinin mes'ut olacağına inanan adamın, bu imânı sarsan felâketlerle karşılaştığı zaman, içinde saklayamadığı isyanlardır.

İsyanı da îmânı gibi mukaddesdir. Onun için hicivlerini de din şiirlerindeki itina ile oyar. "Çirkin"i yapan heykeltıraş gibi.

UNUTMAZ VE YAŞATIR

Âkif'te teessür hassası pek çoktu. Manzara, vak'a, kitap... Birşey, hayatına girdi mi, bir daha çıkmazdı. Bu, hem za'fıdır, hem kuvveti. Birinin gözyaşı, aktığı yüzde kuruduktan yıllarca sonra Âkif'in kirpiklerinde terütâze durur. Eserler de öyle: Âkif'te mütemadiyen yaşarlar.

ÜÇ SESİ VARDIR

Üç esaslı sesi var: Konuşma sesi, erkek sesi, müstehzi sesi.

Bakarsınız, binlerce kàri'i ile iki kişi imişler gibi en ufak sesle konuşur. Sonra, bakarsınız, bu kadar hafif sesle konuşan şâir bir şehnâme kahramanının büyük sesiyle haykırır. Yahud yeni yaralanmış bir arslanın çığlığı ile bağırır.

Sonra bakarsınız, içinde arslan ağzı açılan bu sesin şâiri öksürüklü, ihtizazlı bir istihzâ sesiyle konuşur. Nihayet bakarsınız, kahraman sesi, konuşma sesiyle karı-

şarak bir muhâverenin nisâbını geçmeyen bir hamâset tonu alır.

OTUZ YILIN İSTANBUL'U

Manzumelerinde mutlaka muayyen bir mevzu olacak; ve mutlaka gördüğü şeyleri yazacak. Gözünde, san'at, realitenin zümreleşmesiydi. Mevzular onu intihâb etmiyordu; o, mevzuları intihâb ediyordu.

Şiirleri o derece vak'adır ki, yedi Safahat otuz senenin İstanbul'udur. Mısır'da bile İstanbul'u yazdı. Yaşadığı şeyleri görmüş olmaya o kadar muhtaçtır ki uzak vak'anın azalan tarafını yakın vak'adan aldığı kısımlarla tamamlar.

ÂSİ ŞAİR

Hayatının fârikası isyandır. İnsanlarla vak'aları karıştırarak âsi bir şâir oluyordu. Altı Safahat'ta bu isyan var. Haksızlığı bir türlü havsalası almıyordu. İçtimaî, siyasi hicivler olmayan manzumeleri bile hayat hicivleriydi.

Aşk manzumeleri yazmadı.

Hayatta da, san'atta da, Âkif, yanlış anlaşılan adamdı.

Altı, yedi Türkçe bilirdi: Tekke, medrese, Tanzimat, Servetifünun, ev ve sokak Türkçesi.

YAZDIĞINI DEĞİL YAZACAĞINI BEĞENİRDİ

Karar verdiği şiiri, mevzu'undan sapmayarak yazıyordu. İstediğini yazıyordu; yazabildiğini istiyor, değildi. Yazmadan evvel şiirinin adı vardı ve bu isimde manzumenin plânı durur.

Kendi kendini beğenmemeye muvaffak oluyordu. Eserlerini en çok yırtan san'atkârdı.

Şiirlerindeki sâdelik, "mübhem"den, "derin"den, "muzlim"den bile güzeldir.

Yazarken memnundu; yazdığı basılınca pişmandı. Eserinin, üstünden günler geçince, görmek istemiyordu. Yazdığı değil, yazacağı güzeldi.

Kolay yazmış sanmanız için elinden geldiği kadar güç yazıyordu. Onun gözünde san'at saâdetti. Kendini mütemâdiyen tashih ediyordu.

KENDİ OLAN ADAM

Emeli "kendi olmak"tır: Şahsiyet! Şahsiyetini bir taraftan yapmaya çalışıyordu, bir tarafdan da bozmamaya. Yapmak için ilk ve son vasıtası "üslûb"du. Bozmamak için de bulduğu klâsik vasıta, her eseri okumamaktı. "Kendi olmak..." Bunu din derecesinde bile bırakmıyor, taassup derecesine çıkarıyordu.

Herkes olmaktan kurtulan insandı. Ona, şunu düşünmesi, bunu beğenmesi tenbih edilemezdi. Kendisiyle konuştuğunuz zaman ayrı bir adamla görüştüğünüzü anlardınız.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YAZILARINDAN SEÇMELER

Bu bölüme, Mehmed Âkif'in yazı ve konuşmalarından seçilmiş örnek parçalar alınmıştır. Yazıların alındığı yerler dipnotlarda gösterilmiştir.

GELECEK NESİLLERİN EĞİTİMİ NASIL OLMALI?

Çocuklarımıza kendi terbiyemizi vermeye kalkışırsak cinayet işlemiş oluruz. Hikmeti doğrudan doğruya Peygamber'den telâkki eden Cenâb-ı Ali diyor ki: *"Ciğerpârelerinize yalnız kendi terbiyenizi giydirmeye çalışmayınız, iyice hatırınızda olsun ki onlar, sizin yaşamakta olduğunuz zamandan başka bir zaman için yaratılmışlardır."*

İçimizde hayât-ı tahsîlin ne acıklı bir sûrette geçip gittiğini tahattur etmeyecek kimse var mı? *Malûmat nâmına kafamıza doldurduğumuz şeylerden ne istifâde ettik?* Düşünüyorum da sekiz yaşında ezberlediğim birçok ibâreleri ancak otuz sene sonra anlayabildiğimi görüyorum! Tabiî on beş yaşlarında iken okuduklarımı anlayabilmeye ömrüm müsâid olmayacak![1]

AYDIN-HALK KAYNAŞMASI

İkindi üstü *Ayasofya* meydanından geçiyordum. Şadırvan avlusundan bölük bölük çıkan cemâat bende evvelâ bir hâtıra, sonra birçok hayal, daha sonra birçok temenni, birçok ümîd uyandırdı:

Namık Kemal Bey merhum birgün arkadaşlarından Nuri Bey'le beraber yine bu meydandan geçiyormuş. Öğle

---

[1] SM, c.4, no.93, 16 Haziran 1910.

namazını kılarak câmiin muhtelif kapılarından muhtelif semtlere dağılan halkı nazar-ı im'ân ile süzdükten sonra demiş ki:

"Nuri! Bu milet ne zaman adam olur bilir misin?"

"Hayır."

"Ne *zaman, bu câmilerden şu dizlikli, poturlu hamallarla, küfecilerle beraber, senin benim gibi yakalıklı, bastonlu beyler çıkarsa."*

Nuri Bey bu vak'ayı tanıdıklarından birine söylemiş; ben o adamdan duydum. Düşünülürse söz ne kadar doğru, ne kadar mânâlıdır!

Kemal Bey merhum bu temmennîsiyle tabiî avâmın ibâdetini istihfaf etmiyor; ancak abdestte, namazda, câmide, cemâatte ne azîm hikmetler, ne ince dakîkalar bulunduğunu kimseden işitip bellemeyen bu zavallıların içinde kendilerini irşâd edecek, uyandıracak adamlar bulunmasını istiyor.

Câmiler efkâr-ı milleti tenvîr için ne müsâid yerlerdir!

Ağzı düzgün bir zat kürsüye çıkar da Kur'ân nâmına, hadis nâmına hangi hakikati cemâate telkin edemez? İhtirâsâtının bir çoğunu câmi kapısının dışında bırakarak temiz, âsûde bir kalb ile Allah'ın evine giren şu binlerce halktan niçin istifâde etmemeli? Niçin onları cemiyet-i İslâmiye için müfîd bir hâle getirmemeli?

Yazıklar olsun ki elimizdeki nimetlerden, vâsıtalardan istifâde etmenin hiç yolunu bilmiyoruz? Daha doğrusu bilerek bilmeyerek o yolları kâmilen kapıyoruz.[2]

HACCA KİMLER GİTMELİ, NE YAPILMALI?

Hicaz'ın bir Müslüman sergisi olduğunu, böyle bir sergi hiçbir millette olmadığını, bundan istifâde etmemek kadar sersemlik tasavvur edilemeyeceğini ukalâmız pek

---

[2] SM, c. 4. no. 95, 30 Haziran 1910.

çok söylemişlerse de biz tekrarını faydasız görmüyoruz. Hem de görmemeliyiz. Bu gibi hakîkatler her gün herkes tarafından söylenmelidir. Meşrûtiyetten, hürriyetten yalnız ötekine berikine ağız dolusu sövmek suretiyle mütelezziz olmamalıyız; yapılması elzem olduğu hâlde yapılamayan şeyleri yaptırıncaya kadar uğraşmalıyız.

İşte mevsim-i hac yaklaşıyor. Evlâdını iyâlini bırakıp birçok paralar, fedakârlıklar ihtiyariyle dünyanın bir ucundan öbür ucuna kadar giden bu saf yürekli adamlara neler anlatılmaz, ne telkinâtta bulunulmaz! Hiç olmazsa hacdan maksat ne olduğunu öğrenirler, birbirlerini tanırlar â. Ya bu az muvaffakiyet midir?

Zenginlerimizin bir kısmı hacca gitmez, bir kısmı bedel gönderir, bir kısmı da on onbeş kişi ile beraber gider. Bu sonrakilerin dört beş yüz lira sarf edip götürdüğü adamlar kimlerdir biliyor musunuz? Mahallenin ihtiyar bekçisi, muhtâr-ı mütekàidi, merhum babasının azadlı kalfası gibi hikmet-i haccı dünyâda değil, âhirette bile anlayamayacak adamlar!...

Be mübarek adam! Bunların yerine iki-üç adamakıllı kişi götürsen de Müslümanlar arasında bir teârüf, bir ittihad husûlüne çalışsan olmaz mı?

Arapça, Acemce, Rumca, Tatarca konferanslar vermek, hutbeler îrâd etmek, Mağrib-i Aksâ'dan gelen Arabı, Hind'den, Çin'den, Sibirya'dan, Afgan'dan, buradan giden hüccâc ile tanıştırmak; umûmun musâb olduğu içtimaî hastalıkları ortaya koyarak buna elbirliğiyle çâre aramak ihmâl olunacak bir iş midir?

Hükümet belki bu hususta bâzı tedbirler düşünmüş, bâzı adamlar bulup göndermiştir. Fakat zenginlerimiz de vazifelerini îfâ etmelidir. Evet "Musallîdir, muttakîdir, tütün bile içmez" diye mahallenin bekçisine elli lira verip bedel göndermekle bir şey olmaz. Mâdem ki bir fedâkârlıktır ihtiyâr olunuyor, bari müfîd olsun demeli, ona göre adam bulmalıdır.

Hayâtını âlem-i İslâm'ın saâdetine vakf etmiş olan seyyâh-ı şehîr Abdürreşid İbrahim Efendi hazretleri geçen seneki hac için "Bu seneki hac azıcık bir şeye benzedi..." buyuruyorlardı. İnşâallah bu şebâhet gide gide ayniyet derecesine yükselir.

Ancak bu ümniyenin tahakkuku o hıtta-yı mübârekeye mevsim-i hacda, dediğimiz gibi adamların gitmesiyle, yahut gönderilmesiyle kàbil olabilir. Yoksa vâlidem senâkârınız da bu sene hacca gidiyor ki ecri sırf kendisine ait kalacak, cemaata hiç hayrı dokunmayacaktır, zannederim.[3]

YABANCI OKULLAR MESELESİ

Biz ne hamiyetsiz adamlar, ne vazifesiz babalarız ki, mevcut mekteplerimizi işe yarar bir hâle getirmek, yahut yeniden adamakıllı müesseseler yapmak tarafına hiç yanaşmıyoruz da istikbâlimizi teşkil edecek ciğerpârelerimizin terbiyesini o istikbâlin hayâlinden bile ürken birtakım yabancılara bırakıyoruz!

Zengin, orta halli, züğürt elhâsıl hepimiz mektepsizlikten, hepimiz maârifsizlikten şikâyet ediyoruz. Fakat hiçbirimiz bu derdin çâresini bulmak istemiyoruz. Yedi bacanak gidiyorlarmış, saatlerce süren sükût canlarını sıkmış. "Bir adam olsa da lâf etsek!" demişler.. Biz de tıpkı böyleyiz. Milyonlarca herif bir yere toplanmışız. "Ah bir sâhib-i hayır çıksa da çocuklarımız için mektep açsa!" diyoruz.[4]

BİRLİKTE İŞ YAPMA TERBİYESİ

Bakıyorum, ayrı ayrı pek iyi adamlarız. Bizi medeniyette dünyalar kadar geri bırakan milletlerin efrâdında bizdeki büyüklükler yok. Sonra bakıyorum, bir yere gelince bir hey'et-i içtimâiye teşkil edemiyoruz; çünkü o

---

[3] SM, c.4, no.95, 30 Haziran 1910.
[4] SM, c. 5, no. 108, 29 Eylül 1910.

terbiyeden mahrûmuz. İşte bizim muhtaç olduğumuz terbiye asıl bu ikinci terbiye olacak.[5]

AVRUPALILARIN ŞARK SİYASETİ

Avrupalılar zapt etmeyi kararlaştırdıkları memleketin ahâlisi arasına evvelâ tefrika sokarlar, senelerce milleti birbiriyle boğuştururlar. Sersem ahâli bu suretle yorgun düştükten sonra gelip çullanırlar. Bugün de işte bize karşı aynı siyâset kullanıldı. Zâten her yerdeki siyâsetleri budur. Hindistan'da, daha evvel Endülüs'te, sonraları Cezayir'de, İran'da hep böyle yaptılar. Takip ettikleri siyâset hep aynı siyâsettir, hiç değişmez.[6]

TÜRKİYE'NİN ÖNEMİ

Eğer Rusya'daki Müslümanlar henüz dinlerini muhafaza ediyorlarsa, eğer Fransızların taht-ı idaresindeki dindaşlarımız hâlâ tanassur etmemişlerse, eğer İngiltere Hindli kardeşlerimize şimdilik ses çıkarmıyorsa... İyi biliniz ki, hep çürük çarık yine bu hükümet sâyesindedir.[7]

İslâm'ın son penâhı bu hükümettir, dînin son yurdu burasıdır. Ah, Yarabbi sen o günleri gösterme. Bu da giderse Müslümanlığın hâli ne olur? O zaman ne namaz kalır, ne cami, ne namus kalır, ne aile, ne hac kalır, ne Beytullah! Vallahi hepsini çiğnerler, yıkarlar... Vallahi yıkarlar...[8]

AKLIN DEĞERİ

İyi ama akla bu kadar hürmet neden? Çünkü erbâb-ı aklın îmânıyla senin benim îmânım bir mi ya? Sen, ben babamızdan gördük, yâni hazır dîne konduk. Ukalâ ise böyle değil, kafalarında hergün binlerce kıyâmet kopuyor.

---

5 SM, c. 5, no. 109, 5 Ekim 1910.
6 SR, c. 9, no. 232, 6 Şubat 1913, Beyazıd Câmii'ndeki va'azından.
7 Aynı va'azdan.
8 SR, c.9, no. 232, 20 Şubat 1913, Süleymaniye Câmii'ndeki va'azından.

Şüpheler zavallıların bünyân-ı îmânına muttasıl hücum ediyor. Uğraşıyor, birisini deviriyor, biri daha peyda oluyor. Onu da yıkıyor, üçüncüsü çıkıyor. Hâsılı bîçârenin ömrü mücâhede ile geçiyor. Hepsini yıkıp, yâni herif alnının teriyle Müslüman oluyor. Tabiîdir ki ferdâ-yı kıyâmette onun, Allah indindeki, Peygamberimiz indindeki mevki'i senden benden çok yüksek olacak. Hiç benim îmânım ile meselâ Gâzâlî'nin îmânı bir olur mu? Elbet olmaz. Ben hazıra konmuşum. O hazret ise, ömrünü mücâhede ile geçirmiş.[9]

SİLÂHIMIZ YOKSA DİŞİMİZLE SAVAŞIRIZ!

Ey Müslümanlar! Sizde ruhtan, histen eser yok mu? Ne zamana kadar bu zillete tahammül edeceksiniz? Lânet o zelîlâne hayâta ki, sahibini dünyâda sefil, âhirette rezîl eder. İman demek, zillet demek değildir, îman demek, ta'arruza, tecâvüze, hakarete tahammül etmek, a'dâ-yı dînin tahakküm-i kàhirine serfürû eylemek değildir. İman demek, izzetle yaşamak, izzetle ölmek demektir. İslâm'ın asırlardan beri dûçar olduğu zilletin kàl ü kalemle tasviri mümkün değildir.

İslâm'ın istiklâlini, İslâm'ın istikbâlini düşünerek bütün mesâiyi bunların istihsâline, te'mînine hasr etmeli. Fe-illâ, ne yerin üstünde, ne de altında bizim için bir melce' yoktur. Allah'ın Peygamber'in kahr u gazabıyla makhûr u müdemmer olmayalım. Bizden evvel gelip geçen mü'minleri mahşerde yüzümüze tükürtmeyelim. Hayat bizim için âr olmasın, şeref olsun. Şerefle ölmeyi, âr ile yaşamaya tercih edelim.

Âlem-i İslâm bugün pek büyük bir tehlike karşısında bulunuyor. Her Müslim için bunun def'i, farz-ı ayındır. Herkes istitâatı müsâid olduğu kadar bu tehlikenin önüne geçmeye çalışmalı, kat'iyyen mağlûb-i fütûr olmamalı. Tezelzülden masun bir azm ile : *"Evet, biz dinimize, huku-*

---

[9] Aynı va'azdan.

kumuza tecâvüz ettirmeyeceğiz. Bize savlet edenlere silâhımız yoksa, dişimizle, yumruğumuzla hücûm edeceğiz" fikrini zihnine yerleştirip, Allah'ın nûrunu söndürmeye kıyam eden ağızları bu yumruklarıyla tıkamaya çalışmalı.

İşte Allah'ın, Peygamber'in rızâsı bu suretle hareket etmededir.[10]

KORKAKLAR UTANÇ İÇİNDE ÖLÜRLER!

Başınıza gelen her belâdan ibret-bîn olunuz. Kendinizi te'dîb ediniz. Her belâ bir taksîrin neticesidir. Böylece havâdis-i kevniyenin her birinden istifâde ediniz. İyi biliniz ki, düşmanları def etmekte cebânet göstermek, hezîmet ve firâr ile teslîm-i diyâr etmek, hüsrân ve âr ile ölmektir. Aziz ve muhterem bir hayat ise, mütecavizlerin tecâvüzünden masun olan bir hayât-ı milliyedir. Binâenaleyh vahdet-i milliye ve dîniyenizi himaye etmekte asla kusûr etmeyiniz![11]

TEK BAŞINA HİÇBİR İŞ YAPILAMAZ!

Bugünkü hayatın, maişetin, bugünkü ihtiyâcâtın aldığı tarz itibariyle bir insan tek başına bir iş göremiyor. Bütün işler şirketler, cemiyetler, milletler tarafından meydana getiriliyor. Ne fabrikalar, ne demiryolları, ne vapurlar, ne limanlar, ne hastahâneler, ne câmiler, ne mektepler, ne ticârethâneler, ne de din ve vatanı müdâfaa edecek toplar, tüfekler, cephâneler... Elhâsıl hiç bir şey ferdî sa'y ile, yâni tek başına çalışmakla kâbil olamıyor. Bugün hayat öyle bir şekil almış ki tek başına çalışan bir adamın alnından damlayan terler, tıpkı gözyaşı gibi dökülüp gidiyor, hiçbir fayda te'mîn etmiyor. Ne zaman, bir yere gelmiş binlerce alın birden terlerse işte o vakit bu sa'yin yeryüzünde bir eseri, bir izi görülebilir.[12]

---

10 SR, c. 13, no.313, 12 Kasım 1914 imzasız yazı.

11 SR, c.16, no. 416, 22 Mayıs 1919, imzasız yazı.

12 SR, c. 18, no. 458, 12 Şubat 1920, Balıkesir Zağnos Paşa Camii'ndeki va'azından.

BATILILARIN TAASSUBU

Bunların bütün insanlara, bilhassa Müslümanlara karşı öyle husûmetleri vardır ki, hiçbir suretle teskin edilmek imkânı yoktur. Sûretâ dinsiz geçinirler. Hürriyet-i vicdân diye kâinatı aldatıp dururlar. Hele biz Müslümanları, biz Şarklıları ta'assupla itham ederler dururlar. Heyhat! Dünyada bir muta'assıp millet varsa Avrupalılardır. Gerçek, Avrupalılardan daha muta'assıp bir cemâat vardır ki o da Amerikalılardır. Ta'assuptan hiç haberi olmayan bir millet isterseniz, o da bizleriz.[13]

BATILILARLA İŞBİRLİĞİ NASIL OLMALI?

İcabında Avrupalılarla birleşebiliriz. Ancak bu birleşme bize hiçbir vakit onların ezelî ve ebedî düşmanımız olduğunu, her fırsattan bil-istifâde bizi mahv etmek en başlı emelleri bulunduğunu unutturmamalıdır. Yâni vatanımızın, dinimizin menfa'ati, ticâretimizin, servetimizin refâhımızın terakkîsi nâmına icap ederse, mümkün olursa mütekâbil, müşterek menfa'atler üzerine bunlarla çekişe çekişe pazarlık ederek ittifak ederiz. Ancak bu pazarlıklarda son derece açıkgözlü bulunmamız lâzım gelir.[14]

BASIN AHLÂKI

Nedir o matbuâtın hâli! Öyle resimler basılıyor, öyle hikâyeler yazılıyor ki, bunları seyredebilmek, okuyabilmek için insanda edep denilen, hayâ denilen devletliden zerre kadar nasip olmamak icap eder.

Meselâ bundan otuz sene evvel, kırk sene evvel efrâd-ı ümmetten birinden pek şenî bir rezalet sâdır olursa: *"İnsan bu kadar alçak olabilirmiş, insanlık bu derekelere inermiş"* dedirtmemek için, o şenâati gazetelere yazmak

---

13 SR, c. 18, no. 464, 25 Kasım 1920, Kastamonu Nasrullah Câmii'ndeki va'azından.

14 Aynı va'azdan.

şöyle dursun, ağza almaktan çekinirlerdi. Şimdiki hikâyelerin, romanların bir çoğuna mevzu teşkil eden vak'alar hep o mâhiyetteki şeyler.

Evvelleri, seneler koşuyorken : *"Henüz ne dünya için, ne ukbâ için bir hayırlı iş göremedim"* diye müte'essir oluyordum. Halbuki artık yaşımın ellisekiz ellidokuza vardığını gördükçe *"Ne âlâ yakında tası tarağı toplayacağım"* diyorum, hem de seviniyorum.

Evet! İnsan hâlin her türlü şedâidine katlanır, ama istikbalde bir ışık görmek şartıyla... Yoksa yarının daha karanlık, öbür günün ondan da berbat olacağını gün gibi görürken, yaşamak pek arzu olunur bir şey değil.

Sebîlürreşâd'ı çıkarırken, şuraya buraya koşarken oldukça müteselli idim, *"Hisseme düşen vazifeyi* îfâ *ediyorum, insan çalışmak ile mükellef, muvaffak olmakla değil"* diyordum. Lâkin şimdi elim ayağım bağlı oturdukça büsbütün sinirleniyorum.

"Senin Sebîlürreşâd çıksa, her hafta şiirler yazsan, makaleler yazsan, bağırsan, çağırsan bu cereyanların istikametini mi değiştireceksin? Şiddetini mi azaltacaksın?" suâli pek haklı olmakla beraber, ben bu atâleti hiç sevemiyorum.

Gâye uğrunda çalışmak, didinmek, nihâyet ölmek! O ne güzel meşgale, o ne hoş eğlence, o ne mes'ud hâtime imiş. Ben onu şimdi adamakıllı hissediyorum. Acaba yine o günler gelecek mi? Yine gâyemiz uğrunda canımızla başımızla çalışabilecek miyiz? Çıkmayan canda ümid var derler, değil mi kardeşim? Allah büyük, elbet bizim de âtıl bâtıl oturmaktan kurtulacağımız günler gelecektir.[15]

---

[15] Kutay, s. 214. Âkif Bey'in, "Necid seyahati" arkadaşı Eşref Kuşçubaşı'na yazdığı bir mektuptan.

SEÇİLMİŞ BİRKAÇ SÖZÜ

* İnsan bir gâyeye vâsıl olmak için mesâisini bir mevzûa hasretmeli, dağıtmamalı.

* İyilerin tembelliği, kötülerin fa'aliyetidir. İngilizler'in dünyaya hâkim olmalarının sebebi, fenalar fenalık yapınca, iyiler derhal önüne geçerler, bir kenara çekilip yan gelmezler.

* Ah biz Şarklılara vazife hissini ihsâs edecek bir aşı keşf olunsa!... Nereye gittimse, insanlarında vazife duygusunu göremedim. Bu şu'urun uyandığı gün, Şark yakasını kurtarmış demektir.

* İyilik mefhumu bizde menfîdir, müsbet değildir. Meselâ bir adam iyidir dediğimiz zaman, şunu yapmaz, bunu yapmaz, kimseye bir fenalıkta bulunmaz mânâsını kasdederiz. Yoksa şunu yapar, bunu yapar, şöyle iyiliklerde bulunur mânâsını düşünmeyiz.

* İnsan iki şey bilmelidir. Biri haddini, diğeri de hesâbını. Ben haddimi bilirim, ama hesâbımı bilmem.

* Hayatta tahammülü olmayan yük, hamûle-i mihnettir. Yüklenmek mecburiyeti olunca, hiç olmazsa mihnetine kıymet vermeyen adam intihâb etmeli.

* İhtiyaç, insanın kendi eliyle üzerine örttüğü bir ağdır. Hiç olmazsa ağın gözlerini büyük tutmalı, kurtulamazsa, bari elleri, ayakları, başı dışarda kalsın.

* Dindar olmasaydım, gençliğimde ahlâksız olabilirdim. Fazîletin içtimaî bir mefhum hâline girmediği genç yaşta, insanı din tutar.[16]

---

[16] "Mehmed Âkif'e Dâir Hâtıralar" bölümünde kullandığımız kaynaklardan derlenmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

ŞİİRLERİNDEN SEÇMELER

Bu bölüme, Mehmed Âkif'in şiirlerinden seçilmiş bazı parçalar alınmıştır. Buraya, önceki bölümlere bir kısmı alınmış olan şiirlerin dışındaki manzumelerden seçmeler yapılmıştır.

ÇANAKKALE ŞEHİDLERİ

Şu Boğaz harbi nedir? Var mı ki dünyâda eşi?
En kesîf orduların yükleniyor dördü beşi,
- Tepeden yol bularak geçmek için Marmara'ya-
Kaç donanmayla sarılmış ufacık bir karaya.
Ne hayâsızca tehaşşüd ki ufuklar kapalı!
Nerde -gösterdiği vahşetle "bu: bir Avrupalı!"
Dedirir -yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi,
Varsa gelmiş, açılıp mahbesi yâhud kafesi!

Eski Dünyâ, Yeni Dünyâ bütün akvâm-ı beşer,
Kaynıyor kum gibi, tufan gibi, mahşer mahşer.[1]
Yedi iklîmi cihânın duruyor karşına da,[2]
Ostralya'yla berâber bakıyorsun: Kanada!
Çehreler başka, lisanlar, deriler rengârenk;
Sâde bir hâdise var ortada: Vahşetler denk.

---

[1] İlk baskılarda: Kaynıyor kum gibi, mahşer mi, hakîkat mahşer.
[2] İlk baskılarda: ... duruyor karşında.

Kimi Hindû, kimi yamyam, kimi bilmem ne belâ...
Hani, tâ'ûna da züldür bu rezîl istîlâ!
Ah o yirminci asır yok mu, o mahlûk-i asîl,
Ne kadar gözdesi mevcûd ise, hakkıyle sefîl,
Kustu Mehmedciğin aylarca durup karşısına;
Döktü karnındaki esrarı hayâsızcasına.
Maske yırtılmasa hâlâ bize âfetti o yüz...
Medeniyyet denilen kahbe, hakîkat, yüzsüz.
Sonra mel'undaki tahrîbe müvekkel esbâb,
Öyle müdhiş ki: Eder her biri bir mülkü harâb.

Öteden sâikalar parçalıyor âfâkı;
Beriden zelzeleler kaldırıyor a'mâkı;
Bomba şimşekleri beyninden inip her siperin;
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin.
Yerin altında cehennem gibi binlerce lâğam,
Atılan her lâğamın yaktığı: Yüzlerce adam.
Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer;
O ne müdhiş tipidir : Savrulur enkàz-ı beşer...
Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el, ayak,
Boşanır sırtlara, vâdîlere, sağnak sağnak.
Saçıyor zırha bürünmüş de o nâmerd eller,
Yıldırım yaylımı tûfanlar, alevden seller.
Veriyor yangını, durmuş da açık sînelere,
Sürü hâlinde gezerken sayısız tayyare.
Top tüfekten daha sık, gülle yağan mermîler...
Kahraman orduyu seyret ki bu tehdîde güler!
Ne çelik tabyalar ister, ne siner hasmından;
Alınır kal'a mı göğsündeki kat kat îman?
Hangi kuvvet onu, hâşâ, edecek kahrına râm?
Çünkü te'sîs-i İlâhî o metîn istihkâm.

Sarılır, indirilir mevki'-i müstahkemler,
Beşerin azmini tevkîf edemez sun'-i beşer;
Bu göğüslerse Hudâ'nın ebedî serhaddi;
"O benim sun'-i bedî'im, onu çiğnetme" dedi.
Âsım'ın nesli… diyordum ya… nesilmiş gerçek:
İşte çiğnetmedi nâmûsunu, çiğnetmeyecek.

Şühedâ gövdesi, bir baksana, dağlar, taşlar…
O, rükû olmasa, dünyâda eğilmez başlar,
Yaralanmış temiz alnından, uzanmış yatıyor,[3]
Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i…
Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
"Gömelim gel seni târîhe" desem, sığmazsın.
Herc ü merc ettiğin edvâra da yetmez o kitâb…
Seni ancak ebediyyetler eder istîâb.
"Bu, taşındır" diyerek Kâbe'yi diksem başına;
Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ namıyle,
Kanayan lâhdine çeksem bütün ecrâmıyle;
Mor bulutlarla açık türbene çatsam da tavan,[4]
Yedi kandilli Süreyyâ'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvîzenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına,

---

[3] İlk baskıda: Vurulup tertemiz alnından, uzanmış yatıyor.
[4] İlk baskılarda: Ebr-i nîsânı açık…

Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün fecr ile âvîzeni lebrîz etsem;
Tüllenen mağribi, akşamları sarsam yarana...
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana.
Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak savletini,
Şark'ın en sevgili sultânı Salâhaddîn'i,
Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran...
Sen ki, İslâm'ı kuşatmış, boğuyorken hüsran,
O demir çenberi göğsünde kırıp parçaladın;
Sen ki, rûhunla berâber gezer ecrâmı adın;
Sen ki, a'sâra gömülsen taşacaksın... Heyhât,
Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihât...
Ey şehîd oğlu şehîd, isteme benden makber,
Sana âgûşunu açmış duruyor Peygamber.[5]

5 Âsım'dan.

SEYFİ BABA'DAN

Çekerek dizlerinin üstüne bir eski aba,
Sürünüp mangala yaklaştı bizim Seyfi Baba.
– Ihlamur verdi demin komşu... Bulaydık şunu, bir...
– Sen otur, ben ararım...
                                        – Olsa içerdik, iyidir...
Aha buldum, aramak istemez oğlum, gitme...
Ben de bir karnı geniş cezve geçirdim elime,
Başladım kaynatarak vermeye fincan fincan,
Azıcık geldi bizim ihtiyarın benzine kan.

– Şimdi anlat bakalım, neydi senin hastalığın?
Nezle oldun sanırım, çünkü bu kış pek salgın.
– Mehmed Ağ'nın evi akmış. Onu aktarmak için
Dama çıktım, soğuk aldım, oluyor on beş gün.
Ne işin var kiremitlerde a sersem desene!
İhtiyarlık mı nedir, şaşkınım oğlum bu sene.
Hadi aktarmayayım... Kim getirir ekmeğimi?
Oturup kör gibi, nâmerde el açmak iyi mi?
Kim kazanmazsa bu dünyâda bir ekmek parası:
Dostunun yüz karası; düşmanının maskarası!
Yoksa yetmiş beşi geçmiş bir adam iş yapamaz;
Ona ancak yapacak: Beş vakit abdestle namaz.
Hastalandım, bakacak kimseciğim yok; Osman
Gece gündüz koşuyor iş diye, bilmem ne zaman
Eli ekmek tutacak! İşte saat belki de üç[6]
Görüyorsun daha gelmez... Yalınızlık pek güç.
Ba'zı bir hafta geçer, uğrayan olmaz yanıma;

---

[6] Ezânî saatle, güneş battıktan üç saat sonra.

Kimsesizlik bu sefer tak dedi artık canıma!
– Seni bir terleteyim sımsıkı örtüp bu gece!
Açılırsın sanırım terlemiş olsan iyice.

İhtiyar terleyedursun gömülüp yorganına…
Atarak ben de geniş bir kebe mangal yanına,
Başladım uyku taharrîsine, lâkin ne gezer!
Sızmışım bir aralık neyse yorulmuş da meğer.
Ortalık açmış uyandım. Dedim, artık gideyim,
Önce amma şu fakîr âdemi memnûn edeyim.
Bir de baktım ki: Tek onluk bile yokmuş kesede;
Mühürüm boynunu bükmüş duruyormuş sâde!
O zaman koptu içimden şu tehassür ebedî:
Ya hamiyyetsiz olaydım, ya param olsa idi![7]

[7] Safahat, birinci kitaptan.

BÜLBÜL'DEN*

– Eşin var, âşiyânın var, bahârın var, ki beklerdin;
Kıyâmetler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?
O zümrüd tahta kondun, bir semâvî saltanat kurdun;
Cihânın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez senin yurdun.
Bugün bir yemyeşil vâdî, yarın bir kıpkızıl gülşen,
Gezersin, hânümânın şen, için şen, kâinatın şen.
Hazansız bir zemîn isterse, şâyed rûh-i ser-bâzın,
Ufuklar, bu'd-i mutlaklar bütün mahkûm-i pervâzın.
Değil bir kayda; sığmazsın –kanatlandın mı– eb'âda;
Hayâtın en muhayyel gâyedir ahrâra dünyâda.
Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perîşandır?
Niçin bir damlacık göğsünde bir umman hurûşandır?
Hayır, mâtem senin hakkın değil... Mâtem benim hakkım:
Asırlar var ki, aydınlık nedir, hiç bilmez âfâkım!
Tesellîden nasîbim yok, hazân ağlar bahârımda;
Bugün bir hânümansız serserîyim öz diyârımda!
Ne hüsrandır ki: Şark'ın ben vefâsız, kansız evlâdı,
Serâpâ Garb'a çiğnettim de çıktım hâk-i ecdadı!
Hayâlimden geçerken şimdi, fikrim hercümerc oldu,
Salâhaddîn-i Eyyûbî'lerin, Fâtih'lerin yurdu.
Ne zillettir ki: Nâkûs inlesin beyninde Osmân'ın;
Ezan sussun, fezâlardan silinsin yâdı Mevlâ'nın!
Ne hicrandır ki: En şevketli bir mâzî serâb olsun;
O kudretler, o satvetler harâb olsun, türâb olsun!
Çökük bir kubbe kalsın ma'bedinden Yıldırım Hân'ın;
Şenâ'atlerle çiğnensin muazzam kabri Orhân'ın;

---

* Bu manzûme yazılırken Yunan istîlâsı altındaki topraklarımıza, husûsiyle Bursa'ya dâir elîm haberler geliyordu; tedkîkine de imkân yoktu.(M.Âkif'in notu)

Ne haybettir ki: Vahdet-gâhı dînin devrilip, taş taş,
Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dindaş!
Yıkılmış hânümanlar yerde işkenceyle kıvransın;
Serilmiş gövdeler, binlerce, yüzbinlerce doğransın!
Dolaşsın, sonra, İslâm'ın harem-gâhında nâ-mahrem…
Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem![8]

---

[8] Gölgeler'den.

BİR GECE

On dört asır evvel, yine bir böyle geceydi,
Kumdan, ayın ondördü, bir öksüz çıkıverdi!
Lâkin, o ne hüsrandı ki: Hissetmedi gözler;
Kaç bin senedir, halbuki, bekleşmedelerdi!
Nerden görecekler? Göremezlerdi tabiî:
Bir kerre, zuhûr ettiği çöl en sapa yerdi;
Bir kerre de, ma'mûre-i dünyâ, o zamanlar,
Buhranlar içindeydi, bugünden de beterdi.
Sırtlanları geçmişti beşer yırtıcılıkta;
Dişsiz mi bir insan, onu kardeşleri yerdi!
Fevzâ bütün âfâkını sarmıştı zemînin,
Salgındı, bugün Şark'ı yıkan, tefrika derdi.

Derken, büyümüş, kırkına gelmişti ki öksüz,
Başlarda gezen kanlı ayaklar suya erdi!
Bir nefhada insanlığı kurtardı o ma'sûm,
Bir hamlede kayserleri, kisrâları serdi!
Aczin ki, ezilmekti bütün hakkı, dirildi;
Zulmün ki, zevâl aklına gelmezdi, geberdi!
Âlemlere, rahmetti, evet, Şer'-i mübîni,
Şehbâlini adl isteyenin yurduna gerdi.
Dünyâ neye sâhipse, onun vergisidir hep;
Medyûn ona cem'iyyeti, medyûn ona ferdi.
Medyûndur o ma'sûma bütün bir beşeriyyet...
Yâ Rab, bizi mahşerde bu ikrâr ile haşret.[9]

---

[9] Gölgeler'den.

ORDUNUN DUASI

Yılmam ölümden, yaradan, askerim;
Orduma, "gâzî" dedi Peygamberim.
Bir dileğim var, ölürüm isterim:
Yurduma tek düşman ayak basmasın.
Âmin! desin hep birden yiğitler,
"Allâhu ekber!" gökten şehidler.
Âmin! Âmin! Allâhu ekber!
Türk eriyiz, silsilemiz kahraman...
Müslümanız. Hakk'a tapan Müslüman.
Putları Allah tanıyanlar, aman,
Mescidimin boynuna çan asmasın.
Âmin! desin hep birden yiğitler,
"Allâhu ekber!" gökten şehidler.
Âmin! Âmin! Allâhu ekber!
Millet için etti mi ordum sefer,
Kükremiş arslan kesilir her nefer,
Döktüğü kandan göğe vursun zafer,
Toprağa bir damlası boş akmasın.
Âmin! desin hep birden yiğitler,
"Allâhu ekber!" gökten şehidler.
Âmin! Âmin! Allâhu ekber! Allâhu ekber!
Ey Ulu Peygamberimiz nerdesin?
Dinle minâremde öten gür sesin!
Gel, bana yâr ol ki cihan titresin,
Kimse dönüp süngüme yan bakmasın.
Âmin! desin hep birden yiğitler,
"Allâhu ekber!" gökten şehidler.
Âmin! Âmin! Allâhu ekber! Allâhu ekber![10]

---

[10] Safahat dışında kalmış şiirlerinden.

CENK ŞARKISI

Yurdunu Allah'a bırak, çık yola:
"Cenge!" deyip çek ki vatan kurtula.
Böyle müyesser mi gazâ her kula?
Haydi levend asker, uğurlar ola.

Ey sürüden arkaya kalmış yiğit!
Arkadaşın gitti, yetiş sen de git.
Bak ne diyor, cedd-i şehîdin, işit:
"Durma git evlâdım, uğurlar ola.

"Durma git evlâdım, açıktır yolun...
Cenge sıvansın o bükülmez kolun;
Süngünü tak, ön safa geçmiş bulun.
Uğrun açık olsun, uğurlar ola.

"Yerleri yırtan sel olup taşmalı!
Dağ demeyip, taş demeyip aşmalı!
Sendeki coşkunluğa el şaşmalı!
Haydi git evlâdım, uğurlar ola.

"Yükselerek kuş gibi Balkanlara,
Öyle satır at ki kuduz Bulgar'a:
Bir daha Osmanlı'ya güç sırtara!
Git de gel evlâdım... uğurlar ola.

"Düşmana çiğnetme bu toprakları;
Haydi kılıçtan geçir alçakları!
Leş gibi yatsın kara bayrakları!
Kahraman evlâdım, uğurlar ola."

* * *

Balkan'ı bildin mi nedir, hemşeri?
Sevgili ecdâdının en son yeri.
Bir sıla isterdin a çoktan beri
Şimdi tamam vakti... Uğurlar ola.

Balkan'ın üstünde sızan her pınar
Bir yaradır, durmaz içinden kanar!
Hangi taşın kalbini deşsen: Mezar!
Gör ne mübârek yer... Uğurlar ola.

Eş hele bir dağları örten karı:
Ot değil onlar, dedenin saçları!
Dinle: Şehid sesleridir rüzgârı!
Durma levend asker, uğurlar ola.

Ey vatanın şanlı gazâ mevkibi,
Saldırınız düşmana arslan gibi.
İşte Hudâ yâveriniz, hem Nebi.
Haydi gidin, haydi, uğurlar ola.[11]

[11] Safahat dışında kalmış şiirlerinden.

KANUN KUVVETİ

Bana anlat bakayım şimdi : Şu bîçâre ocak,
Zorbalar saltanatından ne zaman kurtulacak?
Hiç bu mantıkla, a dîvâne, hükûmet mi yürür?
Bir cemâ'at ki erenler işi yumrukla görür,
Kafa bitmiş demek artık, çekiver kuyruğunu!
Kuvvetin hakkı mıdır enselemek bulunduğunu?

Bize, Âsım, ne şunun yumruğu lâzım, ne bunun;
Birinin pençesi ister yalınız: Kànûnun.
Ver bütün kudreti kànûna ki vahdet yürüsün...
Yoksa millet değil ancak dağınık bir sürüsün...
Memleket zâten ayol baksana: Allak bullak,
Sen de hissinle yürürsen batırırsın mutlak.
Ya kuzum, zabtiye rûhuyla hükûmet sürenin,
Yeri altındadır, üstünde değildir kürenin![12]

HÜRRİYET AŞKI

Sanıyorlar kafa kesmekle, beyin ezmekle,
Fikr-i hürriyyet ölür. Hey gidi şaşkın hazele!
Daha kuvvetleniyor kanla sulanmış toprak:
Ekilen gövdelerin hepsi yarın fışkıracak!
Bilmiyorlar ki bu şiddetlerin olmaz hükmü:
Göz yılar önce, fakat, sonra kanıksar ölümü.[13]

---

12 Âsım'dan. Uzun manzumelerin arasından alınmış olan bu gibi şiir parçalarının başlıkları, tarafımızdan konulmuştur.

13 Süleymaniye Kürsüsünde'den.

DİRVAS'DAN

Görmekteyiz ey Emîr-i âdil,
– İnkârı bunun değil ya kàbil –
Yok sendeki ihtişâma pâyân;
Bizlerse alay alay sefîlân!
Bir yanda demek ki fazla var çok;
Hayfâ ki öbür tarafta hiç yok.
Öyleyse biraz tevâzün ister.
Evvel beni dinle, sonra hak ver:
Nerden buldun bu ihtişâmı?
Halkın mı, senin mi, Hâlik'ın mı?
Allah'ın ise eğer bu servet,
Bizler de onun kuluyken, elbet
Bir pay talebinde hakkımız var...
İnsâf olamaz bu hakkı inkâr.
Halkınsa şu bî-nihâyet emvâl;
Ver, etme hukûk-i gayrı pâmâl.
Yok; böyle de olmayıp da kendi
Mâlin ise –çünkü fazla– şimdi.
Bî-vâyelere tasadduk eyle...
Dördüncüsü varsa haydi söyle![14]

---

[14] Safahat, birinci kitaptan.

SEMERCİ ve EŞEKLER

Eşeklerin canı yükten yanar, aman derler,
Nedir bu çektiğimiz dert, o çifte çifte semer!
Biriyle uğraşıyorken gelir çatar öbürü;
Gelir ki taş gibi hâin, hem eskisinden iri.

Semerci usta geberseydi… Değmeyin keyfe!
Evet, gebermelidir inkisâr edin herife.

Zavallı usta göçer bir gün âkıbet, ancak,
Makàmı öyle uzun boylu nerde boş kalacak?
Çırak mı, kalfa mı, kim varsa yaslanır köşeye;
Takım biçer durur artık gelen giden eşeğe.
Adam meğer acemiymiş, semerse hayli hüner;
Sırayla baytarı boylar zavallı merkepler.
Bütün o beller, omuzlar çürür çürür oyulur;
Sonunda her birinin sırtı yemyeşil et olur.
“Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi?
Ya böyle kalfa değil, basbayağ muallimdi.
Nasıl da kadrini vaktiyle bilmedik, tuhaf iş:
Semer değilmiş o rahmetlininki devletmiş!”

Nâsîhatim sana: Herzeyle iştigâli bırak;
Adamlığın yolu nerdense, bul da girmeye bak.
Adam mısın: Ebediyyen cihanda hürsün gez;
Yular takıp seni bir kimsecik sürükleyemez.
Adam değil misin, oğlum: Gönüllüsün semere;
Küfür savurma boyun kestiğin semercilere.”[15]

---

15 Âsım’dan.

GÜREŞ

Şimdi, sağ kolda, gümüş kaplı birer bâzû-bend,
Boynu muskayla donanmış, o yarım deste levend,
Önce peşrev yaparak, sonra tutuşmazlar mı,
Güreş artık kızışır, hasmını tartar hasmı.
Uzanır şimdi göğüsler, kavuşur; şimdi, yine
Dalga çarpar gibi çarpar gerilip birbirine.
Kimi tek çapraza girmiş, mütemâdî sürüyor;
Kimi şîrâzeyi tartıp alıvermiş, yürüyor.
Kimi sarmayla çevirsem diye sardıkça sarar;
Kimi kılçık düşünür, atmak için fırsat arar.
Adalî gövdeler altında o bîçâre çayır,
Serilir toprağa, hem bir daha kalkar mı? Hayır!
Bu, elenseyle düşürmüş de hemen çullanıyor;
O da kurtulmak için türlü oyun kullanıyor.[16]

BU CEPHE SARSILMAZ

Cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz;
Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz!
Düşer mi tek taşı, sandın, harîm-i nâmûsun?
Meğer ki harbe giren son nefer şehîd olsun.
Şu karşımızdaki mahşer kudursa, çıldırsa;
Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa;
Bu altımızdaki yerden bütün yanardağlar,
Taşıp da kaplasa âfâkı bir kızıl sarsar;
Değil mi cephemizin sînesinde îman bir;
Sevinme bir, acı bir, gâye aynı, vicdan bir;
Değil mi cenge koşan Çerkes'in, Lâz'ın, Türk'ün,
Arab'la, Kürd ile bâkîdir ittihâdı bugün;
Değil mi sînede birdir vuran yürek... Yılmaz!
Cihan yıkılsa, emîn ol, bu cephe sarsılmaz![17]

---

16 Âsım'dan.
17 Hâtıralar'dan.

ŞANLI GEÇMİŞE HASRET

Bana dünyâda ne yer kaldı, emîn ol, ne de yâr;
Ararım göçmek için başka zemin, başka diyâr.
Bunalan rûhuma ister bir uzun boylu sefer;
Yaşamaktan ne çıkar günlerim oldukça heder?
Bir güler çehre sezip güldüğü yoktur yüzümün;
Geceden farkını görmüş değilim gündüzümün.
Seneler var ki harâb olmadığım gün bilmem;
Gezerim abdala çıkmış gibi sersem sersem. *
Dikilir karşıma hep görmediğim bilmediğim;
Sorarım kendime: Gurbette mi, hayrette miyim?
Yoklarım taşları, toprakları: İzler kan izi;
Yurdumun kan kusuyor mosmor uzanmış denizi!
Tüter üç beş baca kalmış... O da seyrek seyrek...
Âşinâ bir yuva olsun seçebilsem, diyerek...
Bakınırken duyarım gözlerimin yandığını;
Sarar âfâkımı binlerce sıcak kül yığını.
Ne o gömgök dereler var, ne o zümrüt dağlar;
Ne o çıldırmış ekinler, ne o coşkun bağlar.
Şimdi kızgın günün altında pinekler, bekler,
Sâde yalçın kayalar, sâde ıpıssız çöller.
Yurdu baştanbaşa vîrâneye dönmüş Türk'ün;
Dünkü şen, şâtır ocaklar yatıyor yerde bugün.
Gündüz insan sesi duymaz, gece görmez bir ışık,
Yolcu haykırsa da baykuş gibi, çığlık çığlık.
"Bu diyârın hani sâhipleri?" dersin; cinler,
"Hani sâhipleri?.." der, karşıki dağdan bu sefer!
Nerde Ertuğrul'u koynunda büyütmüş obalar?

---

* "Abdala çıkmak" ortaoyununda abdal oyununu oynamaktır. (M. Â-kif'in notu)

Hani Osman gibi, Orhan gibi gürbüz babalar?
Hani bir şanlı Süleyman Paşa? Bir kanlı Selîm?
Âh, bir Yıldırım olsun göremezsin, ne elîm!
Hani cündîleri, şâhin gibi, ceylân kovalar,
Köpürür, dalgalanır, yemyeşil engin ovalar?
Hani târîhi soruldukça, mefâhir söyler,
Kahramanlar yetişen toprağı zengin köyler?
Hani orman gibi âfâkı deşen mızraklar?
Hani atlar gibi sahrâyı eşen kısraklar?
Hani ay parçası kızlar ki koşar oynardı?
Hani dağ parçası milyonla bahâdır vardı?
Bugün artık biri yok... Hepsi masal, hepsi yalan!
Bir onulmaz yaradır, varsa yüreklerde kalan.[18]

[18] Âsım'dan.

ŞANLI GEÇMİŞ

– Neydi, yâ Rabbi, otuz kırk sene evvel burası?
Dağlar orman, tepeler bağ, ovalar hep tarla;
Koca mer'â dolu baştan başa sağmallarla.
İğne atsan yere düşmez: O ekin bir tûfan;
Atlı girsen gömülür buğdayın altında kafan.
Köylünün kırları tutmuş, yayılırken davarı,
Sökemezsin, sarar âfâkını yün dalgaları!
Dolaşır sal gibi göllerde hesabsız manda,
Fil sanırsın, hani, bir çıksa da görsen karada.
Geniş alnıyla yarar otları binlerce öküz,
Besiden her birinin sırtı, bakarsın, dümdüz.
Ne de ıslak patı burnundaki mosmor meneviş! *
Hadi gelsin bakalım damların altında geviş.
Diz çöker buldu mu yaslanmaya kâfî meydan;
Sürünür toprağın üstünde o kat kat gerdan.
Çifte gözler süzülür, tek çene durmaz çiğner;
İki yandan yere şeffaf iki ipliktir iner.
Bunların ağdalanır, maç maç öterken sakızı,
Öteden bir sürü gürbüz, demevî köylü kızı,
Tarayıp hepsini evlâd gibi, bir bir kınalar.
Tepeden kuyruğu dikmiş, inedursun danalar,
Dalar etrâfa köyün damgalı yüzlerce tayı;
İnletir at sesi, kısrak sesi gömgök ovayı.
Gündüzün kimse görünmez: Kadın erkek çalışır;
Varsa meydanda gezen tostopaç oğlanlardır.

---

* Sığırların burunları üstündeki ıslak, nişâne-i sıhhattir. Geviş getirmeleri de öyledir. (M. Âkif'in notu)

Akşam olmaz mı, fakat, toplar ahâlîyi ezan,
Son cemâ'at yeri, hattâ, adam almaz ba'zan.
Güneş âfâka henüz arz-ı vedâ etmişken,
Yükselir Kâ'be'ye doğrulmuş alınlar yerden.
Önce bir dalgalanır, sonra eder hepsi karar;
Örülür enli omuzlarla birer canlı hisar.
Bu yaman safların ahengi hakîkat müdhiş:
Sanki yalçın kayalar yanyana perçinlenmiş,
Öyle bir cebhe kesilmiş ki: Müselsel îmân,
Hangi îmâna dokunsan taşacak itmînân.
Âh o yekpârelik eyyâmı hayâl oldu bugün;
Milletin hâlini gör, sonra da mâzîyi düşün.[19]

[19] Âsım'dan.

UTANMA DUYGUSU

Altı yüz bin can gider; milyonla îmân eksilir;
Kimseler görmez! Gören sersem de Allah'tan bilir!
Sonra, şâyet şahsının incinse, hattâ, bir tüyü:
Yer yıkılmış zanneder seyr eyleyen gümbürtüyü!
Kırkın aylıktan biraz, yâhud geciksin vermeyin;
Fodla çiy kalsın, "pilâv bitmiş" deyin, göstermeyin;
Fes, külah, kalpak, sarık vermiş bakarsın el ele;
Mi'delerden fışkırır tâ Arş'a aç bir velvele!
Ortalık altüst olurken ses çıkarmazdım, hani,
Öyle bir dernekte seyret gel de artık sen beni!
Göster, Allah'ım, bu millet kurtulur, tek mu'cize:
Bir "utanmak hissi" ver gâib hazînenden bize![20]

AHLÂKSIZLIK

Çiğnenirsek biz bugün, çiğnenmek istihkàkımız:
Çünkü izzet nerde, bir bak, nerdedir ahlâkımız.
Müslümanlık pâk sîretten ibâretken, yazık!
Öyle saplandık ki levsiyyâta: Hâlâ çıkmadık!
Zulme tapmak, adli tepmek, hakka hiç aldırmamak;
Kendi âsûdeyse, dünyâ yansa, baş kaldırmamak;
Ahdi nakzetmek, yalan sözden tehâşî etmemek;
Kuvvetin meddâhı olmak, aczi hiç söyletmemek;
Mübtezel birçok merâsim: İnhinâlar, yatmalar,
Şaklabanlıklar, riyâlar, muttasıl aldatmalar;
Fırka, milliyyet, lisan nâmıyle dâim ayrılık;
En samîmî kimseler beyninde en ciddî açık;
Enseden arslan kesilmek, cepheden yaltak kedi…
Müslümanlık bizden evvel böyle zillet görmedi![21]

---

[20] Hakkın Sesleri'nden.
[21] Hâtıralar'dan.

VATAN SEVGİSİ

Vatan muhabbeti, millet yolunda bezl-i hayât;
Hülâsa, âile hissiyle cümle hissiyyât;
Mukaddesâtı için çırpınan yürekte olur.
İçinde leş taşıyan sîneden ne hayr umulur?
Vatan felâkete düşmüş... Onun hamiyyeti cûş
Eder mi zannediyorsun? Herif: Vatan-ber-dûş!
Bulunca kendine bir yer, doyunca kör boğazı,
Kapandı, gitti, bakarsın ki nekbetin ağzı.
Fakat, sen öyle değilsin: Senin yanar ciğerin;
"Vatan!" deyip öleceksin semâda olsa yerin.
Nasıl tahammül eder hür olan esâretine?
Kör olsun ağlamayan, ey vatan, felâketine![22]

GEÇMİŞİ KÖRÜKÖRÜNE TAKLİT

"Böyle gördük dedemizden!" sözü dînen merdûd;
Acaba sâha-i tatbîki neden nâ-mahdûd?
Çünkü biz bilmiyoruz dîni. Evet, bilseydik,
Çâre yok, gösteremezdik bu kadar sersemlik.
"Böyle gördük dedemizden!" diye izmihlâli
Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli,
İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!
Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde?
Lâfzı muhkem yalınız, anlaşılan, Kur'ân'ın:
Çünkü kaydında değil hiçbirimiz ma'nânın:
Ya açar Nazm-ı Celîl'in, bakarız yaprağına;
Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkıyle bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için![23]

---

22 Fâtih Kürsüsünde'den.
23 Süleymaniye Kürsüsünde'den.

AYDIN - HALK AYRILIĞI

Sizde erbâb-ı tefekkürle avamın arası
Pek açık. İşte budur bence vücûdun yarası.
Milletin beyni sayarsak mütefekkir kısmı,
Bilmemiz lâzım olur halkı da elbet cismi.
Bir cemâat ki dimâğında dönen hissiyyât,
Cismin a'sâbına gelmez, durur âheng-i hayât;
Felcin a'râzını göstermeye başlar a'zâ.
Böyle bir bünye için vermeli her hükme rızâ.

Mütefekkir geçinenler ne diyor sizde bakın:
"Medeniyyette teâlîsi umûmen Şark'ın,
Yalınız bir yolu ta'kîb ederek kàbildir;
Başka yollarda selâmet gözeten gâfildir.
Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupalı,
Aynı izden sağa, yâhud sola hiç sapmamalı.
Garb'ın efkârını mâl etmeli Şark'ın beyni;
Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; ya'ni:
İçtimaî, edebî, hâsılı her mes'elede,
Garb'ı taklîd edemezsek, ne desek beyhûde.
Bir de din kaydını kaldırmalı, zîrâ o belâ,
Bütün esbâb-ı terakkîmize engel hâlâ!"

Gelelim şimdi, ne merkezde avâmın hissi...
Şüphe yoktur ki tamâmiyle bu fikrin aksi:
Görenek neyse, onun hükmüne münkàd olarak,
Garb'ın efkârını, âsârını düşman tanımak;
Yenilik nâmına vahy inse kabûl eylememek.
Şöyle dursun o teceddüd ki dışardan gelecek,
Kendi milliyyetinin kendi muhîtinde doğan,
Yerli, hem haklı teceddüdlere hattâ udvan!
Müşterek hissi budur işte avâmın sizde.

Mütefekkirleriniz tuttuğu yanlış izde,
Öyle saplandı ki aldırmadı bir başkasına.
Hiç o gitsin de dönüp bakmayarak arkasına,
Nâsın efkârı -ki efkâr-ı umûmiyye odur-
Gitmesin kendi yolundan... Bu nasıl kàbil olur?
Açılıp gitgide artık iki hizbin arası,
Pek tabî'î olarak geldi nizâın sırası.
Yıldırımlar gibi indikçe "beyin"den şiddet,
Bir yanardağ gibi fışkırdı "yürek"ten nefret.
Öyle müdhiş ki husûmet: Mütefekkir tabaka,
Her ne söylerse fenâ gelmede artık halka;
Hem onun zıddını yapmak ebedî mu'tâdı.
Bir felâket bu gidiş... Lâkin işin berbâdı:
Mütefekkir geçinenlerdeki taşkınlıktan,
Geldi efkâr-ı umûmiyyeye mühlik bir zan:
"Bu fesâdın başı hep fen okumaktır" dediler;
Onu mahvetmeye kalkıştılar artık bu sefer.
Niye ilmin adı yok koskoca millette bugün?
Çünkü efkâr-ı umûmiyye aleyhinde bütün...[24]

---

[24] Süleymaniye Kürsüsünde'den.

MEDÎNE'DE DUÂ

Boyun bükük, kol açık âsümâne, göz kapanık;
Ne inliyor o cemâ'at, ne inliyor artık!
Fezâyı dolduran eller ki Hakk'a yalvarıyor:
Yarıp da loşluğu bir mütteka-yı nûr arıyor!
Bu başka başka lisanlar, bu herc ü merc âvâz,
Birer niyâz idi Mevlâ'ya... Hem de aynı niyâz!
Evet, şu önde duran ihtiyar Serendibli,
Ya arka saflara düşmüş zavallı Mağribli;
Dalıp dalıp gidiyorken semâ-yı merhamete,
Gerek bu âleme âid, gerekse âhirete,
Ne istesin ki, berâberce ben de istemeyim?
Şu ben ki... Her birinin ayrı ayrı kardeşiyim.
Ezelde kaynaşan ervâha ayrılık var mı?
Cihan yıkılsa bu vahdet yerinden oynar mı?
Olunca minberimiz, Arş'ımız, Hudâ'mız bir;
Benim de beklediğim nûr onun da gâyesidir.

O nûru gönder, İlâhî, asırlar oldu, yeter!
Bunaldı milletin âfâkı, bir sabâh ister.
İnâyetinle halâs et ki, dalga dalga zalâm
İçinde kaynamasın çarpınıp duran İslâm!
Bu secde-gâha kapanmış yanan yürekler için;
Bütün solukları feryâd olan şu mahşer için;
Harîm-i Kâbe'n için; sermedî Kitâb'ın için;
Avâlimindeki âyât-ı bî-hisâbın için;
Nasîb-i dâimi hüsran kesilmiş ümmet için;
Şu hâk-i pâke bürünmüş semâ-yı rahmet için;[25]

---

[25] Merhum Mehmed Âkif Bey, Millî Mücadele yıllarında Anadolu'yu dolaşarak, sohbetleri ve va'azları ile halkı cihâda teşvik etmekteydi. Kastamonu havalisindeki va'azlarını bitirirken dua olarak şiirin bu

Biraz ufukları gülsün cihân-ı İslâm'ın!
Hudûdu yok mu bu bitmez, tükenmez âlâmın?
O, çünkü, âleme hâkim yegâne kudret iken,
Bir inkılâb ile mahrûm olunca azminden,
Esâretin ne kadar şekli varsa katlandı...
Vatanlarında garîb oldu kendi evlâdı!
O azmi sen vereceksin ki eylesin sereyan,
Soluk benizlere kan, inleyen göğüslere can.
O rûhu ver ki, İlâhî, kıyâm edip dînin,
Zemîne feyzini yaysın hayât-ı mâzînin...[26]

kısmını da okumuştur. O sırada, bu mısraı çıkarmış ve onun yerine şu üç mısraı duanın içinde söylemiştir;

O bîkes ümmete va'd ettiğin sa'âdet için;
Yegâne bezmine mahrem sirâc-ı sermed için;
Resûl-i Muhterem'in, sevgilin Muhammed için;

[26] Hâtıralar, "Necid Çöllerinden Medîne'ye"den.

ZULMÜ ALKIŞLAYAMAM

Zulmü alkışlayamam, zâlimi asla sevemem;
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
Biri ecdâdıma saldırdı mı, hattâ, boğarım...
– Boğamazsın ki!
              – Hiç olmazsa yanımdan koğarım.[27]
Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;
Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam.
Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâle,
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.*
Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koyunum?
Kesilir, belki, fakat çekmeye gelmez boyunum.
Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim,
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.
Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırırım.
Zâlimin hasmıyım amma severim mazlûmu...
İrticâın şu sizin lehçede ma'nâsı bu mu?[28]

---

27 Bu mısra toplantılarda okunurken: "Boğamazsam da hiç olmazsa yanımdan koğarım." şeklinde okunabilir. Heyecanlı hitabenin içine ikinci şahsın müdâhalesi, şiirin akışını bozmaktadır. Mısraı ikiye bölünmekten kurtaran bu çare, merhum hocamız Muallim Mâhir İz Bey'in buluşudur. Kendisi, edebiyat derslerinde şiiri ezberletirken, bu şekilde yazdırırdı.

* Lâle: Boyuna vurulan zincir. (M.Âkif'in notu)

28 Âsım'dan.

SEÇİLMİŞ KIT'ALAR[29]

ŞEHİDLER ÂBİDESİ İÇİN

Gök kubbenin altında yatar, al kan içinde,
Ey yolcu, şu topraklar için can veren erler.
Hakk'ın bu velî kulları taş türbeye girmez;
Gufrâna bürünmüş, yalınız Fâtiha bekler.

KISSADAN HİSSE

Geçmişten adam hisse kaparmış... Ne masal şey!
Beş bin senelik kıssa, yarım hisse mi verdi?
"Târîh"i "tekerrür" diye ta'rîf ediyorlar;
Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?

RESMİM İÇİN

Toprakta gezen gölgeme toprak çekilince,
Günler şu heyûlâyı da er, geç, silecektir.
Rahmetle anılmak, ebediyyet budur amma,
Sessiz yaşadım, kim beni, nerden bilecektir?

RESMİM İÇİN

Bir canlı izin varsa şu toprakta, silinmez;
Ölsen, seni sırtında taşır toprağın altı.
Ey gölgeden ümmîd-i vefâ eyleyen insan!
Kaç gün seni hâtırlayacaktır şu karaltı?

---

[29] Kıt'alar, birinci ve yedinci Safahat ile Safahat dışında kalmış şiirler arasından seçilmiştir.

TERCÜMEDİR

Kendi feryâdımdır ancak ses veren feryâdıma…
Kimseler yok, âşinâdan büsbütün hâlî diyâr.
“Nerde yârânım?” diyorken ben bülend âvâz ile,
“Nerde yârânım!” diyor vâdî, beyâbân, kûhsâr.

RESMİM İÇİN

Dış yüzüm böyle ağardıkça ağarmakta, fakat,
Sormayın iç yüzümün rengini: Yüzler karası!
Beni kendimden utandırdı, hakîkat, şimdi,
Bana hiç benzemeyen sûretimin manzarası!

SA’DÎ’DEN TERCÜME

Bahâr olmuş, çemenler, lâleler, güller bütün bitmiş;
Gülüm, bir sensin ancak bitmeyen hâlâ şu topraktan,
Rebî’î bir bulut şeklinde ağlarken mezârında,
Nihâyet öyle yaş döksem ki, artık sen de fışkırsan!

HÜSRÂN-I MÜBÎN

Başlattığı gün mektebe, duydum ki, diyordu,
Rahmetli babam: “Âdem olur oğlum ilerde.”
Annemse, oturmuş, paşalıklar kuruyordu…
Âdemliği geçtik! Paşalık olsun, o nerde?
Âmâli tezâd üzre giderken ebeveynin,
Hep böyle harâb olmada etfâl ara yerde!

ÇOCUKLARA

Ne odunmuş babanız: Olmadı bir baltaya sap!
Ona siz benzemeyin, sonra ateştir yolunuz.
Meşe hâlinde yaşanmaz, o zamanlar geçti;
Gelen incelmiş adam devri, hemen yontulunuz.
Ama dikkatli olun: Bir kafanız yontulacak;
Sakın aldanmayın: İncelmeye gelmez kolunuz!

RESMİM İÇİN

Şu serilmiş görünen gölgeme imrenmedeyim…
Ne saâdet, hani ondan bile mahrûmum ben.
Daha bir müddet emînim ki hayâtın yükünü,
Dizlerim titreyerek çekmeye mahkûmum ben.
Çöz de artık yükümün kördüğüm olmuş bağını,
Bana çok görme, İlâhî, bir avuç toprağını!…

İ'TİRÂF

Safahât'ımda, evet, şi'r arayan hiç bulamaz;
Yalınız, bir yeri hakkında "Hazîn işte bu!" der.
Küfe? Yok. Kahve? Hayır. Hasta? Değil. Hangisi ya?
Üçbuçuk nazma gömülmüş koca bir ömr-i heder!

SAFAHAT İÇİN

"Arkamda kalırsın, beni rahmetle anarsın."
Derdim, sana baktıkça, a bîçâre kitâbım!
Kim derdi ki: Sen çök de senin arkana kalsın,
Uğrunda harâb eylediğim ömr-i harâbım?

YEDİNCİ BÖLÜM

MEHMED ÂKİF'E DAİR HÂTIRALAR

Bu bölüme, Mehmed Âkif'i yakından tanımış bazı zatların hâtıralarından seçilmiş parçalar alınmıştır. Hâtıraların alındığı yerler dipnotlarda gösterilmiştir.

YAKINDAN TANINMANIN TEHLİKESİ

Yakından tanınmak insan için tehlikelidir, derler. Âkif'in hayatı böyle bir tehlike bilmez. Yakından tanınmak onun hakkında kazançtı. Ona karşı mesafe hâindi. Cemiyetten eve kaçan, caddeden sokağa kaçan, şehirden kıra kaçan, insandan kitaba kaçan Âkif, uzaktan sevimsizdi; o, yakından güzeldi: İyi adamın güzelliğiyle, ferâgatin güzelliğiyle, sâhici şereflerin topunun güzelliğiyle güzeldi.

Bilhassa, hayatta bâzı müşterek mefhumları bilmemek, ona vahşi bir güzellik veriyordu: Âkif'in bilmediği müşterek mefhumların başında menfa'at vardı. Menfa'atin ümmîsi idi. Birinci Cihan Harbi'ndeki açlık bile Âkif'e menfa'ati öğretemedi.[1]

AKTÖR MÜ, KAHRAMAN MI?

İlk tanıdığım zaman ona inanmadım: Bir insan bu kadar temiz olamazdı. Fena aktör, melek rolünü oynamaktan bir gün yorulacaktı. Gayri tabiî bir faziletten yorulan yüzünü bir gün görecektim. Fakat otuzbeş sene bu gün gelmedi.

---

[1] Midhat Cemal Kuntay, *Mehmed Âkif İstiklâl Şâiri,* İstanbul 1944, s.5.

Otuzbeş sene onun yanından her çıkışımda, kendime hep bu sualleri sordum: Bu tevâzu, kendi kendini inkâr derecesine nasıl çıkıyordu? Mahrûmiyetlerden yılmayan seciyesiyle, kendisini nasıl kahraman sanmıyordu? Onu yakından tanıyanlar için, her geçen gün, nasıl onun lehine geçen bir gün oluyordu? Onun temizliği yanında insan kendi günahlarından muzdarip olurken, o, kendisinin sizden başka olduğunu nasıl görmüyordu?

Onda bütünlük vardı: Kininde de, evlâtlık, babalık, kardeşlik kuvvetini alan dostluğunda da, bütünlük... Dostunu, "sevmek" kelimesinin noksansız mefhûmuyla seviyordu: Öldüğü zaman, düştüğü zaman, dünya aleyhine döndüğü zaman, yanında olmadığı vakit ve sevmeyenlerin yanında bulunsa bile.[2]

SELÂMUNALEYKÜM KÖR KADI!

Öyle sanıyorum ki, çocukluğunda Âkif'in terbiyesiyle meşgul olanlar, bir âlimin koyduğu şu kaideyi bilmiyorlardı: "Çocuğa en evvel iki şey öğretmeli: İç sıkıntısına katlanmayı ve haksızlığa tahammül etmeyi!"

Âkif iç sıkıntısına tahammül ediyordu: Çünkü içi sıkılmıyor, kendisi kendine kâfi geliyordu. Yalnız, dediğim gibi, çocukken, kendisine, *"haksızlığa katlanmak"* temrinleri yaptırılmamış olacak ki, havsalası bir türlü haksızlığı almıyordu. Bu fena terbiyeden âsî bir şâir çıktı. Ona bazan:

"Her cereyanın önünde bir hayır! edatısın!" diyor, bazan da yüzüne karşı söyleniyordum:

"Bütün hayatın, Selâmunaleyküm kör kadı!"

"Gördüğümü söylemeyeyim mi?"

"Tabiî ki söyleme... Kadı'nın sol gözü körse sağ tarafından bak ve sağlam gözünü gör!"

"İki gözü de körse?"

"O zaman da önüne bak!"

---

[2] Kuntay, s.267.

Fakat bu dimdik alın, önüne bakacak kadar da eğilemiyordu.[3]

TEMİZ AHLÂKLI GENÇ

Âkif'in mektep tahsili zamanlarında en açık ve candan görüştüğü Sabri Sözen Bey merhumun bize kuvvetle te'min ettiğine göre *"Mehmed Âkif Bey içki kullanmamıştır. Onun nezâhati, terbiyesi, seciyesi, akranları içinde mesel-i sâir olmuştu. O, bir karıncayı bile incitmedi. Çok temiz, çok hayırhah, çok namuslu bir gençti..."*[4]

SPORCULUĞU

Âkif, gençliğinde deniz yarışlarında, yaya koşularında, atlama müsabakalarında hep birinciliği kazandı. Saatlerce kürek çeker, Boğaz'ı yüzerek geçerdi. O iyi taş atardı. Ankara'da bulunduğu zamanlarda tatil günlerini bu gibi idmanlarla geçirirdi. O vakit bile binnisbe daha genç ve daha idmanlı bâzı arkadaşlarına tefevvuk ederdi.

Değirmen arkının en geniş yerlerinde öyle bir atlayışı vardı ki, insan helecandan bakamazdı.[5]

BENLİĞİNDEKİ KUVVET

Sağlam yaratılan bu adamı kendi adalâtı sımsıkı bağlamış, hiçbir zevkin, sefahatin güzel elleriyle bu bağın kördüğümleri gevşetilmemişti. Kuvvetli bünyesi, mâden ocağında yatan, insan eli değmemiş demir kadar sertti, bâkirdi. Kumar, kadın, içki gibi insan etini pelteleştiren hazları Âkif bilmiyordu. Hayatı, her sabah yeniden başlayan bir mahrûmiyetti. Onda ne politika ihtirası, ne mevki hırsı, ne kadın ve kumar hazzı vardı. Kuvvetli bünyesinin beynine topladığı fazla kan damlalarını bu ihtiraslara, bu hırslara, bu hazlara nail olmanın verdiği serinliklere dağıtmıyordu. Ve beynindeki bu terâkümler bünyesinin

---

3 Kuntay, s.401.
4 Çantay, s.28.
5 Çantay, s.36.

kuvvetiyle birleşti; benliğinden îman hâlinde fışkırdı. Onun içindir ki îman şiiri söylediği zaman eserinde *Süleymâniye* şaha kalkıyor sanırsınız. Gene onun içindir ki *İstiklâl Marşı*'nı yazdığı vakit şâir kendisini bile geçti.[6]

SEVDİKLERİ

Mehmed Âkif yalnız Cenâb-ı Hakk'a, Hazret-i Peygamber'e, eâzım-ı eslâfa, cemiyete, insâniyete ve bilhassa insâniyete îlân-ı aşk etti. Cânandan, hicrandan şikâyete bedel, hemcinsine râci mahrumiyetlerden, sefaletlerden ve bilhassa İslâm'ın dûçâr olduğu musîbetlerden feryâd eder. Bu büyük şâir, tabîatin mehâsininden, eşcâr ve ezhârın güzelliklerinden, güzel çehrelerden aldığı mâye-i tehassüsü dâima gizlemiş, ketm edemediklerini cemiyetin elvâh-ı mukadderâtına mezc etmiştir. O, Süleymâniye Câmi'inin kubbesini Himalaya Dağları'nın en mürtefi zirvesinden daha yüksek görür.[7]

VATAN SEVGİSİ

Vatanı o derece kendinindi ve o kadar güzeldi ki, Çamlıca gibi yüksek bir noktadan memleketine bakınca gurur duyuyordu.

Fatin Efendi'ye misafir gelen bir Avrupalı, İcâdiye tepesinden İstanbul'a bakarak hayran olduğu gün orada olan Âkif, sapsarı oluyordu.[8]

SEVMEDİKLERİ

İki adamı sevmezdi: Fazla terbiyeli ve fazla terbiyesiz olanı.

Nezâket, ona insanların gizlenmeye muhtaç olan bir taraflarını örten bir şey gibi görünüyordu.

Gözünde, fazla nâzik olan adam, gizli adamdı.[9]

---

6 Kuntay, s.235.
7 Nazif, s. 11.
8 Kuntay, s.299.

İki yüzlülere garazdı. Fakat yaşı ilerledikçe:

"İki yüzlüleri artık sever oldum; çünkü yaşadıkça yirmi yüzlü insanlar görmeye başladım" diyordu ve yaşlandıkça herkesten kaçıyordu. Daha yaşasaydı, yalnız kalacaktı; cemiyetle karşı karşıya tek bir adam.[10]

ALENEN DÜŞÜNEN ADAM

Âkif, vitrin-adam değildi. Önünden geçenler onu göremezdi. Âkif'i görmek isteyenler içine girecekti.

O, alenen düşünen adamdı. Düşünmekle söylemek arasında mesafe vardır. O, bu mesafeyi kaldırdı: Onun bir şey söylemesi demek, o şeyi alenen düşünmesi demekti.

O, içtimâi kabadayı idi. Kendi fikrinden korkmak, kendi yüzünden korkmak onda yoktu: Ne fikri, ne yüzü, hayat boyunca onun için değişmedi.[11]

MİNARE VE EYFEL

Adam vaktiyle sarıklıydı. Bir aralık Paris'e tahsile gitmiş, büsbütün derin bir kibirle dönmüştü. Şevki Hoca'nın evinde birgün Âkif eski sarıkla yeni azameti yanyana koyarak adama:

"Siz, dedi, insanlara eskiden Fâtih minâresinden bakardınız; şimdi Eyfel Kulesi'nden bakıyorsunuz."[12]

"BİR KUSURU"

Bence Âkif'in ahlâkî meziyetleri, insanî vasıfları, şiirinden de, malûmatından da yüksektir. Âkif'in bir kusuru, bir baş belâsı vardı ki, o da sırf "Mefkûresinin adamı olmak"tan ibâretti. İşte onun içindir ki hiçbir yerde barı-

---

[9] Kuntay, s.296.

[10] Kuntay, s. 295.

[11] Kuntay, *İstiklâl Şâiri,* s.7.

[12] Kuntay, s. 56.

namamıştır. Bunu bir meziyet olarak kabul eden, yahud bu kusurunu hoş gören, yahud fikri fikrine uymak itibariyle bu kusurunu nazar-ı itibâra almayan, bu sebeple kendisini himâyede bir beis görmeyen bir zâta tesâdüf etmeseydi; âkıbeti daha çok hazin olurdu. Çünkü insanlar, hiçbir mefkûre sâhibini, hâl-i hayâtında takdîr edememişlerdir.[13]

BİR TEVÂZU VAK'ASI

Üstad çok mütevâzı idi. Gösterişi hiç sevmezdi. Sırası gelmeyince ilmini bile izhâr etmezdi. Mükemmel Fransızca bildiği halde söz arasına Fransızca bir kelime karıştırdığı ömründe vâki değildi.

Zâhir-i ahvâli de ilmini, irfânını gizleyebilmeye müsâid. Onu yakından tanımayanlar, onun eserlerini bilip okumayanlar, onu görünce hiçbir şey anlamazlar. Çok zaman fesi kalıpsız, pantolonu ütüsüz, boyunbağı gelişigüzel bağlanmış, sakalı uzamış gezerdi. Çizme biçiminde, fakat yumuşak deriden hususî surette yaptırdığı mestleri vardı. Pantolonun paçalarını içine koyardı. Mestleri dizlerine kadar uzundu. Bilhassa harekât-ı milliye zamanında Anadolu'da hep böyle gezerdi. Fakat son derece temizliğe itina ederdi. Tanıdıkları tarafından, tanımayanlara:

"Şâir Mehmed Âkif Bey!"

diye tanıştırıldığı zaman, muhâtabı bir müddet hayret içinde kalırdı. Adeta inanamıyordu. Bu kalıp kıyafetin içinde o dehâ-yı şi'r ü edeb nasıl olur? Tereddüde düşerdi.

Üstad da bunu hissetmez değil, fakat nedense hiç aldırmazdı. Hattâ zannedersem hoşuna da giderdi.

Üstad'ın Eğinli bir arkadaşı var. Beşiktaş'ta oturuyor. Üstad ara sıra onu ziyarete gider. Eğinlinin ahbapları da gelir. Bunlardan bir tanesi, Üstad'ı ya bir kasap, ya bir et müteahhidi zannediyormuş.

---

[13] Fergan, c.1, s. 244, Seniyüddin Başak Bey'in hâtırası.

Birgün Üstad'a Dârülfünûn kapısında rast gelir. Ahbabın ahbabı diye bir tanışıklık var ya. Bu kasabın, yahut bu et müteahhidinin burada bulunmasını merak eder. Merhabadan sonra:

"Hayrola! Buraya niçin geldiniz?"

"Ders için."

Anlayamaz. Biraz durur. Üstad'ın yüzüne dikkatle bakar. Kendi kendine: "Allah Allah, der, bu yaştan sonra, bu saç sakalla Dârülfünûn'a devam. Çok tuhaf şey! Belki adamcağıza ilim hevesi gelmiştir. Ama talebe de olamaz. İhtimal, dersleri dinliyor..." İçinden gülerek, şaşarak:

"Sâmi'în [dinleyici] *sıfatıyla mı?"* der.

"Hayır."

Yine anlayamaz. Düşünmeye, Üstad'ı süzmeye başlar. Gülümseyerek:

"Yoksa talebe mi kayd oldunuz?" der. Üstad'ın verdiği cevap, yine:

"Hayır."

Üstad'ın muzipliği görülüyor ya. Karşısındakinin alayı ile, düşünüşü ile eğleniyor. Adamcağız şaşırdıkça şaşırıyor. Adeta kızar. Sert bir sual fırlatır:

"Ya ne diye buraya geliyorsunuz?"

Sanki Üstad ona hesap vermekle mükellefmiş. Ama Üstad hiç kızmıyor. Bıyık altından sadece gülüyor. Gayet soğukkanlılıkla cevap veriyor:

"Müderris [profesör] *sıfatıyla."*

Adamcağızın hayreti artar. Bu nasıl müderris olur, diye düşünmeye başlar. Bir türlü havsalasına sığdıramaz. Bir ihtimal daha hatırına gelir:

"Belki vekâleten olacak!"

Üstad yine aynı soğukkanlılıkla ve gayet kısa:

"Hayır, asâleten" der.

Adamcağız büsbütün şaşkınlaşır. Artık söyleyecek söz bulamaz.

“Allah Allah!” der, çekilip gider. Üstad da:

“Güle güle!” diye onu uğurlar... Üstad diyor:

“Herif bana müderrisliği bir türlü yakıştıramadı.”[14]

BİZ SÖZ VERDİK, SİZ OTURUN!

Birgün Çengelköyü’nde oturduğu Fıstıklı Köşk’te birleştik. Oradan bir yere gidecektik. Vapurun hareketine de pek az kalmıştı. Bir de baktık, *Hüseyin Kâzım, Fatin Hoca,* daha bir iki kişi çıkageldiler. Üstad onlara buyurun dedi, her birine ayrı ayrı iltifattan sonra:

“Müsaadenizi rica ederim. Biz Âsım’la bir yere gidiyoruz. Söz verdik. Mâzur görünüz. Siz buyurun, istirâhat edin. Başka gün yine görüşürüz inşâallah...” dedi.

Çıktık. Misafirler evde kaldı. Sür’atle yokuşu indik, vapura yetiştik. Bu hareketi benim havsalam pek almadı.

“Üstad, dedim, *bu tuhaf bir iş oldu!”*

“Hayır, hiç de tuhaf değil. Söz verdik, bizi bekliyorlar. Her medenî insanın bunu kabul etmesi tabiîdir. Hele Hüseyin Kazım böyle şeyleri pekâlâ bilir, tabiî görür.”

Hakikaten birkaç gün sonra Hüseyin Kâzım Bey’i gördüğüm zaman Üstad’ın bu hareketini pek tabiî gördüğünü, hattâ takdir ettiğini anladım.[15]

SÖZ VERMEK NE DEMEKTİR?

Ben Vânîköyü’nde oturuyordum. Kendisi de Beylerbeyi’nde. Birgün öğle yemeğini bende yemeyi kararlaştırmıştık. Öğleden bir saat evvel bana gelecekti. O gün öyle yağmurlu, boralı bir hava oldu ki her taraf sel kesildi. Merhum yürümeyi severdi. Havanın bu haliyle karadan gelemeyeceğini tabiî gördüm. Mîâddan biraz evvelki va-

---

14 Fergan, c.1, s. 262.

15 Fergan, c.1, s. 259, Hâfız Âsım Şâkir’in hâtırası.

purdan çıkmadı, diğer vapur bir buçuk saat sonra gelecekti. Yakın komşulardan birine gittim. Vapur gelmeden döneceğimi de hizmetçiye söyledim. Yağmur devam ediyordu. Vaktinde evime döndüm, bir de ne işiteyim, bu arada sırılsıklam bir halde gelmiş, beni evde bulamayınca, hizmetçi ne kadar ısrar ettiyse de durmamış, *"Selâm söyle"* demiş, o yağmurda dönmüş gitmiş! Ertesi gün kendini gördüm. Vaziyeti anlatarak özür dilemek istedim, dinlemedi. "Bir *söz ya ölüm veya ona yakın bir felâketle yerine getirilmezse mâzur görülebilir"* dedi. Benimle tam altı ay dargın kaldı.[16]

DÜŞENDEN İNTİKAM ALMAK

Hiç unutmam, birgün en taşkın bir zamanımda Âkif bana bir ders verdi. Şimdi ne vakit acze düşmüş bir adam görsem, onun sözleri karşıma dikilir.

Meşrutiyet yeni ilân edilmiş. İstibdat ricâlinden intikam alınacağı gün gelmiş. Hürriyet gençleri cemm-i gafîr hâlinde dolaşıyor; nâzırları, yüksek memurları aşağı çağırıyor, tahlif ediyor, icap ederse tahkir ediyorlar...

Bizim Ziraat Nezâreti'nde Ermeni milletine mensup irtikâb ve irtişâsıyla meşhur bir zat vardı. Bir baytar da ona vaktiyle seccadeler göndermiş, bu da hepimizce malum. Bir sabah nezârete geldik. Bir de ne bakayım, bu herifler bizden evvel davranmış, kalabalığa karışmış, *"Adâlet isteriz!"* diye bağırmıyorlar mı? Beynim attı. Hiddetimden çıldıracaktım. Gidip o cemm-i gafîr ortasında bu heriflerin kulaklarından tutup teşhir edecektim. Merhum hâlimi gördü, fena bir niyette olduğumu anladı.

"Şefik bu ne hal?"

"Ne olacak! Şu heriflere baksana, kalabalığa karışmış, adâlet diye bağırıyorlar. Onların ne mal olduklarını göstermeye gidiyorum."

---

[16] Çantay, s. 246, Fatin Gökmen'in hâtırası.

Kolumdan tuttu:

"Şefik dedi, onu vaktiyle yapmak gerekti. Şimdi onlar acze düşmüştür. Madem ki o zaman sustun, şimdi onların bu düşkün zamanında intikam almak mertlik değildir."

Birdenbire sarsıldım. Dondum kaldım.[17]

BU ÇANAKKALE NE OLACAK?

Ömer Lûtfi Bey anlatıyor: Berlin'de merhumun en büyük endîşesi Çanakkale idi. Gece gündüz Çanakkale cephesini düşünürdü. Her sabah tekrar ederdi:

"– Ömer Bey, bu Çanakkale ne olacak?"

"– Allah bilir amma vaziyet tehlikelidir. Askerlik noktasından düşünülünce ümid yok. Ancak fen kaidelerinin hâricinde, fevkalbeşer bir şey olmalı ki dayanabilsin."

Ben böyle dedikçe:

"– Eyvah, son istinadgâhımız da yıkılırsa ne olur?"

diyerek çocuk gibi gözlerinden yaşlar dökülmeye başlardı. Çanakkale için ağlamadığı gün yoktu. Ben kavâid-i harbiyeden bahsettikçe canı sıkılırdı. Onun böyle askerî muhâkemelere tahammülü yoktu. O, dâima kat'î bir kelime isterdi.

"– Bütün dünya toplanıp hücum etse yine Çanakkale sukùt etmez!"

Onun büyük îmanı başka bir ihtimâle müsâid değildi. Onun için tehlikeden bahsettikçe havsalası yanardı. O zaman ben de kavâid-i harbiyeyi bir tarafa bırakır, kendisini teselli ederdim. Ne dersiniz bu sözlerim karşısında çocuk gibi sevinmez miydi?

Benim onda gördüğüm yurt sevgisi, o kadar yüksekti ki onu tasvir mümkün değildir.[18]

---

[17] Fergan, s. 228, Şefik Kolaylı'nın hâtırası.
[18] Fergan, c.1, s. 43, Binbaşı Ömer Lûtfi Bey'in hâtırası.

MİLLÎ MÜCÂDELE

Kurun gazetesi başmuharriri Âsım Us anlatıyor:

Anadolu hareketinin ilk başladığı sıralarda idi. Bir gün Bâbıâli caddesinde *Sebîlürreşâd* idarehanesinde birkaç kişi konuşuyorduk. Hâzirûndan biri Anadolu hareketinin bir İttihatçılık eseri olduğunu söyledi.

O zamana kadar düşünceli bir tavır içinde hemen hiç söz söylemeyen merhum Âkif birdenbire heyecanlandı; bu sözü söyleyene dönerek:

"– Hayır, dedi; artık buna da İttihatçılık denemez. Bu memleket meselesidir. Buna herkes el birliğiyle sarılmalıdır."

O zaman Âkif'in bu sözü benim içime büyük bir ferahlık vermişti. Bunu hiç bir zaman unutamam.[19]

BİLDİĞİNİ İYİ BİLİRDİ

Üstad bildiğini iyi bilirdi, bilmediği şeye de hiç karışmazdı.

Hilvan'da Dârülfünûn müderrislerinden Abdülvehhâb Azzâm'ın evine gitmiştik; Ezher hocalarından da birkaç zat vardı. Lügata dâir bir bahis açıldı. Ezherlilerin nokta-i nazarına Üstad itiraz etti. *"O kelimenin mânası şöyle olsa gerek?"* dedi. Ezherliler fikirlerinde isrâr ettiler. Abdülvehhab Azzâm, *Kàmûs*'u getirdi. Kelime Üstad'ın dediği veçhile olduğu anlaşıldı.[20]

FRANSIZCA BİR MAKALE

Hüsnü Açıksöz anlatıyor: "Birgün idarehanede oturuyoruz. O vakitki İstiklâl Mahkemesi âzâlarından iki zat ellerinde Fransızca *Tan* gazetesi olduğu halde geldiler. Bu

---

19 Fergan, c.1, s. 675, Âsım Us'un hâtırası.
20 Fergan, c.1, s. 269.

nüshada Kuvâ-yi Milliye hakkında sitâyişkâr yazılar vardı. Fransızca makaleyi cümle cümle okuyarak tercüme etmeye, bana da Türkçesini yazdırmaya başladılar. Fakat aralarında kelime ve cümle tercümeleri hakkında ihtilâf baş gösterdi. O zamana kadar pencereden dışarıyı seyreden Üstad, bu münâkaşa üzerine döndü:

"– Müsaade ederseniz ben söyleyim de yazsın" dedi.

Gazeteyi aldı. Fransızcasını hiç söylemeden doğrudan doğruya Türkçesini yazdırdı. Tercümeye savaşan arkadaşlar bunu görünce:

"– Afedersiniz üstad, biz sizi zahmete sokmak istemezdik" dediler.

Halbuki Üstad'ın Fransızca bildiğini zannetmediklerini sonradan bana söylediler.[21]

AVRUPA ÂYETLERİ

Karşısında temerrüd eden bâzı münevverlere:

"Durun, ben size Avrupa âyetleri okuyayım" der; mevzûbahs olan mes'elede Avrupa âlimlerinin neler dediklerini, hangi memleketlerde o mes'elenin ne suretle tatbik edildiğini sayar döker, nihayet muhâtabını yola getirirdi. Üstadın kafasında "Avrupa âyetleri" o kadar çoktu ki!...[22]

HÂFIZASI

Üstad'ın hâfızası şâyân-i hayretti. Ezberlemiş olduğu şeyler, zannetmem ki on binden aşağı olsun. Herhangi mevzu hakkında bir bahis geçse, Üstad ona dâir birçok beyitler okurdu. Herhangi kasideden bir parça okunsa, altını üstünü tamamlardı. Bütün divanları kimbilir kaç defa tekrar etmişti.

---

[21] Fergan, c.1, s. 67, Hüsnü Açıksöz'ün hâtırası.
[22] Çantay, s. 43.

Yalnız Türk edebiyatında değil, Arabî, Fârisî edebiyatında da böyle idi. Hemen bütün meşhur kasideler, şiirler mahfûzu idi. Herhangi bir kaside, yahut bir rubâi, bir beyit okursanız size onun şâirini bile söylerdi.

Bunları ne vakit okumuş, ne vakit ezberlemiş, nasıl ezberlemiş... İnsan hayretler içinde kalır.

Dârülfünûn'da dersine devam edenler Üstad'ın bu müdhiş hâfızasını çok iyi bilirler.

Üstad ders okuturken eline kitap almazdı. Herhangi bir kasideyi, herhangi bir şiiri ezbere tahtaya yazar, yahud yazdırır, sonra onu tahlil ederdi. O münasebetle o mevzua müteallik birçok şeyler okurdu. Bir fikri muhtelif şâirlerin ne suretle ifâde ettiklerini gösterir, talebesini hayretler içinde bırakırdı.

Derste kendi şiirlerini okumaz, kendisinden bahsetmezdi. Onu ayıp telâkki ederdi.[23]

HAZIRCEVAPLIĞI

Üstad çok hazırcevaptı. Çok söylemezdi. Fakat sırası gelince de söylememezlik etmezdi. Söylediğinizin hemen cevabını alırdınız. Ya kısa birkaç kelimelik cevap verir, yahud *"Fıkra gelsin mi?"* der, bir fıkra anlatırdı. Fıkraları o kadar yerli yerinde, o kadar güzel anlatırdı ki meclisdekilerin hepsi dikkat kesilerek dinlerdi.[24]

"TEDAVİ İÇİN Mİ?"

Üstad, Hilmi, ben, birgün Tâceddin dergâhında oturuyorduk. Kapı vuruldu. Baktık, birinin elinde boynunu sarkıtmış bir hindi.

Üstad:

"– Tekkeye kurban geldi!" dedi.

---

[23] Fergan, c.1, s. 269.
[24] Fergan, c.1, s. 265.

"– Salih Efendi selâm söyledi. Bu hindiyi size gönderdi."

Hindi pek bîçâre, pek bitik bir halde idi. Üstad:

"– Tedavi için mi?" dedi.

Adamcağız bir şey anlayamadı. Üstad ilâve etti:

"– Oğlum, sen bunu çabuk eve götür de ölmeden Salih Efendi kessin. Korkarım ki yolda can verecek"

Birkaç hafta sonra Sâlih Efendi bu hatâsını tâmir etmek üzere bir dâvet yaptı. Üstad'a mükellef bir ziyafet verdi.[25]

CİMRİLERE ÇOK KIZARDI

Hasislere çok kızardı. Hasis kimselerle katiyyen görüşmezdi. Hasisler hakkında söz açıldı mı, hemen fıkralar naklederdi. Hasislere dâir çok fıkraları vardı:

Baytar Şefik anlatıyor: Meşrutiyet'ten evvel, Âkif Bey, Ziraat Vekâleti'nde memur. Müfettiş Abdullah Bey nâmında hasisliğiyle meşhur bir zat da Âkif Bey'in âmiri. Abdullah Bey, Çengelköyü'nde İcâdiye'de oturuyor. Orada birçok arazisi var. Âkif Bey de İcâdiye'ye her gün yaya inip çıkıyor. Birgün Abdullah Bey'le görüşürken bir beygir almak istediğinden bahseder. Abdullah Bey:

"– Benim beygiri sana satayım" der.

Pazarlık ederler. Üstad beygiri alıp eve götürür. Arpa verir, hayvan arpayı yemez.

Üstad gülerek bunu anlattıktan sonra:

"– Ne dersin, Şefik! Hayvan arpayı tanımadı!" dedi.[26]

---

[25] Fergan, c.1, s. 88.
[26] Fergan, c.1, s. 260, Şefik Kolaylı'nın hâtırası.

BİN TÜRLÜ HALDEN BİRİ

Mehmed Şevket Bey'in babası Hacı Besim Efendi meşhur hasislerden. Vakti hâli yerinde. O zamanın on, onbeş bin liralık adamı.

Hacı Besim Efendi hastalanır. Üstad ziyaretine gider. Yerde bir şilte. Yorganı başına çekmiş. Başı ucunda bir tas imâret çorbası. Üstüne bir de fodla kapamış. Hacı Besim bitik bir halde. Gözleri çukura batmış, bet beniz sararmış. Konuşuyorlar:

"– Hacı Efendi, sizi çok zayıf görüyorum. Bir tavuk kesdirseniz de bir çorba yapılsa..."

"– Âkif Bey, sen ne diyorsun!... Dünyanın bin türlü hâli var. Para sarfetmeye gelmez."

"– Besim Efendi! Dünyanın bin türlü hâlinden birisi sizin başınıza gelmiş. Daha ne bekliyorsunuz?.."[27]

"DOĞRU MU?"

Yalan nedir bilmezdi. Her sözü doğru idi. Hiçbir kimse, onun bütün müddet-i ömründe bir kere olsun yalan söylediğini görmemiştir. Yalan söyleyenlere de çok kızardı. Her söze karışmaz, her hususda fikrini izhâr etmezdi. Fakat söylediği her söz mutlaka doğru idi.

Şefik naklediyor: Bir gün birisi ile görüşürken, o zat:

"– Doğru mu?" dedi.

Buna o kadar kızdı ki:

"– Bir daha bana bu kelimeyi tekrar etmeyiniz!" diye müdhiş itâbda bulundu.[28]

ORADA ÂKİF VARSA...

Âkif, Cemiyet'e (İttihad ve Terakki) darılıp oradan ayağını kestikten sonra bir adam, birgün, bir fesat cemiyeti hazırlandığını Kara Kemal'e haber veriyor ve:

---

[27] Fergan, c.1, s. 261.
[28] Fergan, c.1, s. 265, Şefik Kolaylı'nın hâtırası.

"Bu fesat cemiyetinde Mehmed Âkif de var" diyordu. Polis müdürüne telefon etmeye hazırlanan Kara Kemal, bunu duyunca telefonu bırakıyor:

"Eğer, diyordu, *içinde Âkif varsa, bu bir fesat cemiyeti değildir."*[29]

FİTNE ÇIKMASIN

İttihat ve Terakki Merkez-i Umumî âzâsından Ziya Gökalp ortaya bazı mes'eleler atmıştı. Üstad, böyle bir zamanda (Birinci Dünya Harbi günleri) gazetelerde –mebâhis-i içtimâiye de olsa– uzun boylu münâkaşalar olmasını istemiyordu.

"– Bunlara bir teklifte bulunalım, dedi. *Hangi mes'eleyi arzu ederlerse geniş bir salonda toplanalım, ilmî mübâhaseler yapalım. Hakikat anlaşılsın. Yalnız her iki tarafın mütâlaât-ı ilmiyesi zabt olsun ki, sonra ihtilâfa mahal kalmasın."*

Bu münâsip görüldü. Üstad bu meâlde bir mektup yazdı. Sebîlürreşâd hey'et-i tahrîriyesinden bazı zevat ile beraber imza ederek gönderildi. Fakat bu teklif cevapsız kaldı.[30]

"BİZİ SİMSAR MI ZANNETTİN!"

Sebîlürreşâd'ı kapadıkları sırada bir gün Talât Paşa kendisine:

"– Âkif Bey, dedi, *şu Merkez-i Umûmî'dekilerle* (Nazım Bey'i, Ziya Gökalp'ı kasd ediyordu) *anlaşsan olmaz mı?"*

Talât Paşa bunu söyler söylemez, Âkif'in rengi değişti, gözleri büyüdü, hemen yerinden fırladı, ellerini sadâret masasının üstüne koyarak:

---

29 Kuntay, s. 75.
30 Fergan, c.1, s. 46.

"– Sen bizi bunun için mi çağırdın?" dedi. *"Anlaşmak ne demektir? Bizim şahsî bir emelimiz, bir gâyemiz mi var? Bizi simsar mı zannettin? Teessüf ederim."*

Allaha ısmarladık bile demeden çekilip gitti. Talât Paşa da arkasından baka kaldı. Artık bir daha da görüşmedi.[31]

KURU FASULYE

Âkif Bey hayatında eğilmedi, gerek istibdat devrinde, gerek Meşrûtiyet senelerinde açlığa rızâ gösterdi, kimseye eyvallah etmedi.

Umûmî seferberlik zamanı idi, Âkif bir arkadaşı ile birlikte oturmuş, fasulye aşı yiyordu. Nezâret erkânından biri çıkageldi. Selâm tebliğ etti. Yazılarında o derecede ileri gitmemesini nâzikçe söylemek istedi. Âkif pürhiddet dedi ki:

"Nâzırına söyle, kendilerini düzeltsinler! Bu gidiş devam ettikçe bizi susturamazlar. Ben fasulye aşı yemeye razı olduktan sonra kimseden korkmam!"[32]

BOYUN EĞMEDİ

Üstad'ın çok büyük izzet-i nefsi vardı. Allah'ın mü'minlere tahsis ettiği izzet, Üstad'da bütün mânâsıyla tecellî etmişti. Müddet-i hayâtında hiçbir defa, hiçbir kimseye karşı zillet göstermemişti.

Bin türlü zahmetlere, meşakkatlere mâruz kalmış, her müşkilâta göğüs germiş, izzet-i nefsini rencîde edecek ufak bir söze, ufak bir muameleye, hattâ ufak bir bakışa bile tahammül etmemiş; makamını, memuriyetini maişetini, her şeyini feda etmiş; yine kimseye boyun eğmemiştir.

---

[31] Fergan, c.1, s. 268. "Birinci Bölüm" deki 129. dipnota da bkz.
[32] Çantay, s. 31.

Şeref ve haysiyetine bütün ömründe hiçbir toz kondurmamış, dâima alnı yüksek, kalbi yüksek yaşamış, izzet-i nefsini muhâfaza etmiştir.[33]

DOSTLUĞU

Üstad'ın her şeyi tamamdı: Alâkası da, alâkasızlığı da, düşmanlığı da. Sizi sever, dost ittihâz ederse, artık tamamiyle kalbini size bağlamıştır. Sizin için her fedakârlığı îfâya hazırdır. Eleminiz onun elemi, ferâhınız onun ferâhıdır. Kendi kendinizle dertleşmenizle onunla dertleşmek arasında hiç bir fark yoktur. En büyük sıkıntınızı ona söyler, en büyük alâkayı, ondan görürsünüz. Onun dostluğuna mazhar olanlar onun bu hususta ne yüksek seciyeye sahip olduğunu bilirler.

Alâkasızlığı da böyle idi. Sevmediği, ruhunun ısınmadığı adamlara hiçbir alâka göstermezdi. Onlar tarafından şahsı için dünyalar kadar fayda gelmesi melhûz olsa yine aldırmaz, onlarla görüşmek bile istemezdi.

Görüştüklerinden birinin faziletsiz bir yol tuttuğunu, insanlığa arkadaşlığa muhalif bir harekette bulunduğunu işitince hemen selâmı keser, bir daha onunla konuşmaz, onun bütün sevgisini, hâtırasını kalbinden koparıp atardı. Artık onun nazarında o adam bir taş parçasından başka bir şey değildi.

Birgün böyle yolunu sapıtan bir arkadaşı Babıâli caddesinde kendisine rastgeldi. Selâm verdi. Üstad hiç aldırmadı. Adamcağız fena halde bozuldu:

"– Âkif Bey, dedi. *Selâmımı niçin almadın?"*

Ağzını büktü:

"– Artık görüşmemizde bir fayda yok!" dedi. Ve yürüdü gitti. Bir daha da o adamın ismini anmadı."[34]

---

33 Fergan, c.1, s. 264.
34 Fergan, c.1, s. 267.

ŞAHISLARA ÇATMAZDI

Âkif Bey'in çatmaları müdâfaa vaziyetinde idi. Yoksa o kendiliğinden kimseye çatmadı. Kanâatlere hürmet ederdi. Kendi kanâatinde bulunmayan birçok dostlarıyla ölünceye kadar ahbapça yaşadığına bütün yakınları şahittir. Çünkü Üstad bir ilim adamı idi, fikir adamı idi. Şahısların aleyhinde konuşmaz, gizli emeller, ihtiraslar takip etmezdi.[35]

KENDİNİ BEĞENMİŞ BİR MÜSTEŞRİK

Alman müsteşriklerinin en mühimi diye adı çıkan bu Hartmann'ı, Âkif, Berlin'de tanımış. Bu müsteşrik, Türk edebiyatı hakkında, Âkif'e, bir nevi azametle, birtakım umûmî lâkırdılar söylemiş. İlim dalaverecilerinin klâsik kuvvetleri olan bu azamet karşısında Âkif adamı anlamış ve onu umûmî mütâlâalardan husûsî rü'yetlere çekmiş.

Adam, bunun üzerine, en çok Fuzûlî ile meşgul olduğunu söylemiş. Halbuki Fuzûlî'yi yüzünden bile doğru okuyamamış. Âkif de, müsteşrike, en çok Fuzûlî'yi bilmediğini, mûtadı olan kısa cümlelerinden biriyle söylemiş. Ancak, müsteşrik bu noktada amelî bir dirâyet göstermiş ve kendisine Fuzûlî'nin *"Su Kasîdesi"*ni okutmasını Âkif'ten rica etmiş.[36]

DİN ANLAYIŞI

Şüphe yok ki Üstad dindar bir adamdı, hâlis bir Müslümandı. Müslümanlık onun için *"şehâmet dini, gayret dini"* idi. Müslümanlığın billur şeffaflığıyla ruha sinen, saf, besleyici, doyurucu, sürükleyici ve hızlandırıcı îtikadları onun ruhunu kaplamış, bütün hareketlerinin, düşünüşünün ve yaşayışının temeli olmuştu.

---

35 Çantay, s.34.
36 Kuntay, s. 200.

Kendisi bu hususta kat'iyyen mukallit değildi. "Asıl"cı idi. Din onun için bir asıldı. Kendisi bu "asıl" ile doğrudan doğruya karşılaşan; aslı, aslından öğrenen ve anlayan bir adamdı.

Üstada göre Müslümanlık, insanlara hakikî insanlığı öğreten, esâret zincirlerinin hepsini kıran, Allah'tan başka bir varlığa baş eğdirmeyen, Allah'tan başkasına el açtırmayan, hülâsa en asil, en mert, en şerefli, insanlık idealini yaşatan bir dindi. Onun bütün hayatında yaşadığı din, bu dindi.[37]

MÜSLÜMANLAR NEDEN GERİ KALDI?

Hocalara da şiddetli hücumlarda bulunurdu. Birgün bizde konuşurken söz hocalara intikàl etti. Keskin hücumlara başladı. Birçok yerde haklı idi. Müfrit noktalarını biraz tâdîl etmek istedim. Münâkaşa uzadı. En son bana dedi ki: *"Hoca, İhyau Ulûm'un var mı?", "Var"* dedim. Birinci cildini istedi. Kudretli bir müdâfa'a silâhına sarılacağını anlamakta gecikmedim. İlim bahsini açtı, lâzım gelen yerlerini okudu. Dedi ki:

"Hayât-ı beşere âid ilimleri, meselâ tıp ilmini öğrenmek farz-ı kifâye mi?"

"Evet" dedim.

"Bunun istinâd ettiği ilimler de farz-ı kifâye olur mu?"

"Evet"

"Cemiyet hayatına âid ilimler, fenler, meselâ en basiti lüks olmayan mensucat imâlini öğrenmek ve dokumak farz-ı kifâye mi?"

"Evet öyle olması lâzım. Gazâli öyle söylüyor."

'Ya müdâfa'a vesâiti? Meselâ balistik ilmi ve bu ilmin istinâd ettiği yüksek riyazî [matematik], *fizik, kimya, makine ilimleri farz-ı kifâye mi?"*

---

37 Fergan, c.1, s. 466, Ömer Rıza Doğrul'un yazısından.

"Evet."

"Senin mesleğin olan hey'et [astronomi] *ilmine, istinâd ettiği ilimlerle beraber farz-ı kifâye demez misin?"*

"Evet, derim."

"Ey, farz-ı kifâyenin hükmü ise ihtiyaç mevcut olduğu takdirde farziyyetin herkese şâmil olması değil mi?

"Öyle."

"Peki, din ilimlerinin zarurî olan hâcet miktarından ilerisi, yâni din âlimi olmak da farz-ı kifâye değil mi?"

"Evet öyle."

"Öyle ise, yüzlerce din âlimine karşı memleketin bir hekimi yok iken, din âlimi olmanın farz-ı kifâyeliği kalmadığı, fakat bir tabib yetiştirmenin farz-ı ayın olduğu zamanlarda niçin medrese farzın îfâsına koşmamıştır? Acaba ulemâ sınıfı bu gibi dînî emirlere kulak assalardı, başımıza bu haller gelir miydi? Müslümanlık bu za'afa uğrar mıydı? Bu vaziyet maskaralık değil de nedir? Gazâlî'nin haykırmasına niçin kulak verilmedi?"

"Doğru" dedim, sustum, Çünkü yerden göğe kadar haklı idi.[38]

HASSAS OLDUĞU NOKTA

Onun müsâmaha etmediği yalnız bir şey vardı: O da dîni idi. Büyük şâirin gazabına uğramak isteyenler, onun şahsına değil, onun eserlerine değil, onun dînine taarruz etmeli idi. O vakit onun aklı, fikri yerinden oynar, artık zabt u rabtı müşkil bir arslan gibi hasmına saldırmaktan hiç çekinmezdi.

İşte şiirlerinde onun hücûmuna mâruz kalanlar, onun şahsına ve eserlerine değil, onun dînine taarruz edenlerdi.[39]

---

38 Çantay, s. 250, Fatin Gökmen Bey'in hâtırası.
39 Fergan, c.1, s. 252.

MISIR'DAKİ HAYATI

Ben 1932'de ilk Mısır'a gittiğim zaman Kahire'nin görülecek yerlerini bana göstermek için birkaç saat şehirde kalışı onu âdeta bunaltıyordu.

Büyük bir i'zâz olmak üzere, birlikte Ezher'i, müzeyi, Dârülfünûn'u, hayvanat bahçesini, büyük camileri gezdik, ehramları gördük.

Bir Cuma günü de Mısır'ın, belki de İslâm âleminin en mümtaz, en güzel okuyan hafızı, Şeyh Muhammed Rıfat'ı dinledik.

"– Bir de buranın en meşhur muganniyesi Ümmü Gülsüm var, onu da bir gece sen gider, dinlersin" dedi.

Görüyordum ki, Üstad şehirde bunalıyordu. Kahire'de biraz fazla kaldık mı, çok sıkılıyordu. Geçirdiği münzevî hayat onu büsbütün şehirden uzaklaştırmıştı. O muazzam şehrin hiçbir şeyi onu eğlendirmez, cezbetmezdi.

O, yalnız inzivâgâhında düşünmekle, yazmakla, okumakla vakit geçirir, başka şeyde zevk bulmazdı.

* * *

Sabahleyin erkenden kalkar, çayı hazırlar, sonra beni uyandırır, kahvaltı ederdik.

Üstad eskisi gibi yemiyordu. Pek az yiyordu. Gündüzleri sabah kahvaltısı ile iktifa ediyordu. Son zamanlarda çay da çok içmiyordu. Akşamları ise hafif sebze ve yoğurttan başka bir şey yemiyordu. *"Burada başka türlü yaşanmaz"* diyordu.

* * *

Eşya nâmına odasında birkaç kanape, iki demir ayak üzerine konulmuş birkaç tahtadan ibaret karyola vazifesini görür bir şey, bir hasır seccade, bir çift nalın, bir divit, bir de duvarda Hikmet Bey'in Afganistan'dan gönderdiği bir seccade... Bu seccade lüks sayılırdı. Fakat o, en kıymettar bir hediye idi.

Üstad evden eve taşındığı zaman geceleri taşındığını söylerdi. Konu komşu eşyasını görmesin diye.[40]

DEMİR HÂFIZ

Eve döner dönmez hemen entarisini giyer, abdest alır, namaz vakti ise namazını kılardı. İnzivâ hayatı senelerce Kur'an tercümesiyle meşguliyet, onu takvâ sâhibi yapmıştı. Kur'an'ı su gibi ezber okurdu.

"– Allah'a hamdolsun, demir hafız oldum, derdi. *Şimdi Ramazanları terâvihi hatimle kıldırıyorum."*

"– Hangi câmide?"

"– Câmide değil, evde. Bizim oğlan cemâat oluyor, ben imam. Beraber kılıyoruz. Birkaç rekât sonra, bakıyorum, Tâhir arkamda yok. O kadar dayanabilmiş. Artık ben hem imam, hem cemâat oluyorum.

* * *

Müderris İhsan Efendi anlatıyor:

Bazı Ramazan geceleri biz de Üstad'a cemâat oluyorduk. Yanlışsız okuyordu.

"– Üstad, hakikaten siz demir hafız olmuşsunuz" derdik.

"– Evet, derdi, *ben bunu hocama da yazdım. Dedim ki: Ben Kur'an'ı himmetinizle takviye ettim, şimdi hatimle terâvih kıldırıyorum. Bana dayanıklı Müslüman gönder."*[41]

KUR'AN'A OLAN YAKINLIĞI

Üstad'ın son seneleri hep Kur'an tercümesiyle geçtiği için artık Kur'an onun bütün kalbini, bütün ruhunu, bütün mevcûdiyetini kaplamıştı. Kudret-i bedeniyesi müsâid olduğu zamana kadar her gün mutlaka bir parça Kur'an okurdu. Evvelce günde birkaç cüz okuyabilirken,

---

[40] Fergan, c.1, s. 116, 118.
[41] Fergan, c.1, s. 116, 117.

sonraları takatsizliği hasebiyle birkaç sayfaya kadar indi. Hiç okuyamayacak kadar hastalanınca, Hafız Necati onu Kur'an'sız bırakmadı. Hemen her gün onun başı ucunda, sakin ve sessiz odasında, hazin hazin okudu. O da gözleri kapalı, hazin hazin dinledi.

Üstad, Kur'an'ın her âyeti ile, her kelimesi ile hattâ harfleri ile günlerce, senelerce uğraştığı için, artık gönlünü oraya vermiş, bütün zevki o olmuştu. Bir pırlanta üzerinde işleyen san'atkâr gibi, o, Kur'an'ın muazzam âyetleri üzerinde senelerce çalışmış, onu anlamaya uğraşmıştı. Peygamberimizin devrinde olsaydı, o, bir Kâtib-i Vahy olurdu. Aradan on üç asır geçmiş olsa da Hazret-i Peygamber onu o pâyeye mazhar olanlar derecesine is'âd buyurmuş olsalar gerek.

Kur'an'ı Türkçe'ye onun kadar güzel tercüme edebilecek yeryüzünde bir kişinin daha bulunmaması, elbette büyük bir mevhibe-i İlâhiyedir. Hayatının son senelerini Kur'an'a hasretmesi, hiç şüphe yok ki, bir sâik-i manevînin taht-ı tesirindedir.

Bütün hayatı şiir içinde geçmiş olmakla beraber, şairliği o kadar faydalı bir şey görmezdi. Onu bir süs gibi, bir lüks eğlence gibi telâkki ederdi. O kadar güzel şiirler yazmış olmakla beraber, bunları ehemmiyetsiz görür, *"Ben daha faydalı şeyler yapmış olmalıydım"* derdi. Şairliği kimseye tavsiye etmezdi. Ömrünün son senelerinde şiir ile iştigâle vakit bulamayarak, bütün zamanını Kur'an'a hasretmesi onun için büyük bir mazhariyet, çok feyizli bir âkıbet olmuştu.[42]

İSTİKLÂL MARŞI'NIN YAZILMASI

Yeni kurulan devlet için bir "Millî Marş" yazılması hususunda Büyük Millet Meclisi'nin altı ay müddet vererek açtığı "İstiklâl Marşı Müsabakası"na muhtelif şâirlerin gönderdiği tam 724 şiir gelmişti. Bunlar Maarif Vekâ-

---

42 Fergan, c.1, s. 316.

letinde teşkil edilen bir komisyonda incelenmiş ve içlerinden altı tanesi seçilerek Meclis Matbaasında bastırılıp meb'uslara dağıtılmıştı.

Mâarif Vekili bulunan Hamdullah Subhi Bey, müsabakaya "nakdî mükâfat vaadedilmiş olması yüzünden" iştirâk etmemiş olan şâir Mehmed Âkif Bey'e müracaat ederek, yazmasını istemişti. Bunun üzerine Mehmed Âkif Bey "Ben mebusum, müsabakaya iştirak etmem, ayrıca yazarım" diyerek teklifi kabul edip, ikàmet etmekte olduğu Tâceddin Dergâhı'nda, "Kahraman Ordumuza" ithaf ettiği İstiklâl Marşı şiirini yazdı.[43]

MARŞ'IN MECLİS'TE OKUNMASI

İstiklâl Marşı sadece bir şiir değil, ruhları coşturan bir hamâset ve belâgat âbidesi idi. Meclis'de Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey tarafından okunduğu zaman heyecan ve tezâhürat son haddini bulmuştu; her mısraı, her kıt'ası sürekli alkışlarla karşılandı.[44]

* * *

Maarif Vekili kürsüye çıkarak büyük bir heyecanla İstiklâl Marşı'nı okuyor. Marş'ın her mısraı, her kıt'ası sürekli alkışlarla karşılanıyor. Meclis'i büyük bir heyecan kaplıyor. Abdülgafur Efendi dua ediyor, bütün meclis âmin-han oluyor.

O gün Üstad için en muazzam bir gündü. Hayatında bu kadar heyecanlı bir gün geçirmediğini söylüyordu.[45]

Nihayet 12 Mart 1337 (1921) günü mecliste verilen takrirler reye konup "İstiklâl Marşı" olarak kabul edildi ve

---

43 Mâhir İz, Yılların İzi, s. 128, İstanbul 1975.
44 Aynı yer, s. 129.
45 Fergan, c. 1, s. 80.

müteâkiben bütün mebuslar ayağa kalkarak Maarif Vekilinin tekrar okuduğu İstiklâl Marşı'nı, ayakta dinlediler.[46]

* * *

Birçok takrirler verildi. Nihayet "bütün meclisin ve halkın takdirlerini celbeden Mehmed Âkif Bey'in şiirinin tercihan kabulünü teklif eden, Basri Bey'in (Balıkesir Meb'usu) takriri reye konularak kabul edildi.

Onun üzerine meb'uslar tarafından "milletin ruhuna tercüman olan ve Meclis'in kabulüyle resmî bir mâhiyet iktisâb eden İstiklâl Marşı'nın ayakta dinlenmek üzere, Maarif Vekili tarafından bir def'a daha Meclis kürsüsünden okunması" teklif edildi. Bütün âzâlar ayağa kalkarak büyük bir vecd ve heyecan içinde İstiklâl Marşı okundu, dinlendi. 12 Mart 1337 Cumartesi, saat 17,45. Üstad heyecanından, mahcubiyetinden Meclis'te duramamış, salona çıkmıştı.[47]

MARŞ'IN MÜKÂFÂTI

Marş'ın kabulünden sonra Meclis muhasebecisi Necmeddin Bey, kanûnen müsabakayı kazanana verilecek olan 500 lira nakdî mükâfatı getirdi ise de Âkif Bey, "Ben müsabakaya girmedim; bu para bana aid değildir" diye reddetti. Fakat muhasebecinin "Kanun metninde mükâfatın, kazanana verileceği yazılıdır. Sizin marşınız kabul edilmiştir; bu para sizindir, Meclis kasasında kalamaz. Siz, usûlen tesellüm edin, sonra istediğinizi yaparsınız" diye ısrar etmesi üzerine Âkif Bey, parayı alıp (...) hibe etmiştir.[48]

* * *

46 Mâhir İz, aynı eser, s. 129.
47 Fergan, c. 1, s. 81.
48 Mahir İz, aynı eser, s. 129.

İstiklâl Marşı için tahsis edilen beş yüz lira mükâfâtı Üstad'ın kabul etmemesi, o zaman çok kimselerce tuhaf görülmüştü. Bahusus o sırada sıkıntısı da vardı. Bu ikramiyeden bahsedenlere çok kızardı.

Baytar Şefik de birgün bu sebeple Üstad'dan fena bir azar yedi.

Üstad, Ankara'da ceketle gezerdi. Paltosu yoktu. Pek soğuk günlerde Şefik'in muşambasını istiâre ederek giyerdi. Birgün Şefik :

"– Âkif Bey, şu mükâfâtı reddetmeyip de bir muşamba, yahut bir palto alsaydın daha iyi olmaz mıydı? diyecek oldu. Hiddetinden ne hallere geldiğini görmeliydiniz. Böyle söylediği için tamam iki ay Şefik'le konuşmadı.[49]

* * *

Seneler sonra birgün, Saraçhânebaşı'ndaki evinde kendisini ziyaret ettiğim, Âkif Bey'in çok samimî ahbabı olan Erzurum meb'usu Gözübüyükzâde Ziya Bey, bu mesele açıldığı zaman bana şu hâtırasını anlattı:

Şâir Âkif Bey'e "Yahu sen bu parayı neden almadın? Sırtında palton yok. Üstelik bana da ikiyüz elli lira borcun var. Alıp da bari borcunu verseydin" dediğim zaman, merhum sert bir eda ile,

"Borç başka, bu iş başka" diye bana mukabelede bulundu.

Halbuki, ben, Âkif Bey'in karakterini iyi bildiğim halde, sırf bir latîfe olsun diye mahsûs böyle söylemiştim.[50]

---

49 Fergan, c. 1, s. 83.
50 Mâhir İz, aynı eser, s. 129.

MARŞ MİLLETİN MALIDIR

Üstad uzun bir hicretten sonra memlekete dönmüştü. Gurbet illerinde sevgili yurdunun hicran ve hasreti onu yakmış, kavurmuştu. Ciğerleri şişmiş, vücudu bir külçe kemik halinde kalmıştı. Beyoğlu'nda Mısır Apartmanı'nın loş ve sâkin bir odasında son günlerini yaşıyordu. Sevdiği bazı arkadaşları kendisini ziyarete gelmişlerdi. Millî Mücadele günlerinden bahsediliyordu. Söz İstiklâl Marşı'na intikàl etti.

İstiklâl Marşı denince üstadın gözleri büyümüş ve parlamıştı. Hastabakıcının yardımıyla doğruldu, anlatmağa başladı:

"– İstiklâl marşı... O günler ne samimî, ne heyecanlı günlerdi. O şiir, milletin o günkü heyecanının bir ifâdesidir. Bin bir fecâyi karşısında bunalan ruhların, ıztıraplar içinde halâs dakikalarını beklediği bir zamanda yazılan o marş, o günlerin kıymetli bir hatırasıdır. O şiir bir daha yazılamaz... Onu kimse yazamaz... Onu ben de yazamam... Onu yazmak için o günleri görmek, o günleri yaşamak lâzım. O şiir artık benim değildir. O, milletin malıdır. Benim millete karşı en kıymetli hediyem budur... Allah bu millete, bir daha, bir İstiklâl Marşı yazdırmasın!"

Misafirler veda ettiler. Üstad gözlerini kapadı. Sakin, sessiz uyumaya başladı.[51]

* * *

Birgün Üstad'a sordum:

"– İstiklâl Marşı'nı niçin Safahat'a koymadınız?"

"– Onu millete hediye ettim, dedi; artık o, milletindir. Benimle alâkası kesilmiştir. Zaten o, milletin eseri, milletin malıdır. Ben yalnız gördüğümü yazdım.[52]

---

[51] Fergan, c. 1, s. 82, 166 / Hâfız Âsım'ın hatırası, *Tercüman*, 20 Mart 1988; mülâkatı yapan: Beşir Ayvazoğlu.

[52] Fergan, c. 1, s. 166. Talebesi Mehmed'in hatırası.

- EK -

MEHMED ÂKİF'E DAİR BİRKAÇ KİTAP

Geçmişte olduğu gibi önümüzdeki yıllarda da Mehmed Âkif merhumun, muhtelif toplantı, konuşma ve yazılarla anılacağından hiç şüphe yoktur. Bu sebeple, Mehmed Âkif Bey hakkında konuşacak ve yazacak olan dostlarımıza, bu güzel faaliyetlere girişmeden önce, muhakkak okumaları ve görmeleri gereken bazı eserleri kısaca tanıtmak istedik.

Aşağıda isimleri bulunan eserlerden bilhassa ilk üçü okunmadan, ciddî bir konuşma yapılamaz ve yazı yazılamaz. Bunlardan üçüncüsü-ki elimizdeki bu kitaptır- ilk olarak okunmalıdır. Âkif Bey'in yazıları ve onun hakkında yayınlanmış bütün eserler gözden geçirildikten sonra ve yeni araştırmaların ilâvesiyle yazılmıştır. Merhum şâirimizin tarih sırasıyla bütün hayatının bir hülâsasıdır. Diğer eserleri anlayabilmek için, bu tarihî sıranın doğru olarak bilinmesi elzemdir.

1. "*Mehmed Âkif, hayatı, eserleri ve yetmiş muharririn yazıları*", Yazan: Eşref Edib (Fergan). Eser iki cilttir. 1938 ve 1939'da basılmıştır. (720 + 322) bin kırk iki sayfadır. Eşref Edib Bey'e ait olan "Âsâr-ı İlmiye Kütüphânesi Neşriyatı"dır. Mehmed Âkif hakkında yazılmış en mühim kitaptır. Piyasada yoktur bir daha basılmamıştır, kütüphanelerde bulunur. Aynı yazarın 1960 yılında çıkardığı, aynı adı taşıyan 400 sayfalık tek cilt, ilk baskısının birinci cildinin ancak üçte biridir. Kitap, üzerinde esaslı bir çalışma yapıldıktan ve tasnif olunduktan sonra yeniden basılmalıdır.

Kitapta, Eşref Edib Bey'in kendi hatıralarının yanında, birçok kişinin de hatıraları ve yazıları bulunmaktadır. Eser büyük bir himmetin eseridir. Merhum Âkif Bey hak-

kında bildiklerimizin belki yarısını bu esere borçlu bulunmaktayız. Ancak kitap karışık bir halde, işlenmesi gereken ham bilgilerle doludur. Tamamı okunmadan istifade olunamaz. Bu takdirde bile, her mevzu için notlar alınarak okunması gerekir. Derlenen yazılar tenkitli olarak konulmadığı için, kitapta farklı bilgiler de bulunabilmektedir.

2. "Mehmed Âkif, Hayatı-Seciyesi-San'atı-Eserleri" Yazan: Midhat Cemal (Kuntay), İstanbul 1939, 446 sayfa. Eser 1986 ve 1990'da İş Bankası Kültür Yayınları ve 1997'de Timaş Yayınları arasında tekrar yayınlanmıştır. Kitap, Midhat Cemal'in Mehmed Âkif Bey hakkındaki şahsî hatıraları, edebî tesbit ve tahlilleri ile değer kazanmıştır. Ancak yazarının şâirâne ve mübâlağalı üslûbu, okuyucuyu, fazlaca tesir altında bırakır. Esasen yazarın uyandırmak istediği de bu tesirdir. Kuntay, Âkif Bey'in kuvvetli şahsiyetinin ve şiirdeki kudretinin tesiri altında kalarak bu eseri kaleme almıştır. Ancak Mehmed Âkif'in asıl büyüklüğünü teşkil eden iman ve ahlâkıyla, hatta şâirliğinin kaynağını teşkil ve temin eden inanç ve fikirleriyle, yazarın, fazla bir ilgisi ve yakınlığı yoktur. Tam bir batıcı olan yazar, her fırsatta, Âkif merhumu, dindar ve muhâfazakâr olmanın -kendince- ayıbından kurtarmaya çalışır. Kitap edebî tesbitleri ve yazarının müdahalede bulunmadığı tarafsız hatıra parçaları ile kıymetlidir. Muhakkak okunmalıdır.

3. "Mehmed Âkif Ersoy", Yazan: M. Ertuğrul Düzdağ, Ankara 2003, 22 + 288 sayfa, 3. baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi. (Kitap, 2002 yılında İSKİ tarafından, "*İstiklâl Şâiri Mehmed Âkif Ersoy*" adıyla, öğrencilere hediye edilmek üzere, ayrıca basılmıştır.)

4. "*Âkifnâme*", Yazan: Hasan Basri Çantay, İstanbul 1966, 402 sayfa, Mürşid Çantay Y.

5. "*Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri*", Yazan: Fevziye Abdullah Tansel, İstanbul 1973, 291 sayfa, 2. baskı, İrfan Y.

6. “*Mehmed Âkif*”, Yazan: Ahmed Kabaklı, İstanbul 1984, 223 sayfa, 4. baskı, TEV Y.

7. “*Mehmed Âkif*”, Yazan: Sezai Karakoç, İstanbul 1987, 46 sayfa, 6. baskı, Diriliş Y.

8. “*Mehmed Âkif*”, Yazan: Nureddin Topçu, İstanbul 1970, 117 sayfa, Hareket Y.

9. “*Mehmed Âkif ve Safahat*”, Yazan: Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1971, 142 sayfa, Nidâ Y.

10. “*Mehmed Âkif'e Dair*”, Yazan: M. Kaya Bilgegil, Erzurum 1980, “*Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar - 2*” adlı eserin içinde, s. 403 - 480, Erzurum Üniversitesi Y.

11. “*Kur'ân'dan Âyetler*”, Yazan: Mehmed Âkif Ersoy, İstanbul 1944, 373 sayfa, Yüksel Y. M. Âkif Bey'in damadı Ömer Rıza Doğrul tarafından hazırlanan bu eserde Âkif'in, tefsir, va'az ve makale türü yazılarından seçmeler vardır. Aynı kitabın 1976'da Nakışlar Yayınevi tarafından aynen fakat dikkatsizce, bir baskısı daha yapılmıştır. Doğrul tarafından yazılarda değişiklik yapıldığından, kaynak olarak kullanılamaz. Bu kitabın Avukat Suat Zühtü Özalp tarafından yapılan diğer bir baskısı ise (Ankara 1968, 238 sayfa), tefsir ve va'az yazılarının Doğrul'dan naklen ve aynen neşrinden ibârettir.

12. “*İstiklâl Marşımızın Tarihi*”, Yazan: Muhiddin Nalbandoğlu, İstanbul 1963-71, 207 sayfa, Muhit Y.

13. “*Mehmed Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*”, Yazan: M. Orhan Okay, Ankara 1989, 143 sayfa, Akçağ Y.

14. “*Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri*”, Neşre hazırlayan: Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Ankara 1990, 2. baskı, 11 + 292 sayfa, Kültür Bakanlığı Y.

15. “*Mehmed Âkif'in Kur'ân-ı Kerim'i Tefsiri*”, Neşre hazırlayan: A. Abdülkadiroğlu, Ankara 1991, 231 sayfa, Diyanet İşleri Başkanlığı Y. Kitapta Âkif Bey'in Sebilürreşad'da çıkan kısa tefsir yazıları toplanmıştır.

(11, 14 ve 15. kitapların içindekilerin tamamı, 17. kitapta vardır.)

16. "*Mehmed Âkif Ersoy Hakkında Yazılanlar*", Neşre hazırlayan: A. Abdülkadiroğlu, Ankara 1991, 282 sayfa, Mehmed Âkif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Y. Kitapta, başka yazarların, Âkif Bey'e dair Sebilürreşad'da çıkmış yazıları toplanmıştır.

17. "*Mehmed Âkif Külliyatı*", Hazırlayan: İsmail Hakkı Şengüler, İstanbul 1990 - 1992, 10 cilt, Hikmet Neşriyat Y. Herbiri 500 - 600 sayfalık on ciltten meydana gelen külliyatın muhteviyatı şöyledir: 1-4. ciltler, Safahat'ın aslı ve karşısına açıklaması; 5. cilt, Makale ve Tercümeler; 6-8. ciltler, Tercümeler; 9. cilt, Tefsir yazıları, Vaazlar, Mektuplar; 10. cilt, Mehmed Âkif'in hayatına dair derlemeler... Eserde Safahat metni olarak benim hazırladığım metin kullanılmıştır. Ayrıca İ. H. Şengüler Bey'in arzusu üzerine, eserin tamamı, basılmadan önce "son bir tashih" gözüyle okunmuştur. Külliyat, ilmî bir baskının hazırlanmasına kadar, mühim bir ihtiyacı gidermiştir.

18. "*Câmideki Şair*", Yazan: D. Mehmet Doğan, İstanbul 1998, 2. baskı, 158 sayfa, İz Y.

19. "*Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif Ersoy*", Mehmed Âkif hakkında on iki makalenin bulunduğu bu anma kitabı, Marmara Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. İstanbul 1986, 252 sayfa.

20. "*Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif Ersoy'a Armağan*", Mehmed Âkif hakkında on iki makalenin bulunduğu bu anma kitabı, Konya Selçuk Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır. Konya 1986, 164 sayfa.

21. "*Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif Ersoy'u Anma Kitabı*", içinde on makale bulunan bu kitap, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü tarafından yayınlanmıştır. Ankara 1986, 210 sayfa.

22. "*Mehmed Âkif İlmî Toplantısı*", 27 - 29 Aralık 1986'da yapılan toplantıda okunan 26 bildiriyi toplayan

bu kitap, Millî Kütüphane yayını olarak çıkmıştır. Ankara 1989, 272 sayfa.

23. Nihad Sâmi Banarlı'nın ***"Kültür Köprüsü"*** adlı eserinin sonunda bulunan Âkif'e dair on bir yazı. İstanbul 1985, s. 299 - 358, Kubbealtı Y.

24. Kültür Bakanlığı'nın çıkardığı ***"Millî Kültür"*** dergisinin 1986 Aralık ayındaki "Mehmed Âkif Özel Sayısı"ndaki yazılar.

25. Türk Edebiyatı Vakfı'nın çıkardığı ***"Türk Edebiyatı"*** dergisinin 1986 Aralık ayında çıkan "Mehmed Âkif Anıt Sayısı"ndaki yazılar.

26. Türk Ocağı'nın çıkardığı ***"Türk Yurdu"*** dergisinin Aralık 1987'deki "Mehmed Âkif Ersoy Özel Sayısı"ndaki yazılar.

27. *"Mehmed Âkif ve Cemiyetimiz",* Yazan: Faruk K. Timurtaş, Ankara 1987, 150 sayfa, Kültür Bakanlığı Y. Eser ilk olarak 1961 yılında basılmıştı.

28. *"Mehmed Âkif",* Yazan: Süleyman Nazif, İstanbul 1991, (7+108+136) sayfa, İz Y. İlk olarak 1924 yılında basılmış olan eser, M. Ertuğrul Düzdağ tarafından neşre hazırlanmış, eski ve yeni harfli sayfalar karşılıklı olarak ve notlar ilavesiyle yayınlanmıştır.

29. *"Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar",* Yazan: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1987 - 1989, üç cilt, 418 + 254 + 221 sayfa, M. Ü. İlâhiyat Fak. Vakfı Mehmed Âkif Araştırmaları Merkezi Y. Kitabın iki cildi, 2000 yılında yeniden basılmıştır.

30. *"M. Âkif - T. Fikret Meselesi ve Müderris Ahmed Naim Bey'in 'Tevfik Fikret'e Dair' Risalesi",* Yazan: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1992, 32 sayfa. İslâmî Edebiyat Dergisi Y. Kitapçık, derginin Ocak 1993 tarihli 19. sayısına ek olarak verilmiştir.

31. *"Mehmed Âkif'in Sanat - Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler",* Yazan: Kâzım Yetiş, Ankara 1992, 6 + 218 sayfa, ADTYK. Kültür Merkezi Y.

32. "*Mehmed Âkif'in Resimli Gazete'de Yayımlanan Şiirleri*", Yayınlayan: Fazıl Gökçek, İstanbul 1996, Yedi İklim dergisinin Mart ve Nisan 1996 tarihli 72 ve 73. sayılarında yayınlanmıştır.

33. "*Bir Kur'an Şâiri, Mehmed Âkif ve Kur'an Meâli*", Yazan: Dücane Cündioğlu, İstanbul 2000, 550 sayfa, Bîrun Y.

34. "*Mehmed Âkif, Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*", Yazan: M. Ertuğrul Düzdağ, 2. baskı, İstanbul 2004, 360 sayfa, Şûle Y.

35. "*Safahat*" baskıları hakkında: Mehmed Âkif'in şiirleri ve fikirleri üzerinde ciddî ve ilmî araştırma yapacak olanlar, muhakkak, Kültür Bakanlığı ve İz Yayınevi (eski metinle birlikte) tarafından basılan ve benim hazırlamış bulunduğum tenkidli baskıyı (edisyon kritik) kullanmalıdırlar. Safahat'ın tamamının, sadece eski yazıyla yapılmış bir baskısı da Çağrı Yayınevi'nce çıkarılmıştır. Safahat metninin son şekliyle yetinecek olanlar ise, yine Kültür Bakanlığı ile M. Ü. İlâhiyat Fak. Vakfı, Gonca, Timaş, Seha, Şûle ve -son şekliyle- İnkılâp Kitabevi tarafından basılan ve benim hazırlamış olduğum nüshadan istifade edebilirler. Daha fazla bilgi için, bu kitabın "*Safahat'ın Yeni Harfli Baskıları*" bahsine bakınız.[53]

[53] Burada tanıtılan kitapların, kütüphanemizde mevcut nüshalarının basım tarihleri verilmiştir. Kitapların çoğunun, yakın zamanda yapılmış baskıları da vardır.

DİZİN*

* Şahıslar, ilk isimleri ile alındı. Yazı, kitap ve gazete isimleri italik dizildi.

I

İ

J

K

L

M

Ş